
3 1761 07835237 4

PÁZMÁNY PÉTER

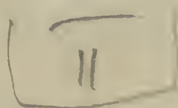
ÉS

KORA.

IRTA

FRANKL VILMOS.

MÁSODIK KÖTET.

(1622—1631.)

PEST, 1869.

KIADJA RÁTH MÓR.

LIBRARY
NOV 2 1971
UNIVERSITY OF TORONTO

ÖTÖDIK KÖNYV.

(1622—1624.)

I.

Az 1622-iki országgyülés összehivása. — Elhalasztása. — Pázmány küldetése. — Az országgyülés megnyitása. — K. elöterjesztések. — Az országgyülési pártok. — A nádorválasztás. — Thurzó Szaniszló.

A nikolsburgi egyesség véget vetett a polgárháborúnak, mely két évnél tovább dúlt magyar földön. Az 1622-ik év első napjaiban kicseréltettek a békeokmányok. A királyi biztosok visszavették a Bethlen által elfoglalt országrészeket s átadták neki a hét megyét, mely élethossziglan birtokává vált [1].

De II. Ferdinand nemcsak a hatalmas fejedelmet igyekezett kielégíteni [2]: figyelmét a nemzet megnyugtatására is kiterjeszté. A békekötés alkalmával tett igéretét, hogy hat hónap lefolyása alatt országgyülést fog összehivni, csakhamar beváltotta. Az ország rendeit april 3-ra Sopronyba hivta meg s kilátásba helyezé, hogy tanácskozásaikat személyesen fogja megnyitni és vezetni [3]. Mindaz-

---

[1]) A k. biztosok 1622 marc. 28-án kelt jelentése. Katona H. Cr. XXX. 722 s kk. ll.

[2]) A velencei köztársaság bécsi követe 1622 marc. 19-én kiemeli, hogy a király mindent megtett, miszerint a béke föltételeit mielőbb teljesíthesse. (E jelentéseket a velencei Archivio diplomatico dei Frari-ban használtam.)

[3]) A követválasztások marcius havában eszközöltettek. Györmegye marcius 4-iki gyülésén a választás „ob paucitatem Nobilium" nem történhetvén meg, e hó végén uj gyülés tartatott s Grebechy Gáspár és

által bizalma sem Bethlen, sem a magyarok iránt nem volt nagy. S aggodalommal nézett az országgyülés elébe. Emiatt jelentékeny haderő kiséretében szándékozott a rendek között megjelenni, s e célra tizezer gyalogot és háromezer lovast öszpontositott [1]).

Ezalatt a felsőmagyarországi rendek marcius havában Kassán gyülésezték Bethlen elnöklete alatt. Ezek örömmel üdvözölték ugyan az országgyülés összehivását; de a helylyel és a kitüzött határnappal elégületlenek voltak. Ezt oly közelinek mondották, hogy akkorra megjelenni nem lesznek képesek, minélfogva junius 1-re kivánták halasztatni; Soprony helyett pedig Pozsonyt vagy Nagyszombatot, mint alkalmasabb helyet hozták javaslatba. Azon hir is, hogy a király nagy sereggel készül megjelenni, nyugtalanságot idézett elő. Ebben az országgyülés szabadságára veszélyt láttak, s ezellen hevesen fölszólaltak. A rendek követeket küldöttek Bécsbe, kik által ohajtásaikat tolmácsolták. Bethlen támogatta őket, s Pázmány közbenjárását is igénybe vette [2]).

Bécsben e lépések komoly aggodalmakat szültek. Az okokat, melyek a halasztás szükségességének indokolása végett fölhozattak, puszta ürügyeknek tekintették s gyanakodtak, hogy Bethlen ismét csak időt nyerni kiván s megakadályozni akarja

Syey János választattak meg. (A megye jegyzőkönyvéből.) Abaujban marc. 30-án Czeke János és Póhalmi István „quorum uterque in singulos menses pro ipsorum salarium habebunt fl. hung. 100 seorsim." (A megye jegyzőkönyvéből.) Ungm. Bánfy Ferencet és Gejeőczy Lászlót (Utasitásuk Zemplénm. levt.) Barsm. Liptay Imrét (Botka T. Liptay I. 56 l.) Pozsony város Schrembeck Jánost és Szeleczky Jakabot (Utasitásuk a városi levt.); az esztergomi káptalan Lósy Imrét az utóbbi primást (Jelentései a kápt. levt.) küldé az országgyülésre.

[1]) Velencei követ Bécsből marc. 6.

[2]) Velencei követ marc. 12. És Bethlen levele Pázmányhoz Kassáról marc. 22. Miller I. 42. l.

a békekötés végleges megerősítését [1]). S ez annál valószinűbbnek látszott, mert hirek érkeztek ujabb hadikészületeiről és ellenséges szellemét tanusitó nyilatkozatairól. Beszélték, — miként Pázmánynak irták — hogy a nála tartózkodó jägerndorfi herceghez e jellemző szavakat intézte: „Nagy dolog az, hogy amikor a tracta (a nikolsburgi alku) elvégződött, utolsó szavában is megtréfált és csúfolt az érsek (Pázmány); azt mondta: elmehetsz Bethlen királyságoddal, itt hagyád a titulust. Elhigye minden ember, hogy inkább akarom, hogy a testemet koporsóba tegyék, hogy nem mint gyalázatosan letegyem. Elhigyék, hogy bizony a kezemet Magyarországon tartom és a szemem bizony a bécsi kapura néz!... Im elmegyek Erdélybe, ott egy kevés ideig megnyugszom és helyén hagyom az országot; az egész székelységet és egyéb renden levő vitézlő népet megmustrálom és ismét kijövök!" [2]) A bizalmatlanságot nem oszlatták el azon sajátszerü tanácsok, melyeket Pázmány közvetitése által, a királynak adott. Óvta őt, hogy ne menjen személyesen az országgyülésre, vagy legalább jól fölfegyverkezve jelenjék meg ott, mert a magyarokban nem bizhatik, s a töröktől is tartania kell [3]). Eként a rendekben a király iránt, s a királyban a rendek iránt megingatva a bizalmat, ujabb bonyodalmak és öszszeütközések magvait hintette el.

---

[1]) A florenci nagyherceg bécsi követének jelentése 1622 april. 2-ról. (A florenci állami levéltárból.)

[2]) Ezt Czobor J. k. tanácsos 1622 február 14 Léváról irja Pázmánynak. Miller. I. 41 l.

[3]) A florenzi követ april 2. És a velencei marc. 12: „L' Arcivescovo ha mostrato una lettera scrittali da Gabor . . . nella quale dice, che e necessario, che Cesare stii bene proveduto et armato, e che a suo nome glielo facci sapere, accennando, che bisognera guardarsi delle armi Ottomanne. Non si sa cavare, si questo sia stratagema o realtá di fatto."

A primás elég bátorsággal birt Bethlent a felőle szárnyaló hirekre figyelmeztetni. De bár sietett azokat rágalmaknak bélyegezni [1]), senkit sem tudott meggyőzni. Mert nem volt titok, hogy folytonos összeköttetésben áll a Habsburg ház ellenségeivel, főleg Velencével és a portával [2]).

A helyzet illy komoly fejleményeivel szemben a bécsi kormányférfiak szivesen hajoltak az országgyülésnek kérelmezett elhalasztására; annál inkább, mert még több előleges intézkedés mutatkozott szükségesnek [3]). A legfontosabb Pázmány Péter magyarországi küldetése volt.

A primás 1619 ősze óta folytonosan Bécsben tartózkodott. A nikolsburgi béke létrejötte után sem sietett vissza hazájába; míg marcius elején a király kezdé sürgetni, hogy mielőbb Magyarországba menjen. Kényes és nehézségekben dús megbizást adott neki. Igyekeznie kelle a rendeket a király iránt bizalomra inditani s meggyőzni afelől, hogy igéreteit beváltani fogja és nem szándékozik korlátozni az országgyülési tanácskozmányok szabadságát. S az országgyülés főleg amiatt halasztatott el, hogy Pázmány időt nyerjen föladatának megoldásához [4]).

---

[1]) Bethlen levele Pázmányhoz 1622. april 12. Hazai Okmánytár I. 434 l.

[2]) Bethlen 1622 elején Hatvani Istvánt küldé Velencébe; Toldalaghyt pedig a portára. Az utóbbi által menté magát, hogy a szultán beleegyezése nélkül kötötte meg a békét. Jó viszonyban állott Mehemet belgrádi basával is. Ez april 7-iki levelében inté a Kassán gyülésező rendeket: „A némettel meg ne békéljetek és neki ne higyetek.“ (Eredeti. Prim. vil. levt.)

[3]) Florenci követ april 2. „Qua e cara la proroga di Dieta.“

[4]) Florenci követ april 2 s 9. A velencei marc. 12: „Attende Cesare a far guadagnar gli animi di principali, et la prossima — settimana partirá l'Arcivescovo di Strigonia, ben sotto pretesto di passar di lá, per indursi alla Dieta . . . ma il fine e, di procurar la convocazione, di assecurar quei popoli nella buona mente di S. Mtá et dispo-

Az országgyülés határnapja május 1-re, majd utóbb, midőn a fölvidéki rendek ujabb halasztásért folyamodtak, május közepére lett kitüzve [1]).

Ezalatt Pázmányt egész april hó folytán igénybe vette missiója. Jelentéseiben, melyeket időközönként a királyhoz küldött, az ország állapotát szomorúnak jellemzé, de a rendek között uralkodó hangulatot nem találta végkép kedvezőtlennek. A hazafiúi keblekre lesujtó és kinos hatást gyakorolt ugyan a nikolsburgi békekötés, mely ujabb földarabolás gyalázatát és veszélyeit hozta hazájukra; de a kimerült nép siralmas helyzete parancsolólag követelte a béke föntartását, bármily áron lett is az létrehozva [2]). Azoknak, kik nem haboztak volna ismét föléleszteni a polgárháború lángját, számuk és hatásuk csekély volt. A rendek nagy része, áthatva a béke szellemétől, kész volt támogatni uralkodóját a rend és nyugalom visszaállításának nagy művében. És Pázmány kilátásba helyezheté, hogy az országgyülés megnyugtató eredményre fog vezetni. De valamint az ő igyekezetei a közvélemény alakulására nem maradtak hatás nélkül: ő sem zárta el füleit ennek igényei elől, s nem mulasztá el hangsúlyozni azokat a trón lépcsőinél. Fölkérte a királyt, óvakodjék bizalmatlanságot tanusí-

---

sitione verso di loro et di renderli certi, che le armi, con quali va lei, non saranno per offenderli, ne la parola singolare loro data le sara mutata o alterata."

[1]) Az első halasztásról emlitést tesz a törvénykönyv előszava. Az erre vonatkozó k. leirat april végén hirdettetett ki Győrmegyében. (A megyei protocollumból.) A második halasztás kérelmezéséről a velencei követ april 23-iki jelentésében olvasunk. Mikor hirdettetett ki, nem ismeretes. Bethlen e második kérelmet nem támogatta, s megvolt elégedve a május 1-iki határnappal. (V-Ö. april 12 Pázmányhoz intézett levelét. Hazai Okmánytár I. 434 l.)

[2]) Velencei követ május 7: Pázmány irja „che il ruinoso stato del Regno violenta et necessita quasi alla quiete."

tani a rendek iránt, s lehetőleg csekély számú hadak kiséretében jelenjék meg Sopronyban. A király elfogadta e tanácsot. S elrendelé, hogy csak 3000 gyalog és 1500 lovas kisérje az országgyülésre [1]).

A primás ugyanekkor nem titkolta el azt sem, hogy Bethlenben bizni nem lehet, mint ki további magatartását a német birodalmi viszonyok alakulása és a porta állásához fogja alkalmazni; hivei az országgyülésen fölhivni szándékoznak a királyt, hogy visszaállitsa Németország békéjét, Magyarországból vezesse ki a német hadakat és az egyházi jószágokat hagyja tényleges birtokosaik kezében. Már pedig tartani lehetett attól, hogy ily kivánatok könnyen nagy nehézségeket idézhetnek elő, s maguk után vonhatják az országgyülés eredménytelen föloszlását [2]).

A bécsi kormányférfiak nagy zavarban voltak, remények és aggodalmak között ingadoztak. Május közepe elérkezett és még nem volt megállapítva, mikor nyittassék meg az országgyülés. A király is habozni kezdett, vajjon megjelenjék-e a rendek körében [3]). A helyzet ily kétségei között érkezett május 14-én Bécsbe a nyitrai püspök, ki Pázmány megbizásából előadá, hogy miután a rendek már gyülekeznek, s a hangulat is megnyugtató, kivánatos, hogy a király haladéktalanul jöjjön Sopronyba. A titkos tanácsban Ulm birodalmi cancellár az elutazást elnapoltatni kivánta, mig Bethlen követei és a hozzá szitó főurak az országgyülésen megjelennek; de a tanácsosok többsége Pázmány javaslatát támogatta. Ennek folytán a király

[1]) Florenci követ aprit 2, 9, 16, 23, 30. Velencei követ april 30.

[2]) Velencei követ május 7.

[3]) Velencei követ május 7 és 14. Florenci követ máj. 14. A spanyol követ május 7 és 8. (A Simancasban létező spanyol országos levéltárból.)

azonnal Bécs-Ujhelyre tette át lakását, s innen május 24-én Sopronyba vonult [1]).

Másnap mindkét tábla rendei a k. lakba hivattak [2]). A körükben megjelenő királyt Pázmány üdvözölte s átvette kezeiből az országgyülési előterjesztéseket. A király ezekben a béke megszilárditására hivja föl a rendek figyelmét. Hő óhajtása — úgymond — könnyiteni a terheken, melyek az adózó népre nehezednek; emiatt fölhivni szándékozik a német fejedelmeket, hogy a magyar véghelyek föntartására és védelmére — minthogy azok az egész kereszténységnek nyujtanak oltalmat — segélyösszeget ajánljanak meg. E fölhivásának azonban csak úgy jósolhat sikert, ha a német hadak a véghelyekbe visszabocsáttatnak, minthogy a német nemzet azoknak kizárásában sérelmet lát. Ezt az ország törvényei sem tiltják, söt szükség s veszély idején megengedik; már pedig a szükség és veszély ideje bizonyára itt van. Egyébiránt biztositja a rendeket, hogy a német hadak között a fegyelem és rend szigorúan föntartatni fogna.

Továbbá intézkedni kell, hogy a lefolyt zavarok idejében idegen kezekre jutott javak jogos birtokosaiknak visszaadassanak; az igazságszolgáltatás régi rendje visszaállít-

---

[1]) A bevonulásról ir Illésházy Gáspár országgyülési küldötte naplójában, (Másolata a N. Muzeumban. 521. sz. f. l.) a melynek azon körülmény kölcsönöz fontosságot, hogy ahoz mellékelve találhatók ezen o. gy. eddig kiadatlan, összes irományai. — A királyt Sopronyba kisérte családja s a diplomatiai testület; névszerint a pápa, a spanyol király és a florenci nagyherceg követei. Az utóbbi csakhamar Bécsujhelyre vonult, a spanyol követ pedig a közel Kismartonban Eszterházy M. vendégszeretetét élvezé. Mindhárom, valamint a velencei követ is rendes jelentéseket küldöttek uralkodóiknak az országgyülés eseményeiről. Főleg e jelentések alapján állitom össze a lényegesebb mozzanatokat.

[2]) Mindazáltal számuk ekkor igen csekély lehetett. A velencei követ máj. 28. irja, hogy némelyek hangsulyozták, miszerint az összegyülekezett rendek még nem illetékesek végzések alkotására.

tassék; törvény alkottassék, mely azokra, kik jövőben zavarokat előidéznének, szigorú büntetéseket szabjon. Végre portánként fizetendő hat forintnyi telekadót ajánljanak meg. Egyébiránt maguk is adják elő a közjó előmozdítására vonatkozó javaslataikat [1].

Ezen előterjesztések, bár tanuskodnak a király jóakaratáról, nem elégíthették ki a rendeket. S a kormányférfiak, kik szerkesztésükbe befolytak, kevés tapintatot bizonyítottak. Midőn a veszély, mely imént majdnem elsodorta a trónt és fölforgatta az országot, alig szünt meg fenyegetni: nagy hiba volt alkalmat szolgáltatni a kedélyek ujabb fölingerlésére. Hiba volt túltenni magukat azon kötelezettségeken, melyeket a király szentesített törvényekben elfogadott, békeokmányokban és közvetlen igéretei által, magára vállalt. Az országgyülésen mindenekelőtt a koronázási föltételeknek törvénybe igtattatni, a rendek sérelmeinek orvosoltatni, a nádori méltóságnak, — mely Forgách Zsigmond halála által két év óta üresedésben volt — betöltetni kelle. S a k. előterjesztések minderről hallgattak. Már pedig előrelátni lehete, hogy e körülmény ujabb elégületlenség és bizalmatlanság forrásává fog válni.

S csakugyan a k. előterjesztések két pártra szakitották az országgyülést. Az egyháziak s a főurak azoknak tárgyalását kivánták napi rendre tűzni. Ellenben a megyei és városi követek, utasitásaikra hivatkozva, mindenekelőtt a sérelmek orvoslását és a nádori méltóság betöltését sürgették [2]. Ezen utóbbi kivánat kellemetlenül érinté a királyt.

---

[1] A k. Előterjesztések az imént idézett muzeumi kéziratban. 90—124 l.

[2] Buonamici pápai uditore május 29. A velencei követ május 14 és június 4.

Ő örökle elődjeinek ellenszenvét a nádori tiszt iránt, melyet német tanácsosai — kik az alkotmány és nemzeti érdekek hatalmas képviselőjében absolutistikus törekvéseik és hatalmuk leghatályosabb akadályát gyülölték — nem mulasztottak el éleszteni. Ami annál könnyebben sikerülhetett, mert a főurak közöl, kik a király bizalmát birták, egyik sem dicsekedhetett a rendek rokonszenvével s nem is birt kilátással a megválasztatásra. Ennélfogva az udvar hivei már az országgyülés megnyitása előtt utasittattak, hogy a nádorválasztást ellenezzék, ha pedig ezt megakadályozni nem lehet, E s z t e r h á z y M i k l ó s t igyekezzenek megválasztatni; ámbár a sikerre nem nagy volt a kilátás.

És az udvari párt mindent megtett, hogy a követek kivánatuktól elálljanak. A f ő p a p o k kiváló buzgalmat fejtettek ki, mi által nem kevéssé tették magukat gyülöletesekké. Ők e magatartásra nem egyedül dynastikus érzelmeik által határoztattak; egy más tekintet is nagy nyomatékkal birt előttök. Valószinü volt, hogy a nádor választásnál a többség protestáns főúr személye körül fog csoportosulni. B a t t y á n y i F e r e n c és T h u r z ó S z a n i s z l ó neveit hangoztatták mindenfelé. Már pedig protestáns nádor személyében komoly veszélyt láttak vallásuk és egyházuk érdekeire nézve.

Május végnapjaiban szenvedélyes vitatkozások töltötték be a két tábla tanácskozási termeit. A főrendek körében határozott többségben volt az udvari párt; s igy végzéssé lőn, hogy legelőbb az elfoglalt magán javak visszaadása képezze a tanácskozások tárgyát. De az alsó táblánál a káptalani küldöttek majdnem teljesen elszigetelve állottak, s velök szemközt a megyék, városok és távollevő urak küldöttei, úgyszólván kivétel nélkül, hatalmas ellenzékké tömörültek. S kijelentették, hogy a nádor megválasztása előtt semmiféle tárgyalásokba bo-

csátkozni nem fognak [1]). Végre június 2-án kiegyenlités jött létre. Az udvari párt fölhagyott a közvélemény elleni küzdelemmel, s megszűnt a nádorválasztást ellenezni. Viszont a követek is megegyeztek abban, hogy a nádor választás után mindenekelőtt az elfoglalt javaknak ügye vétessék tárgyalás alá, s a nikolsburgi egyesség szellemében intéztessék el [2]).

Az országgyülés ekkor a királyt fölkérte a nádori jelöltek előterjesztésére. S ez, a spanyol követ által is engedékenységre buzdíttatva [3]), kedvező válaszszal bocsátotta el az országgyülési küldöttséget. De a jelöltek összeállítása, főleg a két protestáns kijelölése nem volt könnyű föladat. Battyányi Ferenc k. fölovászmestert, — ki már 1618-ban a jelöltek névsorában szerepelt, — nem lehetett mellőzni. A második helyre Széchi György és Thurzó Szaniszló tartottak igényt. Mindketten előbb Bethlen buzgó hivei, a királyhozi csatlakozásuk megfelelő jutalmát csak a nádori méltóságban látták. Sőt Thurzó fenyegetődzni bátorkodott, hogy mindent fölforgat, ha a jelöltek közöl kihagyatik [4]).

Julius 3 án a nádor választás végett vegyes ülés tartatott. A király a katholikus rendek közöl Erdődy Tamás k. tárnokmestert és Eszterházy Miklós k. főkamarást; a protestánsok soraiból Thurzót és Battyányit hozta javaslatba. A névsor fölolvasása után Eszterházy és

---

[1]) Muzeumi Napló május 28, 30 s 31.

[2]) Velencei követ jún. 4. A pápai uditore ugyanazon napról kelt jelentésében elbeszélését, hogy a kiegyenlités egy délutáni ülésben sikerült, azon malitiosus észrevétellel kiséri: „Il vino operò qualche cosa.“

[3]) Velencei követ jún. 4.

[4]) A pápai uditore jún. 4. „L'altro luogo e stato forza darlo a Thurzó, il quale altrimente protestava voler metter in scompiglio ogni cosa.“

Thurzó — a másik kettő távol volt — elhagyták a termet. Ekkor kezdetét vette a szavazás. Midőn a voksok megszámíttattak, kitünt, hogy Thurzó nyolcvanat, Eszterházy hatvanötöt, a másik kettő együtt ötöt kapott [1]).

Thurzó Szaniszló Magyarország Nádorispánja volt. A fényes multtal biró család sarja, nem örökölte sem György nádor államférfiúi bölcseségét, sem a genialis Imre fönkelt szellemét. Hétköznapi tehetségei és jelleme képtelenné tették nagy vállalatokra és magas törekvésekre. Mindazáltal nagyravágyása és szenvedélyessége nem egyszer komoly bonyodalmakba vezette. Megválasztatása a királyra nézve kellemetlen volt. De csakhamar megtagadva multját és családjának traditióit, meglepő buzgalmat tanusított a király érdeinek támogatásában [2]). Új keletű hűségét az által hitte minden kétségen kivül helyezhetni, hogy Bethlenről magán körökben és országos tanácskozmányokban gyalázó kifejezésekkel szólott. Míg azonban ez által keveset használt a közügynek; oly mértékben magára vonta a fejedelem gyülöletét és haragját, hogy az egész komolysággal lefejeztetését követelte. Ennek dacára nem volt képes kivivni a király és környezetének bizalmát. Sőt találkoztak, kik azzal gyanusították, hogy Bethlenneli egyenetlensége csak álnok szinlelés. Befolyása a magyar ügyek vezetésére mindig jelentéktelen volt; azt Pázmány ragadta egészen a maga kezeibe. Vallásának, az ágostai felekezetnek érdekeit melegen és bőkezűen pártolta; de a katholicizmus iránti érzelmei közelebb állottak a türelemhez, mint a gyülölethez. Bár felekezetének papjai

---

[1]) Eszterházy M. Élete. I. 309 l. A velencei követ jún. 4 irja, hogy Thurzóra 80 voksnál több esett.

[2]) A velencei követ jún. 4: „Il Thurzó dopo che e Palatino, si mostra appassionatissimo negli interessi dell'Imperatore et promette gran cose.“ És jún. 18: „Il Thurzó dimostrasi sempre piu dipendente da Cesare.“

nagy befolyást gyakoroltak reá, s a katholikusok aggodalommal látták őt az ország első méltóságát elfoglalni [1]), nem hagyta magát ellenséges föllépésre ragadtatni. Hogy a katholikusokat némi közeledésre birja, néhány nappal megválasztatása után a pápai nuntius tiszteletére lakomát rendezett. De magaviselete, melyet ez alkalommal tanusított, épen nem volt alkalmas arra, hogy az olasz főpap a nádor műveltségéről és a magyar erkölcsökről kedvező véleményt alkosson magának [2]).

II.

A sérelmek tárgyalása. — Vallásügyi discussiók. — Első sérelmi fölirat. — Bethlen követeinek fogadtatása. — Első k. leirat. — Az udvari kamara és haditanács. — További sérelmi föliratok és k. válaszok.

A nádorválasztás az országgyülés első tényleges eredménye volt. A főpapok most, hivatkozva az előbbi megállapodásra, az elfoglalt javak visszaadásának kérdését kivánták elintéztetni. A követek ellenben a sérelmek tárgyalását sürgették. Ezek — mondák — az egész országot illetik, mig a jószágok visszaadása csak magán érdek. Ismét

---

[1]) A pápai uditore jún. 4: „Di Religione e lutherano, e crede assai a Predicanti, i quali appresso di lui possono molto con l'esempio del Emerico, et il suo zio gia Palatino, et seben egli da perse non e soggetto da intraprendere gran cose, tuttavia non si sta senza timore, che la suggestione de Predicanti non l'induca ad affligir la Religione Cattolica."

[2]) A velencei követ jún. 18: „Havendo il Palatino, benche herètico, banchettato Mgr Nuntio . . . quando il vino comincio ad operare, levantosi il Thurzó da tavola, cavata la veste si pose a ballar per la stanza, con gran stupore del Nuntio, che per salvarsi dal soverchio bevere, si faceva dar aqua colorata."

egy hét telt el meddő viták közt; végre a többség a sérelmek tárgyalását tűzte ki napi rendre [1]).

A sérelmek fölötti tanácskozás a XVII-ik század minden országgyülésén szőnyegre hozta a vallási kérdést és fölujitotta a vallásfelekezetek küzdelmeit. Ez alkalommal a küzdelem még hevesebbnek igérkezett, mint egyébkor. A protestánsok hasznát akarták látni a három éven át folytatott áldozatteljes háborúnak. S a pozsonyi és beszterczebányai országgyülések vivmányainak legalább egy részét kivánták megmenteni. Reméllették, hogy ha nem is gátolhatják meg a kath. egyház restauratióját, sikerülend kivivniok saját vallási jogaiknak gyarapítását. A megyék és városok — hol a protestantismus túlsúlylyal birt — követeik részére adott utasitásaikban megujitották régi kivánságukat, hogy az „una cum templis" záradék [2]) a protestánsok vallási szabadságáról szóló törvénycikkbe fölvétessék, vagy is a protestans jobbágyok fölhatalmaztassanak a kath. földesurak birtokain létező kath. templomok elfoglalására. Továbbá kivánták, hogy sz. János egyháza Nagyszombatban, melyet 1615 óta a jesuiták birtak, előbbi birtokosainak az apácáknak visszaadassék, miáltal a jezsuitákat a városból végleg kizárni célozták. A cimzetes püspökök országgyülési szavazatjoga ellen is fölszólaltak [3]).

A katholikus rendek — mert azon időkben a clérus nem

---

[1]) Az esztergomi kápt. követei jún. 12. (A kápt. levt.) A nádor megnyugtatni igyekezett a clérust. Igéré s esküvel fogadá, hogy a nikolsburgi egyesség lelkiismeretesen végrehajtatik. Azonban nem hittek neki. Attól tartottak a főpapok, hogy kénytelen lesznek kiváltani birtokaikat. Hire járt, hogy a nikolsburgi egyesség erre nézve némi titkos záradékkal bír. (A pápai uditore június 10.)

[2]) L. e munka I. k. 349 l.

[3]) Pozsony sz. k. város és Ungmegye utasitásai. — Az eszterg. kápt. követei. jún. 13 s 16. A florenci követ jún. 25.

állott elszigetelve — jól szervezett phalanxként állottak szemben a protestánsokkal, szilárdul elhatározva, hogy sem ujabb engedményeket nem tesznek, sem jogaikat föl nem áldozzák [1]).

Június 9 és 12-ike között az alsó táblánál a higgadt eszmecserét nem egyszer szenvedélyes viták váltották föl. Végre a protestánsok kétségbeestek törekvéseik sikerében és kiegyenlitési kisérletet tettek. Lemondottak minden igényeikről, s csak azt kivánták, hogy törvény alkottassék, mely a nádort hatalommal ruházza föl a vallási természetű egyenetlenségekben biráskodni [2]). Azonban a katholikusok, kiket a nuntius is kitartásra buzdított, erről hallani sem akartak. Készebbek voltak eredménytelenül szétoszolni, mint ama javaslatot törvénynyé emelni [3]). A hosszú discussiónak szavazás vetett véget. A katholikusoknak ez alkalommal több protestans csatlakozása túlnyomó többséget biztositott. S igy határozattá lőn, hogy a vallási kérdések teljesen mellőztessenek, s e tekintetben az előbbi állapotok változatlanul fönma-

---

[1]) Az eszt. kápt. követei jún. 13: „Nos ultra concessiones annorum praeteritorum nihil in hac re concessuri sumus alteri parti; ea vero extensionem, vel saltem declarationem ulteriorem cupit habere." Nagyszombat követei jún. 11: „Eddig . . . a gravaminák csinálásán veszekednek; olyakat akarnának az evangelikus rendek beiratni, a melyekre a kath. Status nem mehet, nincs is a nikolsburgi végzésben. A többi közt azt kivánják, hogy Szombatban sz. János temploma visszaadassék a fehérapáczáknak, melyben hova nézzenek, akár ki is láthatja. A Religiónak liberum exercitiumját jobban akarnák megmagyarázni, de nem vélem, hogy megalkudhassanak kivánságuk szerint velünk, hanem inkább hiszem, hogy amint 1608-ban az ország azt megmagyarázta, csakugyan abban marad, megis elégedhetnek vele. (Nagyszombat város levt.)

[2]) Ha pedig — igy hangzik a protestánsok által fogalmazott törvényjavaslat vége — bármily egyenetlenségek támadnának, azokat a nádor hivatalának tiszte szerint egyenlítse ki s intézze el, tekintet nélkül a vallásra."

[3]) Florenci követ június 25.

radjanak [1]). A protestáns rendek siettek óvást emelni ezen végzés ellen. A béke kedvéért — mondák — engednek ugyan; de ragaszkodnak a vallásszabadságról alkotott törvénycikkekhez, oly értelemben, miként azokat Mátyás fhg okmánya magyarázta [2]). S óvásukat a sérelmi fölterjesztéshez mellékelve áttették a főrendekhez. Ezek június 14-én Széchi Györgyöt és Eszterházy Miklóst átküldék az alsó táblához, kik barátságos szavakkal kérték, majd komolyan fölhivták a protestánsokat, hogy óvásukat visszavegyék; miután a főrendek megállapodtak, hogy mig ezt meg nem teszik, a sérelmek tárgyalásába nem bocsátkoznak. Egyébiránt biztosíták őket, hogy a vallás ügyében alkotott régibb törvények sértetlenül megtartatni fognak. A protestáns rendek némi vonakodás után megnyugodtak és kilátásba helyezték óvásuk visszavételét, a mit azonban nem tettek [3]).

A vallási kérdések elmellőzése után, a politikai és magántermészetű sérelmek összeállítása nehézség nélkül eszközöltetett. E tekintetben katholikusok és protestánsok, főrendek és követek között nem merült föl elvi ellentét. S az egyháziak az udvari párt egyéb tagjaival nem akartak ellenszegülni a közvélemény hatalmának; sőt inkább készséggel nyujtottak kezet az ellenzéknek, midőn a nemzeti függetlenség, az alkotmányos intézmények visszaküzdésére, a törvény és jog védelmére emelte szavát.

Az országgyülés, június 15-én benyujtott föliratában, kérte a királyt, hogy koronázási hitlevelét törvénybe igtattassa; állítsa vissza a magyar Cancellaria, Helytartótanács és kamara

---

[1]) Florenci követ június 25: „Dopo molti contrasti e stato forza a venire a voti, et ha prevaluto di 40 voti la parte, che e di opinione, che per adesso non si parli di materia di Religione."

[2]) Az óvás a Muzeumi kéziratban.

[3]) Muzeumi Napló jún. 14, 15, 16. júl. 23. Az eszt. kápt. követei jún. 16.

függetlenségét; szüntesse meg a német tanácsosoknak és hatóságoknak, főleg a cs. haditanács és kamara beavatkozását a magyarországi ügyekbe. A hivatalokat, névszerint a kapitányságokat és harmincadi tisztségeket magyarokkal töltse be, tekintet nélkül a vallásra. A német hadakat vezesse ki az országból. A várkapitányokat helyezze a nádor hatósága alá és tiltsa el a hatalmukkal való visszaéléstől. A komáromi fő és a győri alkapitányt, mint idegeneket mozdítsa el állomásaiktól, az általuk okozott sérelmek orvosoltassanak. A tizenhárom szepesi várost és az Ausztriához kapcsolt magyar helyeket csatolja vissza a magyar korona területéhez. A tótországi rendek [1], a szepesi prépost, Nyáry Miklós és a Csemetey család sérelmei orvosoltassanak. És mindezen kivánatok még az országgyülés tartama alatt teljesíttessenek [2].

Mig a király e fölterjesztés tárgyában tanácsosaival értekezett, az országgyülést oly kérdések foglalkoztatták, melyek csekély fontossággal birtak [3]. De a rendek még ezeket sem tudták zajos vitatkozások nélkül elintézni. S a külföldi diplomaták nem kevéssé botránkoztak meg a magyar országgyülésen „szokásos zavarok“ szemléletén [4]; melyek nem egy komolyabb magyarnak is megrovásával találkoztak [5].

Ezalatt Bethlen követei érkeztek Sopronyba. A

---

[1]) A slavóniai rendek panasziratot nyujtottak be az országgyüléshez bánjuk ellen, mely a muzeumi kéziratban található.

[2]) A sérelmek lajstroma ugyanott.

[3]) Még legnagyobb fontossággal birt azon kérdés, hol őriztessék a szent korona, melyet Bethlen imént visszaadott?

[4]) A velencei követ jún. 18: „Tutto passa strepitosamente et tutto riportando da una mattina all'altra, impiegando il resto del giorno in bevere.“ És jún. 25-én irja, hogy az országgyülés „con solita confusione“ folytatja tárgyalásait.

[5]) Nagyszombat követe jún. 18: „És igy viszálkodnak maguk közt; félek, hogy ő fgvel eluntatják az itt való késedelmet.“

június 22-iki ülésben bemutatták uruk levelét, s nevében fölkérték a rendeket, hogy híveit hagyják meg a jószágok birtokában, melyeket a lefolyt zavarok idejében tőle adományképen és zálogban nyertek; vagy legalább gondoskodjanak megfelelő kártalanításról.

Midőn a rendek az adandó válasz fölött tanácskoztak, kevés rokonszenv nyilvánult Bethlen irányában. Hangulatukra nem csekély befolyást gyakorolt azon ildomtalanság, melyet levelének fogalmazásában elkövetett. A magyar rendeket „kedvelt rendeinek“ — Status et Ordines nobis sincere dilecti — cimezé. Ez nagy megütközést szült. Többen szenvedélyes kifejezésekben tiltakoztak az ellen, hogy a fejedelem őket alattvalóinak tekinti; mások értésére adatni kivánták, hogy ezentúl el nem fogadják leveleit, ha azokat hasonló modorban cimezi. Sőt a nádor annyira megfeledkezett a mérséklet és eszélyességről, hogy Bethlent „fattyúnak“ bélyegzé, kinél ő sokkal előkelőbb családból származik. S határozattá lőn, hogy őt válasziratukban „tisztelt barátjuknak“ — amico observandissimo — fogják cimezni [1]).

Ezen kicsinyes részletektől csakhamar fontosabb ügy vonta el a közfigyelmet, a k. leirat, mely június 23-án fölolvastatott s a sérelmek tárgyában tett fölterjesztésre válaszul szolgált. A király késznek nyilatkozott a rendek sérelmeit orvosolni és pedig, amennyire lehet, még az országgyülés alatt. Több sérelemre nézve egészen megnyugtatóan nyilatkozott s haladéktalan orvoslást igért; másokra nézve kedvező intézkedéseket helyezett kilátásba. De két pont volt, és pedig a legfontosabb, melyre nézve nehézségeket tett.

[1]) Dallos pécsi püspök naplója. (Dallos M. politikai iratai. 129. l.) A florenci és velencei követek júl. 2. A pápai uditore júl. 9.

Ez a pénz- és hadügy volt. I. Ferdinand trónralépte óta a német kormányférfiak igyekezetüket következetesen oda irányozták, hogy befolyásukat Magyarország pénz- és hadügyi igazgatásában uralkodóvá tegyék. S ez sikerült is, bár országgyüléseink ismételve óvást emeltek az ország függetlenségét és érdekeit veszélyeztető idegen beavatkozások ellen. A magyar kamara elnökei és tisztei legnagyobb részben magyarok voltak ugyan, de a bécsi udvari kamarától vették utasitásaikat; s a magyar érdek rendszerint föláldoztatott az idegennek. Még nagyobb volt a cs. haditanács hatalma; ez teljesen megsemmisítette a nádor hatóságát, melyet törvényeink értelmében a hadügyre gyakorolnia kelle. A kapitányok a haditanács befolyásával neveztettek ki, tőle vették parancsaikat, s onnan származtak az összes katonai rendelkezések.

A király ez alkalommal is biztos kilátásba helyezte a magyar Helytartótanács és Cancellaria függetlenségének visszaállítását, de ovakodott hasonló igéretet tenni a kamarára nézve, sőt ezt világosan lehetetlennek mondá. A helyes igazgatás — igy szól — követeli, hogy országainak kamarái öszhangzóan működjenek, s igy az udvari kamarának szükségkép befolyással kell birni a magyar kamarára. És annak kitüntetése végett, hogy e függés nem bizalmatlanságból származik, ezentul az udvari kamarában rendszerint egy magyar tanácsos fog alkalmaztatni.

A császári haditanács is megdöbbent, midőn a magyar rendek kivánatáról értesült. A fölterjesztés, melyet erre nézve legfelsőbb helyen bemutatott, hiven jellemzi azon befolyás természetét, melyet e hatóság a király- s kormányra gyakorolt. Azt nem tagadhatja, hogy a magyar törvények értelmében a nádort illeti az ország hadügyeinek igazgatása. De kiemeli, hogy a legfőbb vezetést mindenkor föntartották maguk-

nak az uralkodók, a miben a nádorok is megnyugodtak. Az tehát a kérdés, vajjon a király a hadügyet a maga kezeiben megtartani, vagy a nádorra bizni akarja-e? Az utóbbi eset nagy veszélyek és hátrányoknak lenne szülője. Egyébiránt nem akarja eldönteni, vajjon a király érvekkel győzze meg a rendeket az eddigi viszonyok föntartásának szükségességéről, vagy erőszakos eszközöket használjon ellenök, vagy végre szinlés által hárítsa el a veszélyeket? E kérdésekkel szemben perfid tanácsot sugalmaz a királynak. „A titkos haditanács véleménye az, hogy felséged, ha a szükséges eszközökkel rendelkezik, jogait föntartsa; az eszközök hiányában pedig szinléshez kell folyamodnia s a rendeknek általános kifejezésekben tudomására hozni, hogy fgd az előbbi állapotokat továbbra is föntartani kivánja; utóbb kedvező körülmények beálltával, hatalmában álland szavait tetszése szerint értelmezni." [1])

Becsületére válik a királynak s környezetének, hogy ezen erkölcstelen tanácsokat elutasították. Inkább őszinte nyiltsággal formulázta a tagadó választ a rendek kivánatára. Elismeri ugyan, hogy az 1618: IV. t. c. a kapitányoknak függését a nádortól megállapitja; de ezen függés csak politikai és közigazgatási tekintetben áll fön, s nem vonatkozik a hadügyre, melynek körében a legfőbb felügyelés és igazgatás közvetlenül a királyt illeti meg, kinek hatalmában és jogában áll igénybe venni az udvari haditanács közremunkálását. Nehogy azonban

---

[1]) „Der geheime Kriegsrath wollte für seinen Theil dahin vermeinen, da Euer K. M. Mittel hätten, dasz Sie Ihr habendes Recht behaupten; in wessen Mangel aber denselben dissimuliren und in der generalität verbleiben, und das voriges in ihrer Kraft verbleiben zu lassen, ihnen antworten sollen; und dessen Euer K. M. unterdessen Mittel an die Hand wachsen, und Sie allwegs Ihrer Wort Ausleger sein werden können." A cs. haditanácsnak 1622. június 17. kelt terjedelmes fölterjesztése, ered. m. k. kam. levt.

ezen idegen testület befolyása az ország érdekeinek bármikép hátrányára váljék, a király ama hatósághoz magyar tiszteket fog nevezni.

A király ezenkivül nehézségeket emelt a rendek más sérelmeire is, melyek a hadügygyel vonatkozásban állottak. A komáromi és győri kapitányok ellen fölhozott panaszokat nem tekinté elégséges okoknak a két kitünő és érdemes tiszt elmozdítására, a bepanaszolt kihágásokat más módon is orvosolhatóknak és megszüntethetőknek itélte. Végre az idegen hadaknak kivezetését sem helyezte biztos kilátásba; csak azon igéretre szoritkozott, hogy erre nézve megnyugtató intézkedéseket teend, mihelyt a rendek a véghelyek biztosságáról kellően gondoskodnak [1].

A k. leirat június 23 án és a két következő napon foglalkoztatá az országgyülést. A rendek siettek megelégedésüket kifejezni afölött, hogy több pontra vonatkozólag megnyugtató választ vettek és meleg szavakban magasztalták „a királyi kegyelmességet." [2]) De ennek dacára föntartották és ujabban hangsúlyozták többi kivánataikat is, melyekre nézve a király nehézségeket emelt. S a leirat érvelését erejétől megfosztani igyekeztek. És csakugyan természetesnek tarthatjuk, hogy az országgyülés nem tekinté a nemzeti érdekeknek és még kevésbbé az ország kormányzati függetlenségének elégséges biztositékául azt, hogy a bécsi kamara és haditanács tisztjei között magyarok is fognak alkalmaztatni. Ennélfogva sem a fölhozott érvek, sem a tett igéretek által nem érezhették magukat megnyugtatva [3].

---

[1]) A jún. 22-iki k. leirat a Muzeumi kéziratban.

[2]) „Plus quam clementissime semetipsam explicare dignata est." A második sérelmi fölirat szavai.

[3]) A fölirat a Muzeumi kéziratban.

A második sérelmi fölirat június 26-án kézbesíttetett a királynak [1]). A leirat, mely három nap mulva a királyi válaszl meghozta, ujabb jelentékeny engedményeket tartalmazott. A király biztosítá az országgyülést, hogy a magyar kamara függetlenségéről intézkedő törvényeket tiszteletben tartandja. A nemzet hüsége iránt teljes bizalommal viseltetvén, kész a német hadakat is kivezetni az országból, egyedül Pozsonyban a korona őrizetére fog 100 német vitéz megmaradni. Viszont azonban reménli, hogy az ország rendei tekintetbe veszik a komáromi s győri kapitányok érdemeit s jeles tulajdonait és fölhagynak elmozdittatásuk további sürgetésével [2]).

Az országgyülés még most sem volt kielégitve. A német hadak megigért kivezetése élénk örömöt idézett elő s a rendek „szivük legmelegebb háláját“ nyilvániták; mindazáltal némi bizalmatlanságot tanusítottak, midőn sürgették, hogy e k. igéret még az országgyülés tartama alatt foganatosíttassék. A két kapitány irányában oly nagy ellenszenv uralkodott, hogy az alsó tábla nem volt hajlandó a királyi közbenjárást tekintetbe venni. Csak a főrendek erélyes ellenzése akadályozott meg egy lépést, melyet a király jelentékeny bántalomnak tekinthetett volna. A harmadik fölirat megnyugodott abban, hogy a komáromi főkapitány állását megtarthassa, elismerni tartozván a nádor fönhatóságát és a magyar törvények kötelező erejét; a győri alkapitány elmozdittatását és helyébe érdemes magyar embernek nevezését ujra kérelmezte [3]).

A királyi tanácsban, hol Pázmány szava volt irányt-

---

[1]) Muzeumi napló jún. 25-re.

[2]) A k. leirat a Muzeumi kéziratban.

[3]) A pápai uditore júl. 9-én, a Muzeumi Napló júl. 1, 2 s 4-re tett följegyzéseiben leirja a harmadik fölirat körül folyt tanácskozásokat. A fölirat a Muzeumi kéziratban.

adó [1]) a bölcs mérséklet szelleme uralkodott. Ennek folytán a király megelégedett a rendeknek a komáromi főkapitány irányában tanusitott engedékenységével és igérte, hogy a győri alkapitány, mihelyt becsületének sérelme nélkül megtörténhetik, elmozdíttatni és magyar utódot nyerni fog [2]). S a harmadik k. leirat elhárítván a végső nehézségeket, a sérelmek tárgyalása — király és rendek megelégedésére — július 7-én befejeztetett.

III.

A lefoglalt jószágok visszaadásának kérdése. — Tanácskozások és végzés. — Pázmánynak ügyes eljárása. — K. előterjesztések tárgyalása. — A német hadak ügye. — A királyné megkoronáztatása. — A primás és nádor közötti súrlódás. — A német hadak ügyének ujabb szőnyegre hozása. — Botrányos jelenetek. — Az országgyülés befejezése.

A sérelmi ügyek elintézése után a lefoglalt jószágok visszaadásának kérdése hozatott szőnyegre.

A nikolsburgi egyesség erre nézve megállapította a vezérelveket. Az elmult zavarok alatt idegen kezekre jutott egyházi és világi jószágok három osztályba soroztattak. Az elsőbe tartoztak oly jószágok, melyeket magánosok önkényesen, minden jogcim nélkül ragadtak magukhoz, s ezekre nézve rendeltetett, hogy jogos birtokosaiknak haladéktalanul visszaadassanak. Más jószágokat Bethlen adományozott volt hiveinek; ezen adományok megvizsgálására és a jószágok visszabocsátásának eszközlésére, a békeokmányok kicserélésétől számitandó két hónap alatt, országos bizottmánynak kelle ki-

[1]) A velencei követ máj. 28: „L'Arcivescovo di Strigonia e quello, che maneggia tutto."

[2]) A júl. 6-iki harmadik leirat a Muzeumi kéziratban.

küldetni. Végre Bethlen némely jószágokat híveinek szolgálataik fejében b e i r t (inscriptio), vagy bizonyos összeg erejéig e l z á l o g o s í t o t t; ezekről megállapíttatott, hogy tényleges birtokosaik kezeiben maradnak, mig azok visszabocsátásáról és az illetők kárpótlásáról az országgyülés intézkedni fog.

Ezen osztályozás természetszerű, s az erre alapított elvek méltányosak voltak. Mindazáltal a gyakorlati kivitel nem volt könnyü föladat, mert számosaknak, közöttök hatalmas férfiaknak, érdekében állott azt meggátolni. Emiatt a békeokmányok kicserélése óta az országgyülésig semmi sem történt; a megkárosult birtokosok eredmény nélkül igyekeztek jogos igényeiket érvényesíteni; minek következtében az egész országban a birtokviszonyok terén nagy zavar uralkodott. Most tehát mindenki, főleg azok, kik közvetlenül érdekelve voltak, feszült várakozással néztek elébe az országgyülés tárgyalásainak.

Július 7-én bizottmány küldetett ki, mely a fönforgó ügyben javaslatot készítsen. Midőn ez két nap mulva dolgozatát bemutatta, élénk és tartós discussiók keletkeztek. Mind a bizottmány, mind az országgyülés a nikolsburgi megállapodásokat fogadta el kiindulási pontul. Mindenki természetesnek tartotta, hogy az elfoglalt jószágok jogos birtokosaiknak mielőbb visszaadandók. Az is világos volt, hogy mig azok, kik ily jószágokat akár önkényesen elfoglaltak, akár a fejedelemtől adományul nyertek, kárpótlásra nem tarthatnak igényt: azok, kiknek a fejedelem ily jószágokat akár szolgálataik fejében beirt, akár kölcsönözött pénzösszegek fejében zálogba adott, kárpótlást igényelhetnek.

De habár mindez elég világos volt, fölmerültek kérdések, melyekre a nikolsburgi okmány nem foglalta magában elég világosan a választ. Ki által történjék a beirt és elzálogosított jószágok tényleges birtokosainak kártalanítása? És mikor tör-

ténjék ez, vajjon a jószágok visszabocsátásával egy időben, vagy utóbb? Ezen kérdések mikénti eldöntése nagy fontossággal birt. Előrelátható volt, hogy ha a kártalanításnak a visszabocsátással egy időben kell eszközöltetni, ez utóbbira jó ideig kell majd várakozni a jogos birtokosoknak; miután a kártalanítás eszközlése számos előleges intézkedéseket föltételezett.

Az országgyülés e kérdésekkel szemben két pártra csoportosult. Az elfoglalt jószágok jogos birtokosai — s ezeket természetesen támogatta az udvari párt — a haladéktalan visszabocsátást sürgették, mig a kártalanítás ügyének elintézését a jövő országgyülésre javasolták elnapoltatni. Ellenben a jószágok tényleges birtokosai — s ezekhez csatlakoztak Bethlen emberei — kivánták, hogy a kártalanitás és visszabocsátás egy időben történjék; s ha a kártalanítás a jövő országgyülésre bizatik, a jószágok maradjanak addig tényleges birtokosaiknál. Mindkét párt a nikolsburgi okmány szövegére támaszkodott. Ez igy hangzott: „A beirványok s a fejedelem úr által elzálogosított jószágok maradjanak érvényességben, míg a rendek e javakat a közelebb tartandó országgyülésen fölszabadítandják, s azokat kik pénzt adtak kielégítendik.“

Bethlen hivei úgy fogták föl e szöveget, hogy annak értelmében a legközelebbi országgyülésen nemcsak a visszabocsátás hanem a kártalanítás is eszközlendő. És a szöveg nyelvtani alakja nem zárta ki ezen magyarázat helyességét. Ellenben a király hivei ugyanazon szövegből egészen mást olvastak ki. Szerintök a nikolsburgi egyesség csak a visszabocsátást tüzte ki a legközelebbi országgyülésre; a kártalanítás idejét és módját nem határozta meg. Ezen értelmezés indokolására egy előzményre hivatkoztak; a bécsi békekötés okmánya majdnem ugyanazon szavakkal intézkedett az elfoglalt javakról, és mégis

a kártalanítás több évvel a visszabocsátás után eszközöltetett. Kifejtették továbbá, hogy a kártalanítás nem is történhetik meg a jelen országgyülésen; miután az érdeklettek közöl sokan nincsenek jelen, a beirványi és elzálogosítási okmányok nem ismeretesek és igy a követelések jogalapja, valamint a fizetendő összegek felől határozni nem lehet.

A vitatkozások folyamában többször fölszólaltak azok, kik Nikolsburgban mint biztosok működtek, s a kétes szöveg legilletékesebb értelmezői voltak. Pázmány, Eszterházy Miklós, kik a királynak és Thurzó Sz., valamint Sándor János, kik a fejedelem biztosai voltak, előadták, miként jött létre a jószágok visszaadásáról szóló cikk.

Nikolsburgban a k. biztosok követelték, hogy a zavarok alatt bármikép idegen kézre jutott jószágok azonnal a békekötés után jogos birtokosaiknak visszaadassanak. De Kassai — a fejedelem biztosainak nevében — kijelenté, hogy ebben nem egyezhetnek meg; mert ily megállapodás a fejedelem hivei között komoly zavarokat idézne elő; tanácsosnak mondá tehát a jószágok visszabocsátását akkorra halasztani, mikor Bethlen emberei lefegyverezve lesznek. A k. biztosok ennekfolytán megnyugodtak abban, hogy a legközelebbi országgyülés intézkedjék a beirt és elzálogositott jószágok visszaadásáról „a károsultaknak hátránya nélkül." [1]) Ezen tényekre hivatkozva a nádor és a primás kimutatták, hogy Nikolsburgban a tényleges birtokosok kártalanítását oly módon kivánták elhatározni, hogy abból a jogos birtokosokra hátrány ne származzék. De a kártalanításból nagy hátrány következnék a jogos birtokosokra, ha jószágaiktól mindaddig megfosztva lennének, míg a

[1]) Ditrichstein bibornok, Pázmány, Prainer, Collalto és Eszterházy — mint a királynak Nikolsburgban biztosai — hiteles bizonyitványt állítottak ki erről Egyk. más. Cancell. levt.

kártalanitás lehetségessé válik. Kassai János — ki Nikolsburgban Bethlen egyik képviselője volt, s most is hozzá szitott — volt az egyedüli, ki ezen előadás hitelessége és az ab ból vont következtetések helyessége ellen fölszólalt [1]. A tanúk tekintélye és az általuk fölhozott érvek súlya 31 szavazat ellenében 97 szavazattal [2]) győzelmet szerzett azon pártnak, mely a visszabocsátást haladéktalanul, a kártalanítást a jövő országgyülésen ajánlotta eszközöltetni. Július 13-án végzés hozatott [3]), mely az elfoglalt jószágok visszabocsátására augustus 23-ikát tűzte ki. „Mi pedig azoknak kielégítését illeti, kik ilyetén jószágokra pénzt adtak . . . a közelebb tartandó országgyülésig a beirványi és záloglevelek a nádornak bemutattassanak, miszerint ő . . . jelentést tehessen, melynek nyomán a Karok és Rendek véglegesen határozni fognak.“ [4])

---

[1]) Ezen discussió részleteit az 1623-iki beszterczebányai alkudozások naplóiból s egyéb okmányaiból állítottam össze. Ekkor ugyanis Bethlen követei megtámadták az elfoglalt jószágok visszaadásánál alkotott sopronyi végzést, állítván hogy az a nikolsburgi megállapodással ellentétben áll s egyik oka a fejedelem fegyveres támadásának. A királyi biztosok ellenben kimutatni igyekeztek, hogy a sopronyi végzés öszhangzásban áll a nikolsburgi egyességgel. — Bethlen a sopronyi végzés miatt kivált a nádorra neheztelt. Azzal vádolta, hogy „az ország előtt (t. i. Sopronyban) azt mondotta volna, hogy ez a szó c o n t e n t a b u n t csak pro forma iratott volna“ a nikolsburgi okmányba. E nyilatkozat által a fejedelem sértve érezte magát s a nádor lefejeztetését kivánta. De a k. biztosok kijelentették : „Mi az ország gyülésében és egyebütt is jelen voltunk hol a dolog tractáltatott; de soha azt a mi emlékezetünkre Palatinus uram nem mondotta.“ (Dallos M. iratai 129, 156 és 182 ll.)

[2]) A pápai uditore júl. 15. „La parte che voleva la pronta soddisfazzione hebbe soli 31 voti e l'altra 97.“ De e jelentésből nem lehet kivenni, vajjon a szavazás az alsó táblánál, vagy vegyes ülésben történt.

[3]) Pápai uditore júl. 9, 15. Muzeumi Napló júl. 9—13.

[4]) 1622 : IX t. c.

E végzés nagy örömmel fogadtatott az egyháziak és a király régi hivei által, kik ekép jószágaikat, melyektől a zavarok idejében megfosztattak, visszanyerték. E kedvező megoldást, melyet alig mertek remélleni, Pázmány mellett főleg a nádornak köszönhették. Thurzó buzgalommal támogatta a károsultaknak érdekeit, bár ezáltal magára vonta hitsorsosainak, s Bethlennek haragját. Pázmánynak sikerült őt megnyerni ügyes eljárása által, melyet katholikus körökben eleinte, mig rugója és célja titok volt, szigorúan megróttak, utóbb annál inkább magasztaltak.

Bethlen a Jézustársasághoz tartozó túróczi prépostság birtokait 1620-ban 15 ezer tallér erejéig Thurzónak, tett szolgálatai és hozott áldozatai fejében, beirta. Ezen birtokok is ugyanazon osztályba tartoztak, mint a többi beirt vagy elzálogosított jószágok. Ha tehát ezen jószágok az országgyülés alatt az ő kezeiben vannak, ő is kénytelen leendett azokat a hozott végzés értelmében augustus 23 án visszabocsátani s a kártalanitásra a jövő országgyülésig várakozni. De kétségtelen az is, hogy ha ezen jószágok az országgyülés alatt kezeiben vannak, nem pártolta volna, mint érdekeire sérelmeset, azon javaslatot, mely a haladéktalan visszabocsátást és a kártalanitás elhalasztását sürgette s imént végzéssé emeltetett; sőt ellenkezőleg érdekei azon párthoz vezették volna, mely a visszabocsátás elhalasztását ohajtotta. Pázmány ezt előrelátta s nagy súlyt helyezett arra, hogy ezen tekintélyes protestáns főurat lekötelezze. Emiatt az országgyülés megnyitása előtt azon tervvel foglalkozott, hogy a túróczi prépostságot, lefizetvén Thurzónak a beirványi összeget, magához váltsa. Tervét előadta a királynak, kit Beccanus jezsuita atya és császári gyóntató segítségével, reávett, hogy a szükséges pénzösszeget magánpénztárából megajánlja. S Thurzó a 15 ezer tallér kifizetése után készsége-

sen visszaadta a birtokokat, melyekről, előre látta, rövid idő mulva mindenesetre lemondania kellene [1]).

Midőn a főpapok erről értesültek, zúgolódni kezdettek Pázmány ellen. Attól tartottak, hogy a többi egyházi jószágok tényleges birtokosai hivatkozni fognak a primás példájára és követelni fogják, hogy a beirványi és zálogösszegeket, melyek birtokaikat terhelték, ők maguk, és pedig a visszabocsátást megelőzőleg, fizessék ki; mire természetesen nem voltak képesek [2]). Aggodalmaik alaptalanok voltak. Csakhamar kitünt, hogy Pázmány jól számított. Midőn az elfoglalt jószágok ügye szőnyegre jött, a nádort személyes érdekei nem tartották vissza, hogy egész befolyását azon párt érdekében érvényesítse, melynek álláspontját, belátása és lelkiismerete szerint, igazságosnak tartotta. Az egyháziak ekkor belátták, mily lényeges szolgálatot tett ügyöknek Pázmány [3]).

De Bethlen elégületlen volt az országgyülés végzésével. „A nemes ország — irta ekkortájt — ilyen articulust ő fge hite ellen, maga egyszeri végzésének dero-

---

[1]) A primás a turóczi prépostságot csak névleg a maga részére, tényleg a Jézustársaság javára váltotta vissza. Ugyanis még érvényben voltak a törvények, melyek a Jézustársaságot ingatlan javak birásától eltiltják.

[2]) Pápai uditore jún. 4. — 1623-ban Beszterczebányán Bethlen biztosai hivatkoztak ezen esetre. A nádortól — mondák — post finem tractatus (t. t. a nikolsburgi) petiit D. Archiepiscopus bona Praepositurae Turóczensis reddi et quod recusaverit, nisi prius pecuniis habitis.“ Erre a k. biztosok válaszolák: „Neque D. Palatinum dixisse, quod absque pecuniis non reddet, sed quod usque ad Diaetam non reddet, nimirum volebat interim gaudere fructibus bonorum.“ Dallos iratai. 130 l.

[3]) Pápai uditore jún. 4: „Gl'altri poveri ecclesiastici, che si trovano distrutti e privati di ogni havere, ancorche la ragione de beni de Gesuiti a loro non militi, e che l'Arcivescovo habbia cio fatto per guadagnarsi l'animo del Turzó temono nondimeno l'esempio.“ És ugyanaz júl. 15.

gámenire, nekünk rettenetes halálos gyalázatunkra nem concludálhatott volna; . . . minekünk az a végzés igen illetlennek látszik, per hoc nem consentiálhatunk, nem is engedhetjük executióját." És rendeletet bocsátott a hét megye rendeihez, melyben azoknak meghagyta, hogy a területükön általa beirt jószágokat ne bocsássák vissza a jogos birtokosok kezeibe [1]. És ez volt az első komoly nehézség, mely király s fejedelem között a nikolsburgi egyesség után fölmerült.

Az országgyülés ezalatt július 13 án a királyi előterjesztéseket tette tanácskozás tárgyává. Több pontra nézve nehézség nélkül jött létre a megállapodás. Ekkor a legfontosabbra, mely a német hadakról szólott, jött a sor. A király fölhivni szándékozott a német fejedelmeket, hogy a magyar véghelyek javára némi segélyösszegeket ajánljanak meg; de — mondá — kedvező eredményre csak úgy számíthat, ha a német hadak a magyar véghelyekbe visszabocsáttatnak, miután azon régibb törvények, melyek az idegen hadakat az országból kizárták, a német nemzetet megsértették és elidegenítették. Ezen ügy tehát megérdemli, hogy ujabban megfontolás alá vétessék.

Az idegen hadak, melyeket a Habsburgházból származott királyaink a trón és ország védelmére hazánkban elhelyezni szoktak, kezdettől fogva magukra vonták a nemzet ellenszenvét és bizalmatlanságát; egyrészről kihágásaik és féktelenségük miatt, másrészről mert a német befolyás és az önkényes uralom támaszainak tartattak. Ennélfogva országgyüléseken és békealkudozások alkalmával gyakori panaszok merültek fel ellenök és irataikban rendesen találkozunk ké-

---

[1]) Bethlen levele a 7 megye rendeihez júl. 13 Eszterházy M. Élete. I. 312 l.

relmekkel és végzésekkel, melyek eltávolíttatásukat sürgették. Mindamellett soha sem hiányoztak magyar államférfiak, kik e tekintetben a nemzet nagy többségétől eltérő álláspontot foglaltak el; a nélkül, hogy emiatt a nemzeti önállóság, vagy az alkotmányos intézmények ellenségeinek bélyegezhetnők.

A magyar honvédelem, a nemzet és kormány együttes hanyagsága következtében a mohácsi vész után képzelhetlen ziláltságba sülyedett. A magyar hadak sem az országnak a török ellenében, sem a trónnak zavarok idejében nem nyujtottak elégséges védelmet. A harcias szellem kihalt a vitéz ősök elfajult unokáinak kebleiben. A hazaszeretet és áldozatkészség erényeit a pártvillongásokban elhatalmasodott önző törekvések váltották föl. A véghelyek biztonsága, a belbéke és rend föntartása érdekében az idegen hadak bevezetése mellőzhetlen szükségesség gyanánt tünt föl.

De ezen államférfiak soha sem számíthattak oly kevéssé a rendek támogatására, mint épen e pillanatban. Ugyanis már a sérelmek tárgyalása alkalmával a legnagyobb erélylyel sürgették az idegen hadak kivezetését. És a király kényszerítve látta magát engedni; harmadik leiratában igéré, hogy az idegen hadakat — Pozsony kivételével — minden erősségből haladéktalanul kivezetni fogja. Ezekután az eszélyesség követelte volna, hogy a kormány a k. előterjesztések tárgyalása alkalmával mellőztesse azon pontot, mely az idegen hadak bevezetését tiltó törvények eltörlését kivánja; s ez nem történt.

Nem lehet tehát meglepő, hogy midőn július 13-án az alsótáblánál az imént említett pont fölolvastatott, nagy vihar keletkezett, melyet az elnöklő k. személynök lecsillapítani nem volt képes. A rendek zavarogva távoztak a gyülésteremből. Másnap békésebb hangulat emelkedett uralomra. Bizottmány

küldetett ki, mely a teendők iránt javaslatot volt bemutatandó. Ez mérsékelt elemekből lévén összeállitva a német hadak bevezetését megengedhetőnek itélte, ha azok magyar kapitányok alá helyeztetnek s az egyes véghelyekben a magyar katonákhoz oly számarányban fognak állani, mint tiz a huszhoz. Azonban ezen javaslat az alsó tábla által elvettetetett [1]).

A királyi előterjesztések többi pontjainak tárgyalása július 25-e körül fejeztetett be. A protestánsok ujabban megkisérlették szőnyegre hozni a vallási kérdést, de az eredmény most sem volt kedvezőbb, mint a megelőző alkalmakkor [2]). Ezután az országgyülés egy ünnepélyes cselekménynek, majd az ország két legfőbb méltósága közötti hiú versengésnek volt tanuja.

A király második nejét mantuai Eleonorát magyar királynévá megkoronáztatni ohajtotta. Bár nem hiányoztak a rendek között, kik Bethlen által fölbujtogatva azon céltalan és lovagiatlan szerepre vállalkoztak, hogy ezt megakadályozzák [3]): a legtöbben örömmel ragadták meg ezen alkalmat, hogy részint régi megpróbált ragaszkodásukat, ré-

---

[1]) Pápai uditore júl. 15 és 22.

[2]) Muzeumi Napló júl. 23-ra: „Religionis exercitium liberum una cum templis per Evangelicos denuo in memoriam revocatur, qui non aliter se protestationem cessuros esse, nisi prius articulus cum poena expressa statuatur, affirmant. Nihil tamen obtinent et propterea protestatio permansit." A vallási kérdés ujabb megpenditéséről emlitést tesz a florenzi követ is júl. 30.

[3]) A florenzi követ júl. 15 irja: A rendek abból indulván ki, hogy a koronás királyné férje halála után „rimane assoluta Padrona," nem akarják magok inditványba hozni a királyné koronázását, hanem megvárják, hogy ezt a király kérelmezze „mostrano voler esser pregati." E tudósitás nem egészen világos. Világosabb az, mit a velencei követ július 23-án ir, hogy Bethlen oda hatott, miszerint a rendek a királyné megkoronázását ellenezzék.

szint ujabb keletü hüségüket kitüntessék; a királynénak jelentékeny koronázási ajándékot szavaztak meg [1]).

A koronázást július 26-án Pázmány Péter és a veszprémi püspök hajtották végre [2]). Az ünnepélyes lakomát, mely az egyházi szertartásokat követé, nevezetessé teszi a primás és nádor között ez alkalommal támadott összeütközés.

A királyi asztalnál a primás, régi szokás szerint, a nádor előtt foglalt helyet [3]). Az utóbbi ugy volt meggyőződve, hogy őt az országos méltóságok között elsőt, előkelőbb hely illeti meg mint a primást, és komolyan sértve érezte magát. Neheztelését „nem az érsek iránti tekintetből, hanem a felségek iránti tiszteletből" — mondá utóbb ő maga — a lakománál elfojtotta. De annak végeztével sietett Pázmánynak szemrehányásokat tenni. S miután nem oly választ vett, mely megnyugtathatta, kétség kivül a primás ellenségei által is buzdittatva [4]), panaszával a királyhoz fordult. Hangsulyozva kijelenté, hogy „egy érsek kedvéért előjogainak egyetlen pontját sem fogja feláldozni" [5]) és elégtételt kért a szenve-

---

[1]) Ennek fejében minden portára egy forint vettetett ki, 1622: XXIII. t. c.

[2]) Muzeumi Napló júl. 26. Pázmány a koronázásbani részvétéről említést tesz az 1629-iki zsinat végzéseihez csatolt függelékben. Acta Synodi Dioec. 1629. 145 l.

[3]) Pázmány állítja, hogy 1618-ban is a nádor előtt foglalt helyet. Ugyanott.

[4]) A spanyol követ július 28-án Sopronyból irja: „El Arzobispo de Strigonia precedio en la comida con Sus Magestades al Palatino d'Ungria, dicen que non fue orden del Emperador, que es contra la costumbre y que los Barones lo sienten."

[5]) „Ego enim auctoritatis meae Palatinalis ne unicum punctum uni Archiepiscopo cessurus essem." Igy beszéli el Thurzó maga az ő föllépését utasitásában, melyet 1624 aug. 24 Czobor J. részére szerkesztett, midőn általa szenvedett sérelmeit Bécsben tolmácsolá, Egyk. más. Cancellariai levtár.

dett sérelemért. A király igyekezett őt megnyugtatni és szivesen biztositotta, hogy „a megtörtént esetből a nádori méltóságra s az elsőbbségre, mely azt bármikép megilleti, nem fog sérelem háromolni“ [1]).

A nádor kérelmére e szóbeli nyilatkozat irásban is kiadatott. De a Ferenczfy, cancellariai titkár által kiállított k. leirat többet tartalmazott. Mert kiemelvén, hogy a mi a koronázási lakománál történt, „nem lehet hátrányára sem a nádornak, sem a nádori méltóság kitünősége, tekintélye és elsőbbségének, következőleg arra hivatkozás sem történhetik“; hozzáadja: „sőt inkább a nádori méltóság sérelem nélkül épségben föntartatván, az elsőbbséget, mely megilleti, minden előforduló esetben birni fogja.“ [2])

Thurzó e k. intézményt diadalmasan bemutatá az országgyülésen. Ezen tény és az irat szövege sértette Pázmányt. Ő is féltékenyen őrködött magas állásának minden előjogai fölött, s ezeket most kétségbe vonva és megtámadva látta. Bántotta az is, hogy a király a nádor javára döntvén el a vitás kérdést, őt úgy tüntette föl, mintha saját jogait a nádor rovására terjeszteni igyekeznék. Elégületlenségét még fokozhaták ellenségeinek kárörvendő nyilatkozatai, kik bizonyára nem mulasztották el ezen alkalmat kizsákmányolni.

Ily hangulatban kért a királynál kihallgattatást. S ki-

---

[1]) „C. R. Mtas benigne declarabat, eam quae isthic importune fuerat exorta, controversiam sibi minime placuisse, neque mentem vel sententiam suam esse, ut illo actu Palatinali dignitati et praeeminentiae, quae eidem competere posset, ullo modo praeiudicaretur.“ A Pázmány részére kiállított k. leirat szavai. Miller I. 44 l.

[2]) „. . . Observandum esse in posterum, ut in omnibus occasionibus tempore et casu ferente, salva et integra maneat, locumque praecedentiae iuxta competentiam officii et dignitatis Palatinalis semper habeat.“ A kir. leirat kelt aug. 4. Egyk. más. Cancellariai levtár.

jelenté, hogy ujabb surlódásoknak elejét venni kivánván a nádorral ezentúl nem akar találkozni, s emiatt a királyi tanácsból kilép. [1]) A primás jól tudta, hogy lemondása nem fog elfogadtatni, s hogy a király mindent megteend kibékitésére. És csakugyan fenyegetése annyira hatott a királyra, hogy az nem tartózkodott a nádor részére kiállított leirat tárgyában magát elég különös modorban mentegetni. A Ferenczfy által fogalmazott irat — mondá — többet foglal magában, mint szóbeli nyilatkozata, a minek oka „talán a titkár gondatlansága."

S most parancsára maga a magyar cancellár ujabb k. leiratot állított ki, melynek föladata volt az előbbit magyarázni és kiigazítani. „Miután a királyi fgnek — igy szól — mindenkor szándéka volt s lesz is sértetlenül föntartani az esztergomi érsekség előjogait és kiváltságait: kivánja, hogy előbbi iratának szavaiból az érseki előjogokra semmiféle sérelem ne származzék." [2]) S ekként Pázmány volt a győztes fél. A nádor kénytelen volt megnyugodni. De emiatt soha sem szünt meg neheztelni a primásra. A szivélyes viszony, mely imént jött létre közöttök, fölbomlott. És a nádor évek multával is, egyéb bajok közepette és betegség által elnyomva, élénk fájdalommal emlékezett ezen eseményről, mely hiuságát annyira sértette [3]).

Ezalatt az országgyülés folytatta törvényhozói tevékeny-

---

[1]) Velencei követ aug. 13: „Essendo anco fra l'Arcivescovo di Strigonia et il Palatino Thurzó nate nuove controversie in materia di precedenza, in modo che l'Arcivescovo per vietar di trovarsi seco e divertir nuovi disgusti nell'avenire per causa del carico, che teneva di Consieglere del Regno, lo renuntio, seben non fu accettato da Cesare."

[2]) Millernél I. 44 l.

[3]) Thurzó a Czobor Imre részére adott, idézett utasításban fölsorolván szenvedett sérelmeit, többi között kiemeli: „Si idem D. Archi-

ségét, mely ujra zajos alakot öltött föl. A kormányférfiak ugyanis azon meglepő lépésre határozták magukat, hogy a német hadak ügyét még egyszer szőnyegre hozzák. Időközben ugyanis mindent megtettek, hogy e kérdésben többséget biztositsanak maguknak. De miután a megyék és városok követei közől — a legtöbben utasitásaik által is kötve voltak — csak keveset sikerült megnyerniök, s a főrendek majdnem kivétel nélkül hajlandók voltak a király kivánatának támogatására: a k. tanácsban elhatároztatott, hogy a kérdés vegyes ülésben szavazás által fog eldöntetni. Igy reméllették, hogy a követek kisebbségbe maradnak s számitásuk szerint 69 szavazattal 46 ellenében végzéssé emelhetik a német hadak visszavezetését [1]. A nádor ennekfolytán az alsó táblát, július 28-án a főrendek termében tartandó vegyes ülésre meghivta.

Vegyes ülések régi országgyüléseinken nem voltak szokatlanok. A két tábla együttesen szokta volt elfogadni a föliratokat, meghallgatni a k. előterjesztéseket és leiratokat, választani a királyt, nádort és koronaőröket. Oly esetekben is, midőn a törvényhozás két alkatrésze valamely kérdés iránt, ismételt üzenetváltás után sem tudott egyetértésre jutni és engedni egyik sem akart: a két tábla közös értekezés és eszmecserere végett összejött; de a szavazást mindegyik külön és önállóan végzé [2]. Az alsó tábla már a XVII-ik században öntudatával birt alkotmányos hatalmának, a főrendek fö-

---

episcopus aliud Decretum, praemisso Decreto S. Mtis pro mea parte extradato, contrarium . . . extraxit, an non laedat S. Mtis auctoritatem, S. Mtas sapientissimo suo judicio discernere dignetur." Canc. levt.

[1]) Velencei követ júl. 30 irja, hogy a király a szavazást sürgeti, miután 115 közöl csak 46 ellenzi kivánatát.

[2]) Ez kitünik az alsó tábla július 28-iki nyilatkozatából „ut si contra antiquam consvetudinem ad vota in praesentia Ma-

lötti felsőbbségének. És nem akarta elismerni, hogy főleg nagyhorderejű elvi kérdések eldöntésében, egy egész megye, vagy város követének szavazata egyértékű egy főúr voksával. Emiatt állhatatosan vonakodott elvi kérdéseket vegyes ülésben szavazás által eldönteni; annálinkább mert az alsó tábla többségét könnyen paralysálhatá a királyhoz ragaszkodó főrendek tömege.

Ezalkalommal is a megyék és városok követei nem szivesen értesültek a vegyes ülés tartásáról. És sejtve a nádor célzatát, előre kimondották, hogy nem vonakodnak ugyan a vegyes ülésen megjelenni, s készek ott a főrendekkel tanácskozni, ha azonban a régi szokás ellenére szavazásra szóllíttatnának, ez ellen tiltakozni s távozni fognak. A nádor ezen nyilatkozatnak nem tulajdonított nagy nyomatékot, s a július 28-án tartott vegyes ülésen, rövid tanácskozás után, együttes szavazásra hivta föl az összes rendeket.

Ekkor botrányos jelenet következett be. A megyei és városi követek — öt, vagy hat kivételével — óvást emeltek és elhagyni készültek az üléstermet. Heves kiáltások hangzottak ki a tolongó tömegből. „Inkább meghalunk, mintsem a németeket befogadjuk!“ De a terem ajtai zárva voltak. S most tetőpontját érte el a zajlongás. A követek lármásan tiltakoztak az ellen, hogy menvédük megsértetik, s szabadságuktól megfosztatnak. A nádor csak jó idő mulva tudott a zavar urává válni. Elrendelé, hogy az ajtók föl nyittassanak, s megjegyzé, hogy azok nem az ő parancsára zárattak el, s nem is szándékozott nyomást gyakorolni a rendekre. Szavai nem találtak hitelre, hatástalanul hangzot-

---

gnatum danda congregarentur . . . illinc discederent.“ A régi szokás tehát az volt, hogy vegyes ülésben nem szavaztak. Muzeumi Napló július 28.

tak el. A megyei követek legnagyobb részben eltávoztak. A városiak is utánuk indultak; de a kamara elnökének fenyegetései maradásra kényszeritették. Ily előzmények után szavazásról szó sem lehetett. S az ülés bezáratott.

A megyei követek másnap a nádor előtt ujabban óvást emeltek az erőszak ellen. Egyuttal tudomására hozták, hogy bár készek a királyi tekintélyt, a haza szabadságát és jólétét minden módon előmozdítani: a német hadak bevezetése tárgyában nem járulhatnak szavazataikkal oly megállapodásokhoz, melyek az ország törvényeivel és szabadságaival ellenkeznek; különben küldőik körében ujabb zavarokra szolgáltatnának alkalmat [1].

Thurzó mindazáltal augustus 1-én ujabb vegyes ülést hivott össze és szavazás alá bocsátotta a kérdést. Kivánják-e a rendek oly törvény alkotását, mely a királyt német hadak bevezetésére följogosítsa? Azoknak száma, kik igennel válaszoltak, harminccal meghaladta az ellenzéket. De a kisebbség magatartása oly fenyegető volt, hogy a nádor maga is jónak látta a szavazástól tartózkodni [2].

A király eszerint győzelmet vivott ki, de ezt az eszközök, melyekkel kivivta, megfosztották minden értékétől. Előre volt látható, hogy ha ezt fölhasználja, s a hozott végzés alapján törvényt alkottat, magát országszerte gyülöletessé teszi és oly nagy elégületlenséget támaszthat, melyet Bethlen bizonyára nem mulasztana el szitani és kizsákmányolni. Ennekfolytán eszélyesen cselekedett, midőn az országgyüléssel

---

[1]) Florenci követ aug. 6: „Il Palatino o per sfuggir tumulto, como dice, o per esser adherente alla parte contraria, come altri credono non volse votare, ma disse che havrebbe significato in voce a S. Mta il suo senso."

[2]) Pápai uditore aug. 6.

tudatta, hogy a német hadak bevezetésére vonatkozó kivánatáról lemond s e tárgyban nem fog uj törvényt alkottatni; föntartván magának, hogy ellenséges támadás esetében az ország védelmére német hadakat is használhasson. Ezen közlemény osztatlan tetszéssel fogadtatott s lefegyverezte az ellenzéket [1]).

A király bölcs tapintata, mely szerint hatalmi állásának igényeivel egyensúlyba tudta hozni az engedékenység és mérséklet sugallatait, lehetővé tette, hogy az országgyülés anynyi küzdelem után augustus 6-án nyugodtan és közmegelégedésre fejezte be tevékenységét.

IV.

A magyarországi katholicizmus helyzete a nikolsburgi béke idejében. — A soproni püspöki conferentia 1622-ben. — Megállapodásai. — A nagyszombati collegium visszaállítása. — Tevékenysége. — Az ujvári örség fizetésétől való fölmentés. — A pisetum visszaállítása.

A nikolsburgi egyesség, midőn az ország békéjét visszaállitá, egyuttal lehetővé tette a magyarországi katholika egyháznak is, hogy föléledjen a csapások után, melyeket a belháborúk mozgalmai mértek reá. S miként az 1622-iki soproni országgyülés orvosolni igyekezett a politi-

[1]) A 79 cikkből álló törvénykönyv aug. 18. szentesíttetett. Magában foglalja a k. hitlevelet, intézkedik a sérelmekről, a k. előterjesztés pontjairól, két évre, évenkint minden portától fizetendő, 3 f. adót szavaz meg, a királynénak és koronaőröknek portánként 1—1 f. ajánltatik meg; néhány idegen úr indegenatust nyer.

kai bajokat: tartama alatt az ország főpapjai Pázmány vezérlete alatt fölhasználták az együttlét alkalmát, hogy az egyház fölemelésének módozatairól tanácskozzanak. S ez valóban sürgetően szükséges volt.

A magyarországi katholicizmus helyzete talán soha sem volt oly szomorú, mint épen ezen időpontban. A három részre osztott hazának legnagyobb és leggazdagabb területe — a Duna, Tisza, Dráva és Száva által öntözött termékeny sikság — a félholdat uralta. Itt a lakosság nagy többsége Kálvin felekezetéhez tartozott; Pécs vidékén arianusok is telepedtek meg. Katholikus papok csekély számban merészkedtek e tájakra, innen elijeszté őket a nyomor, mely reájuk várakozott s a veszély, mely nem egyszer életüket fenyegeté. Számuk alig haladta meg a huszat. Ezekhez néhány jezsuita atya csatlakozott, kik álöltözetben keresték föl az elhagyatott katholikusokat. Gyöngyösön a sz. Ferenc rend szerzetesei tartózkodtak, kitéve a törökök fosztogatásainak és a protestánsok üldözéseinek. Az áldozárok hiányát, itt és más részekben is, a „licentiatusok“ — más néven „katechisták“ — igyekeztek pótolni; buzgó világiak, kik az egyházi hatóság engedélyével nyomtatott munkákból szent beszédeket olvastak föl, a gyermekeket keresztelték s a vallás elemeiben oktatták, a házasokat megáldották és az elhunytakat végső nyughelyükre kisérték; ekép a hivek elhagyatottságát némi lelki vigaszszal enyhitették, s azoknak teljes elvadulását, vagy elpártolását megakadályozták.

Az erdélyi fejedelem magyarországi birtoka, a „hét megye“ a Tisza egész hosszában terjedett el. A népesség itt is nagyára Luther és Kalvin hivei, ariánusok és keleti szakadárokból állott, kiknek türelmetlensége a Tiszán túli részekből teljesen száműzte és kizárta a kath.

papokat; alig 2—3 főúr tudta megmenteni házi káplánjait. Ennekfolytán a katholikusok száma mindinkább fogyott [1]). Magában Erdélyben Bethlen Gábor uralkodása megszüntette az üldözéseket, melyeket kegyetlen elődje, Báthory Gábor alatt a katholikusok szenvedtek. Bár a katholikusok ellen alkotott törvények nem töröltettek el, a vakbuzgalom és türelmetlenség vádja nem érheti. Mig Homonnai az ő katholikus alattvalóival megbuktatására szövetkezett, ezekkel természetesen nem egyszer éreztette haragját; de e tekintetben politikai, s nem vallásfelekezeti indokok vezették. És mihelyt a veszély megszünt, türelmet, sőt jóakaratot tanusitott a kath. egyház papjai iránt. Nem gondolva az országos végzeménynyel, mely a jezsuitákat számüzte, megengedte néhány atyának a tartományban való müködését, sőt nagylelküleg segélyezte azokat. A katholikusok mármár vérmes reményekkel néztek a jövő elébe; midőn azokat megsemmisíteni látszott a háború, melyet Bethlen a protestantismus nevében üzent a katholikus dynastiának [2]).

A török és Bethlen által birt részekben a bajokat súlyosbitá ama körülmény, hogy a püspökök nem tartózkodhattak megyéikben. A kalocsai érsek, az erdélyi, váradi, egri, csanádi, pécsi, bosniai és szerémi püspökök távol éltek szorongatott hiveiktől; mig püspökségeiknek csak cimét viselték, más egyházi javadalmakat birtak, többnyire esztergomi, pozsonyi és győri kanonokságokat, vagy prépostságokat és apátságokat. Rómából többször fölhivattak, hogy székhelyeiket foglalják el. De

---

[1]) Pázmány alább említendő emlékirata alapján összeállítva.

[2]) Szini jezsuita atyának 1618 február 26-án Fogarasról és Fejérdi Márton szepesi kanonoknak 1618 marcius 29-én Gyulafehérvárról Pázmányhoz intézett levelei. (Prim. vil levt.) És a nádornak levele a királyhoz 1618 october 18. (A nádori protocollumban. N. Muzeumban.)

a lehetetlenségre hivatkoztak, s arra utaltak, hogy megyéikben tartózkodni annyit tenne, mint magukat életveszélynek tenni ki. Söt a kalocsai érsek erősitette, hogy öt év óta minden igyekezetei dacára biztos tudósitásokat sem tudott magának szerezni érseki megyéjének helyzetéről [1]).

Az ország harmadik része, — Pozsonytól éjszak felé Kassáig, délre Buccariig, a Duna mentében Komáromig, — II. Ferdinand kormánya alatt állott. Itt Pázmány szerencsés tevékenysége a főurak között többségbe hozta a katholikusokat. 1622 ben 44 kath. főur és 15 kath. főrangú özvegy mellett 40 protestans főurat és 13 prot. főrangú özvegyet találunk [2]). A nemesek és a nép között is nagy hódi tásokat tettek a jezsuiták; mindazáltál a katholikusok roppant kisebbségben voltak [3]).

Az esztergomi érsek, a nyitrai, győri, veszprémi és zágrábi püspökök 1619-ig megyéikben lakhattak ugyan, de joghatóságuk gyakorlatában számos akadályokra találtak; javaik és jövedelmeik nagyrésze idegen kézen volt, birtokai kon is te ékenyek voltak a prot. prédikátorok s számos templomot és plébániát önkényesen, néha erőszakosan elfoglaltak. A protestans patronusok a kath. javadalmakat gyakran prot. prédikátoroknak adományozták, dacolva a főpásztorok, söt a királyok hatalmával is. Igy Dubovszky György csanádi püspök Forgách Ferenc primástól elnyerte a váguj helyi prépostságot, s kieszközölte mind a király, mind a védnöki jogot gyakorló földbirtokosok megegyezését; k. biztos által be is igtattatott javadalmába. De Nádasdy Pál

[1]) Bécsi nuntius 1622 november 25.

[2]) A kamarai levéltár egykorú névsora után.

[3]) „In ditione Imperatoris vix decima pars populi est Catholica" irja Pázmány, mi majdnem hihetetlen.

fegyveresekkel üzte el s a prépostság birtokait lutheranus prédikátornak adta, ki azokat a k. rendeletek dacára megtartotta. A főesperesek visitatióját a prot. nemesek többször erőszakkal gátolták meg; hasonló vád érte a k. városokat is, melyek a kath. alapitványokat többször az alapitók szándékaival ellenkező célokra forditották. Az egyházi törvényszékek, a szent székek majdnem teljesen megfosztattak hatóságuktól [1]). Bethlen 1619 iki támadása ezen országrészt majdnem egészen kiragadta a király kezeiből. A főpapok menekülni kényszerültek, két éven át hontalanul bolyongtak, s jószágaik elkoboztattak; a protestantismus diadalát ülte s a katholicizmus teljes megsemmisítéséről elmélkedett.

A sz. Benedekrend, a cisterciták és premontreiek apátságai és prépostságai, a többi szerzetesrendek kolostorai, melyek előbb oly sürüen találtattak hazánkban, elenyésztek. Csak sz. Pál és sz. Ferenc rendének kevés monostorai élték túl a közromlást. Ezek is gyéren voltak benépesitve, s körükben a szerzetesi fegyelem majdnem teljesen fölbomlott. Üdvösebben működtek a Jézustársaság atyái, kik — számszerint mintegy harmincan — nagyszombati lakházukból az ország különböző részeit látogatták. De ezeket is elüzték a Bethlen által támasztott mozgalmak.

A püspökségek és kolostorok pusztulása maga után vonta a tudományos intézetek hanyatlását, részben teljes enyészetét. Az egész országban nem létezett kath. főiskola, vagy magasabb tanintézet. A jezsuiták nagyszombati tanodája s az egyetlen papnövelde, melyben az esztergomi káptalan

[4]) Pázmánynak 1622-iki, és Lósy váradi, valamint Dubovszky csanádi püspököknek 1627-iki emlékirataik alapján. (Ered. Prim. egyh. levt.)

tizenkét növendéket tartott fön, a zavarok közepette elenyészett [1]. Ennekfolytán a *papok száma* rendkivül megfogyott. Az esztergomi megye területén a XVI-ik század közepetáján mintegy 900 plébános, 30 apát s ugyanannyi prépost volt. A XVII-ik század elején alig 100 plébánost lehete találni. S ezek is nagy részt *tudatlanok*, *kicsapongók* voltak, concubinátusban éltek [2]; söt találkoztak, kik bünös viszonyukat a házassági szertartások szentségtörő alkalmazása által törvényesithetni hitték. És a főpapok oly szerencsétlen helyzetben voltak, hogy nagyobb veszélyek elháritása végett türni kényszerültek ezen bajokat. A feslett életü papokat el nem mozdithatták, mert nem birtak egyénekkel, kiket helyükbe küldjenek. Félniök kelle, hogy az elmozditott papok hiveikkel együtt a protestantismushoz fognak pártolni; vagy a nép lelkész nélkül lévén, maga fog protestáns predikátorokhoz fordulni.

A lelkészek *anyagi helyzete* igen kedvezötlen volt. A plébániák jövedelmei a lelkész tisztességes állására elégtelenek voltak; többnyire alig haladták meg az 50 forintot. Oly javadalom, mely évenkint 100 forintot jövedelmezett, elökelönek tartatott. A tizedek fizetését a legtöbb helyeken megtagadták s az emiatt emelt panaszok eredménytelenek maradtak. A *templomok* nagy részt ellenséges támadások, vagy a lelkészek és hivek hanyagsága folytán pusztulás és elhagyatottság jeleit viselték magukon, s gyakran még a legszükségesebb egyházi edényeket és öltönyöket is nélkülözték [2].

---

[1]) Dallos győri püspök egy emlékirata alapján. Dallos iratai között 230 l.

[2]) Pázmány maga irja: „Plerumque ignorantes sunt ac dissoluti, imo palam concubinarii.“

[3]) Pázmánynak 1621 iki fölterjesztését, melyben az ujvári örség

Ilyen volt a katholikismus helyzete Magyarországon a nikolsburgi béke idejében. És ezen elharapódzott bajok orvoslásáról elmélkedett a soproni országgyülésen a magyar püspöki kar. A primás mellett a kalocsai érsek, a zágrábi, váradi, veszprémi, váci és nyitrai püspökökkel találkozunk az értekezletekben, a melyeket a pápai nuntius is többször megtisztelt jelenlétével.

Midőn Pázmány és püspöktársai az eszközökről tanácskoztak, melyek által a katholicismust hazájokban sülyedéséből fölemelni s ujra fölvirágoztatni ohajtották: a helyzet és a körülmények világosan kijelölték az utat. Az anyagi hatalom, az erőszak alkalmazása lehetetlen volt s nem is vezetett volna célhoz. Szükségkép az erkölcsi hatás körébe kelle menekülni; lehetővé tenni, hogy az egyháziak tudományos müveltségük és erkölcsi jellemük által visszahódítsák a befolyás és szellemi hatalom azon mértékét, mely nélkül a kereszténység nagy tanításai élettelen betükké törpülnek le [1]).

Innen kiindulva az értekezlet természetszerüen legnagyobb súlyt a katholikus szellemü nevelés és tanításra helyezett, mint legbiztosabb eszközre, melylyel az elméket az egyház igazságainak megnyerni, s azokban megszilárditani

---

fizetésétől fölmentetni kér — összevetve Lósy és Dubowszky idézett emléirataival.

[1]) Dallos győri püspök emlékiratában kiemeli: „Manifeste appareт poenis et censuris ecclesiasticis in Hungaria, ubi Officium Inquisitionis exerceri non permittitur, amplissimaeque sunt concessiones liberi religionis exercitii factae, neminem in fide catholica conservari, aut ad illam adduci posse. Qua via non succedente, alia ratio ineunda est iuvandi Regnum Hungariae, nimirum per missiones, ut suavi tractu Spiritus Sancti, per conciones et institutionem christianam haeretici ducantur ad fidem et Catholici altius informati confirmentur in illa.“ Iratai között 231 l.

lehet; annálinkább, mert Pázmány fönnen hirdette meggyőző dését, hogy alig van nemzet, mely gyermekeit szivesebben tanittatja a tudományokra, mint a magyar; s innen magyarázta a roppant hatást, melyet a jezsuiták kolosvári tanintézete az elmult század végén gyakorolt, mely ha zavarteljes idők nem semmisítik meg, rövid idő alatt az egész erdélyi nemességet megnyeri a katholika vallásnak. Szükségesnek látszott tehát az elenyészett tanintézeteket visszaállítani és pénzzel rendelkezni, hogy a szegényebb nemesek és más országlakosok gyermekeinek tanitásáról gondoskodni lehessen. És itt a pápa áldozatkészségére számitottak. Ha — mondák — a pápa a nagyszombati jezsuitáknak évenkint 2000 aranyat fizetne nemes ifjak és ugyanannyit növendékpapok nevelési költségeinek födözésére, csakhamar kedvező fordulatot lehetne várni; főleg ha a jezsuitáknak más alkalmas helyeken is collegiumok alapíttatnának.

A főpapok hasonlag mellőzhetlenül szükségesnek tekintették a nagyszombati papnövelde visszaállítását, a melynek föntartási költségeihez készek voltak jövedelmeik arányában hozzájárulni. És miután ezen papnövelde nem fogadhatott be elégséges számú növendékeket, a pápa fölkéretni határoztatott, hogy a római magyar-német collegiumba minél több magyar ifjú fogadtassék be. Továbbá megállapittatott, hogy az egyháziak és hivek között évenkint pénz gyüjtések eszközöltetnek s a begyülendő összegek segitségével, főleg a török hódoltság területén, missiók tartatni és a katholikus vallásra áttérő protestáns predikátorok segélyeztetni fognak. Erdélyről sem feledkeztek meg s a pápa közbenjárását szándékoztak igénybe venni, hogy a szent Ferenc rend főnöke minél több példás életű s tudományosan kiképzett magyar ajkú szerzetest küldjön a csikszéki katholikusokhoz.

Pázmány magára vállalta, hogy az értekezlet ohajait s a katholicizmus helyzetét a pápa és a király elé terjeszteni fogja [1]. A főpapok ezen tanácskozásaikban egyaránt kitüntették áldozatkész buzgalmukat és helyes tapintatukat. A pápai nuntius is Rómába küldött jelentéseiben elismeréssel és magasztalással szólott szellemük és tevékenységükről [2].

Midőn a soproni püspöki tanácskozmány a katholicismus legfontosabb érdekeivel foglalkozott: Pázmány gondoskodása folytán a jezsuiták ismét megnyitották nagyszombati iskoláikat. S most nemcsak az ugynevezett humanisticus tanfolyamra szoritkoztak, az elemi oktatást is fölkarolták. És a város polgárai, a vidék lakói örömmel bizták gyermekeiket az atyák vezetésére. Tantermeik csakhamar megteltek, míg a káptalan által föntartott elemi iskolák elhagyatva állottak. Ez örvendetes jelenség volt ugyan, de a melynek nem hiányoztak kellemetlen következményei.

---

[1]) Valószinüleg ezen megbizás vezette Pázmányt 1622 június 20-án kelt emlékiratának szerkesztésére, melyet sajátkezüleg fogalmazott s mely a magyarországi katholicizmus állapotainak jellemzése után a soproni értekezlet megállapodásait tartalmazza. Címe „Modus iuvandi Religionem in Ungaria." Pray kézirati gyüjteményének XXXII-ik kötetében (a m. k. egyetemi könyvtárban találtatik.). Ugyanezen értekezlet alkalmával a zágrábi pk külön emlékiratot dolgozott ki, melyben a slavoniai katholikusok vallási szükségleteit előadá s kijelöli, mikép lehetne azokon segíteni. Ez kitünik Pázmány emlékiratának utolsó pontjából: „Episcopus Zagrabiensis — ugymond — scripto peculiari exhibet modos promovendae Religionis inter nationem slavonicam, longe lateque diffusam et opis maxime indigam." Ennek is fölterjesztetni kelle, de azt nem találtam föl.

[2]) A bécsi nuntius 1622 november 25-én többi között irja: „Nelli Vescovi e Prelati dell'Ungheria ho sempre scorto particolar premura e desiderio di assister sempre, che ne habbiano il commodo e permissione, alla cura delle Chiese . . . . Quattro mesi sono, quando fui in quel Regno . . . havendoli tutti trovati e disposti ad adempire il carico loro." Eredeti fog. a bécsi apostoli nuntiatura levéltárában.

Ugyanis régi szokás szerint midőn az Úr teste a betegekhez vitetett, és temetések alkalmával az elemi iskolák tanon cai kisérték a papot, gyertyákkal, feszülettel és szentelt vizzel. A jezsuiták ezt nem engedték meg, nehogy a gyermekek tanulásukban zavartassanak. Ebből ismételve botrányok származtak. A lelkészek vonakodtak a gyermekek kisérete nélkül teendőiket végezni; betegek az utolsó szentségek fölvétele nélkül haltak el; halottak napokon át temetet lenül maradtak. Vagy pedig ha a lelkészek túltették magukat a szokásos formaságokon s ünnepélyesség nélkül végezték szertartásaikat, a protestánsok gunyolódásait kelle türniök. A városi tanács e botrányok eltávoztatása végett fölkérte a jezsuitákat, hagynák az elemi oktatást a városi tanodákra; de oly választ nyert, hogy elöljáróik megegyezése nélkül semmit sem tehetnek. Ekkor Pázmányhoz folyamodott s kérelmeit a káptalan is támogatta [1]).

A primás belátta ugyan, hogy a gyermekek nagyobb haszonnal látogatnák a jezsuiták, mint a város iskoláit; de szükségesnek látta az engedékenységet, nehogy a jezsuiták magukra vonják a városi hatóság és a káptalan neheztelését és ellenszenvét, mi könnyen veszélyessé válhatik reájuk nézve. S emiatt ajánlotta nekiök, hogy az elemi oktatással fölhagyjanak. E tért — mondá — nagy hátrány nélkül engedhetik át másoknak; a kis gyermekekre ugyanis még nem lehet hatni, s mihelyt lelkük a vallási és erkölcsi hatások befogadására fogékonynyá

---

[1]) A káptalan 1622. nov. 3-án, a városi tanács nov. 4-én ír Pázmánynak. Ez utóbbi levélben olvassuk a városi iskolákról: „Scholae Patrum S. J. discipulorum multitudine et frequentia, praesertim in inferioribus classibus affatim exuberant, Civitatis autem Schola discipulis et studiosis prorsus exhausta infelicitatem suam et solicitudinem gemebunda luget.“ Mindkét levél egyk. más. Pray kézirat gyüjt. Egyetemi könyvtár.

válik, különben is tanodájukba lépnek. Elöljáróikkal szemben magára vállalta a felelősséget [1]).

A jezsuiták nem látták be Pázmány fölfogásának helyességét. S a városi tanácsot reábirhatni hitték, hogy kivánságától elálljon. Emiatt Káldi György atya alkudozásokba bocsátkozott a tanácscsal és a káptalannal. De ezek nem vezettek sikerre. S a két rész végre is abban állapodott meg, hogy a fönforgó ügy eldöntésére Pázmányt fogják fölkérni, mikor személyesen Nagyszombatba jő [2]). A primás úgy látszik következetes maradt és a város kivánatával öszhangzó itéletet hozott. Mert a nagyszombati collegium évkönyvei az utóbbi időkre vonatkozó följegyzéseikben nem szólanak az elemi iskolákról. Annál nagyobb gondot fordíthattak a fölsőbb osztályokra, melyek évről évre emelkedtek. 1626-ban a hat osztály tanulóinak száma megközelítette az ezeret. Ezek között nagy számban találkoztak protestans szülők gyermekei, kik a tudomány és műveltségért, melyet megszereztek, cserében itt hagyták szülőiknek a katholicizmus iránti ellenszenvét. A tanulók fényes jeleit adták szorgalmuk és buzgóságuknak, melyet az atyák önföláldozása mellett Pázmány érdekeltsége és bőkezűsége is előmozdította [3]).

De Pázmányt nem elégitette ki a nagyszombati jezsuiták buzgó tevékenysége. A tudománynak és nevelésnek több hajlékot szándékozott megnyitni. Elméjét nagyszerű tervek foglalkoztatták, melyeknek valósúlásától volt föltételezve a magyarországi katholicizmus ujabb fölvirágozása.

---

[1]) Pázmány levele a collegium rectorához Selyéről 1622. nov. 8. Ered. Pray kéz. gyüjt.

[2]) A rector Pázmánynak 1622 nov. 13. Ugyanott.

[3]) „Pazmanno munificentia sua iterum ac saepius calcar addente“ t. i. a tanulóknak. A nszomb. collegium kézirati évkönyvei 58 l.

Szent törekvéseiben a legfőbb akadály: a szükséges pénz eszközök nélkülözése volt. Bethlen első hadjáratának tartama alatt, harmadfélévén át a hazán kivül tartózkodván, jövedelmeitől megfosztva volt. Érseki javait a fölkelők és a király hadai egyaránt pusztitották és dúlták. A jobbágyok nagyrészt megölettek, vagy elüzettek. Több mint tizenkét helysége lángok martalékává lőn. A kárt, melyet a királyi hadak okoztak birtokain, maga 200 ezer tallérra becsülte. Midőn a nikolsburgi béke javainak birtokába visszahelyezte, azokat oly állapotban találta, hogy — miként maga mondá — több év fog elmúlni, mig ismét jó karba helyezheti és gyümölcsözőkké teheti [1]). Ily körülmények között fájdalmasan kelle bevallania, hogy, „a katholika vallás visszaállitására szükséges eszközöket teljesen nélkülözi" [2]). Ezen eszközök megszerzése volt most főgondja. A spanyol király nagylelküségéhez folyamodott [3]). Az érsekséget fölszabadítani törekedett a súlyos terhektől, melyek reá nehezedtek, s visszaszerezni azon jövedelmeket, melyektől évtizedek óta a kamara önkénye megfosztá.

A legsúlyosabb teher, mely az esztergomi érsekséget Pázmány korában terhelé, az ujvári hadak fizetésének kötelezettsége volt [4]); miután ez évenkint mintegy 20 ezer forintot — azon időben roppant összeg — vett igénybe. Pázmány három éven át eleget tett az elvállalt kötelezettségnek, a melytől 1619—1621 között a szomorú körülmények

---

[1]) Pázmánynak alább idézendő fölterjesztése alapján.

[2]) Pázmánynak 1622 jan. 25-én a spanyol királyhoz intézett levele. Ered. Simancasban.

[3]) A spanyol évdij ügyéről a VI könyv III fej.

[4]) Ezen kötelezettség eredetére nézve l. e munka I 220 s kk. ll. és 387, kk. ll. Ehez hozzá kell adnom — mit Pázmány alább idézendő emlékiratából tudok — hogy mielőtt Pázmány ezen kötelezett-

tényleg fölmentették. Midőn azonban 1621 végén a béke helyreállitását biztosan lehete remélleni, attól tartott, hogy visszahelyeztetvén birtokaiba, a kamara megujitandja igényeit. Emiatt lépéseket tett, hogy az ujvári őrség fizetésétől végleg föl mentessék; annálinkább, mert a pápa csak oly föltétel alatt engedé meg ama teher elvállalását, hogy attól mielőbb szabadulni igyekezzék.

A királyhoz intézett terjedelmes emlékiratában mindenekelőtt a lehetetlenségre hivatkozik és pedig nemcsak akkor, midőn az érseki javak elpusztulva állanak, hanem azoknak virágzó állapotában is. Mert Magyarországban nagy bőség volt ugyan terményekben, de kevés érepénz jött forgalomba. Az érsekség készpénzben soha sem jövedelmezett annyit, mennyi az ujvári katonák fizetésére szükséges volt, s a fizetést termesztményekben kelle eszközölni; mi sok nehézség és panaszra adván alkalmat, az érseknek boszuságot és gondot okozott, figyelmét és idejét elvonta a fontosabb ügyektől. Továbbá figyelmeztette a királyt, hogy az uralkodók, kik a szent szék engedélye nélkül terheket rónak az egyházi javakra, az egyház átkát vonják magukra; már pedig a szent szék az esztergomi érsekség ezen terheléséhez nem adta megegyezését. Az országos törvények is tiltják az egyházi javak s jövedelmek elidegenitését; sőt a király koronázása alkalmával esküvel fogadja, hogy az egyházakat és főpapokat javaik s jogaikban föntartani fogja.

De ha a pápa meg is engedte volna és az ország törvényei, meg a koronázási eskü nem tiltanák az érsekség terhe-

---

séget elvállalá, a pápától tanácsot kért. Ez oda utasitá, hogy a kérdéses terhet önkényt ne vállalja el; ha azonban ellenzése dacára reá rovatnék, megnyugodhatik, mig attól megszabadulhat. Pázmány ekkor elvállalá a terhet, azon reményben, hogy a vallásos II. Ferdinand trónra lépte után könnyen fog attól szabadulhatni.

lését: a királynak ettől tartózkodnia kellene. A magyarországi katholikus egyház visszaállitása és fölvirágoztatása az esztergomi érsektől nagy pénzáldozatokat követel, a melyekre képtelen, ha jövedelmeinek jelentékeny részét katonák tartására kell forditania. És az érsek birtokainak arányában a közterhek viselésében ép úgy részt vesz, mint a világi urak; többet követelni igazságtalanság.

Pázmány ezen érvek mellett emlékezteté a királyt tántoríthatlan hüségére, hozott áldozatataira, jó szolgálataira. „Ám lássák — mondja — a lázadók, hogy a hüség elismeréssel találkozik!“ És a miniszterek ellenkező sugallatait ellensúlyozandó, komoly szavakat intéz uralkodójához. „Nem kell hinni, hogy az egyházi javak elidegenítése a közszükségek könnyitésére szolgál. Valamint a mesebeli sas a Jupiter oltáránál elragadott áldozathussal parázst vitt fészkébe, fészkét és fiait lángokkal fölemésztöt: úgy a világi célokra forditott egyházi javak több kárt, mint hasznot okoznak.[1]“

A király méltányolta a fölhozott tekinteteket és 1622 jan. 14-kén kelt elhatározása által az esztergomi érsekséget örök időkre fölmenté az ujvári őrség fizetésének kötelezettségétől[2].

Pázmány ezen vivmány által buzdítva, a következő évben az érseki pisetum-jövedelem visszaszerzésén fáradozott.

Hazánkban legrégibb idők óta a pénzverés a királyi

---

[1]) „Rationes et motiva cur a pensione militari Novae Arcis liberari debeat Archiepiscopus Strigoniensis“ Ez cime Pázmány fölterjesztésének. Kaprinay kézirati gyüjt. Egyet. könyvtár.

[2]) Az idézett fölterjesztés alatt olvasható Pázmány következő jegyzete: „Plures alias scripturas hac de re exhibui. (Ezek nem ismeretesek.) Tandem S. Mtas 14. januarii 1622 liberavit me ab onere solutionis militaris, cui ferendo par non eram.“

jogokhoz tartozott. A pénzverés mestersége a tiszta aranyat épúgy mint a tiszta ezüstöt más ércekkel szokta vegyiteni. A szin arany, illetőleg szin ezüst és az ahoz vegyitett ezüst, illetőleg réz közötti arány az érepénz tartalmának, azon súly pedig, melylyel az egyes kivert pénz daraboknak egyenlően birni kell, az érepénz mértékének neveztetik. Hazánkban legrégibb idők óta a pénz tartalmát és mértékét az országgyülés szokta volt meghatározni. Hogy ezen törvényes határozatok megtartassanak és a pénzverés körül minden csalás elhárittassék, a XIII-ik század óta az esztergomi érsek és a tárnokmester voltak hivatva őrködni; ez a király, amaz az ország részéről, mindketten meghatalmazott embereik, — a pisetariusok, pénzmesterek — által [1]).

Róbert Károly törvényei határozottan körülirják e pénzmesterek teendőit. Minden pénzverdében két szekrénynek kell lenni, melynek egyikében a pénzverésnél használt minták (ferramenta formalia) az érsek és tárnok pecséte alatt; a másikban a pénzveretéshez alkalmazott ezüst rudak, az előbbiek és a kamara gróf pecséte alatt, őriztessenek A pénzmesterek személyesen jelen lenni tartoztak az ezüst olvasztásnál, és mielőtt az ujon veretett ezüst pénzek forgalomba hozatnak, negyven darabnak tartalmát olvasztás által kelle megvizsgálniok [2]).

---

[1]) L. Luczenbacher János nagyérdekü értekezését „Az esztergomi érsekség pénzmestere." (Tudománytár. 1839. 89—109 ll.) Az esztergomi érsek pénzmestereiről első emlitést IV. Béla egy 1256-iki okmányában találunk, melyben olvassuk , hogy „de qualibet marca in Camera ubi denarii cuduntur, unum pondus argenti fini sibi (Archiepiscopo Strigoniensi) persolvi deberet, nomine suae Ecclesiae, et quod ferramenta cudentia et sculpta non alias servari deberent, nisi sub hominis ipsius custodia ad hoc per eum deputati." (Fejér Cod. Diplom. IV. 2. 385 l.) Hasonlag ir IV. Béla egy másik, 1263-iki okmányában. (Cod. Diplom. IV. 3. 135 l.)

[2]) 1342: XXXIX, XLI és LV. tt. cc.

Az esztergomi érsek ezen felügyelet fejében, IV. Béla s Róbert Károly intézkedései folytán és az utóbbi gyakorlat szerint, minden földolgozott gira (márka) fejében egy nehezé ket (pisetum, pondus) nyert, mely egy marka negyvennyolcadik részét, vagyis egy ezüst garast (a pénzláb változásai szerint, 5—8 denárt) képviselt. Ezen jövedelem pisetumnak neveztetett [1]).

Az esztergomi érsekek a XVI. század második feléig gyakorolták ezen fölügyeleti jogot s élvezték a pisetumjövedelmet. Az 1553: XXIII. t. c. is sürgette: hogy „gondja legyen az esztergomi érseknek, hogy a pénzverés és vasminták körül minden hiba és csalás eltávolíttassék." [2]) De Veranchich érseknek 1573-ban bekövetkezett halála után, az érsekség hosszú üresedése alatt az érseki pénzmesterek a körmöczi pénzverdétől eltávolittattak s az érsekek egy félszázadon át megfosztva voltak egyik előkelő joguktól és jelentékeny jövedelmüktől.

Pázmány 1618-ban megkisérlé jogait érvényesiteni. S kérelmét az országgyülés sérelmi fölirataiban ismételve a király elé terjeszté; de sikertelenül [3]). Az 1622-iki országgyülésen ujabb kisérletet tett. S ekkor a király, az országgyülés fölterjesztésére igéré, hogy az érseki pénzmester tisztének visszaállitása iránt az érsekkel tárgyalásokat fog kezdeni, a mely k. igéret a XLVI-ik t. c szövegébe fölvétetett.

Ezen tárgyalások hosszabb időt vettek igénybe. Pázmány a kamarának bemutatá a régi okmányokat, melyek igényeinek jogosúltságát minden kétségen kivül helyeznék [4]). A

---

[1]) L. Luczenbacher id. cikkét.

[2]) Hasonlag nyilatkozik az 1557: XV. t. c.

[3]) Luczenbacher id. ért. 106, 109 ll.

[4]) Erről Pázmány említést tesz 1624-iki alapitóokmányában, a

király erről fölvilágosittatván és tekintettel lévén a primás érdemei iránt, valamint áthatva azon meggyőződéstől, hogy jövedelmeinek gyarapodása az egyház és hazára uj áldásokat fog árasztani: 1623-ban utasítá a k. bányák tiszteit, hogy a régi pisetumot az érseki pénzmestereknek kifizessék [1]. Ezen pisetum évenkint 6—7000 tallért, mintegy 10,000 forintot jövedelmezett [2].

Ekként a királyi kegyelem, mely Pázmányt az ujvári őrség fizetésétől fölmenté és a pisetum birtokába visszahelyezé, jövedelmeit évenkint mintegy 30 ezer forinttal gyarapította. S mig ezáltal képesítve lön az egyház és tudományos müvelődés oltárára meghozni ama nagy áldozatait, melyek mai nap is bámulatra ragadják az utódokat: nem fukarkodott akkor sem, midőn a szükség és szorongatás napjaiban a haza és trón védelme jelentékeny összegek fölajánlását követelé [3].

V.

Az európai politikai viszonyok Bethlen második támadása előtt. — A k. kormányzóság, főleg Pázmány tevékenysége. — Tárgyalások Bethlennel. — Házassági terve. — Kétszinü magatartása. — Ellenséges föllépése. — A nagyszombati értekezlet.

Mialatt hazánk belviszonyai a békés rendezkedés stádiumába jutottak; Németországban a katholicizmus és

---

melyben a pisetum-jövedelem egy részét a nagyszombati nemes növelde részére rendeli. Miller I. 62 l.

[1]) A k. rendelet ered. fog. Simor primás kéziratai között.

[2]) Pázmánynak 1623 nyarán a pápához intézett folyamodásából. E pisetum 1666—1676 között évenkint 7—15000 forintot jövedelmezett; s legujabbik időkig fizettetett.

[3]) Erről több helyen lesz szó.

protestantismus fegyveres küzdelmei uj lángot vetettek, mely szikráit hazánk határaira is elszórta.

II. Ferdinand és a kath. liga hadait a fehér hegy tövénél kivivott győzelem (1620 nov. 8) után sem hagyta el a szerencse. Csehország meghódítását befejezvén, elárasztották Németországot, megverték a prot. unio vezéreit és megszállották a pfalzi választófejedelem tartományait. A német protestantismust végveszély fenyegeté. S ezt csak a kath. szövetség körében keletkezett meghasonlás, a kath. hatalmak irigy féltékenysége és szükkeblű önzése hárítá el.

Miksa bajor herceg a pfalzi választó fejedelemség birtokára tartott igényt. Ezt meghiusitani igyekezett a madridi kabinet. Épen ezen időben IV. Fülöp trónralépte után (1622) a spanyol politikának Olivarez gróf uj irányt adott. Visszahelyezni ohajtván a monarchiát a hatalom azon fokára, melyre V. Károly emelte, a maga és szövetségesei erejét saját ellenségeinek, az elszakadt Németalföldek és Franciaország megsemmisítésére szándékozott forditani. E miatt oda hatott, hogy II. Ferdinand mind Német-, mind Magyarországban, amott a pfalzi választófejedelem, itt Bethlen kielégítése által helyreállítsa a békét; egyuttal az angol király barátságának megszerzésén fáradozott. Mindkét célt, a németországi békét és az angol barátságot, úgy érheté el legbiztosabban, ha kiviheti, hogy egyrészről pfalzi Frigyes — a német protestantismus leghatalmasabb tényezője s az angol király veje — birtokait és méltóságait, melyektől megfosztatott, visszanyeri; másrészről a pfalzi választó fia és walesi herceg házassági kötelékek által a spanyol királyi házhoz kapcsoltatik. S Olivarez terveinek sikeresitésére élénk diplomatiai munkásságot fejtett ki [1]).

---

[1]) Erről tanuskodnak a spanyol államtanács jegyzőkönyvei és a diplomatiai levelezések 1622—1624 Simancasban.

Azonban hatalmas ellenség állott utjában, F r a n c i a o r s z á g. R i c h e l i e u bibornok a bourbon politika céljává a H a b s b u r g o k g y e n g i t é s é t tüzte ki. Geniális diplomatiai fondorlataival meghiusitani igyekezett a spanyol házassági terveket; a walesi hercegnek az infansnő helyett francia hercegnőt szánt nőül, s az angol parliamentet a protestantismus ügyének fölkarolására buzditotta. Ugyanakkor Miksa igényeit pártolta, hogy igy a bajor ház a császári hatalom rovására gyarapodjék és pfalzi Frigyes kibékitése lehetetlenné váljék.

A spanyol és francia politika küzdelme legélénkebben a b i r o d a l m i g y ü l é s e n folyt, mely 1623 elején R e g e n s b u r g b a n tartatott. A császár kijelenté szándékát, hogy a pfalzi választófejedelemséget Miksára ruházza. De a protestáns rendek igyekezetei folytán a gyülés fölkérte II. Ferdinandot, hogy Frigyest tartományaiba helyezze vissza, a választófejedelmi méltóság adományozásában pedig tekintettel legyen annak fiaira és rokonaira. E fölhivást hathatósan támogatta O n a t e gróf a spanyol követ; elhitette a császárral, hogy Miksa hatalma már már veszélyezteti a császári tekintélyt és érveinek nagyobb nyomatékot kölcsönözendő, kijelentette, hogy uralkodója visszahivja segédcsapatait, ha Frigyessel ki nem békül.

II. Ferdinand nagy zavarban volt. A katholicismus és dynastiájának érdekei összeütközésbe jöttek. A kényes helyzetből akép igyekezett menekülni, hogy Miksát fölhivta, mondjon le önkényt igényeiről. Ez nem vonakodott, ha hadiköltségei 13 millió forint lefizetése által kárpótoltatnak. De ezen föltétel által lemondásának elfogadását lehetetlenné tette. A császár a választófejedelmi méltóságot Miksára ruházta. Ez örömhir volt a katholikusokra. A protestans rendek azonban óvást tettek s eltávoztak Regeesburgból, anélkül hogy a magyar véghelyekre — miként a császár kivánta — segélyt ajánlottak volna.

A bajor fejedelem teljesülve látta vágyait; de haragot táplált a spanyol király ellen. S ezen egyenetlenség az országgyülés után még komolyabban nyilvánult. A spanyol kormány kivánta, hogy a kath. liga hadai Hollandiát — a prot. mozgalmak e tüzhelyét — támadják meg. Miksa pedig határozottan ellenszegült e terv kivitelének.

Ezen körülmények, valamint Richelieu politikájának győzelme Angliában, ujra föléleszték a prot. szövetségesek reményeit. Braunschweigi Keresztély hg és Mansfeld gróf előkészíték az ujabb támadást. Anglia, Franciaország, Hollandia és Velence pénzzel és hadakkal bőkezüen segitették őket [1]). Ügynökeik pedig Bethlent és a portát igyekeztek megnyerni. Mindkét helyen könnyen célt értek. A porta megengedte az erdélyi fejedelemnek, hogy II. Ferdinand ellen támadhasson és 20 ezernyi segédhadat igért neki, mire ez 1623 elején a protestáns szövetségbe lépett, mely 40 ezer tallér havi segélyezést biztositott részére [2]).

Bethlen politikai céljait és törekvéseit a nikolsburgi egyesség nem módositá. Azon utógondolattal erősitette meg ezt, hogy az elvállalt kötelezettségek nem fognak akadályul szolgálni, ha a kül és belviszonyok előnyös alakulása a tettek terére hivja. Várva a kedvező pillanatot, természetszerüen érdekében állott megragadni minden ürügyet, melyre majd fegyveres föllépésének indokolására, békeszegésének igazolására hivatkozhatott. Az 1622-iki országgyülés több ily ürügyet szolgáltatott. Az elfoglalt jószágok visszabocsátásáról alkotott végzést úgy állitotta elő, mint a mely a nikolsburgi

[1]) Schreiber W. Maximilian I. von Bayern. München 1868. 270—329 ll.

[2]) Mikó Erd. Tört. Ad. I. 236 l. Horváth M. M. T. III. 576 l. Eszterházy M. II. 4—10 ll.

egyességet és az ő személyes becsületét megsértette. Nagy nyomatékot helyezett a hirekre is, melyeket hivei Sopronyból hoztak; állitván, hogy az országgyülésen Pázmány, a nádor és az országbiró gyalázólag nyilatkoztak felőle s gúnyiratokat és torzképeket terjesztenek, melyek személyét nevetségessé teszik [1]).

Majd panaszkodni kezdett, hogy a király nem fizeti ki azon pénz összegeket, melyeket a békekötés reá rótt; Oppeln és Ratibor hercegségek átadását halogatja; egyik udvari tisztje Károly fhg. emberei által letartóztattatott és tizenöt Wittembergába utazó erdélyi tanuló, útközben meggyilkoltatott [2]).

Habár e hirek — mint utóbb kiderült — részint hamisak, részint túlzottak voltak; Bethlen megragadta azokat, s a hódolatteljes hang, melyet eddig a király irányában használt, ellenséges szellemű nyilatkozatoknak ad helyet. „Semmi jót nem kezdünk reménleni — irja 1623 marcius 16-án — az ő fge tisztviselőinek actájokból, békességünknek sokáig megállhatása felől. Bizony szintén elunjuk a sok rajtunk való szegezgetéseket, utánunk való cirkálásokat, ellenünk való praktikáikat az embereknek. Ez nem békesség, amint velünk kezdenek bánni. Ha a hitel közöttünk nincsen, jobb aperto marte egymást persequálni, hogy sem mint elan-

---

[1]) A nádor állitólag mondotta, hogy Bethlen csak „propter formam" tette az egyességbe a pontot, mely az elfoglalt jószágok tényleges birtokosainak kárpótlást biztosit. A primás szájába e szavakat adták: „Istennek hála, két törvénykönyvet (t. i. a Bethlen által alkotottakat) megsemmisitettünk, reménlem, hogy tovább is megyünk s őket (az erdélyieket) igánk alá hajtjuk." Bethlen állitólag Pázmány egy levelét elfogta, melyben a cs. hadak diadaláról szólván, megjegyzi: „Vajha igaz lenne ez, mert akkor az erdélyieknek is kijut a magok része." L. Dallos iratai 181 l.

[2]) Bethlen 1623 marc 22 Pázmányhoz intézett levele Hazai Okmánytár. IV. 466 l

destinis machinationibus életünk elfogyatására igyekező emberekkel szives barátságot viselnünk Nekem is résen vagyon fülem és ha lehet bizony előbb igyekezem másoknál a kardhoz nyúlni, ha ugyan annak kelletik lenni, melyet Isten eltávoztasson." [1])

Bécsben régóta nem volt titok Bethlen hangulata és szándéka. Pázmány s a magyar kormányférfiak kellően tájékozták ezirant a királyt; [2]) kit ez annálinkább aggasztott, mert épen ekkor a német birodalomba szándékozott utazni. E miatt 1622 september havában udvarába hivta magyar tanácsosait. Az értekezletek tárgyát azon kérdés képezte, mily módon kelljen az országot biztositani, hogy a király távolléte alatt veszély ne érje. A magyar urak a helyzetet épen nem tüntették föl veszélynélkülinek. Kijelentették, hogy sem a törökben és a fejedelemben, sem a magyar rendekben bizni nem lehet; minélfogva gondos őrködésre és erélyes intézkedésekre van szükség. A király intézzen a megyékhez leveleket, jelentve távozását, buzdítsa hűségre. Rendelje el az országgyülési végzések foganatositását. Nevezzen ki nehány magyar urat, kik távolléte alatt a nádorral az ország ügyeit igazgassák. Miután a fejedelem a sopronyi országgyülésnek az elidegenitett jószágokról hozott törvénye ellen tiltakozott, a nádor őt és az ország rendeit is világositsa föl ez iránt. A veszélyek elhárítása végett a véghelyek őrségeit szaporitani, a szükségesekkel ellátni kell. Miután pedig a törvény a német hadak bevezetését tiltja, célszerű lesz a szomszéd tartományokban, a határok közelében öszpontositani az idegen sereget. [3])

---

[1]) Eszterházy M. II. 15 l.

[2]) Florenci követ 1622 sept. 3: „L'Arcivescovo di Strigonia, il Palatino Thurzó et altri offiziali d'Ungheria per mandati a posta avisano, che Bethlen faccia levate di considerazione." Hasonlókép ir a velencei követ ugyanazon napon.

[3]) A magyar tanács fölterjesztésének ered. fog. Cancell. levt. És a florenci, meg velencei követ jelentései sept. 10.

A király ezután elutazott s távollétének tartama alatt — 1622 octóbertől 1623 april végeig — az általa kinevezett. kormányzóság tagjai: Thurzó nádor, Pázmány, Eszterházy Miklós, Zrínyi György és Bánffy Kristóf gondosan őrködtek az ország biztossága fölött. [1]) Főleg Pázmány nagy tevékenységet fejtett ki, s Bethlen joggal cimezheté őt „Magyarország Helytartójának." [2]) Pozsonyi és nagyszombati palotái ismételve találkozási helyül szolgáltak a kormányzóság tagjainak. [3]) Sürü levelezésben állott a fölső részek kapitányai és főuraival s pontosan értesült minden figyelemreméltó mozzanat felől. [4]) Szakadatlan összeköttetésben állott a királylyal, kit a távolban is fölkeresett jelentéseivel és tanácsaival. Buzdította többi között, hogy Németországban és örökös tartományaiban visszaállitani igyekezzék a békét; ezt magyar szempontból sürgetően szükségesnek itélé, mert meggyőződve volt, hogy ha a az ország határain kivül békesség uralkodik, Bethlen is nyugton marad. Kérte, hogy fölső Magyarországba fő- és alkapitányt neveztessen; Pozsonyt, Óvárt, Füleket, Szendrőt és Ujvárt megerősíttesse; a katonákat rendesen és jó pénzzel fizettesse. Kötelességének tekinté leplezetlenül föltárni az ország szomorú állapotát s nem titkolta el a király előtt, hogy „ha Bethlen most találna megin-

[1]) Eszterházy II. 1 l.

[2]) Hazai Okmánytár. II. 465 l.

[3]) „Ma vettem levelet fölső Magyarországból — irja Pázmány 1623 marc. 16 — s ma érkezett onnan megbizott emberem." Eszterházy II. 17 l. És 1623 april 17-én Széchy György főkapitány fordul Pázmányhoz tanácsért. Miller I 46 l.

[4]) Igy p. o. 1623 febr. 7-én a kormánytanács egy fölterjesztését Nagyszombatból intézi a királyhoz. Eszterházy II. 12 l.

dulni, ellenállás nélkül foglalhatna el mindent." [1])

A primás Bethlent is fölkereste leveleivel, fölhívta a béke föntartására és meggyőzni igyekezett, hogy a sérelmekért, melyek miatt panaszkodik, a királyt nem teheti felelőssé [2]). De ez kétségkívül hatástalan maradt. Támadásának elnapolása megállapított terv következménye volt. Bevárnia kelle azon pillanatot, mig Keresztély és Mansfeld Csehország felé nyomulnak, s ekkor váratlan föllépésével meglepni a királyt [3]). Addig titkos célzatait elrejteni s a kormányférfiakat tévutra vezetni igyekezett. Emiatt 1623 tavaszán Horváth György, főemberét a visszaérkezett királyhoz küldé. Békés hajlamait hangsulyozva, sérelmeinek orvosoltatását kérte [4]).

A király szivélyesen fogadta a küldöttet s igéré, hogy a fölmerült nehézségek elháritása és a fejedelem teljes megnyugtatása végett fölhatalmazottakat fog hozzá küldeni [5]). Bethlen panaszait alaptalanoknak tekintette ugyan, sőt belátta, hogy maga több joggal léphetne föl panaszokkal; de e pillanatban kész lett volna nagy áldozatok árán is megnyugtatni Bethlent. A magyar tanácsosok, kik e tárgyban június elején Bécsben tanácskozmányokat tartottak, nem kevésbbé érezték a viszonyok által gyakorolt nyomást, s abban állapodtak meg, hogy Thurzó nádor mentegető iratot intézend a fejedelemhez [6]). Ugyanis a németországi protestánsok ekkor már fenyegető állást foglaltak el éjszakon. És a bécsi államférfiak bizalmas körökben bevallották, hogy ha Bethlen hozzájuk

---

[1]) Eszterházy II 18 l.
[2]) Kemény J. Notitia Archivi Capituli Albensis II. 134 l.
[3]) Schreiber i. m. 306 l.
[4]) Hazai Okmánytár II. 466 l.
[5]) Dallos iratai 107 l.
[6]) Velencei követ jún. 10, 17, 24.

csatlakozik, sikeres ellenállásra alig lehet gondolni.[1]) Végső reményüket a spanyol kormánytól kért segélyhez kapcsolták. De Onate gróf erre nem igen nyujtott kilátást, és üdvösebbnek tartá uralkodójának javasolni, hogy befolyását a béke érdekében érvényesítse.[2])

A király igéretéhez képest sietett Erdélybe bocsátani fölhatalmazott biztosait. Ezek — Szentkereszty Jakab, m. kamarai tanácsos és Izdenczy András — június elején érkeztek a fejedelem udvarába. Meggyőzni igyekeztek őt, hogy a király őszintén ragaszkodik a nikolsburgi egyességhez és lelkiismeretesen kivánja teljesiteni az elvállalt kötelezettségeket. Hogy az elfoglalt javak tényleges birtokosai eddig nem kártalaníttattak, annak nem ő az oka; ez ügyben az ország-gyülés intézkedett. Az egyességben megállapitott pénzösszegek kifizetése iránt már rendelést tett [3]). Udvari emberének elfogatása tárgyában vizsgálat fog történni, bár Károly fhg emberei ezen esetről mitsem tudnak. Ha a vittembergi tanulókról terjesztett hir valóságon alapszik, kétségkivül utonállók által gyilkoltattak meg.

Ugyanakkor egész kimélettel figyelmeztették a fejedelmet az egyesség azon pontjaira, melyeket maga elmulasztott teljesiteni, vagy már is megszegett. Az okmányt, — melyben az erdélyi rendeknek biztosítani kelle a királyt, hogy a hét megye (Bethlen halála után) a magyar koronához viszkapcsoltatni fog —

---

[1]) A spanyol követ május 30 titkos jegyekkel: „Su Magestad esta consultando, como se ha acudir a todas partes. Sus Ministros se hallan tan embarazados, que confiesan, que si Alberstadt y los Ungaros se acometen en mismo tiempo, no tienen forza para defenderse."

[2]) A spanyol követ május 15: „Y asi creo, que seria mas util, que desenganandose destas ayudas se le obligare con esto mismo a condescender a la paz, que es lo, que conviene para todo."

[3]) Ez ügyben csakugyan intézkedik 1623 elején. L Eszterházy II. 2. l.

nem küldötte meg. Több egyházi és világi birtokot elfoglalva tart. Tokajért nem tette le a meghatározott zálogösszeget. Pénzeket veret, melyeken a királyi cimet használja. A Szendrőhöz tartozó erődöket és birtokokat elfoglalta, bár ezek a hét megye területéből névleg kivétettek. Kassán nem állitotta viszsza a vallás szabad gyakorlatát A nemeseket és sz. k városokat harmincadok fizetésére kényszeríti. Több foglyot csak váltságdij fizetése után bocsátott szabadon.

Bethlen bár nem tagadhatá, hogy e pontokban kötelezettségeinek nem tett eleget; megkisérlé magát ha nem is igazolni, legalább kimenteni. De épen emiatt viszont szintén kényszeritve volt a királynak mentegetődzését, megnyugtató biztositásait elfogadni. Csak a nádor elleni haragját nem lehete lecsillapitani. A sérelmet, melyet tőle szenvedett — mondá — nem hagyhatja boszulatlanul és emiatt saját házából fogja őt kihurcoltatni. Végre abban történt megállapodás, hogy a király és a fejedelem biztosai augustus 15-én Lőcsén, vagy Eperjesen összejönnek s a fölmerült nehézségek megszüntetéséről értekezni fognak [1]).

Mig a királyi küldöttek ezen, a béke föntartását kilátásba helyező, eredménynyel Bécsbe érkeztek: Bethlen egy más fontosabb tervvel lépett föl, mely, ha sikerül, nemcsak hazánk viszonyaira, hanem az egész europai politikára lényeges befolyást gyakorolhat.

Első nejének, Károlyi Zsuzsannának halála után († 1622 május 13.) bizalmas családi körében megpendité s egész hévvel fölkarolta azon eszmét, hogy a császári családban fog uj hitvest keresni. Ő is, miként két évszázaddal

[1]) A k. küldöttek utasitása, Dallos iratai 93—106 ll. Bethlen 1623 jun. 30 Pázmányhoz intézett levele Miller I. 48 l. Bethlen resolutiója a k. küldöttek előterjesztésére Eszterházy II 32 l.

utóbb egy még hatalmasabb uralkodó, diadalainak dicsősége, diplomatiájának sikerei által nem látta sem nagyravágyó lelkét kielégitve, sem lángelméje s szerencséjének vívmányait biztositva. Érdek és ambitio a császári házzal való rokoni kapcsolatok keresésére inditá. „Ez házasságra a fejedelmet — irja egyik bizalmas embere, Kemény János — vivé kiváltképen ez ok; mivel igen nagy méltóság és nagy hir, név szerető ember vala, hogy nagy királyokkal, fejedelmekkel, annál inkább császárral való sógorság által mind méltóságát, hirét, nevét, s mind birodalmát terjeszthetné és erősödhetnék állapotjában.“ [1])

Valószinű, hogy ezen házassági tervnek szőnyegre hozása fordulatot jelez Bethlen politikai fölfogásában és törekvéseiben. Eddig következetesen a Habsburgház gyengitésén munkálkodott. Ennek minden ellenségei, barátjai voltak. Londonban és Hágában, a lagúnák királynéjánál és a fényes portán keresett segélyt. Magyarországot az ausztriai ház kezeiből kiragadni, Erdélylyel egyesitve kormánya alá helyezni: ez volt törekvéseinek határozott célja, melynek elérését már már biztosnak tekinté. De 1621 óta kiábrándulni kezdett. A nehézségek nagyobbak voltak lángelméje és szövetségesei hatalmánál. A protestans államok támogatása keveset használt neki; a török pártfogás inkább hátrányára volt. A jelszavak, melyek 1619-ben zászlainak csáberőt kölcsönöztek, elvesztették hitelüket és értéküket. A nemzet nagyrésze kész volt őt követni a szabadság visszaküzdésében, de nem volt hajlandó ambitiójának szolgálatjába állani.

Ily körülmények között természetes érdeke parancsolta, hogy más utra lépjen. Miután a török segitségével nem sikerült leküzdeni az ausztriai házat, könnyebbnek vélhette az auszt-

---

[1]) Autobiographia, Rumyféle kiadás. I. 75 l.

riai ház segitségével küzdeni a török ellen. Miután lemondania kelle a reményről, hatalmát az ausztriai ház rovására emelhetni azon magaslatra, melyről álmodozott: biztosabbnak tekintheté az ausztriai házzal szövetkozve a porta rovására szerezni koronát és birodalmat. És lelkét, melyet a hétköznapi ambitió nem volt képes betölteni, hatalmasan vonzhatá a szerep magasztossága, mely a keresztény civilisátió bajnokává fogná avatni s nevét halhatatlan dicsőséggel környezni.

A tervezett szövetség őszinteségéről azonban magát is és az ausztriai házat csak házasság által biztosithatá. Emiatt 1623 tavaszán megállapodott, hogy II. Ferdinánd ifjabb leányát, Cecilia Renata főhercegnőt nőül kérendi. Előbb kipuhatolni ohajtván, mikép fogadtatnék e lépése Bécsben, megbizta sógorát Károlyi Mihált, hogy magát Eszterházy Miklóssal érintkezésbe helyezze. Ezek több levél váltása után [1]) július végefelé személyesen találkoztak Érsekujvárott. Károlyi előadta azon engedményeket és szolgálatokat, melyeket ura ajánl, ha kérése meghallgattatik.

A királyt hűségéről biztositandó kész lenne Tokaj, Szathmár és Váradba német őrséget fogadni és unokáját kezesül a császári udvarba küldeni. Kiviszi, hogy a király első szülöttje mielőbb magyar királylyá választassék és Erdély a maga halála után a magyar koronához kapcsoltassék. Emellett „ajánlja mindennemű szolgálatra magát, minden ellensége ellen

---

[1]) Erre utal az utasitás, melyet Eszterházy Gál Péter részére adott, midőn ezt 1623 május elején Erdélybe küldé. „Károlyi uramınal — olvassuk itt többi között — ha szemben lehet vele kgd . . . a nekem tett irásáról csak azt kell mondani, hogy nem szintén értem a fejedelem házasságában való dolgot; ha azért, mivel ezek nem kicsin dolgok, magával beszélhetnék ő kgmével, azt igen akarnám." A fejedelem Károlyi és Eszterházy találkozását jóváhagyta. Eszterházy M. Élete II. 26, 29 ll.

ő fgnek, ha kivánja szintén az imperiumban is, ha maga személyében kivánja is. Ha az alkalmatosság hozza, tudván a töröknek minden dolgait, és ha ő fgnek az leszen kegyelmes jóakarata, kész lenne a törökre is arcul támadni és a kereszténység mellett szolgálni; interim állandó békeséget szerezni, ha úgy tetszik ő fgnek." A katholikusokat „nem háborgatná religiójában, sőt azokhoz minden jóakaratját ajánlja, collegiumokat enged, templomokat ád és épít; s ha Istennek úgy fog tetszeni, látván igazságát a kath. religiónak, talán maga is követője leszen, most is sokat szeret abban és minden jóakarattal is van hozzájuk." [1]) Ily ajánlatok után följogositva hitte magát reméllení, hogy a király a főhercegnő kezével együtt királyi cimmel is megtiszteli [2]).

Bethlen kérelme és ajánlatai, melyeket Eszterházy augustus első napjaiban a király tudomására hozott, Bécs kormányköreiben bizonyára nem csekély meglepetést szültek, a melyet azonban épen nem mondhatni örömteljesnek. A császári család és a kormányférfiak részéről bizalmatlansággal fogadtattak [3]). Könnyü volt ugyan belátni, hogy ha

---

[1]) Károlyi által Eszterházynak tollába mondott pontok. Eszterházy M. Élete II. 33. l. Ezekkel megegyező Khevenhiller, a spanyol udvarnál császári követnek előadása. Annales Ferdinandaei. X. 167 l.

[2]) Erről a Károlyiféle pontok nem tesznek emlitést, de kétségtelen, hogy ez alkalommal szóba jött s Eszterházy által Bécsben előterjesztetett. Szól e tárgyról a spanyol király, midőn 1624-ben a házassági ügy másodizben tárgyaltatott. „Esta platica — irja ekkor — se ha mossido ya otra vez con mucho secreto . . . hablandose claramente en pedir una hija del Emperador y titulo de Rey". Hátirat a madridi államtanács 1625 jan. 4-iki fölterjesztésére.

[3]) A bécsi kormánykörökben uralkodó hangulatot tolmácsolja a bécsi nuntius 1623 dec. 9: „Bethlen G. non ha mai trattato da fermo proposito il matrimonio con la figlia del'Imperatore."

Bethlen a főhercegnő kezéhez kötött igéreteit teljesitené, a király csakhamar képessé fogna válni háza és a katholicizmus uralmát Magyarországban és a német birodalomban biztositani, a porta és a protestantismus hatalmát megtörni.

De ekkor fölmerült a kérdés, vajjon komolynak és őszintének tartható-e Bethlen lépése? S ha igen, vajjon számithatni-e arra, hogy nagyszerü ajánlatait teljesitendi? Erre a legtöbben tagadó választ adtak. És csakugyan megfeledkezhettek-e arról, hányszor maradtak eddigi igéretei teljesületlenek, hányszor szegte meg szavát? Nem kelle-e visszaemlékezniök 1619-iki perfid eljárására, midőn a királynak segitségét ajánlá a lázadó csehek ellen s néhány hét mulva ezeket részesité e segitségben? Kétségeiket még inkább megerősité ajánlatainak természete. Azok a legmerevebb ellentétben állottak multjával és jellemével; őszinteségüket csak egy csudaszerü átalakulás föltevése teheté vala érthetővé.

Eddig a protestantismus lelkesült bajnokának, buzgó hivének hirdeté és bizonyitá magát: most a katholikus érdekek és intézmények pártfogójává készül válni, sőt kilátásba helyezi, hogy talán maga is az egyház kebelébe lép. Eddig szoros szövetségek kötötték a portához s a prot. hatalmakhoz: most fölajánlja fegyverét megsemmisitésükre. Eddig minden áron megakadályozni igyekezett a német hadak bevezetését Magyarországba: most kész ezeknek megnyitni saját erősségeit. Eddig Magyarországot az ausztriai háztól elszakitani volt célja: most hajlandó kivinni, hogy II. Ferdinand első szülötte mielőbb magyar királylyá megválasztassék; sőt azt is, hogy Erdély a maga halála után után az ausztriai házra szálljon! És mi idézte elő ezen roppant nagy fordulatot? Mit kiván elérni ily nagy áldozatok árán? — Semmi egyebet, mint a főhercegnő kezét. „mert ő igen szereti a személyt, képét is leirat-

ta"[1]. De a királylyal az atyai szeretet sem hitethette el, hogy leányának Cecilia Renatának bájai — melyek egyébiránt igen közönségesek lehettek, s az ifju Kemény Jánost sem voltak képesek elragadni [2]) — gyakorolták a meglepő hatást.

A királynak ekként méltán lehettek komoly aggodalmai azíránt, vajjon a fejedelem házassági ajánlata őszinte, vagy nem tartozik-e diplomatiai cselfogásaihoz. Ily körülmények között nem adhatott kedvező választ. Mindazáltal nem vélte tanácsosnak az ajánlatot egyenesen visszautasitani; nehogy a fejedelmet végleg elidegenítse. Kétségei között eszélyes határozatot fogadott el. Kijelenté, hogy mielőtt a családi ügy iránt válaszolhatna, a rokon spanyol udvar tanácsát kell kikérnie [3]. Ezáltal időt nyert s bevárhatá a viszonyok alakulását, mely biztos világot fogna deriteni a fejedelem célzataira.

És csakhamar kitünt, hogy a király agodalmai alaposak voltak. Bethlen a hirt, hogy ajánlatai nem utasíttattak el, meglepő közönynyel fogadta, s most már a tervezett házasságra kevés súlyt helyezett. Ugyanis időközben értesült, hogy mig Tillyt, a kath. liga vezérét a kath. fejedelmek hanyagsága tétlenségre kárhoztatá: Mansfeld és Keresztély már megindultak Csehország felé, hogy itt a megállapitott terv szerint vele egyesüljenek. Még egyszer fölvillan lelkében a remény, protestáns és török segélylyel megalázni Ausztriát; vagy talán arra gondol, hogy biztosabban elnyerheti a főhercegnő kezét, ha diadalmas hadaival Bécs kapui előtt üti föl táborát. Anélkül, hogy bevárni szándékoznék a spanyol udvar válaszát, elhatározza indulását; bár jól tudja, hogy az erdélyi urak közől „nem akarja egy is ezt az expeditiót, s hogy nem fávort,

---

[1]) Károlyi szavai. Eszterházy II. 33 l.
[2]) Ugy jellemzi, hogy „nem igen szép." Autobiographia I. 65 l.
[3]) Eszterházy II. 38 l.

hanem gyülölséget szerez közöttök indulásával." [1]) Augustus 16-án tizezer ember élén Kolosvárra érkezik.

De még ekkor sem hagy föl szinlelésével; a királyt és országot teljesen meglepni kivánja. Mig hadai készen állanak a támadásra, augustus 18-án hirét veszi, hogy a gyanutlan király a fölmerült nehézségek elháritását célzó alkudozásokra már utnak inditá biztosait, kik Beszterczebányán fogják bevárni az ő küldötteit. És igéri, hogy fölhatalmazottait haladéktalanul oda bocsátandja; sőt Eszterházyhoz intézett levelében békés hajlamairól a megszokott phrasisokban szólván, nem tartózkodik hangsúlyozni, hogy „az ő fge méltóságát igyekezik mindenben szeme előtt viselni és szolgálni [2]).

Mialatt Eszterházy embere e megnyugtató biztositásokat urának megviszi és a k. biztosok Beszterczebányán türelmesen várakoznak: Bethlen augustus végnapjaiban királyi területre lép. Júliusban a király szövetségét keresi, augustus 18-án a nikolsburgi egyesség óta fölmerült nehézségek elintézését a beszterczei alkudozásokra bizza: és september első felében szokott sebességgel elárasztja a király területét; a nélkül, hogy a béke fölbontását ujabb személyes vagy országos sérelemmel indokolhatná [3]).

Célját elérte; támadása tökéletesen készületlenül találta a királyt. A kormányférfiak bár soha sem biztak benne, tévutra vezettetni engedék magukat szinlése által s reméllették, hogy a beszterczebányai alkudozások a békét ha nem is

---

[1]) Bethlen szavai aug. 16-án Károlyihoz intézett levelében. Eszterházy II. 39 l.

[2]) Augustus 18. Ugyanott. II. 44 l.

[3]) Szilágyi S. Erdély Tört. II. 147 l. Széchy Gy. Pázmányhoz sept. 4 és 10-én idézett levelei. Miller I. 49 s kk. ll.

biztositani, a conflictust elnapolni fogják [1]) Söt midőn támadásának és Fülek megszállásának hirét vették, még akkor is találkoztak közöttök optimisták, hivők, hogy nincs más célja, mint nyomást gyakorolni a királyra s némi ujabb engedményeket csikarni ki [2]).

Az előnyomuló fejedelmet Széchy György a fölső részek főkapitánya lett volna hivatva föltartóztatni. De erre teljesen képtelen volt, s miután Bécsből pénzt és erősitést eredménytelenül sürgetett, a legválságosabb időpontban lemondani készült fontos tisztéről [3]). A nádor sietett ugyan közfölkelést hirdetni, de ezen rendszabálytól nem várt jelentékeny eredményt. [4]). A spanyol udvartól sem lehetett segélyt reméllení; ez különben is későn érkezett volna [5]). Ennekfolytán, kik a helyzet titkaiba beavatva voltak, előrelátták, hogy Bethlen akadály nélkül nyomulhat Pozsonyig s nyitva áll előtte Ausztria és Morvaország [6]).

---

[1]) Florenci követ sept. 9. „Si crede ch'egli (B. G.) facilmente s'accomoderá con li Commissarii Cesarei."

[2]) Bécsi nuntius sept. 23: „Qui sin hora non vien creduto, che questo moto habbia fine stabilito di far davero, non havendo Gabor senza l'assistenza del Turco forze tale da promettersi gran promessi . . . Stimano poi, che B. faccia adesso del bravo, per vantaggiar le sue condizioni e che havendo mora di venire a qualche accomodamento, voglia primo mostrarse armato.

[3]) Széchy Pázmányhoz sept. 4 és 10. i. h. És a nádor a királyhoz sept. 13. Ered. prim. vil. levt.

[4]) A nádor a királyhoz sept. 11-én intézett levelében jelenti. Ered. prim. vil. levt.

[5]) A király augustus második felében kérdést tett a spanyol követnek, vajjon van-e utasitása pénzsegélyt adni, ha Bethlen által megtámadtatnék. Ez tagadólag válaszolt. „Respondile — irja a követ — que Vuestra Magestad nome havia ordenada nada."

[6]) Bécsi nuntius sept. 23. Velencei követ sept. 30 és oct. 7. Ez utóbbi jelentésben olvasom: „Avisa in oltre detto Arcivescovo (P. P.) che tutta la nobilitá, l'eretici in particolare adheriscono al Gabor."

Mindamellett a magyar kormányférfiak nem mulasztották el megtenni mindazt, mi hatalmukban állott. Egyházi és világi urak september közepetáján Pázmány nagyszombati lakában összegyültek és a teendőkről tanácskoztak. Egyhangulag kifejezést adtak elhatározásuknak, hogy a királyhoz hiven ragaszkodni, és Bethlennek minden erővel ellenállani fognak. A veszély nagyságára utalva kijelentették, hogy a király följogositva van idegen hadakat küldeni az ország védelmére s föl is kérték, hogy ilyeneket küldjön Maguk igérték, hogy tizenötezer lovast fognak zászlai alá vezetni. S mig Montenegro marcheschez k. rendelet ment, hogy hadait Magyarországba inditsa, buzgalommal láttak a hadfogadáshoz [1]. De a jóakarat és áldozatkészség elkésett volt.

VI.

Bethlen házassági ajánlatainak megujitása. — A beszterczebányai alkudozások. — Bethlen hadimüveletei. — Fegyverszünet létrehozását célzó alkudozások. — A magyar és német államférfiak nézetei a békeügy felől. — A bécsi béketárgyalások kezdete 1624. elején.

Bethlen akadálytalan előnyomulása dacára, nem szakitotta meg a diplomatiai alkudozásokat, melyeknek folytatását a németországi fejlemények javasolák. Tillynek sikerült megakadályozni Mansfeld és a braunhschweigi herceg tervezett egyesülését, söt az előbbit augustus 6-án münsteri területen megverte és seregének romjaival Hollandiába üzte. Ezen esemény hirének hatása alatt, Bethlen september elején biztosait Beszterczebányára küldé [1]) és Károlyit

---

[1]) Dallos iratai 33 l.

megbizta, hogy Eszterházyval ujabban találkozzék. A két fő-úr september 11-én Szent-Benedeken jött össze. Károlyi kifejezte a fejedelem abbeli aggodalmait, hogy a házasság ügyében „ő vele csak időt vontatnak és kivonván az időt, akkor metszik el a dolgot, a mikor neki nem kezd módja lenni a hadakozásra és az ő praetensióinak elővitelére, mit ő nem szenvedne." Az országbiró visszautasitván ezen sértő föltevést, erősité, hogy a házassági ajánlat csakugyan a spanyol udvar elé lett terjesztve. És nem habozott világosan kimondani, hogy a fejedelem magaviselete oda mutat, mintha ajánlata nem lett volna őszinte; mert „ha interim csendesen nem leszen, nyilván megmutatja, hogy nem volt ehez is kedve" [1].

Bethlen a házassági ügyben ujabb nyilatkozatot várt. A király tanácsosai közöl többen javasolták is, hogy megengesztelése végett kilátásba kell helyezni kérésének teljesitését. Pázmány ezt határozottan ellenzé. A királyra nézve nagymértékben lealázónak tekintett oly eljárást, melyszerint a fejedelemnek kedvét keresse, mikor ez minden ok nélkül fegyvert fogott ellene. Ellenkezőleg azt javasolta a királynak, nyilatkoztassa ki, hogy a házassági ügyről hallani sem akar, mig Bethlen hadaival ki nem vonul; ha majd „a fegyvert leteszi s oly hölgy keze után vágyódik, kit rokoni kötelékek fűznek a császári házhoz, kész őt támogatni." Ezáltal értésére adatnék, hogy a császár leányára nem számithat, s legjobb esetben megelégednie kell a császár valamely távoli rokonával. A király meghallgatta a

---

[1]) Eszterházy II. 60 l; hol közölve van az országbiró által Károlyinak adott válasz hét pontban. Ezen válaszirat a prim. vil. levt. egykorú másolatában kilenc ponttal bir.

primás tanácsát s a házassági ügy jó időn át nem jött többé szőnyegre. [1]).

Ugyanekkor kezdetüket vették a beszterczebányai alkudozások. A királyi biztosok élén Dallos Miklós győri püspök állott. Bethlent Kamuthi és Kassai képviselték. De csakhamar kitűnt, hogy kiegyezésre nincs remény. A k. biztosok vonakodtak érdemleges tanácskozásokba bocsátkozni, mig Bethlen királyi területen táborozik; Kamuthi ellenben a fejedelem sérelmeinek haladéktalan orvoslását sürgette. Kivánta, hogy a király büntesse meg a primást, a nádort és országbirót, kik a fejedelmet megsértették és a béke fölbomlására okot adtak; kárpótolja az elzálogosított és beirt javak tényleges birtokosait; végre fizesse le azon összegeket, melyekkel a nikolsburgi egyesség értelmében tartozik. Erre a k. biztosok előbbi követelésük föntartása mellett, hosszú alku után százezer forintot ajánlottak az elzálogosított és beirt javak tényleges birtokosainak kárpótlására; igérték, hogy a király tartozását kiegyenliteni fogja; de a három főúr megbüntetéséről természetesen hallani sem akartak. Engedékenységük nem vezetett célhoz. Az erdélyiek október 2-án kijelentették, hogy előbbi követeléseiktől el nem állhatnak. Ekként a tárgyalások folytatása lehetetlenné vált. S mindkét rész biztosai másnap eltávoztak Beszterczebányáról [2]).

Bethlen a beszterczei alkudozások tartama alatt folytatta hadiműködéseit. Septemberben török csapatok csatlakozása által gyarapodott seregének egyik része a nógrádi erősségeket s a bányavárosokat vette meg, a másik Liptóba tört;

---

[1]) Az Eszterházyhoz intézett k. leirat, mely a Károlyinak adandó választ foglalta magában, ered. fog. Pázmány tollából folyt. Prim. vil. levt.

[2]) Dallos iratai 30—43 ll.

október első felében pedig mindkettő Nagyszombat falai alá gyülekezett. Rövid ostrom után urává lett a városnak. S november 19-ére e helyre összehivta az ország rendeit [1]. A gyülés megnyitása előtt egy hadosztályt Morvába küldött, s ezt maga is szándékozott követni. Diadalmas előhaladása a bécsi császári várlakban is rémületet idézett elő. Az udvar készületeket tett menekülésre [2].

Ezalatt október végnapjaiban Montenegro (Caraffa) tábornok német hadak élén a magyar határokhoz ért s Gödingnél találkozott Bethlennel. De kimerült seregével nem fogadhatott el ütközetet s megerősitett táborba vonult, melyet Bethlen szorosan körülzárt, hogy kiéheztetés által megadásra kényszeritse. Ott csakugyan nagy hiány volt élelmiszerekben. A katonák az éhség kinjai között fenyegetődzni kezdettek, hogy átmennek az ellenséghez. Montenegro csak kevés napokon át tarthatta magát [3]. Ily szorongatott helyzetben volt a császári had, melyhez Bécsben annyi vérmes reményeket csatoltak. Ekkor a csapást, mely a király ügyét fenyegeté, Bethlen váratlan határozata háritotta el.

A király előkelő hivei korán igyekeztek békülékeny szellemük nyilvánitása által megelőzni a polgárháború véres fejleményeit. A nádor október végén Liptay Imrét, Bars derék alispánját, küldé Bethlenhez, hogy a békére hajlitsa [4]. Pázmány pedig, ki ekkor, a király kivánatára, állandóan Bécsben tartózkodott [5], levelei által hatott a fejedelem lelkére.

---

[1]) Bécsben Pázmányt okozták Nagyszombat elestéért. Bécsi nuntius oct. 21: „Incolpano l'Arcivescovo di Strigonia, che prima non habbia ben aggiustato con quei Cittadini, che ricevessero questa soldatesca." A nagyszombatiak t. i. vonakodtak német hadakat befogadni.

[2]) Velencei követ november 11.

[3]) Bécsi nuntius nov. 18. Velencei követ nov. 25

[4]) Eszterházy II. 84 l.

[5]) Mily föltétlen bizalommal viseltetett a király Pázmány iránt

Ajánlkozott, hogy fegyverszünetet fog a királynál kieszközölni, melynek tartama alatt a béketárgyalások folyhatnának. „Tudom — irja — fgd mind historiákból tudja s mind maga bölcs okosságával átlátja, mely veszedelmes dolog a török erejével a kereszténységet rontani, pusztítani és mely bátortalan fgdnek is azokra bizni magát, kik bizony más keblében eperjét nem szednek, csakhogy bizony időt és alkalmatosságot várnak . . . . Viselje fgd szeme előtt, mivel ad számot az Istennek itélőszéke előtt annyi sok ezer kereszténységnek testébe, lelkébe való rabságáért. Látja az Úr Isten, hogy ha tehetem, életemmel is megváltanám annyi sok ártatlannak utólsó veszedelmét. Nem kétlem, hogy fgd lelkiismerete gyakran nyughatatlankodik ezekért. Nem tudom azt is, ha fgdnek hasznos mindenkor beretva élén hordozni szerencséjét. Én elégséges nem vagyok, hogy ily nagy tüzet megolthassak, de ha lehetne, tudja Isten, véremmel is eloltanám“! [1]).

Bethlen nem utasitotta el a fölhivásokat; több körülmény hajlandóvá tette azok megszivlelésére. A császári hadak németországi diadala megfosztották a támogatástól, melyet szövetségegesei részéről reméllett. A török csapatok a téli idény közeledtével fölhagyni készültek a táborozással és vezérüknek a bosniai basának elbizakodott magaviselete mélyen sértette a

kitünteti a levél szövege, melyben Bécsbe meghivja. „Necessarium rati sumus, ut ad aliquod temporis intervallum Fid. V. penes Mtem Nostram commoretur; benigne proinde vos requirimus, ut cum praesentiam vestram ob interesse boni publici praesto esse cupiamus, primo quoque tempore debitas rationes et consilia ineatis, ut tuto huc commigrare valeatis. Sed et si commodum esse censueritis aliquem ex Consiliariis non minus tute et opportune advenire posse, pro eo quoque accepturi estis in a l b i s benigni Nostri mandati literas.“ 1623 oct. 30. Miller I. 55 l.

[1]) Bécsből nov. 14. Hazai Okmánytár. III. 457 l.

fejedelem magyar híveinek önérzetét. [1]) Saját hadai is békétlenkedni kezdettek és midőn a fegyelmet soraikban föntartani nem tudta, ismételve mondá boszúságában: „csak az egy uttal engedné Isten boldog végét dolgának, soha többé az ilyen s ilyen nemzetivel delig dologhoz nem kezdene“ [2]). Végre a magyar rendek sem fogadták a lelkesedéssel, melylyel első támadása alkalmával találkozott; a Nagyszombatban összegyülekezett rendek is határozottan békés szellemben nyilatkoztak. [3]).

Bethlen ennek folytán Thurzó nádort november második felében meghivta gődingi táborába, hol vele a béke létrehozása iránt kivánt értekezni [4]). A nádor fölhatalmazást és utasítást kért Bécsből. S a király fölhatalmazta, hogy négy hétre terjedő fegyverszünetet kössön és utasította, hogy mindenben Montenegro tábornokkal egyetértve járjon el [5]) Ugyanis némi bizalmatlansággal bocsátották Gődingbe [6]); sőt többen gyanusították, hogy egyenetlensége a fejedelemmel szinlelt volt, s a szoros viszony, mely a nikolsburgi egyesség

---

[1]) Velencei követ okt. 28: „Pare, che il Basa de Bosna eserciti suprema antoritá nel campo, anco sopra la gente di Gabor, adalcuni soldati de quali habbia fatto tagliar la testa, che e qui (Bécsben) sentito con gusto.“

[2]) Kemény Autobiographia I. 55 l.

[3]) A nádor dec. 10-én a királyhoz intézett levelében említi, hogy a nagyszombati rendek által a békeügy előmozditására fölhivatott. Ered. m. kam. levt.

[4]) Eszterházy II 86 l. Bethlen ekkor menvédet állított ki, hogy a nádor, Czobor Imre, Dóczy István és Keresztury András biztosan jöhessenek a gődingi táborba. Kam. levt.

[5]) A király utasitása a nádorhoz. Ered. fog. M. Cancell. levt. Bécsi nuntius nov. 18 és 23.

[6]) A magyar tanácsosok — kik Bécsben időztek — Bethlen ajánlatai fölött tanácskozván, fölterjesztésükben kiemelték: „Tutum et consultum esse non videtur, ut ipsemet D. Palatinus personaliter Bethlenum adeat.“ Ered. fog. M. Canc. levt.

előtt közöttök fönállott, egy pillanatra sem bomlott föl. Emiatt ellenőrzésére Wallenstein tábornok a császári táborba küldetett, ugyanaz ki a háború további folyamában fényes tetteiről és tragikus végéről nevezetes [1]).

A bizalmatlanság, mely a nádor irányában uralkodott, kétségkivül igazságtalan és alaptalan volt, de incorrect eljárása által megerősittetett. Thurzó ugyanis utasitása ellenére nem négy hétre, hanem tiz hónapra terjedő fegyverszünetet kötött meg a fejedelemmel, s ennek kivánata folytán, elmulasztá magát a császári tábornokkal érintkezésbe helyezni [2]). Ezáltal a bécsi kormányférfiak komoly neheztelését vonta magára. Árulónak bélyegezték s a higgadtabbak is vádolták, hogy személyes célok, vagy vallásfelekezetének érdekei inditották ezen megállapodásra, melyet a király ügyére nézve szerfölött hátrányosnak itéltek. Pázmány szintén oda hatott, hogy a király ne erősitse meg a hosszú fegyverszünetet; mert szükségesnek látta, hogy ha a béke rövid idő alatt nem jöhet létre, föntartsa cselekvési szabadságát; nem szünt meg reménleni, hogy a királyi hadat, megfeszitett áldozatkészség és buzgalom kedvezőbb helyzetbe hozván, képesitendi a háború megujitására, az elveszett részek visszaszerzésére s a harc szinhelyének áthelyezésére Erdélybe. Ha a szerencse a királyi fegyvereknek kedvezne, nem

[1]) Velencei követ dec. 2.

[2]) Bethlen és Thurzó között nov. 20-án jött létre az egyesség, minélfogva a fegyverszünetnek 1624 sz. Mihál napjáig kell vala tartani, a mely idő alatt a fejedelem birtokában maradnának az általa elfoglalva tartott részek. (Bethlen levele Pázmányhoz nov. 29. Hazai Okmánytár II. 467 l. Balogh F. jelentése ugyanahoz. 1623 végéről. Miller I. 57 l.) Bethlen utóbb bevallá, hogy ő „a nádor auctoritását akarván oltalmazni az ország szabadságával együtt, az ö fge generálisának Marchio Monte Nigro uramnak Commissáriusságát nem admittálta.“ Bethlennek 1624 april 21-én kelt levele ered. prim. vil. levt.

tartá lehetetlennek a portán kieszközölni, hogy a nyugtalan elméjű fejedelem letétessék [1]).

A király Pázmány és a magyar tanácsosok ezen előterjesztései következtében, értesité Thurzót, hogy legfölebb két hónapra kész fegyverszünetet engedni [2]). Bethlen még egy kisérletet tett, hogy a határidő legalább májusig kiterjesztessék; s a lehető legelőnyösebb föltételek alatt köttessék meg. Evégett a diplomatia rendes közegei mellett [3]), másnemű közbenjárókat is használt. Midőn gődingi táborából Nagyszombatba visszaérkezett, többféleképp kitüntetni igyekezett jóakaratát az egyháziak, tőleg a jezsuiták irányában. Ezek közől néhányat, többi között Káldi Gy. atyát 1624 január elején Bécsbe bocsátá, kik itt meggyőzni iparkodtak a kormányférfiakat, hogy a fejedelem őszintén és szivből ohajt kibékülni és szoros egyességre lépni a királylyal [4]). Pázmány nem hitt a külszinnek s ellensúlyozni igyekezett a hatást, melyet a jezsuiták értesitései gyakoroltak. Ez sikerült is, midőn kiemelte, hogy Bethlen ujolag segitséget sürget a portán, s igérte,

---

[1]) Bécsi nuntius nov. 23-án fejtegeti Pázmány álláspontját kiemelvén, hogy azt a magyar tanácsosok helyeselik. Ugyanakkor Balássy Tamás, Pálffy J., Horváth G., Apponyi Pál és Pákai B. k. tanácsosok Pozsonyból nov. 27-én a királyhoz intézett levelükben szintén kifogást tesznek a fegyverszünet hosszú tartama ellen. (Ered. prim. vil. levt.)

[2]) Thurzó levelei a királyhoz dec. 10 s 20. (Ered. kam. levt.) Bethlen Pázmányhoz nov. 29. (Hazai Okmtár II. 467 l.) Balogh F. ugyanehez. (Miller I. 56 l.) Bécsi nuntius nov. 28.

[3]) E kivánatát Czobor J. tolmácsolá Bécsben dec. elején s azzal indokolá, hogy a portával kell értekeznie. A király emiatt fölhivta a fejedelmet, hogy ügyét válaszsza el a töröktől. Velencei követ dec. 16.

[4]) Bécsi nuntius és velencei követ jan. 13. Florenci követ jan. 6. A jezsuita atyák néhány nap mulva visszaküldettek Bethlenhez azon meghagyással, hogy őt szerény föltételek előterjesztésére buzdítsák. A részükre Bécsben adott utasitás ered. fog. M. Canc. levt.

hogy míg e segély megérkezik békeajánlatokkal fogja a királyt foglalkoztatni. [1]) A fegyverszünet csak február végeig jött létre s az okmányok e hó első napján cseréltettek ki. Bethlen ekkor Kassára vonult hadaival s a béketárgyalások megkezdése végett Kamuthi Farkast, Kassai Istvánt és Bornemissza Jánost Bécsbe küldé. [2])

A király környezetében két ellentétes nézet állott egymással szemközt. Mindkettő találkozott a közös bizalmatlanságban, melylyel a küszöbön álló tárgyalások elé néztek. De az egyik rész remegett a háború megujulásától, s kész volt elfogadni a békét, ha tartósságában nem is lehetett bizni. S ezek utaltak a csapásokra, melyek a császári hadakat az elmult évben érték volt, a meggyérült harcisorokra, az uralkodó fegyelmetlenségre. És — mondották — ha ily haddal Bethlent visszaszoritani lehetne is, épen nem tekinthető elégségesnek a török hatalma ellenében; már pedig a megujuló háború szükségkép a küzdelembe fogja vonni a törököt. E fölfogást leginkább a német államférfiak igyekeztek érvényre emelni, kiket hathatósan támogatott a spanyol udvar bécsi követe. Ezek az európai politika szempontjaiból itélvén meg a helyzetet, mindenekfölött szükségesnek tartották, hogy a király Bethlentől szabaduljon, bár megalázó, vagy veszélyes engedmények árán [3]).

---

[1]) A florenci követ jan. 13. Emlitvén, hogy Káldi Bethlent magasztalja, folytatja: „L'Arcivescovo di Strigonia dall'altro canto dice sapere di certo, ch'egli (B. G.) habbia scritto alla Porta, ch'egli cerca di dar parole all'Imperatore; prima di ristringersi all trattato, che procura di indur il Turco al darli assistenza per nuova guerra."

[2]) A király végleges határozatát jan. 13-án közlé a nádorral, ez pedig Bethlennel. Ez bár eleinte „perquam difficilem, alienum et renitentem" mutatta magát, utóbb megnyugodott s a fegyverszüneti okmányt úgy állitotta ki, miként a király kivánta. (Ferenczfy udv. titkár 1624 febr. 1-én kelt emlékirata. M. Canc. levt.) Bécsi nuntius 1624 febr. 3 és Bethlennek 1624 febr. 24 kelt nyilatkozata. Ered. prim. vil. levt.

[3]) Bécsi nuntius jan. 20. A spanyol udvar bécsi követe jan.

Ellenben a magyar tanácsosok, — s élükön Pázmány és Eszterházy —, elérkezettnek látták végre az időt, midőn a kormánynak szakitani kell eddig követett erélytelen politikájával. Négy év óta a tizedik békeértekezlet előtt állottak. Kétszer, Pozsonyban (1620) és Nikolsburgban (1621) sikerült az alkudozásokat eredményre vezetni; és a béke e létrehozott egyességekben is gyarló biztositékokat nyert. Bethlen nem habozott a fejedelmi szava és aláirása által megerősitett szerződéseket fölbontani, mihelyt érdeke kivánta. A nikolsburgi békében adományokkal és kitüntetésekkel halmoztatott el. Utóbb midőn némely nehézségek merültek föl, a király készséggel adta megegyezését ujabb tárgyalásokhoz s biztosait Beszterczebányára küldé. Ő azonban szövetkezve a portával és az ausztriai ház egyéb ellenségeivel a király területére tört, nagy károkat okozott s a királyi cimet és hatalmat bitorolja. Ha a király most annyi sérelem dacára a szószegő fejedelemmel ujabb békére lép, mikép fognak itélni a külhatalmak és saját alattvalói? Ezt nem kegyelmességének, hanem tehetetlenségének fogják tulajdonítani; barát és ellenség előtt elveszti tekintélyét. És ily áldozat árán vajjon biztosítva lesz-e a béke? Bizhatni-e abban, ki oly gyakran megszegte szavát? Lehet-e remélleni, hogy ezentul lelkiismeretesebb lesz, mint eddig volt? S mily értéke van a békének, ha minden pillanatban tartani kell fölbomlásától? Kétségtelen, hogy a nagyravágyó és sikerei által elkapatott férfiú nem fog nyugodni, mig él. Szüntelen rettegni kell tehát ujabb támadástól s készen állani visszaverésére. Ily bi-

---

23. febr. 7 s 21. A spanyol államtanács 1624 marcius 16 és 31-én tartott üléseinek jegyzőkönyvei. (Simancas.) Sennyey m. canc. jelentése jan. 20. (Ered. m. canc. levt.) — Dallos győri püspök is e békepárthoz csatlakozott. Fölterjesztése iratai között 208 l.

zonytalan béke kinos helyzetbe hozza a királyt. Vagy folytonosan hadilábon fogja tartani seregét, s ekkor tönkre teszi már is kimerült népeit; vagy elbocsátja hadait és ekkor minden pillanatban tartania kell a meglepetéstől, mely végveszélyt hozhat birodalmára. Ily kétes, veszélyes állapotoknak véget kell vetni. Ezt egyaránt köveleli a trón tekintélye s a népek érdeke. Nem marad egyéb hátra, mint a fegyver hatalmával biztosítani a népek jövő nyugalmát. És habár a háború nagy veszélyekkel jár, kimenetele is bizonytalan: bizni kell Istenben, ki támogatni szokta az igaz ügyet [1]).

Egy ideig kétséges volt, melyik rész fog győzni [2]). Az egyiken Eckemberg herceg és a spanyol követ állott, a másikon Pázmány és a pápai nuntius. S ezek majdnem egyenlő hatalommal birtak a király fölött, ki nehéz küzdelem után a béke párt javaslatait fogadta el. S miután az alkudozások megujitására határozta magát, azok vezetésére a nádort, a primást, Dallos győri püspököt, Eszterházy Miklóst, Collalto grófot és Teufel bárót nevezte biztosaivá. De Pázmány és Eszterházy nem voltak hajlandók elfogadni e megtisztelő megbizást. Vonakodtak résztvenni a tárgyalásokban, melyeknek imént határozott ellenzői voltak s most még kevésbbé jósoltak sikert, mint eddig; mert értesültek, hogy az erdélyi biztosok úgy fognak eljárni, miszerint alkalmuk legyen az értekezleteket megszakitani, mihelyt uruk kivánni

[1]) Összeállítva Pázmánynak és Eszterházynak 1624 april 7-iki fölterjesztéseikből (Ered. m. Canc. levt.) és a nuntius január 6-iki jelentéséből. A velencei követ is jól volt értesülve; febr. 10 irja: „Tutti i Ministri Ungheri inclinano alla guerra." És febr. 17: „Li Consiglieri di qua (a németek) vorriano la pace, per preservare i proprii Stati. L'Arcivescovo di Strigonia, l'Eszterházy et altri ulfiziali ungeri vorriano la guerra, per ricuperare il loro, che sono in mano di Gabor et de Turchi."

[2]) Bécsi nuntius jan. 20.

fogja [1]). A király méltányolta tekinteteiket; Sennyey cancellár és Czobor Imre foglalták el helyüket [2]).

De bár Pázmány a bécsi békealkudozás létrejöttét nem tudta meggátolni, s abban közvetlenül nem vett részt; közvetve lényeges befolyást gyakorlott menetére és sikerült kezeibe ragadnia irányozását. Bethlen előre látta ezt s követeit utasitá, hogy főleg az ő támogatását vegyék igénybe; mint a ki iránt a magyar államférfiak között legnagyobb tisztelettel viseltetett [3]).

Az erdélyi biztosok február 6-án érkeztek a császári székvárosba [4]). Már másnap Kamuthi magán kihallgatást kért a királynál, hogy urának megbizásából némi titkos közléseket tegyen. Kérelme elutasittatott, mert — igy indokolták ezt — a király régi szokás szerint, minisztereinek közvetitése által szokta átvenni a diplomatiai közleményeket [5]). Kamuthit ezen érv nem fegyverezte le és ismételte kérését. Ebből könnyen komoly bonyodalmak támadhatnak, ha rögtöni megbetegedése azoknak elejét nem veszi. Eleget boszankodott emiatt társaival, kik „ha pénzen vehetnék, meg egészségét — mondogaták — megvennék.“ Ekkor február 9-én Kassai és Bornemissza megjelentek Pázmánynál s készeknek nyilatkoztak a király által kijelölendő bizalmi férfiak előtt előadni a titkos

---

[1]) Bécsi nuntius febr. 10: Essendosi scusati con l'Arcivescovo di Strigonia altri Signori, che suppongono non potersi concludere con buono stabile; et istessa mira pare che habbia el S. Eszterházy, poiche tarda.“ És a velencei követ febr. 17: „L'Arcivescovo di Strigonia et l'Eszterházy . . . hanno fugito et procurato di non esser deputati a trattar; perche liberamente hanno detto non poter con propria coscienza consigliare Cesare alla pace.“

[2]) Bécsi nuntius febr. 10. 17.

[3]) Bethlen levele Pázmányhoz nov. 29. Házai Okmánytár II. 468 l.

[4]) A spanyol követ febr. 7.

[5]) Bécsi nuntius febr. 10.

üzenetet; s ohajtásukat fejezték ki, hogy a király választása a primásra és Eckembergre essék. „Mivel ez oly dolog — mondák —, hogy secretissima sunt és mely által talán tracta nélkül is elvégződhetik a dolog. És csak császár ő fge és az erdélyi fejedelem között való dolog, nem is publicus tractához való.“ A király csak félig engedett; kijelölt ugyan bizalmi-férfiakat, de nem volt tekintettel az erdélyiek ohajtására; választása a nádorra, Collaltó grófra és a magyar cancellárra esett [1]).

A találkozás február 10-én történt. Valószinű, hogy az erdélyiek Pázmány és Eckemberg előtt bizalmasabban szólottak volna. Most általános kifejezésekben kiemelték uruk hódolatát a király iránt, s hő ohajtását ezt tettleg is bebizonyithatni; emiatt kész, ha a király kivánja, háborút kezdeni a török ellen; vagy ha ily vállalatra nem érkezett meg az alkalmas időpont, szinleléssel békében tartandja a portát. Viszont kéri, tanusitson a király is bizalmat irányában s tegye lehetővé, hogy legszorosabb kötelékek fűzzék a császári házhoz. E szavakban a házassági ajánlat lappangott. [2]).

A fejedelem, ezen régibb ajánlatait ismétlő, előterjesztésének megitélésében a német és magyar államférfiak között alig mutatkozott véleménykülönbség. Pázmánynak nem nagy fáradságába került a királyt és környezetét meggyőzni, hogy Bethlennek nincs más célja, mint időt nyerni és késleltetni az érdemleges tárgyalások megnyitását. S amaz ajánlatok inkább gúnyos észrevételek, mint komoly fejtegetéseknek képezték tárgyát. [3]). A király válasza erőteljes és határozott volt.

---

[1]) Pázmány ezen febr. 9-iki tárgyalásokról sajátkezűleg tett némely jegyzeteket, melyek a prim. vil. levt. találtatnak. Említést tesz ezekről a velencei követ febr. 17.

[2]) Bécsi nuntius, florenci és velencei követ febr. 17.

[3]) A magyar tanácsosok febr. 11 én az erdélyi előterjesztés

Figyelmeztette az erdélyi biztosokat, hogy mindaz, mit előadtak, nem vonatkozik a békére, melynek létesitése végett köttetett meg a fegyverszünet. S miután ez már-már lejár, adják elő haladék nélkül nézetüket a békekötés módozatai iránt; ha pedig erre fölhatalmazásuk nincs, visszatérhetnek küldőjükhöz [1]).

A fejedelem biztosait méltán meglephette ezen majdnem sértő hang, milyenhez az eddigi tárgyalásokban nem voltak szokva. Utasitást kértek uruktól s mig ez megérkezett, néhány napi szünet állott be. Mindkét részről feszült kiváncsisággal várták a fejedelem futárát. S a király nem tartá lehetetlennek, hogy a válasz, melyet hozand, a háború megujulását fogja maga után vonni. Emiatt utalva a helyzet komolyságára s a fenyegető veszélyekre, a spanyol udvartól gyors segélyt kért. De IV. Fülöp bécsi követe nem merte e kérelem teljesitését kilátásba helyezni, és fölhasználta az alkalmat, hogy a királyra a béke érdekében gyakoroljon pressiót [2]).

ügyében értekezletet tartottak. „Censet Consilium — irják többi között fölterjesztésükben — intentum hocce Bethlenii ad nihil aliud pertinere, quam ut speciosa oblatione contra Turcam arma sumendi, . . . animos hominum distineat, et apud Turcas fidem sibi conciliet, ut dum in hac re haereatur, interim tempus extrahat et lucri faciat. Contendit vero B. hac praxi, ut declaratione V. Mtis habita contestari possit apud Turcam Mtem V. pacem cum ipso servare nolle et de facto violasse.“ Ered. M. Canc. levt. Dallosnak ez alkalommal tett jegyzetei, iratai között 214 l. — A velencei követ febr. 17-én a fejedelem ajánlatairól szólván, megjegyzi „di che se ridono grandamente.“

[1]) A k. resolutió ered. fog. M. Canc. levt. Bécsi nuntius febr. 17.

[2]) A spanyol követ febr. 21-én irja magáról „que en cuanto a la paz iba haziendo officios convenientes para este fin.“ Előadja, hogy a császár segélyt kér; de nem ajánlja, hogy ez megadassék. És a madridi államtanács is marcius 31-iki fölterjesztésében a követ javaslatát támogatta, mire a király e lakonikus választ adta: „Como parve al Consejo.“

Ezalatt Bethlen fölhatalmazta biztosait, hogy titkos ajánlatait mellőzve áttérhessenek a békekötés föltételeinek tárgyalására. Ennek folytán január 19-én előadták, mikép hiszi uruk a békét legcélszerűbben biztosíthatni. Ugy, ha a király a Nikolsburgban átengedett hét magyar megyéhez még négyet csatol; a nemzet politikai jogait s a protestánsok vallási szabadságait uj okmány által biztositja; magát kötelezi, hogy idegen hadakat nem vezet többé az országba; végre általános amnestiát enged [1]).

A magyar tanácsosok ezek hallatára nem fojthatták el indignátiójukat. Ime — mondák — a fejedelem az eddigi engedményekkel sem elégszik meg, ujakat kiván; mi annak jele, hogy az ország kormánya után vágyódik és a királyi hatalom rovására kiván gyarapodni. Ha tehát a király ily emberrel békére lép, a korona tekintélye és a népek java követeli, hogy az a béke állandósága iránt kellő biztositékokat nyujtson. S tanácsolák a királynak, követelje mindenek előtt ezen biztositékok előterjesztését [2]). A király e javaslat szellemében utasitotta biztosait. De midőn a második összejövetelen Sennyey cancellár az erdélyi biztosokhoz azon kérdést intézte, mikép fogja uruk biztositani a megkötendő békét, ezek nem ajánlhattak egyebet, mint „a keresztény igéret és a fejedelmi szó szentsége által megerősitett okmányt." [3])

E válasz épen nem elégitette ki a királyt. A biztosíték, melyet kivánt abban állott volna, hogy a fejedelem ujabb foglalásain kivül visszabocsássa a Nikols-

---

[1]) Puncta Sermi . . . Trans. Principis . . . S. C. R. Mti exhibita. Egyk. más. a florenci állami levtban, hova a florenci udvar bécsi követe által marc. 9-én küldetett.

[2]) A febr. 19-iki összejövetel jegyzőkönyve a m. canc. levt.

[3]) febr. 21-iki összejövetel jegyzőkönyve ugyanott.

burgban nyert hét megyét, érvénytelennek nyilatkoztassa királylyá választatását és végkép lemondjon a királyi cim használatáról. Hogy a király ily merész politikát fogadott el, ez a pápai nuntius és Pázmány igyekezeteinek volt eredménye; kik ismételve hangsúlyozták, menynyire méltatlan azon túllságos kimélet és erélytelenség, melyet eddig Bethlen irányában tanusitott [1]. Mindazáltal más rézzről sietett kitüntetni azt is, hogy nem kivánja a tárgyalások megszakitását; mert a fegyverszünetet marcius 25-ig meghosszabbitotta [2].

A királyi határozat február 24-én közöltetett az erdélyi biztosokkal. A fejedelem — válaszolák ezek — nem mondhat le arról, mit a nikolsburgi béke alapján bir s ezen békét a jelen alkunak is alapjáúl kell tekinteni. „Azon kivül való tractátusra minekünk sem auctoritásunk sem instructiónk nincsen.“ [3])

E határozott nyilatkozat határozott választ igényelt. A tárgyalások azon pontra jutottak, midőn a királynak nyilatkoznia kelle aziránt, vajjon a nikolsburgi békét elfogadja-e alapul, vagy nem? s a mi ezzel egyjelentőségű volt, a béke föntartását kivánja-e, vagy a háború megujitását? A király ekkor két kérdést tett föl magyar tanácsosainak: vajjon folytassa-e a békealkudozásokat? s ha igen, mily biztositékokat követeljen Bethlentől?

A Pázmány elnöklete alatt tartott tanácskozmányban nem mutatkozott nagy véleménykülönbség. A békealkudozások folytatását, s a békének létrejöttét ohajtották; de csak oly föltétel alatt, ha Bethlen kellő biztosité-

---

[1]) Február 23-án a királynál s a nádornál tartott tanácskozmányokról jegyzetek ugyanott. — Bécsi nuntius febr. 24. marc. 2.

[2]) Az okmány ered. fog. Canc. levt.

[3]) Az erdélyiek válasza. Egyk. más. Canc. levt.

kokat nyujt. „Az egész dolog — mondá a primás — akörül fordul meg, hogy a létesítendő béke elégségesen biztosíttassék. Miután pedig okmányokra és igéretekre építeni nem lehet, megnyugtató biztosítékot csak abban találhatunk, ha Bethlen magyarországi birtokainak legalább egy részéről, a Tiszán inneni megyékről lemond; amiért egyébként máskép lehetne kárpótolni. Ha azonban őt erre reábirni nem lehetne; bir-e a király elég erővel megfékezésére: e kérdés eldöntésétől tartózkodom." Collalto, Cziráky, Czobor, Dallos, Eszterházy, Frangepán és Teufel — vagyis az összes jelenlevők — osztották e felfogást, a melyhez Czobor csak azt adta hozzá, hogy Bethlennek nyiltan meg-egyezni kell, miszerint a király német hadakat tarthasson a magyar véghelyekben, még azokban is, melyek az ő kezei között vannak. A háborútól egyáltalán nem látszottak félni. Teufel a félénkek bátoritása végett kiemelé, hogy a királyi hadak már kedvezőtlenebb körülmények között is nagy győzelmeket vivtak ki; és ha Bethlen török segélyben részesül, ez inkább hátrányos, mint előnyös lesz reá nézve, mert a porta hűbérencének fog tekintetni, kinek leküzdésére, a spanyol király, a német fejedelmek s más keresztény uralkodók szivesen fogják fölajánlani támogatásukat [1]).

A királyt meggyőzték ezen tekintetek. Kijelentette, hogy a létrehozandó béke biztositása végett szükségesnek itéli, a Bethlen által a Tiszán innen birt megyék visszabocsátását [2]). Az erdélyi biztosok erről természetesen hallani sem akartak. Uruk — igy szólottak — ama megyékről nem mondhat le, mert a király azokat „Magyarország consensusából adta, nagy

[1]) A febr. 24-iki tanácskozmány jegyzőkönyve. Ugyanott.

[2]) A február 24—27-ike között történtekről a m. canc. okmányai hallgatnak; de a későbbi napokból származó okmányok lehetővé teszik a hézág kipótolását.

sok cessióiért és resignatióiért;" minélfogva a béke legjobb biztositékát a nikolsburgi egyesség föntartásában látja [1].

A királynak most kimutatni kelle, hogy följogositva van a nikolsburgi egyességet elvetni, miután azt a fejedelem maga megsemmisitette. E célból több nyilatkozatára hivatkozhatott. Igy 1623 september 19-én irta: „Nem lévén a soproni gyüléstől fogva ő fgvel semmi békességünk... senki méltán nem kárhoztathat, ha miben procedálunk, mivel sem békesség, sem indúciák nincsenek közöttünk." És február 21-én hirdeti, hogy őt „semmiféle szerződés kötelékei nem kötik." A királyi cim folytonos használatát és fegyveres támadását is annak bizonyságául lehete tekinteni, hogy a nikolsburgi egyességet nem tartja érvényesnek; minélfogva a király szintén fölmentve érzi magát annak kötelező ereje alól s azt alapul elfogadni nem fogja [2].

Az erdélyiek nem voltak képesek ezen érvek súlyát meggyengiteni. Válasziratukban nem is kisérlették meg az okszerű cáfolatot; csak azon észrevételre szoritkoztak, hogy a fejedelem tudna felelni a k. iratra „ha azt disputátióra akarná bocsátani." És ismételvén, hogy a nikolsburgi egyességtől nem állhat el, határozottan formulázva föltették a kérdést: „Ha ő fge (a király) a nikolsburgi tractatatust pro fundamento tractatus akarja-e admittálni?" Ha igen, készek áttérni a fölmerült nehezségek részletes tárgyalására; ellenkező esetben kényszeritve lesznek megszakitani az alkudozást [3].

---

[1]) Az erdélyiek emlékirata dátum nélkül, de kétségkivül ezen időpontra helyezendő. Ugyanott.

[2]) K. leirat, dátum nélkül. Ugyanott.

[3]) A marcius 3 és 6-iki összejövetelre vonatkozó iratok. Ugyanott.

VII.

Pázmánynak egy nevezetes emlékirata. — A bécsi békealkudozások folytatása. — A fölső magyarországi rendek kassai gyülése. — A bécsi béke 1624 május 8-án.

A király april első napjaiban a béceügy tárgyában kikérte bizalmas embereinek tanácsát[1]. A fölterjesztés, melyet ez alkalommal Pázmány kidolgozott, egyike legfontosabb államiratainak. Szokott rövidségét is föláldozza a megoldandó kérdés horderejével szemben. Elismeri, hogy Bethlennel szakítani nem szabad, ha becsületes és biztos békét lehet létrehozni; mert elháritani kell a csapásokat, melyek minden háború természetes következményei, és lehetővé kell tenni, hogy a kimerült népek uj erőhöz jussanak. Az okosság is tiltja föláldozni a biztos és becsületes békét a háború bizonytalan esélyeinek; főleg tekintetbe véve a kincstár szegénységét és a királyi hadak fegyelmetlenségét, a török háború veszélyeit és a német birodalom viszonyait. Azonban a béke, melyet Bethlen ajánl nem mondható becsületesnek és biztosnak; mert nem igér nagyobb biztositékot, mint a melyet a megelőző alkudozások alkalmával adott: aláirásával és pecsétjével erősitett okmányt. A békekötés tehát, mely ilykép létrejönne, nem fogna nagyobb biztossággal birni, mint az előbbi. Már pedig ily bizonytalan béke elfogadása megfosztaná a királyt tekintélyétől alattvalói és a külhatalmak előtt. Amazok soraiban mindig fognak találkozni, kiket Bethlen példája vakmerő kisérletekre fog buzditani.

---

[1]) Marcius 6-án délután a magyar tanács ülést tartott.

A külhatalmak pedig kevéssé lesznek hajlandók a királyt támogatni, ha látni fogják, hogy nagyszámu seregével tisztességes békét sem tud kiküzdeni. Továbbá a király kötelezve van alattvalóinak nyugalmáról és biztosságáról gondoskodni. De ha a nikolsburgi egyesség megujíttatik, s azt ezentúl is csak egyszerű igéret és aláirás fogja erősíteni, a népeknek szüntelenül félni kell, hogy midőn legkevésbbé gondolják, rögtöni támadás fölzavarja nyugalmukat, pusztulást hoz lakaikra és szorgalmuk gyümölcseire; vagy pedig a király, hogy védelmükre kelhessen, kénytelen lesz folytonosan nagyszámú sereget tartani, miáltal elviselhetlen terhet róna a népekre.

A békekötés becsületesnek és biztosnak csak ugy lesz mondható, ha Bethlen a Tiszán innen birt megyékről lemond. A többieket is csak azon föltétel alatt lehet kezei között hagyni, ha ebben az országgyülés megegyezik; miután ugyanis a nikolsburgi egyesség Bethlen által fölbontatott, a hét megye visszaszállott a koronára és azokat az ország rendeinek ujabb megegyezése nélkül nem lehet birtokában hagyni. Azután szükséges, hogy a fejedelem a királyi cim végleges elhagyására nézve is biztositékokat nyujtson, miután annak megtartásából komoly veszélyek származhatnának, ha Bethlen a király halála után igényeit a magyar koronára megujítani kivánná.

Ezen biztositékok nélkül a béke megkötését nem lehet ajánlani; tanácsosabb fegyvert fogni. A háboru nem rejt magában nagyobb veszélyeket, mint a bizonytalan béke. Hogy azonban szerencsés eredménynyel lehessen hadakozni, a hadseregben rendet és fegyelmet kell föntartani; mert ha az rablás, gyilkolás, gyujtogatással elidegeniti a népet, semmi jót sem lehet várni. Emiatt gondoskodni kell a zsoldról s a költ-

ség összeszerzése végett célszerü lenne fölhivni az örökös tartományokban minden helységet, hogy egy, vagy két katona eltartási költségét megajánlja; mit kétség kivül szivesen fognak tenni, hogy a katonai szállásolás terhétől szabaduljanak. Ha a háború megkezdetnék, a k. seregnek gyorsan kellene előnyomulni, mielőtt Bethlen szétszórt csapatait összegyüjtheti. A tábort Eszterházy néhány k. biztossal kisérhetné, kik fölhatalmazva lennének a megszakadt alku folytatására, mihelyt a fejedelem hajlandó lesz teljesiteni a királyi kivánatokat. Háború esetében a portát is felvilágositani kellene, hogy Bethlen a szerencse kedvezései által elragadtatva nem tud nyugodni, Erdélyt elnyomja és a két császár között viszályokat igyekezik előidézni, minélfogva a béke biztositása érdekében szükséges őt fejedelemségétől megfosztani; igyekezni kell a basákat is pénzadományok által megnyerni ezen eszmének [1]).

Pázmány fejtegetései élénken szemeink elé állítják az ország kétségbeesett helyzetét. A békétől és háborutól egyaránt kelle félni; amaz ép oly kevéssé birta az állandóság mint ez a siker garantiáit. A primás jól látja mindkettőnek veszélyeit s kimutatja, mikép hárithatja el azokat legbiztosabban az emberi számítás. De a jövő esélyek titkaiba a lángész tekintete sem hathat be. A döntő szót nem merészli kimondani. Béke és háború között a királyra bízza a választást. A szolgaság nem tartozott hibái közé; de azon meggyőződéstől látszik áthatva lenni, hogy válságos pillanatokban Isten közvetlenül ad irányt örök végzései szellemében a fejedelmek elhatározásainak. Nem a földi hatalom gyakran korlátolt fölfogása és törpe szeszélyei előtt hódol meg; hanem a legfőbb lény inspiratiojától várja azon kérdés eldöntését, melytől hazájának

[1]) Az 1624 april 7-én kelt fölterjesztés ered. m. canc. levt.

sorsa függött, s melynek horderejе őt is, az elhatározásokban oly merészt, elnémitja.

Pázmány fölterjesztése nagy hatást idézett elő Bécs kormány-köreiben. A küludvarok diplomatái között is számos másolatokban forgott; s többen — igy a pápai nuntius, a spanyol és florenzi követek [1]) — siettek ezen államiratot kormányaiknak megküldeni, jelezve fontosságát s azt, hogy a király elhatározásaira kétségkivül irányadó befolyást fog gyakorolni [2]).

A király ezen emlékiratot — melylyel lényeges pontjaiban találkoztak a többi magyar tanácsosok fölterjesztései [3]) — a császári titkos tanács elé terjeszté [4]). Azonban itt sem mondották ki az eldöntő szót; s úgy látszik a por-

---

[1]) Az ezek által küldött példányok Róma, Florenc és Simancas levéltáraiban kezeim között megfordultak.

[2]) Florenci követ marc. 16: „Tra i pareri, che sono stati dati m'e venuto alle mani, quello dell'Arcivescovo di Strigonia, dall quale s'ha opinione, che non s'habbia a discostar molto la resolutione, che piglierá l'Imperatore."

[3]) Ezek között figyelemreméltó Eszterházy Miklósé. A helyzetről úgy itél, mint Pázmány. Ő is a háborúra hajlik. Azon esetre, ha a király a békére határozná magát, hiszi, hogy a követelésekben fokonként alább lehet szállani. Ha B. vonakodnék mindent visszaadni, mita Tiszán innen bir, Tokajt és Munkácsot kezei között lehet hagyni. Ha igy sem nyugszik meg, legalább Beregh megyét, vagy Oppelut s Ratibort adja vissza. Egyébiránt valószinűnek tartotta, hogy B. a nikolsburgi egyességtől nem fog eltérni. Ily esetben kötelezze magát, hogy a hét megye rendeinek megegyezése nélkül nem visel háborút; ha pedig a király ellen fegyvert ragadna, a hét megye rendei tartozzanak ellene fölkelni, Erdély rendei pedig fölmentve tekinthetik magukat az alattvalói hűségtől. Eredeti a m. Canc. levt.

[4]) A m. canc. levt. egyik papirján e sorok olvashatók: „Opinio Consilii Hung. et Comissariorum ad tractatum cum B. Comm. destinatorum. Relata S. Mti Viennae in aedibus Pr. ab Eckemberg hora 10 a. m. die 7 martii 1624." De az értekezletről hiányoznak a följegyzések.

táról érkező hireket szándékoztak bevárni. Emiatt az alkudozások több napon át szüneteltek [1]).

Marcius közepetáján futár érkezett a portáról. A szultán biztositotta a királyt jóakaratáról, békés érzületeiről és fölhatalmazta a budai basát, hogy a királylyal az 1615-iki nagyszombati békekötés megujitása iránt tárgyalásokat kezdhessen. A budai basa is megnyugtató értesitéseket küldött; erősité, hogy Bethlen nem számithat többé a porta támogatására [2]). E hirek nagymértékben fölbátoriták a királyt és tanácsosait. Mert kilátásba helyezék, hogy ha a háboru megujulna, Bethlen magára hagyatva álland és nélkülözni fogja a török segédhadakat, melyek eddigi sikereiben lényeges tényezők valának. S a király most már nem habozott határozottan megállapodni, hogy a nikolsburgi egyességet a tárgyalások alapjául elfogadni és a régibb engedményeket megujitani nem fogja [3]).

Marcius 15-én ismét összeültek a két fél biztosai. Thurzó nádor előadta, hogy a király a nikolsburgi egyességet fölbontottnak tekinti s csak oly föltétel alatt kész békére lépni, ha Bethlen mindent visszabocsát, mit Magyarországban bir, legfölebb Tokaj és Szathmár maradhat kezeiben. Az erdélyiek vonakodtak ezen előterjesztést a tárgyalások alapjául elfogadni, és szükségesnek látták urukkal közölni s kikérni utasitásait [4]).

---

[1]) Marcius 7—15 közötti időből semmit sem találtam az alkudozásokra vonatkozólag.

[2]) Bécsi nuntius marc. 16.

[3]) Marcius 14-én a titkos tanács a császári palota termeiben, a magyar tanács Sennyey cancellárnál tartott értekezletet. Ezek felől a m. canc. levt. kéziratjai között találtam ugyan némi töredékes följegyzéseket, a melyek azonban csak egyes összefüggés nélküli szavakba vannak foglalva; minélfogva a fölmerült eszmék iránt nem tudtam magam tájékozni.

[4]) Bécsi nuntius marcius 16 és 23-án.

Addigis nem szakadt meg az alku. Az erdélyiek március 20-án még egyszer megkisérlették a k. biztosokat meggyőzni afelől, hogy a fejedelem nem állhat el a nikolsburgi egyességtől, miután azokért, miket akkor nyert, maga nagy viszonszolgálatokat tett, jelentékeny áldozatokat hozott és az egyesség a soproni országgyülés által is megerősittetett. És finomul megjegyzék, hogy „az egész világ úgy ismeri az ausztriai házat, mint mely adományait nem szokta visszavenni.“ Utaltak a háború szomorú következményeire. „Szomorú szivvel halljuk, hogy a király a nikolsburgi egyességet érvénytelennek tekinti; mert szemeink előtt lebeg a bekövetkező romlás,“ mondá Bornemisza. Erősiték, hogy amaz egyesség alapján biztos és előnyös béke lenne létrehozható. „Sőt többet mondok — igy szólt Kamuthi — és életemet kötöm le, ha ő fge elfogadná az én Uram szolgálatát, hiven fogna szolgálni ő fgnek.“

A nádor hiába mondá, hogy e nyilatkozatokat nem hozhatja a király tudomásra, mert a fejedelem ragaszkodása az előbbi egyességhez nem őszinteségét, hanem vakmerőségét bizonyitja és ha szereti a magyar hazát bizonyitsa be, lemondván a magyar korona javára magyarországi birtokairól. Mindez hatás nélkül maradt. Ennekfolytán indittatva érezé magát alább szállani követeléseiben. Ha a fejedelem — folytatá — lemond Oppeln és Ratiborról, visszaadja Abaujt Kassával és Borsodot Szendrővel: igyekezni fog a királyt reábirni, hogy a nikolsburgi egyesség többi engedményeit megerősítse. „Isten tudja, – tette hozzá — ezt csak magam fejéből mondom, erről ő fge semmit sem tud.“ Ez sem ingatta meg az erdélyieket. „Nem vagyok ugyan Pilátus — mondá Kamuthi — de a mit mondtam, megmondtam, s egyebet nem szólhatok. Jól tudom, mily üzenetet hozott a Bécs-

ben tartózkodó török küldött; ő fge lássa, ha hitelt ad a porta csalárd igéreteinek." Az értekezlet eredmény nélkül szétoszlott; de mielőtt a két fél biztosai elváltak, Kassai néhány fontos szót intézett Czoborhoz. „Czobor uram, lelkem üdvösségére mondom, egyetlen megyéről sem mondunk le és Kassát ne is említsétek. Isten engem úgy segéljen, a fejedelem sem bármelyik megyét, sem ama várost nem fogja visszabocsátni." [1]) A királyi biztosok ezen nyilatkozatból azt következtették, hogy Bethlen a megyéket és Kassát minden áron megtartani kivánja, de más birtokairól kész lenne lemondani.

A király ekkor azon kérdést intézte magyar tanácsosaihoz: vajjon ragaszkodjék-e tovább is előbbi követeléseihez, vagy engedjen? Bár előterjesztéséből kitünt, hogy határozottan a béke és engedékenység felé hajlik, élénk discussiók fejlődtek ki. Pázmány nyitotta meg ezeket. Utalt előbbi javaslataira, s most is egyedül abban látta a béke biztositékát, ha Bethlen lemond a Tiszán inneni megyékről. Ha mindazáltal a király engedékenységre határozná magát, javasolja, hogy a királyi tekintély megóvása végett ne biztosai által jelentse ki, miszerint előbbi követeléseitől eláll, hanem a nádorra bizza az alkudozások további folytatását [2]). Bánffy [3]), Dallos, Collalto s Teuffel a primással egy értelemben voltak; a Tiszát kivánták határvonalul megállapittatni.

---

[1]) A marc. 20-iki értekezlet jegyzőkönyve Canc. levt.

[2]) „Quodsi — igy szól többi között — itaque S. Mtis benigna resolutio et voluntas est, ut Bethleno accedere nolente ad hoc — ut Tibiscus terminus sit —, tamen pacem velit, . . . (licet extra hoc nullam securitatem futuram apud se constituere posse) . . . in eo casu praestare, ut per D. Palat. pacis constitutio ad partem quodammodo fiat, quam ut sensim et particulatim iam ab hoc postulato, iam ab illo nomine S. Mtis recedatur, quod cum aliquo dispendio et defectu dignitatis et auctoritatis S. Mtis fieri censeri possit."

[3]) „Bánffi subscripsit sententiae et opinioni Dni Aeppi."

Ezen öt államférfiu ellenében szintén öten: a nádor, a magyar cancellár, Czobor, Ostrosich és Cziráki nem riadtak vissza az engedményektől. Úgy vélekedtek, hogy miután a megyék visszabocsátását nem lehet remélleni, azokat Bethlen kezei között lehet hagyni; annálinkább, mert ezáltal nem tétetik uj engedmény s a fejedelem halála után visszaszállanak a magyar koronára. Hanem azt kell követelni, miről remélleni lehet, hogy elfogadja: mondjon le Oppeln és Ratibor herczegségekről, valamint Szendrőről és adja megegyezését a nikolsburgi egyesség némely pontjainak megváltoztatásához [1]).

A király az utóbbiak javaslatait fogadta el s ezen szellemben uj utasitással látta el biztosait, [2]) kik a közelebbi öszszejövetel alkalmával fölhivták az erdélyieket, hogy uruk legalább Oppeln és Ratibor hercegségekről, úgy szintén az évi 30 ezer forintról — melynek fizetésére a királyt a nikolsburgi egyesség kötelezte volt — lemondjon. Bethlen biztosai időközben szintén uj utasitásokat vettek, melyek a török viszonyok kedvezőtlen alakulása folytán, az engedékenység szellemében voltak szerkesztve [3]). S igy elhagyva eddigi merev magatartásukat ők is egy lépéssel közeledtek a király kivánataihoz. Nem sürgették tovább a nikolsburgi egyesség változatlan fön tartását s megnyugodtak a két sziléziai hercegség visszabocsátásában; de némi kárpótlásul Ecsed várát — melyet eddig zálogként birt — Fölső- és Nagy-Bányát örök birtokul kérték a királytól, a melynek átengedésére a k. biztosok reményt nyuj-

---

[1]) A marcius 21-iki tanácskozmányra vonatkozó jegyzetek s a királyhoz marc. 22-én intézett ered. fog. a m. canc. levt.

[2]) A k. utasitás egyk. más. Ugyanott.

[3]) Bécsi nuntius marc. 30 irja, hogy Bécsben értesültek „che fossero loro (az erdélyieknek) giunte commandimenti dal Gabor, di concluder la pace in ogni maniera, per cagione di un csausz, giunto novamente a Buda con ordini espressi di fare in ogni maniera depor l'armi ad esso Transilvano.“

tottak, úgyszintén kilátásba helyezték, hogy a király amnistiát enged azoknak, kik az elmult mozgalmak alkalmával a fejedelemhez csatlakoztak volt.

Ekép a békealku oly utra hozatott, mely az ohajtott célhoz látszott vezetni [1]). A marcius 26-iki összejövetelen a k. biztosok előterjesztették a békeokmány javaslatát, melynek fogalmazásában Pázmány is jelentékeny részt vett [2]). Azonban a békeföltételek megállapitásában még sok nehézség merült föl, miután a király Ecsedet, Fölső- és Nagy-Bányát átengedni nem volt hajlandó [3]). Az erdélyi biztosok mindamellett april 6-án Kassára utaztak, a fejedelem elé terjesztendők a békeokmányt és az amnistiára vonatkozó k. nyiltlevelet [4]).

S most a magyar urak elhagyhatták a császári udvart. Pázmány Pozsonyba sietett, hogy négy hónapi távollét után a husvéti ünnepeket hivei között töltse. De ezen ünnepek nem folytak le zavartalanul. Húsvét vasárnapján szolgái és a pozsonyi őrség katonái között — ismeretlen okból — véres összeütközés támadt; az utóbbiak palotájára törtek s itt kilenc embert megsebesitettek. A forrongás több napig tartott s csak akkor csillapodott le teljesen, midőn a katonák közöl a fővétkesek kivégeztettek [5]).

Ezalatt Bethlen marcius második felében Kassára meghivta a fölsőmagyarországi rendeket, hogy a béke ügyében tanácsukat kikérje. Ő maga elégedetlennek mutatta magát a tárgyalások eredményeivel. „Nem tagadhatjuk —

---

[1]) Ekkor a fegyverszünet meghosszabbittatott marcius 25-től május 1 ig. Az okmány fog. Canc. levt.

[2]) A békeokmány fog. Pázmány javitásaival. Ugyanott.

[3]) Ezügyben marcius 28-án a nádornál (Dallos iratai 216—219 ll.) s néhány nap mulva a primás szállásán is tartattak értekezletek. (Dátum nélküli jegyzetek. Canc. levt.)

[4]) Bécsi nuntius april 6.

[5]) Bécsi nuntius april 20 és 27.

irja a nádornak, — hogy nagy exacerbátioval nem volnánk. . . Nem érdemlem, bizony nem érdemlem Uram tőletek e nagy gyalázatokat. . . Mert lám egy talpalatnyi földet ő fgétől nem kivánok és nem igaz eziránt az embereknek felőlem való hamis csacsogásuk; én contentus volnék az én sorsommal, csak ő fge nem venné el azt tőlem, amit egyszer adott; ki reméllheti így az ő fge propensióját, melyet nevével igértek mindig Uram mindnyája. Clemens ám legyen Isten azoknak, kik okai ezeknek [1]).

A fölsőmagyarországi rendek azonban melegen ohajtották a béke létesülését s ezt elég erélylyel hangsúlyozták. „Nem akarunk — mondák — a török uralomnak prédául esni.“ [2]) S a békeföltételek ellen nem tettek kifogást. Kevésbbé voltak megelégedve az amnistiára vonatkozó okmánynyal. Kivánták, hogy ez oly módon állíttassék ki, mint a nikolsburgi egyesség alkalmával. Egyuttal ohajtották, hogy a király okmányilag igérje a német hadak kivezetését. E tekintetben a fejedelem is támogatta őket. „Hiszen, — mondá —, ha megakarja állani ő fge kegyelmes igéretjét, nem is neheztelhet biztositani őket róla, melylyel reconciliáltatnak és a scrupulus elméikből kivettetik. Alioquin extrema quaeque non formidabunt az emberek.“ [3])

A fejedelem és rendek april 21-én a békeügy befejezése végett Kowasóczy Istvánt, Bornemissza Jánost és Ketzer Jánost küldötték Bécsbe [4]). Midőn a király által fogadtattak, előadták uruk kérelmét, hogy a hercegségek és a

---

[1]) Bethlen april 21-én Kassáról a nádorhoz intézett levelében. Ered. Prim. vil. levt.

[2]) Bécsi nuntius május 11.

[3]) Bethlen id. levelében.

[4]) Bethlen april 21-én kelt levelében Pázmány jóakaratába ajánlja követeit. Miller I, 59 l.

véghelyekre szánt segélyösszeg birtokában meghagyassék [1]). Azonban ez merő formalitás volt. Mert siettek a kormányférfiak előtt — kik között Pázmány és a magyar urak ismét megjelentek — kinyilatkoztatni, hogy ezen nehézséget nem tekintik lényegesnek s az nem fogja a béke megkötését akadályozni [2]).

Már az első összejövetelen lemondottak a két hercegségről, azon föltétel alatt, ha a fejedelem Ecsedet, Nagy- és Felső-Bányát nyeri kárpótlásul.

Ennek kieszközlése végett némi nyomást kivántak gyakorolni a királyra. Hirdették, hogy uruk a francia és angol udvarok, a velencei és hollandi köztársaságok által a háború folytatására hivatott föl; de e fölhivásokat visszautasította. Ezen hir csakugyan nagy hatást idézett elő, mert több körülmény megerősíteni látszott alaposságát [3]). Ily viszonyok között a király nem volt idegen a kért három hely átengedésétől, mire a spanyol követ is buzdította [4]). Most Pázmány, Sennyey és Ferenczfy

---

[1]) Az ezügyben tartott tanácskozmány fölterjesztése ered. fog. Canc. levt.

[2]) Spanyol követ május 5. Elbeszélvén, mit kért Bethlen cancellárja, Kowasóczy a királytól ünnepélyes fogadtatása alkalmával hozzáteszi: „Ha dicho a Ministros del Emperador, que por esto no se rompera el tratado, y asi espera, che se concluyrá."

[3]) A velencei követ május 11 s 18 jelenti, mikép igyekezett megcáfolni az erdélyiek közleményét, hogy a velencei köztársaság is fölhívta Bethlent; de megjegyzi, hogy szavainak nem adnak hitelt. Ugyanaz május 4 én irja, hogy a császár kezeibe kerültek a hollandiak által Bethlenhez intézett levelek, melyek őt a háború folytatására buzditák. A fejedelem válasza is kezei közé jutott; ebben szemrehányásokat tesz a hollandi köztársaságnak a miatt, hogy elhagyják, de a jövőre nézve nem tesz határozott igéreteket.

[4]) Spanyol követ april 25: „Aqui (Bécsben) han procedido con mas dilacion de la que conviniera, no obstante los oficios, que en diversas occasiones he hecho." És jul. 18 án irja,

a békeokmányt ujra átdolgozták [1]) és mind a királylyal, mind az erdélyiekkel elfogadtatták. Eszerint Bethlen lemond a királyi cim és pecsét használatáról, úgyszintén a két sziléziai herczegség birtokáról; az elfoglalt részeket és jószágokat viszszabocsátja, a foglyokat szabad lábra helyezi. Viszont megtartja a hét megyét s birni fogja Ecsedet, Nagy- és Felső-Bányát örökjogon. E békeokmányt május 8-án mindkét rész biztosai ellátták aláirásaikkal [2]).

A béke föltételei távolról sem nyujtották azon biztosítékokat, melyeket Pázmány és más magyar tanácsosok a tárgyalások kezdetén, mint mellőzhetleneket követeltek. A király, német minisztereinek és a spanyol diplomatia hatása alatt, határozott és erőteljes magatartásával, melyet főleg Pázmány buzdításai folytán foglalt el, csakhamar fölhagyott. Minélfegva attól lehetett tartani, hogy Bethlen nem csak a nikolsburgi egyesség föntartását kivivja, hanem uj engedményeket is eszközlend ki a királytól. Ezen aggodalom nem valósult; sőt Bethlen tett engedményeket, ő hozott némi áldozatokat. Pázmány megelégedett ezen vivmánynyal és a béke föltételeit türhetőknek tekintette [3]). Beth-

---

hogy vette uralkodójának april 16-án kelt rendeletét „en que me manda Vuestra Magestad, procure con diligencia con S. M. Ces. el efecto de la paz con Bethlen.“ A florenci követ is irja május 11: „Quest'accordo e stato grandamente esortato dall'Ambasciatore di Spagna, mediante i sospetti, che vanno attorno la Francia.“

[1]) A m. Cancellaria levéltárában létező fogalmazat ezen három államférfiú kéziratát tünteti elő.

[2]) Pray-Miller, Principatus G. Bethlen II. 3 l. Horváth M. (M. T. III. 583 l.) az okmány dátumát (május 8) hibásnak mondja s azt, indokolás nélkül, július 8 ra igazítja ki. A küludvarok bécsi követeinek jelentéseiből és Khevenhillerből (Annales Ferd. X. 559 l.) kétségtelen, hogy a békeokmány május 8-án iratott alá.

[3]) Bécsi nuntius május 11: „Partirono . . . i predetti Arcivescovi (az eszt. és kal.) per le case loro, li quali per le congiunture presente credono, che habbia da godersi la quiete.“

len még inkább volt megelégedve az eredménynyel és sietett a király irányában háláját hódolatteljes szavakban tolmácsolni [1]).

A király már juniusban küldött ki biztosokat a béke végrehajtása végett. De ezek kénytelenek voltak soká tétlenül időzni Beszterczebányán, miután Bethlen késett utnak inditani biztosait. Ez gyanut keltett, annálinkább, mert nyugtalanitó hírek szállongtak, a fejedelem ujabb fegyverkezéseiről szóllók. Pázmány kötelességének tekinté a királyt e körülményekre figyelmeztetni és ajánlá, hogy futárt küldjön Erdélybe, ki Bethlent a béke végrehajtására fölhivja és készületei felől biztos tudósitásokat hozzon [2]). A király követte e tanácsot és július első napjaiban Keresztury Istvánt Bethlenhez küldé. [3]) De midőn ez oda érkezett, az erdélyi biztosok már Beszterczebányán voltak.

A béke végrehajtására kiküldött k. biztosok augustus közepetáján befejezték tevékenységüket és benyujtották a királynak jelentésüket, mely a magyar tanácsosok elé került. Ezek megnyugtatónak találták, miután kitünt, hogy Bethlen kötelezettségeinek eleget tett [4]).

---

[1]) Bethlen május 22 a királyhoz, május 29 a magyar cancellárhoz. Ered. prim. vil. levt.

[2]) A király Bethlenhez júl. 4; a primáshoz és nádorhoz júl. 3. Ered. fog. Canc. levt.

[3]) Az erdélyi biztosok Kassáról július 4 a k. biztosokhoz. Ered. Ugyanott.

[4]) Bécsi nuntius aug. 31.

VIII.

A spanyol kabinet álláspontja Bethlen irányában. — A római államtitkár Bethlen házassági ajánlatairól. — A házassági tárgyalások folytatása. — A florenci, modenai és neversi hgnők hozatnak javaslatba. — Sennyey küldetése Erdélybe. — A házassági tárgyalások vége.

A házassági terv, melylyel Bethlen 1623 tavaszán föllépett, nem lett végkép elejtve fegyveres támadása után sem. Sőt mióta azt II. Ferdinand IV. Fülöp spanyol királylyal közlé, az európai diplomatia fontosabb kérdései között szerepel.

Azon álláspont, melyet a spanyol kabinet Bethlennel szemben elfoglalt, sok tekintetben meglepő. A madridi államférfiak tisztábban ismerték föl személyének fontosságát és a helyzet igényeit, mint a bécsiek. Nyiltan kárhoztatták a császári miniszterek politikáját, kik nem féltek a fejedelmet elidegeniteni és fölingerelni, bár ártalmatlanná tenni nem tudták. Már 1616-ban hidegen fogadták Homonnai György folyamodását, midőn a katholikus érdekek nevében Bethlen megbuktatására segélyt kért [1]). Utóbb is a spanyol udvar bécsi követei minden alkalommal oly irányban érvényesitették befolyásukat, hogy a király és fejedelem között állandó egyességet segitsenek létrehozni. Ismételve hangsúlyozták, mily jelentékeny előny származnék a Habsburg-ház és a katholicizmus ügyére, ha sikerülne Bethlent végleg elvonni a protestans szövetségtől. [2])

---

[1]) Homonnai Ungvárból 1616 nov. 19 a spanyol királynak. — A lengyel király 1616 aug. 29 ajánlja Homonnai ügyét IV. Fülöp pártfogásába. A spanyol államtanács 1617 május 6 án tárgyalta ezen ügyet. (A két levél és a tanács jegyzőkönyve Simancasban.)

[2]) Onate gróf bécsi követ jelentéseiből. Ugyanott.

Ezekután IV. Fülöp természetesen örömmel értesült, hogy Bethlen egy császári főhercegnő kezét ohajtja elnyerni. Ezen körülmény szépen beillett nagy terveinek keretébe. Ő ugyanis — miként láttuk — [1]) a Habsburgi-ház európai túlsúlyának biztosítása végett házasságok által kivánta megnyerni némely hatalmak szövetségét, melyek eddig az ellenséges táborhoz tartoztak. I. Jakab angol király fiát, Károly walesi herceget Donna Mária infansnővel, s a pfalzi választó első szülött fiát II. Ferdinand egyik leányával tervezé összeházasítani; mig a császár másik leányának kezét az erdélyi vajda nyerné el.

A spanyol udvar tehát Bethlen ajánlatának elfogadását nem ellenzé; sőt kivánatosnak tekinté, [2]) ha kellő biztosítékokat nyujtand arra nézve, hogy ama házasság csakugyan megtermi a várt gyümölcsöket. S ezen biztosítékokat abban látta, ha a fejedelem a házasság létrejötte előtt a kath. egyházba tér, a kath. vallás szabadságát saját tartományában visszaállitja és kiviszi, hogy ha figyermek nélkül halna el, Erdély az özvegy fejedelemnőre fog szállani [3]). De midőn e javaslat 1623 őszén Bécsbe érkezett, Bethlen támadása háttérbe szorította volt a házasságra vonatkozó tárgyalásokat.

A körülmények egyáltalán nem kedveztek IV. Fülöp terveinek. Ezek a bécsi udvar és Róma határozott ellenzésén hajótörést szenvedtek. VIII Orbánnak — ki 1623-ban foglalta el sz. Péter trónját — hatalmas rokona és állam-

---

[1]) L. e munka II. — l.

[2]) 1625-ben a házassági terv újabb szőnyegrehozása alkalmával IV. Fülöp irta: „Esta platica se ha mossido ya otra vez, y le aprobe yo.“

[3]) Olivarez minister 1623 oct. 27-én kelt jegyzéke. (Khevenhiller Annales Ferd. X. 168 l.) Ez titokban küldetett Madridból Bécsbe a császár madridi követe által, s erről sem a madridi államtanács, sem a spanyol udvar bécsi követe nem tudósíttatott, mit ez 1624 febr. 21-iki jegyzékében, amaz 1624 marc. 31-iki ülésében panaszosan említ.

titkára, Barberini bibornok a francia udvarhoz hajolt s a római cúria politikájára két évtizeden át iránytadó befolyást engedett Richelieu bibornoknak. Ezen hatalmas szellem a Habsburg-ház megalázásán fáradozván, szükségkép nagy súlyt helyezett arra, hogy az angol király és IV. Fülöp, az erdélyi fejedelem és II. Ferdinand között létrejött egyességet fölbontsa s az ennek megszilárditását célzó házassági terveket meghiúsitsa. E törekvései eléresében hathatósan támogatta őt Barberini bibornok, ki jegyzékeiben az indignatió hangján szól a walesi herceg és a pfalzi grófra vonatkozó tervről, s ezt az ördög által sugalmazottnak bélyegzi. „Hasonló természetű lenne — folytatja — a Bethlen s a császár másik leánya között tervezett házasság, a melyről hirszerint szintén gondolkodik a katholikus felség; ámbár hihetetlen, hogy a császár és a spanyol király bizalommal viseltessenek amaz álnok és csalárd ember iránt, kinek hite és erkölcsei egyaránt gonoszak s ki az isteni törvényeket nem kevésbbé megveti, mint az emberieket.“ És a nuntiusokat utasitotta, hogy e tervek meghiusitására minden lehetőt megtegyenek [1]. Igyekezeteik sikeresek voltak. De e sikert drágán kelle megfizetni. I. Jakab és pfalzi Frigyes a protestans szövetség élére állottak; a harminc éves háboru ismét hatalmas lángra lobbant.

Az angol diplomatia ekkor bnzgón támogatta Bethlen ellenséges terveit. A közvetitő Whitehall és Erdély között

---

[1]) „. . . Non si crede, che siano mai per fidarsi l'Imperatore et il Re d'un huomo tanto fraudulente e misreale, quanto e costui, scelerato nella fede e costumi, e rebelle di Dio e senz'alcuna buona legge humana . . . Vossignoria, ma con destrezza et a tempo, facci per impedir tutto quello, che humanamente si puo.“ A madridi nuntiushoz intézett utasitás. (Dátum nélkül. A sz. Domonkosrend római könyvtárának egykorú másolatából.)

főleg az angol kormány portai ügyviselője, S i r T h o m a s R o e volt. Ezen ügyes férfiú 1624 tavaszán egy fontos körülményre figyelmezteté kormányát. „Szükséges — irta — Bethlen részére, n é m e t f e j e d e m i n ő t kiszemelni, családjának, mit olyannyira ohajt, fölmagasztalásra. Ha ez ideje korán megtörténik, nem lesz nehéz őt megnyerni s talán már a jövő tavaszszal fegyverfogásra birni; de ha ezt elmulasztják, örökre elpártolhat az ügytől." [1]. Az angol államférfiak fölfogták ezen észrevétel horderejét. „R e t t e g t e k" azon eshetőségre gondolva, hogy Bethlen császári főhercegnővel lép házasságra [2].

A veszély, melyet Sir Thomas a protestantismus ügyére jósolt, nem volt képzeleti. Bethlen ugyanis nem mondott le reményéről, hogy végre elnyerheti a főhercegnő kezét, s ez ügyben 1624 april végén cancellárja, K o w a s ó c z y I s t v á n által ujabb lépéseket tett; a melyek azonban most sem vezettek célhoz. Ajánlatai hidegen, bizalmatlansággal fogadtattak. Cecilia Renata fhgnő is nem titkolta el ellenszenvét, melylyel a fejedelem személye iránt viseltetett. Atyja egy alkalommal szoros családi körben tréfásan erdélyi fejedelemnőnek cimezé. Ő azonban komolyan sértve érezé magát s neheztelését oly szavakban fejezte ki, melyek a buzgó kérőre sem hizelgők, sem biztatók nem voltak [3].

Azonban Bethlen a lehangoló tudósitások dacára, melye-

---

[1]) 1624 május 24 kelt sürgöny. Eszterházy M. II. 133 l.

[2]) A spanyol államtanács 1622 jan. 4-iki ülésében Bethlen házassága került szőnyegre. Ekkor Inchossa marques kiemelte: „En Inglatena t i e m b l a n de oyr decir, que Bethlen se une con el Emperador."

[3]) A velencei követ május 25-én irja, hogy Kowasóczy ujabb kisérlete „diede all'Imperatore occasione per scherzo di burlar con lei (t. i. fhgnővel) chiamandola Principissa di Transilvania; di che ella tinta di colore, mostro riceverne disgusto, dicendo c h e l e d a v a a l D i a b o l o."

ket cancellárja a császári udvarból hozott, nem esett kétségbe. Nemsokára ujabb kisérletet tett más ösvényen eljutni a kitüzött célhoz. Július elején értesité a királyt, hogy közelebb követeket küldend a német birodalomba, s valamelyik német hercegnő kezét fogja megkérni [1]). Ezen közlemény által nyomást akart gyakorolni a császári udvarra; ha pedig ez nem sikerülne, elhatározva volt, a brandenburgi választó nővérét megkérni, mire nézve Gusztáv Adolf svéd király közvetitése által már is tett némi előkészitő lépéseket [2]).

És ő jól számitott. Bécsben nagy hatást idézett elő értesitése. Mindenki belátta, hogy ha protestans fejedelmi családból választja házastársát, a rokoni kapcsok elválaszthatlanul fogják az ausztriai ház ellenségeihez csatolni. Minélfogva sürgetően szükségesnek látszott minden áron megelőzni a veszélyt. Ily hangulatban találták a kormányköröket Bethlen követei, kik september végső napjaiban Bécsbe érkeztek, hogy — miként magok hirdették — onnan Brandenburgba utazzanak. Midőn a király által fogadtattak, uruk őszinte ragaszkodásának hangsulyozása mellett előadták, hogy Brandenburgba kell utazniok, s utjokra kikérték a császári támogatást [3]).

De hogy a brandenburgi ut csak ürügy volt, kitünt

[1]) Florenci követ júl. 6.

[2]) Ugyanaz nov. 2.

[3]) Bethlen sept. 17-én Kowasóczy I. és Mikó F. követeit ajánlja Pázmánynak. (Miller. I. 68 l.) — Ezek által megküldé a magyar cancellárnak a havasalföldi vajda 1624 sept. 8-án kelt levelét, mely a portai viszonyokat irja le. S a követek Bécsben maguk is e tárgyban emlékiratot dolgoztak ki. (A levél és emlékirat másolatját a spanyol követ 1624 oct. 9-én megküldi uralkodójának.) A fejedelem követei Bethlen nevében köszönetet mondottak a királynak, hogy közbenjárására Hofkircher csehországi számüzött kegyelmet nyert; kérték, hogy a véghelyek javitása iránt intézkedjék; s meghozták a biztositóokmányt, melyet az erdélyi rendek a legutóbbi békekötés értelmében kiállitottak. (Bécsi nuntius oct. 12.)

b i z a l m a s k ö z l e m é n y e i k b ő l, melyeket Collalto grófnak és Ulm birodalmi alcancellárnak tettek.[1] „A fejedelem — mondák többi között — esedezik a királyhoz, hogy számára házastársat jelöljön ki; a mely kegyelemért hálásnak fogná magát bizonyitani. Ezentúl a kereszténység javára irányozná törekvéseit; Erdélyben előmozditaná a katholika vallás terjedését, befogadná oda és pártfogásában részesitené a Jézustársaság atyáit. Azt nem igérheti ugyan, hogy maga a kath. egyházba tér, mert más vallásban neveltetett, de szivesen fogná meghallgatni és követni az igazságot.“ [2])

Ezen nyilatkozatok hatása alatt és a veszélylyel szemben, hogy Bethlen ha ismét visszautasittatik örökre elpártol, több előkelő államférfiú — mint Eckemberg hg,[3] és Sennyey cancellár[4] — javasolták a királynak, hogy a fejedelmet ne utasitsa el föltétlenül; ha nem hajlandó leányát adni neki nöül, szerezze meg részére valamelyik a c s á s z á r i h á z z a l r o k o n s á g b a n á l l ó h e r c e g n ő k e z é t. Utaltak a vallás és a dynastia érdekeire és hivatkoztak a spanyol királyra, ki hasonló okok által indittatva nem habozott leányának kezét a walesi hercegnek ajánlani[5]. Ezen tanácsokat buzgón támogatá O s s o n a g r ó f, a spanyol udvar uj követe[6]; söt most a

---

[1]) Florenci és velencei követek nov. 2.

[2]) Spanyol követ 1624 nov. 3.

[3]) Ugyanaz ugyanakkor: „El Principe d'Eckemberg dice, que si el Emperador tuviera una hija tercera, fuera de parecer se le diera, y otras que para asegurar la paz y la quietud de aquellas Provincias, que se le avia de dar una de las Señoras Arquiduquesas.“

[4]) Sennyey fölfogását e pontban világosan kifejtette 1624 dec. 15-én kelt fölterjesztésében, minélfogva nem lehet kételkednünk, hogy Eckemberg mellett állott.

[5]) Florenci követ november 2.

[6]) Spanyol követ november 3. Helyesli Eckemberg fölfogását s hozzáteszi: Pues aunque no ay proporcion en las calidades, avendole (Bethlennek) dado el Emperador parte del Reyno de Ungria hizo lo

pápai nuntius sem ellenzé azokat és sok üdvös eredményt jósolt ily házasság létrejöttéből [1]).

Mindazáltal mások határozottan ellenezték, hogy a király rokonsági viszonyba lépjen a fejedelemmel. S ezek bizonyára diadalérzettel utaltak levelére, mely épen akkor a lengyel király emberei által elfogatott és Bécsbe küldetett. Ebben a brandenburgi választót biztosítja, hogy állhatatosan ragaszkodik protestans szövetségeseihez; s fölhozza, hogy a császár maga ajánlá nekie egyik leányának kezét, a melyet azonban visszautasitott, miután nem akar kath. hercegnőt házastársul [2]).

A király ennek dacára szükségesnek látta gondosan ápolni Bethlenneli barátságos viszonylatait [3]). És miután elhatározva volt leányának kezét megtagadni, megállapodott, hogy a rokon fejedelmi házak egyikéből fog neki hitvest szerezni [4]). Az erdélyi követek megelégedtek ezen eredménynyel s november végén visszatérni készültek Erdélybe. Bucsukihallgatásuk alkalmával a király megbizta őket, hogy jóakaratát tolmácsolják uruknak. „A házassági ügyre — mondá — oly

mas entonces, y le califico para que tuviese tan altos pensamientos.“ Ezen jelentés 1625 jan. 4-én került az államtanács elé. A többség a házasság mellett volt. A király hátiratában hivatkozik arra, hogy valamint 1623-ban kivánatosnak tartotta e, házasságot, most is javasolja; „ajustado lo de la Religion — ugymond — se tendria por muy conveniente, y que se procure ayudar, si sobiene bien fundao;“ azaz elrendelé bécsi követének Bethlen támogatását, ha őszintesége és állhatatossága bizonyosnak látszik. (Simancas.)

[1]) A bécsi nuntius dec. 9-én jelentvén, hogy Bethlennek egy toskánai nhgnővel való összeházasitása terveztetik, megjegyzi: „Si cio seguisse saria un buon negotio e qui gli Ambasciatori di Bethlen promettono grandissime cose.“

[2]) Ezen elfogott levél tartalmáról jelentést tesznek a florenci és velencei követek nov. 2.

[3]) A spanyol követ nov. 3. „El Emperador deseava per todos caminos asegurar esta amistad de Gabor.“

[4]) Florenci követ sept. 31. Bécsi nuntius oct. 26 s nov. 2.

gondot fogunk forditani, mint ha legjobb rokonunkról lenne szó" [1]). Mire Kowasóczy kijelenté, hogy a fejedelem lemondván előbbi szándékáról, Brandenburgban keresni hitvest, mindenben ő fge akaratjához fogja magát alkalmazni [2]).

A király őszintén és komolyan tette ajánlatát. Előbb egy szász hercegnőre gondolt; később arra határozá magát, hogy a florenci udvarhoz fog fordulni s november elején nagy titokban futárt küldött oda sajátkezű leveleivel. A toskánai nagyherceg nővérének egyik leányát kérte meg Bethlen részére. A sikert annál valószínűbbnek tekinté, miután a hercegnőt külseje nem igen jogosithatta magas igényekre. Az udvarias diplomaták csak annyit mondhattak felőle, hogy „hibás növése dacára, nem épen rút." [4]) De még ez is vonakodott kezét az erdélyi fejedelemnek nyujtani. A nagyherceg a tagadó válasz mellett, egy modenai hercegnőre irányozá a király figyelmét [5]).

---

[1]) A k. válasz ered. fog. M. Canc. levt.

[2]) Bécsi nuntius nov. 16. — A spanyol követ nov. 3 és dec. 18-án jelenti, hogy a császár kivánatára ő is találkozott az erdélyi követekkel, kik Bethlen levelét adták át neki. Kérdést tesz, vajjon válalaszolhat-e ezen levélre? A király és a madridi államtanács örömmel vették tudomásul e közlekedést és fölhatalmaztak folytatására. (1626 marc. 11-iki ülés jegyzőkönyve.)

[3]) Bécsi nuntius és florenci követ nov. 2.

[4]) Bécsi nuntius nov. 9. „Si ha pensiero di maritar Gabor con una zia del Granduca di Toscana, e mi dicono, sia gobba un poco, sebene non brutta di faccia." A velencei követ dec. 9-én irja, hogy ezen florenci alkudozás nagy titokban vitetett, a florenci udvar bécsi követe sem tudott ezekről semmit. Midőn pedig ezekről értesült megjegyzé, hogy a florenci herceg még természetes leányát sem adná az erdélyi fejedelemnek.

[5]) Bécsi nuntius dec. 7-én és a spanyol követ dec. 18. A király utóbb (1625 aug. 27) tudomására hozá Bethlennek, hogy a florenci hgnők között keresett számára nőt „attamen una ex indispositione et defectu corporis incommoda est, reliquae autem sunt minores." Emlékirat Prim. vil. levt.

Azonban II. Ferdinand mielőtt Modenában ujabb kisérletet tenne, Sennyey püspököt Erdélybe küldé, [1]) hogy kifürkészsze, vajjon Bethlen megelégszik-e a modenai hercegnővel [2]). Ez 1625 február elején érkezett Gyulafehérvárra, hol nagy kitüntetéssel fogadtatott. Értekezletei a fejedelemmel különösen két tárgy körül fordultak meg. Az egyik a török béketigy volt, melynek előmozditására Bethlent fölkérte; mit ez készségesen megigért s tüzetes javaslatokat tett arra nézve, mikép kelljen a királynak a török irányában eljárni [3]). Nagyobb fontossággal birt a házasság kérdése.

A cancellár előadta, hogy a király, — bár nem ismerte egész biztossággal szándékait, mint a melyeket követei nem adtak elő világosan — a császári házzal minél közelebb rokonságban álló arát keresett részére; olyat, ki egyuttal a katholika egyház hive, reméllvén, hogy majdan „Isten kegyelme őt is az igazság megismerésére vezérlendi.“ Előbb a toskánai nhg két unokájára forditotta tekintetét, de az egyik testi hibái, a

[1]) Sennyey 1624 dec. 15 én javasolta a királynak, hogy Eszterházy Miklóst, vagy Dallost küldje Erdélybe (fölterjesztése a m. canc. levt.); de a király őt magát küldötte, mert — miként a nuntius dec. 14 irja — a fejedelem ő iránta némi bizalmat és rokonszenvet tanusitott.

[2]) A Sennyey részére adott titkos utasitásban a király megbizza őt, hogy miután a törökkel békét kötni akar, kérje ki eziránt Bethlen nézeteit. „Quo ad negotium matrimonii debita cautela et dexteritas adhibenda.“ Fölhatalmazza, hogy a fejedelemmel a föltételek iránt alkudozásokba bocsátkozzék. Mikép fog gondoskodni a hgnőnek udvartartásáról? mily jegybért biztosit részére? „Id ipsum agendum etiam de Ecclesiis restituendis aut liberis faciendis . . . Scholis quoque pro educatione juventutis in literis erigendis, et alia similia, quae pro cultu et Religione Catholica promovenda utilia videbuntur.“ Ferenczfy udvari titkár fog. a M. Canc. levt.

[3]) Discursus Principis Bethleni 19 februarii 1625 Albae Juliae cum Reverendissimo Domino Vaciensi habitus. Ezen a török viszonyokról szóló s a teendőket kijelölő nagyérdekű s terjedelmes magyar emlékirat egyk. más. prim. vil. levt.

másik kora ifjúsága miatt nem ajánlható. E miatt egy modenai hercegnőt hoz javaslatba, ki a császári, a spanyol és savoyai uralkodó házakkal közel rokonságban áll, a legjobb korban van, kellemes külsővel, jeles szellemi tulajdonokkal bir, és körülbelül százezer forint értékü jegyajándékra számithat. Ha a fejedelem ennek kezét elnyerni ohajtja, a király kész megtenni a kellő lépéseket.

Bethlen ezen előadás hallatára „mély lélekzetet vett“ [1]) s következőképen válaszolt: Hálás elismeréssel tartozik ugyan ő fgének jóakarata iránt, de nézete szerint tudomással kellett volna birnia afelől, hogy a házassági ügyben „gondolatai nem jártak oly távol országokban“, miután ezirånt követei tettek némi közléseket. Mindazáltal a királyi ajánlat fontossága által indittatva, kéri a cancellárt, hogy egy napi gondolkodási időt engedjen és a hgnő személyéről, valamint a király kivánatairól irásban adja be jelentését. Sennyey nehézség nélkül eleget tett kérelmének.

Bethlen másnap teljes bizalommal föltárta a cancellárnak nézeteit és érzelmeit, „mint ha gyóntatójával beszélne“. Ezen ügyben — mondá — gondolatai, hajlamai és ohajtásai soha sem irányultak másfelé, mint ő fgének fenséges leányára. Mert habár nem királyi háznak sarja, családja ősrégi nemességgel dicsekszik s ősei közöl többen vajdai méltóságokat viseltek; minélfogva annál kevésbbé tekinti magát méltatlannak, mivel az erény és hirnév az, mi az embert nemesiti és dicsővé teszi [1]).

Bethlen mindenkép meggyőzni igyekezett Sennyeyt arról, hogy őszintén és hiven ragaszkodik a királyhoz. Tüzetes javaslatokat tett arra nézve, mikép kelljen a török irányában eljárnia. Dicsekedett, hogy imént válasz nélkül bocsátá el a francia király és a brandenburgi választó követeit, kik a király elleni föllépésre hivták föl s hogy szintúgy visszautasitandja az

[1]) Sennyey jelentésének töredéke a m. Canc. levt.

angol király, a hollandi köztársaság és Thurn cseh gróf követeit, kik közelebb udvarába érkeznek. Hangsulyozá, mily jóindulattal viseltetik a katholikusok iránt; kilátásba helyezé, hogy a törvényeket, melyek reájok nézve sérelmesek, a jövő országgyülésen eltöröltetni fogja; sőt fölhivta a cancellárt, hogy küldjenek tartományába papokat és jezsuitákat, kik szives fogadtatásra számithatnak.

Sennyey, miután több hetet töltött a fejedelem udvarában, azon meggyőződéssel tért vissza Bécsbe, hogy őszintesége minden kétségen fölül áll. S midőn ezt, mint tapasztalatainak eredményét, hangsulyozá, nem mulasztá el egyuttal kiemelni azon jelentékeny előnyöket, melyekre biztosan számithani, ha Bethlen a császári főhercegnő kezét elnyerné; sőt reményét fejezte ki, hogy ez esetben ő maga is a kath. egyház tagjává válnék. Ezen értesitések főleg a szent szék bécsi követére Caraffa püspökre gyakoroltak nagy hatást. „Nagy kapu tárult föl, — irja örömteljes lelkesülésében — nem csak az erdélyiek és Gábor egyéb alattvalóinak, hanem az egész kereszténység javára". Sietett javasolni a királynak, igyekezzék Bethlent kivánatainak teljesitése által megnyerni; vagy ha ezt nem tehetné, tartsa őt egy ideig biztató igéretekkel jó reménységben. Maga is érintkezésbe készült lépni a fejedelemmel, hogy a király s a katholicizmus iránti jóindulatában megszilárditsa [1]).

De Rómában nem osztották a nuntius reményeit s nem helyeselték magatartását. „Uraságodnak jelentése — válaszolá az államtitkár — érdekes és csudálatos; mert ha Bethlen foly-

---

[1]) Bécsi nuntius 1625 april 5-iki titkos jegyekbe foglalt terjedelmes jelentéséből. Többi között irja: „Io per mezzo di Mgr Cancelliere continuaró la pratrica col Gabor, si da Vossignoria Illma non mi sara commandato il contrario. . . Io ho consigliato, che seben S. Mtá non ha volonta del matrimonio della figlia con lui, tuttavia non li levi la speranza e le mantenghi con parole."

vást szinlel, alig képzelhető ily elvetemült álnokság; ha pedig őszinte, alig hihető, hogy romlott szive annyira megváltozott. E kétség fölötte alkalmatlan; mert mig nem tanácsos ajánlatainak visszautasítása által fölingerelni: tekintetbe kell venni, hogy eddig soha sem tartotta meg elvállalt kötelezettségeit s az ausztriai ház ellenségei által soha sem ösztönöztetett ellenséges föllépésre inkább, mint jelenleg. Mindazáltal nem tanácsolhatjuk, hogy kilátásba helyezzék nekie a főhercegnő kezének elnyerését; mert teljesíteni e rosz ember kivánatát, annyi lenne, mint szomorú sorsot késziteni a főhercegnőnek; a szinlés pedig meg nem egyeztethető a császár őszinteségével s kevéssé lenne tisztességes ő fgére nézve, kinek ellenkezőleg kitüntetni kell, hogy képes lenne őt a fegyver hatalmával is megtörni." [1])

Ezalatt Bethlen megunván a hosszas bizonytalanságot, értesité Sennyeyt, hogy május havában ünnepélyes követséget bocsátand Bécsbe, mely a főhercegnő kezét formaszerüen megkérje [2]). Ez nem csekély zavarba hozta a királyt, ki most kényszeritve volt végre kiábrándítani a fejedelmet. Sennyey által oly választ iratott neki, mely a legnagyobb kiméleltel bár, de elég világosan tudomására hozta, hogy reményével fölhagynia kell. Kérte, ne tegye függővé a király iránti hüségét és a létrehozott egyesség föntartását egy nő kezének elnyerésétől. S figyelmét más fejedelmi hölgyekre irányozá; névszerint a modenai herceg leányát s a császárné rokonát, egyik neversi hgnőt hozta javaslatba [3]).

---

[1]) Az államtitkárnak april 26-án kelt, titkos jegyekbe foglalt utasítása.

[2]) Bécsi nuntius april 12. Velencei követ május 31. Bethlen ekkor Bornemissza Jánost küldé Bécsbe, kinek titkos utasítását közli Thali K. Történelmi kalászok 95 s kk. ll.

[3]) A királynak 1625 aug. 27-iki emlékirata. És a florenci követ jún. 4.

Bethlent e közlemény kellemetlenül érinté. De elfojtotta neheztelését. Távol van tőle — irta a cancellárnak, — a királyhoz való ragaszkodását egy nőhöz kötni; de ezen ragaszkodás annál szorosabb lesz, minél közelebb álland leendő hitvese a királyhoz. Eddig nem gondolt arra, hogy idegen fejedelmi családok körében keressen magának nőt, mindazáltal szivesen veendi, ha a neversi hercegnő arcképét megküldik neki [1]. A császári udvar haladéktalanul lépéseket tett az arckép megszerzése végett; egyuttal, a mantuai hg közvetítése mellett, alkudozások kezdettek a hercegnő szüleivel [2]. Mindez hasztalan fáradság volt. Bethlen rég el volt határozva, hogy ha a császári főhercegnőt el nem nyeri, a brandenburgi választó nővérét fogja megkérni [3]. Emiatt be nem várta a kért arckép megérkezését s 1625 július közepetáján ujabb követséget bocsátott Bécsbe, mely utasitva volt egy utolsó kisérletet tenni a főhercegnő elnyerése végett, s ha ez sem vezet célhoz, egyenesen Brandenburgba utazni [4].

Az erdélyi urak augustus 1 én Nagyszombatba érkeztek, hol Pázmányt keresték; miután pedig itt nem találták, Pozsonyban tisztelegtek nála s uruk nevében kikérték támogatását. „Kérem kgdet — irja neki Bethlen —, ha miben méltónak itéli, ő fge előtt való törekedésével dolgaimat

---

[1]) Bethlen Sennyeyhez 1625 május 7-én; a magyar levél egykorú latin ford. prim. vil. levt. A király által javaslatba hozott modenai hgnőre Bethlen — ismeretlen okoknál fogva — nem akart reflectálni. „Circa ipsius personam — irja a többször idézett királyi emlékirat — quandoquidem Ser. Princeps respectus nonnullos habuit, S. Mtas etiam aquiescit.“

[2]) Bécsi nuntius aug. 27. És az idézett k. emlékirat.

[3]) Florenci követ aug. 5: „Intorno a moglie mostra tuttavia desiderare, che gliela trovi S. Magestá, ma effectivamente deve essere in continui trattati col Marchese di Brandenburg.“

[4]) Kemény J. Autobiographia. I. 65 l.

promoveálja, elhivén bizonyosan, hogy meg nem fogyatkozik felölünk való igéretiben. . . . Bizonyosan elhiheti mind ő fge s mind kgmetek, hogy én a hadakozásról most kevesebbet gondolkodom, hanem a házasságra volna mostan nagyobb gondom." [1]) A primás egyelőre arra szoritkozott, hogy a királyt fölhivja, miszerint a követség diszes fogadása iránt intézkedjék [2]). Érdemleges tanácsait szóval adta elő, midőn az udvarba hivatott, hogy a tárgyalásokban részt vegyen [3]).

A császári udvar ekkor Bécsujhelyen mulatott. Itt fogadtattak Bethlen követei is. Vezérük Kowasóczy cancellár a szokásos phrásisokban szólott uruknak hüségéről és szolgálatkészségéről s előterjeszté kérelmét, hogy „a király illő házasság létesitése által tisztelje meg." [4]) A király nagy mértékben kitüntette a fejedelem követeit, fényes ünnepélyeket rendezett tiszteletükre s a küludvarok diplomatái nehezteléssel látták, hogy oly formalitásokat használ irányukban, melyek csak koronás fők küldötteit illetik meg [5]). Ugyanakkor Bethlennek a „Serenissimus" — „fenséges" — cimet adományozta, a mely cimet a többi uralkodók is — mint a spanyol király, florenci nhg sat. — használtak. A spanyol, florenci és velencei követek ezen cimadományozás ellen komoly kifogásokat tettek; de a király azt válaszolá, hogy nem mint császár, hanem mint magyar király tüntette ki Bethlent [6]).

---

[1]) 1625 júl. 14. Hazai Okmánytár. II. 470 l.

[2]) Pázmány levele a királyhoz 1625 aug. 2. Pozsonyból. Eredeti a cs. titkos levt.

[3]) A király aug. 7-én hivja meg Pázmányt. Ered. fog. Canc. levélt.

[4]) Bethlen a császárnak 6 szép kocsi lóval, a császárnénak 200 tehénnel kedveskedett. Bécsi nuntius és velencei követ aug. 13. És Ferenczfy udvari titkár aug. 16-án szerkesztett emlékirata. Prim. vil. levélt.

[5]) Velencei követ aug. 13. Florenci követ aug. 20.

[6]) Velencei követ aug. 13 s 20. A florenci követ aug. 9 én át-

Mindez arra volt hivatva, hogy Bethlennel a házassági ügyben szenvedett vereségét elfeledtesse. A király ugyanis a követség előterjesztésére adott válaszában leányáról említést sem tett és csak azon igyekezeteiről szólott, melyeket a küludvaroknál tett: kiemelé, hogy a neversi hercegnő arcképét s családjának határozatát napról napra várja. Kérdezé tehát, vajjon a fejedelemnek vannak-e komoly szándékai ezen hölgyre nézve? [1]) A követek erre nem tudtak válaszolni s kijelenték, hogy futár által utasitást fognak kérni. S a futárt augustus végső napjaiban utnak inditották [2]). De ez már csak puszta játék volt. Mert visszaérkeztét be nem várva, néhány nap mulva kinyilatkoztatták, hogy utasitásuk értelmében Brandenburgba fognak utazni s evégre császári menvédeket kérnek. És miután ezeket megkapták haladéktalanul utnak indultak [3]).

Igy végződtek a házassági tárgyalások, melyeket Bethlen három éven át folytatott a császári udvarral. A kath. hatalmak, elvakitva családi előitéleteik és rövidlátó politikájuk által, elszalasztták a kedvező alkalmat, midőn hatalmukban állott őt elvonni a protestans szövetségtől. Ellenben a brandenburgi választó örömmel fölanjánlá neki nővérének, Katalin hgnőnek kezét. S ekként sok szép terv és remény meghiusult.

küldi udvarához a címadományozásról szóló okmányt. Ugyanez irja, hogy a „Serenissimus" cimmel a „Dilectio Vestra" „Kedvességed" is jár. De a császár vonakodik Bethlen irányában használni e cimezést, minélfogva arra határozta magát, hogy leveleiben csak a kezdő betüket D. V. fogja kiirni, a melyek alatt „Dominatio Vestra" — Uraságod — is érthető.

[1]) Aug. 27-én kelt kir. irat fog. Prim. vil. levt.

[2]) Bécsi nuntius aug. 27.

[3]) Bécsi nuntius sept. 3. Florenci követ aug. 9, 13, 20, 27, sept. 3.

IX.

Az 1625-iki gyarmati török béke előzményei. — Bethlen magatartása. — Pázmány fölszólalása. — A gyarmati béke. — Bethlen fenyegető állása. — Pázmány tanácsai.

Azon hiba, melyet a bécsi udvar Bethlen házassági ajánlatainak visszautasitása által elkövetett, sokféleképp megbosszulta magát. Első következményei a török békeügy fejleményeiben nyilvánultak.

A béke, melyet II. Mátyás 1615-ben a portával husz évre kötött, rég fölbomlott. Török hadak ismételve dultak a király területén. Majd Bethlent segitették foglalásaiban, majd a török hódoltság határait terjesztették. Ekként szükségessé vált uj béke létrehozása. A bécsi udvar ez ügyben már 1623-ban tett lépéseket a portánál, melyek szivesen fogadtattak. A budai basa 1624 elején megbizatott az alkudozások vezetésével és Bethlen is fölhivatott, hogy „a budai vezérrel egyetértve keresse föl módjait a némettel való egyességnek.“ [1]) De a fejedelemnek érdekében állott ezen egyesség létrejöttét mindaddig gátolni, mig a bécsi udvarral folytatott alkudozásai befejeztetnek; a házassági terv sikerétől, vagy meghiusulásától tette függővé, vajjon a török békeügyben befolyását a király érdekében fogja érvényesiteni, vagy pedig az ausztriai ház ellenségeinek javát előmozditani.

Innen magyarázható ingadozó és következetlenek, sőt ellenmondónak látszó politikája 1623 tavaszától 1625 őszéig. 1624 tavaszán ovatosságra inté a portát, szükségesnek mondá, hogy a budai basa az ő tanácsa nélkül semmit sem tegyen

---

[1]) Horváth M. Magy. T. III. 588 l.

és az alku tartama alatt jelentékeny hadakkal rendelkezzék. „Mert valaki — ugymond — békességet akar kivált a némettel szerezni, szintén úgy kivántatik a békességcsináláshoz a had, mint a hadakozáshoz." [1]). Ugyanakkor a királynak szintén fölajánlá jószolgálatait a török béke létrehozására, sőt karját és hadait is, ha a török ellen háborut inditani kivánna. „Elhigye kgmetek — irja egy alkalommal, 1624 nyarán Eszterházynak — semmiben úgy nem gyönyörködtetem, mintha immár szolgálhatnék ő fgének". És valamint a portán kétségeket keltett a király őszintesége iránt: a királyt is inteni szokta „ne higyen a töröknek, ha szinte concordálhat is vele." [2])

Ezalatt 1624 nyarán Bécsben a török békeügy beható értekezletek tárgyát képezé, s június elején a k. biztosok kijelölése is szőnyegre hozatott. Azonban a magyar kormányférfiak között elégületlenséget idézett elő azon körülmény, hogy az értekezletekre csak német urak hivattak meg s k. biztosokká szintén csak németek jelöltettek ki. Pázmány osztotta e jogos neheztelést és magára vállalta, hogy azt szokott nyiltságával a trón zsámolyánál tolmácsolni fogja. „A hüség kötelessége kivánja — igy ir a királynak — hogy tudomására hozzam fgdnek mindazt, mit a fölmerülő nehézségek elháritására alkalmasnak itélek. Fgdnek

---

[1]) 1624 marc. 4. kelt utasitása a portára küldött követei részére. Ugyanott. 589 l.

[2]) Lásd az 1624 elején Bécsben folyt békealkudozásokat. 112 l. Bethlen a magyar cancellárral a török békeügy tárgyában sürü levelezést folytatott. Leveleiben mindig hangsulyozta szolgálatkészségét, és jó tanácsokkal szolgált. 1624 jún. 18, júl. 22, aug. 30 és sept. 11-én, valamint cancellárjának aug. 30-án Sennyeyhez intézett leveleinek másolatai — melyek rendszerint Pázmánynak átküldettek — prim. vil. levt. Bethlen követei is, midőn Bécsben megjelentek, ismételve szőnyegre hozták uruk nagy terveit, melyek a török hatalom megsemmisítését céloznák, s említették, hogy ezügyben a pápához is fog fordulni, miről 1625 april 5. a nuntius Rómába jelentést tesz.

hatalmában áll javaslataimat elfogadni, vagy elvetni. Főemberek részéről komoly panaszokat hallottam aziránt, hogy a török béketigyről folyó tanácskozmányokba a magyar urak közöl egy sem hivatott meg. Hívei figyelmeztetni kivánják fgdet, hogy ezelőtt ily tárgyalások mindenkor magyar urak közbenjöttével történtek, minélfogva a mostani eljárást, mind magukra, mind a nemzetre nézve sérelmesnek tartják. E dolgot figyelemre méltónak itélem s szükségesnek tartottam fgd elé terjeszteni." [1])

A primás fölszólalásának eredményei csakhamar mutatkoztak. A király magyar tanácsosait augustus 24-ére udvarába hivta, hogy a török béketigy iránti nézeteiket meghallgassa [2]). Miután Thurzó nádort súlyosbodó betegsége távol tartotta, értekezleteiken Pázmány elnökölt. A magyar urak mindenekelőtt hangsúlyozták, hogy „mind a korábbi szokás, mind a nemzeti becsület föntartása tekintetéből," k. biztosokká részben magyarok neveztessenek. Kivánatosnak tartották, hogy a béketárgyalásoknak az előbbi egyességek szolgáljanak alapul; a porta adja vissza Váczot és az utolsó békekötés óta meghódolt falvakat, úgyszintén — az okozott nagy károk megtéritése fejében — Esztergomot és Kanizsát; biztosítsa a királyt, hogy a béke jövőben szorosan megtartatni fog. Azonfölül ajánlották, hogy a király némi hadakat öszpontositson Érsekujvár és Komáromban, melyek a k. küldötteknek biztosságot kölcsönözzenek és a török csapatok dulásainak véget vessenek. Végre nem hitték elfogadhatónak Bethlen ajánlatát, melyszerint személyesen megjelenni késztilt az alkudozások helyén; miután ebből számos nehézségek származhatnának [3]). A király elfogadta ezen fölterjesztés főbb pontjait s aszerint tette meg in-

[1]) Pázmány 1624 jún. 18. Nagyszombatból. Ered. canc. levt.
[2]) Az aug. 14-én kelt meghivó levelek ered. fog. Ugyanott.
[3]) Jászay. A szőnyi béke. Tudománytár. 1837. II 43—48 ll.

tézkedéseit; biztosaivá három német és három magyar urat nevezett [1]).

Alig távoztak el Bécsből a magyar tanácsosok, midőn Bethlen egy futára érkezett oda. Javasolá a királynak, hogy a békealkudozásokat a jövő évre halaszsza; s mindenesetre tegyen némi hadikészületeket, hogy a szegény népet a török rablásoktól megmentse [2]). E meglepő tanács zavarba hozta a bécsi urakat s a király visszahivta Pázmányt és Eszterházyt [3]). De ezek sem tudták a helyzetet teljesen földeríteni. Némelyek — igy a pessimista Eszterházy — Bethlen fölhivásában roszakaratú cselt; mások — mint az optimista Sennyey — jóakaratú tanácsot láttak [4]). A kétségek eloszlatása végett Gál Péter Erdélybe küldetett, hogy a fejedelem szándékairól határozott tudósitásokat hozzon [5]). Ezen tudósitások épen nem voltak megnyugtatók. Bethlen Erdély rendeinek fölkelést hirdetett és hadikészületeket tett, a melyek ép oly kevéssé jelezték békés hajlamait, mint a török hadak ujabb dulásai sem voltak alkalmasak a békereményeket szilárditani [6]).

De Bethlen helyzetének sem hiányoztak tövisei. Eddig könnyű volt a portán elhitetni, hogy a győzhetetlen padisah leghivebb szolgája és ugyanakkor a királyt ámitani, hogy a kereszténység javáért életét is kész kockára tenni. Most a

---

[1]) Jászay 75 l.

[2]) Az erdélyi cancellár levele a magyar cancellárhoz. Aug. 30. Jászay 48 l.

[3]) A Pázmányhoz intézett k. levél (sept. 8.) a prim. vil. levt.; az Eszterházyhoz intézett Eszterházy M. II. 112 l.

[4]) Eszterházy oct. 10-iki emlékirata. Eszterházy M. II. 116 l. Bécsi nuntius sept. 14.

[5]) Jászay 54 l.

[6]) Eszterházy II. 113 s' 119 ll. A bécsi nuntius sept. 28-án szólván B. készületeiről, megjegyzi, hogy három eset lehetséges: vagy a király ellen készül támadni; vagy Lengyelországba törni; vagy végre a királyt a törökkel való megbékülésre kényszeriteni.

békealkudozások küszöbén tüntek elő az általa játszott szerep nehézségei. S ő diadalmaskodott ezeken is. Nem a török, nem is a király, hanem a maga érdekében működött. Nem szakitott egyik részszel sem. Kijátszotta mindkettőt.

Mindenekelőtt oda irányozá igyekezeteit, hogy a békealkudozások megnyitása minél későbbre halasztassék. S ez reményén fölül sikerült. A k. biztosok september végén Komáromba érkeztek. És hat hónap mult el, mig az alkudozások folyamatba hozattak. E halogatás okát a k. biztosok a törökökben, ezek amazokban keresték; a mélyebben látók Bethlenben találták [1]. S helyesen; mert protestans szövetségesei előtt dicsekedve szólott igyekezeteiről, melyek az alkudozások meghiusitását célozták [2]. Végre 1625 april 16-án a kőhidgyarmati mezőn megkezdettek az alkudozások. S május 26-án aláiratott az okmány, mely a zsitvatoroki békét megujitá [3].

De Bethlen, ki az egyesség létrehozását a király hiveihez intézett leveleiben magának tulajdonitá érdemül [4]; a portán tiltakozott az „álnok és gyalázatos gyarmati béke ellen“ s fölhivta a szultánt, hogy meg ne erősitse [5]. Igyekezetei most is sikeresek voltak; a porta soha sem erősitette meg a gyarmati egyességet. Ellenséges tevékenységének kulcsát házassági ajánlatai visszautasitásában és Ausztria el-

[1]) Némely megyei küldöttek, kik a nádor fölhivására Komáromba gyültek, levelet intéztek B-hez, melyben fölkérik, ne akadályozza a béke létrejöttét. (Jászay 56. l.) A bécsi nuntius 1624. dec. 14: „Per la corte s'e detto, che il Gabor lo (trattato) dilati per suoi fini particolari.“

[2]) Bethlen levele Franciaország, Hollandia és Velence követeihez. Eszterházy II. 195 l.

[3]) Jászay 72 s kk. ll.

[4]) Igy Sennyeyhez 1625 jun. 18-án intézett levelében. Jászay. A szőnyi béke. Tudománytár 1838. IV. 169 l.

[5]) Eszterházy II. 205. l.

lenségeinek izgatásaiban birjuk. Ezek 1625 elején ujabban sürgetni kezdették csatlakozásra, s e fölhivásokat épen nem fogadta oly közönyösen, mint Sennyey előtt erősité; sőt april elején szabatosan előadta a föltételeket, melyektől ellenséges föllépését függővé tette [1].

Bécsben tudomással birtak Bethlen fondorlatairól s cselszövényeiről. Ezeket elárulták némely elfogott levelei, melyek a király kezeibe jutottak, ki a portáról is vett bizalmas fölvilágositásokat [2]. De bár a kitörést nem akarta siettetni s úgy viselé magát Bethlen irányában, mintha hűségében biznék: másrészről félelem nélkül nézett elébe ujabb támadásának s elég erősnek érzé magát a veszély elháritására. „Lesz módunk — irja Pázmánynak, ki ismételve kifejezé aggodalmait [3] — azon esetre, ha Bethlen ellenséges támadást kisérlene meg, kellő ellenállást kifejteni. A Dunán nehézség nélkül fogjuk idejekorán leszállithatni a szükséges haderőt. A fejedelemre nézve tehát tanácsosabb lenne föntartani a békét, mint minden alkalmat

---

[1]) Eszterházy II. 195 l. — 1625 május elején a király emberei két levelet fogtak el. Az egyiket Bethlen irta 1625 jan. 19 Thurn gfnak, kit őszinte ragaszkodása felől biztositott. A másikat pfalzi Frigyes intézte Bethlenhez 1625 april 2. Hágából. „Marcus (vagyis Velence) — irja neki — iam in armis est et Principem Saxoniae ad eadem fortiter capessenda inducit. Achilles (a svéd kir.) paratum semper habet exercitum, quem prorogatis cum Roderico (lengyel kir.) induciis ad fines Biscaiae circa Russiam inducere posset, si certus esset Vestram Ser. bellum contra Sempronium (császár) continuaturum. Valde itaque eam rogamus, ut quod antea quoque instituit. . . nunc repetat. . . Quantum vero ad pecunias, quas Ser. V. expetit, attinet, qui haec ab illis, qui nunc in his et aliis Siciliae (német birod.) locis bello et ipsi implicabuntur, expectari nequeunt, idcirco cum Venetis serio agimus, ut ab illis aliquid impetremus pro Ser. V." (Mindkét levelet a bécsi nuntius máj. 12 Rómába küldé.)

[2]) Eszterházy II. 208 szól arról, mikép födöztettek föl a királynak Bethlen portai alkudozásai.

[3]) Pázmány a királynak 1625 június 24. Selyéről.

ellenséges mozgalmak előidézésére fölhasználni.“ Pázmány nem osztotta a király optimistikus fölfogását s kiábránditani igyekezett őt. „Ha bárki másról lenne szó — irja — s nem arról, ki annyiszor megszegte szavát és sebessége által megelőzni szokta a szükséges előkészületeket, én is máskép gondolkodnám e dolgok felől. Bethlen ismételt támadásaiból megtanulhattuk, hogy nem szabad mellőzni az intő előjeleket. Már pedig soha sem fogja az országot oly zavarteljes állapotban találni, mint jelenleg. A véghelyek szűkölködnek élelmi és hadiszerekben. Ujvárból távol van a főkapitány. Füleknek és Nógrádnak nincs sem fő- sem alkapitánya. Üresedésben lévén a nádori méltóság [1]), a megyék magukra hagyatvák. A föld népét csudálatos ingerültségbe hozta a silány pénz; lépten nyomon hallhatók szidalmak és káromlások. Fgd bölcs belátására bizom megitélni, mit lehet ily viszonyok között várni. Én ezekiránt már többször előadtam nézeteimet. Most azt teszem, mi hatalmamban áll; buzgón esedezem a jó Istenhez, hogy fgdet a bölcseség szellemével megihlesse.“ [2])

A komoly kép, melyet Pázmány a király szemei elé föltárt, nem téveszthette el hatását. Utóbbi leveleiben hiába keresnők az önbizalom hangját. Néhány nappal utóbb sürgetve kéri ki Pázmány véleményét aziránt, mikép kell majd szükség esetében a magyar közfölkelés kihirdetésében eljárni [3]). A primás siet válaszolni. A fölkelést — ugymond — csak akkor lehet kihirdetni, mikor a k. banderium kiállítva leend; szükséges tehát, hogy a király előbb mintegy 6000 gyalogot s 2000 lovast állítson ki. A parancsnoki tisztet Eszterházy Miklósra és Teuffenbach tábornokra javasolja ruház-

[1]) Thurzó Sz. meghalt.
[2]) Nagyszombatból júl. 9. Eredeti cs. titkos levéltár.
[3]) Júl. 8 és 12. Miller I. 82—85 ll.

tatni, miután az utóbbi a nemzet nyelvét és szokásait jól ismeri és a magyarok előtt kedves ember. Ujra figyelmezteti a királyt, hogy a véghelyeket élelmi s lőszerekkel kellően fölszereltesse, s a kapitányokat gondos őrködésre buzdítsa. Végre szükséges idejekorán tudomást szerezni az ellenség célzatai s mozdulatairól; nem szabad bevárni, mig ismét a morva határokig halad, hanem Fülek, vagy Eperjes körül kell utját állani [1]).

De a király nem tette meg az intézkedéseket, melyek a veszélynek, ha csakugyan bekövetkeznék, elháritására alkalmasak leendettek. Ennek okát egyfelől azon indolentiában találjuk, mely a bécsi kormánynak egyik ősi jellemvonása vala; másrészről a király ovatosságában. Elkerülni kivánt mindent, mi Bethlenhezi viszonylatait nyilt szakadáshoz vezethetné. Azt hitte, hogy a fejedelmet követeinek kitüntetése, hizelgő iratok és cimadományozások által kielégiteni lehet. Hiu törekvés. Bethlen július havában biztositá ugyan Pázmányt „hogy valameddig a más részről ansa nem adatik az üstökvonásra én mindaddig veszteg ülök, senkit nem háborgatok, senkivel nem vesződöm, és úgy is nem könnyen indulok a háboruságra; oltalmazzon Isten engemet attól, hogy én miattam több keresztény vér ontódjék!“ [2]). De ugyanazon hónapban a portán kijelenté, hogy ha kellő támogatásra számithat, kész már a következő augustus hóban II. Ferdinand ellen megkezdeni a háborút; mire a porta által fölhatalmaztatott s tekintélyes segély igérete által buzdittatott is [3]). És ez sem gátolá őt, hogy épen ezen alkudozások alatt ujabban hangsúlyozza a királyhozi ragaszkodását, „Császár ő fge hozzám jóakaró szolgájához —

---

[1]) Nagyszombatból júl. 19. Miller I. 85 l.

[2]) Júl. 14. Hazai Okmánytár. II. 470 l.

[3]) Eszterházy II. 205 l. Jászay A szőnyi béke 172 l.

irja Eszterházynak — mostan megmutatott méltóságos és kegyes jóakaratját, grátiáját hogy én is hasznos dolgokban való szolgálatommal megköszönhessem, hálaadó szivvel az Úr Istentől arra szent malasztot kérek; ne is legyen ő fgének és kgteknek abban kétségök énfelőlem, hogy minden alkalmatossággal ő fgének sincere nem szolgálok, csak vegye ő fge és ne vesse meg sok oblátiómat s a nagy diffidentia tétetődnék le. Az Istennel bizonyitom, hogy én soha hazámon és nemzetemen kivül soha senkinek tökéletesb igazsággal szolgálni nem kivántam és senkit magamhoz kapcsolni inkább nem igyekeztem, mint ő fgének." [1])

Bethlen az 1625 év folytán békében maradt, mire a porta ujabb bonyodalmai kényszeriték. S azt nem volt oka megbánni. A magyar országgyülésnek — mely ez év őszén ülésezett — loyalis és hazafias magatartása fölvilágositá aziránt, hogy ujabb támadása nem számithat a nemzet rokonszenvére.

X.

A bécsi papnövelde alapitása 1623-ban. — A Jézustársaság gondjaira bizatik. — Uj alapszabályai. — Megnyitása 1624-ben. — A növendékek előmenetele. — Uj ház vétele. — Kellemetlenségek. — Egy növendék szökése. — Pázmány buzgó gondoskodása, szigora és gyengédsége. — A nagyszombati Convictus Nobilium.

Míg Pázmány Bethlen ellenséges föllépésének, majd álnok diplomatiájának veszélyeivel szemben a királyt tanácsaival támogatta: egyházi tevékenységét egy mai napig fönálló intézet megalapitása jelezi. Ő már 1619-ben szándé-

[1]) Aug. 25. Eszterházy II. 211 l.

kozott Bécsben papnöveldét alapitani. E célra megvásárolta és berendezte a házat, letette az alaptőkét és kiállitotta az alapitóoklevelet. Megnyitását a Bethlen által támasztott zavarok gátolták meg [1]).

A béke helyreállitása után ujabb buzgalommal károlta föl tervét. Az alapitvány most még jelentékenyebb volt, mint előbb [2]). Az Eszterházynál elhehelyezett tőkéhez (15411 f. 65 dénár), melyet már előbb a bécsi intézetnek szánt, százezer rajnai forintot tett le aranyok és tallérokban, s ezen összeget 5% kamatra az alsóausztriai rendeknél helyezte el.

Időközben az intézet belső szervezetére vonatkozó megállapodásai lényeges módositásokat szenvedtek. Az 1619-iki alapszabályok szerint a növendékeknek a Jézustársaság iskoláit kelle látogatni, de az intézet vezetését, az

---

[1]) L. e munka I. 471 l. Mióta az első kötet napvilágot látott a primási egyh. levéltárban föltaláltam az 1619-iki alapító okmány és alapszabályok ered. fogalmazatait és kellően kiállított példányait.

[2]) Pázmány miután 1623-ban a pisetum jövedelmet az érsekségnek visszaszerzé, egy ideig azon gondolattal foglalkozott, hogy azt rendelje a bécsi papnövelde föntartására. Ez ügyben római ügynöke által folyamodást intézett a pápához és a Congregatio de propaganda fide-hez. Az utóbbi 1623 oct. 30 án a következö végzést hozta: „Cum referente Illmo Card. Zollerano . . . de Collegii Ungarici erectione ab Aeppo Strig. petito actum esset, communi Dominorum voto fuit decretum, ut . . . Breve si Sanctissimo placeret expediretur, quo reditus 6—7 millium tallerorum a Camera Imp. restituti dismembrarentur a mensa Aeppali, Collegioque (Viennae) erigendo perpetuo unirentur.“ (A folyamodás és e végzés Kaprinay kézirati gyüjteményében XI. A. Az egyet. ktárban.) És a pápa a Pazmanaeum megerösitési bullájában (1624 máj. 10.) kiemeli, hogy a primás „quosdam redditus, ad summam 6—7 millium tall. ascendentes, mensae Aeppali Strig. per Cam. Imp. restitutos, ab eadem mensa dismembrari, eidemque Collegio applicari summopere desiderat,“ mit kétségesen megenged. (Rimely, Hist. Collegii Pazm. 52 l.) Pázmány azonban megváltoztatta szándékát. A bécsi intézet alaptőkéjét készpénzben tette le, a pisetum jövedelmet pedig a nagyszombati nemesi convictusra szánta.

esztergomi érsek és káptalan főfölügyelete alatt, az esztergomi egyházmegye papjai közől nevezendő kormányzóra szándékozott ruházni. Ellenben 1623-ban a papnöveldét egészen a Jézustársaság gondjaira bizta, melynek atyái voltak hivatva azt, minden külső befolyástól függetlenül, igazgatni [1]).

Ezen változás könnyen megfejthető. Pázmány e lépésének nem rokonszenv, melyet a Jézustársaság iránt magas állásán is megőrzött, szolgált rugóul, hanem azon aggodalom, hogy megyéjének papjai között nem fog találhatni alkalmas egyéneket, kiket ily intézet élére helyezhetne. Alig van föladat, magasabb tehetségeket, nagyobb önföláldozást és szerencsésebb tapintatot igénylő, mint jó papokat nevelni. Az egyházi nevelés súlypontja a hatásban van, melyet a nevelő növendékeinek szellemére gyakorol. Gazdag hittudományi ismeretek a meggyőződés szilárdsága nélkül, a lelkipásztori kötelmek pontos ismerete buzgalom nélkül haszontalanok. És meggyőződést, buzgalmat csak az ébreszthet föl másokban, ki azzal maga is bir és csak ugy, ha lelkesedéssel és önföláldozással szenteli magát föladatának. Hogy a Jézustársaság atyái erre kiválóan képesitvék, ellenségeik is elismerik. A földi érdekek, a hiúság és emelkedés ösztönei nem rugói tevékenységüknek, s épen azért nem is zsibbasztják meg ezt. A hő vágy előmozditani Isten

[1]) „Quia vero A. R. P. Mutius Vitellescus S. J. Praepositus Generalis . . . consensit, ut Patres S. J. huius a nobis erigendi Alumnatus curam et totalem administrationem, tam in temporalibus quam in spiritualibus suscipiant, quo nomine et nos et Hungaria tota multum huic sanctae Societati debet; idcirco ius omne ac scripturas, tum domum ipsam, quam praedictas . . . summas S. J. plane et totaliter . . . assignamus, absolutamque ac plenam Alumnatus administrationem Patribus Societatis committimus, ita ut a nemine, praeterquam a Superioribus Societatis dependentiam in administratione Alumnatus habeant." Az 1623 aug. 23 iki alapítóokmány szavai. Rimely i. m. 10 l.

dicsöségét és a földöntúli jutalom reménye fokozza erőiket; vezeti, irányozza és teszi oly gyümölcsözővé munkálkodásukat.

Mihelyt Pázmány abban megállapodott, hogy intézetét a jezsuitáknak adja át, szükségessé vált az 1618-ban kidolgozott alapszabályok teljes megváltoztatása. Az uj szabályok szerkesztésében az intézet kormányzójának Hmira atyának tanácsával élt [1]. Mintául sz. Ignác, bölcseségük és gyakorlati szellemük által, kitünő reguláі szolgáltak, melyek célszerüen alkalmaztattak a sajátszerü viszonyok követeléseihez.

A növendékek reggel egy egész, este félórát szentelnek imára és lelkiismeretük megvizsgálására. Főleg a b. Szüzet keresik föl imáikkal, kinek officiumját naponkint végzik. Köznapokon a ház kápolnájában hallgatnak szent misét. Vasár és ünnepnapokon a város valamelyik templomában ünnepélyes isteni tiszteleten jelennek meg. Hetenként gyónnak és áldoznak. Az alapitó s az esztergomi egyház javára hetenként, az áldozárok egy szent misét mutatnak be, a többiek a szent olvasót végzik [2].

Az egyházi ének és szertartásokba, a szónoklat és elemi oktatásba az intézet falai között előjáróik avatják be. Egyéb tanulmányaik végett az egyetem előadásait látogatják De miután a megyében, Magyarországban nagyszámú, főleg középszerü müveltséggel biró papokra van szükség és tapasztaltatott, hogy tudósabb papok nehezen elégednek meg a szegé-

---

[1]) Pázmány 1624 april 26 Nagyszombatból irja Hmirának: „Regulas conficiat Paternitas V. ante Pentecosten. In Regulis R. V. ponat sat." És júl. 11 Selyéről: „Quaeso R. V. laboret in Regulis Alumnatus ordinandis, et mihi gratum foret intelligere, ubi etiam a Superioribus approbabuntur." Ered. Pray kéziratgyüjtem. Egyet. ktár.

[2]) Az alapitó halála után a misék és olvasók az ő és az esztergomi megye összes halottainak lelkiüdvéért fognak végeztetni. Ezenkivül az uj áldozárok három első miséjüket szintén az alapitó és az esztergomi egyházmegye javára mutatják be.

nyebb plébániákkal: arra fordittatik legfőbb tekintet, hogy a növendékek buzgó és erényes papokká neveltessenek. Elég, ha a hittudományok elemeit elsajátitják s a casuistica és controversiák terén otthonosak. Csak kevesen, a kitünőbbek bocsáttatnak a magasabb bölcsészeti és hittudományi tanulmányokra.

A növendékek, hogy az alázatosság erényét gyakorolják, magnk tisztitják és rendezik hálótermeiket s lakszobáikat. Rendesen latin nyelven társalkodnak; az élőnyelveket csak estebéd után, vasár és ünnepnapokon ebéd után is, használják. Tantermeikből egyedül a felügyelőnek, a házból a kormányzó engedélyével lépnek ki. A világiakkal minden közlekedés tiltva van. A nyári szünidőt is rendszerint az intézet falai közt töltik; csak azon esetre bocsáttatnak el, ha a hely hova távozni kivánnak, aggodalmakra okot nem szolgáltat. „Egy hónap több roszat okozhat, mint a mennyi jót egy egész év munkája eredményez", mondá Pázmány.

Az intézet elöjárói fölhatalmazvák kizárni az engedetleneket és kik az egyházi pályára képtelenek; de mielőtt e végső eszközhöz nyulnak, megkisérlik az enyhébbeket. A növendékeket az esztergomi érsek, — és az érseki szék üresedésében a káptalan — fogadja be. Az esztergomi káptalannak joga van négy ifjút ajánlani. Ép, egészséges, törvényes születésü, jóhirü, szelid természetü és köztiszteletben álló férfiak által ajánlott, ifjak vétetnek föl, kik a tizenötödik évet már elérték és előismereteik által képesítvék azonnal a költészeti osztályba (poesis) lépni. Különös tekintetben részesülnek az Erdélyből és a török hódoltságból származottak, bár ha koruk és ismereteik nem is felelnek meg a rendes igényeknek.

A növendékek, midőn az intézetbe lépnek, nyolc napon át lelkigyakorlatokat tartanak s három hónapi próbát

állanak ki. Ezen idő eltelte után szabadságukban áll kilépni. Ha maradnak, irásban kötelezik magukat, hogy az intézetben azon tanulmányokkal és annyi időn át fognak foglalkozni, miként elöljáróik rendelik, s papokká szenteltetvén legalább három évet fognak az esztergomi egyházmegye szolgálatában tölteni; ha pedig kötelességüknek nem tesznek eleget, megtéritik az intézetben reájuk forditott költségeket. Pázmány személyére föntartotta a jogot, hogy rokonságából két-három oly ifjut is küldhessen az intézetbe, kik nem szándékoznak a papi pályára lépni, s ezek nem tartoznak kiállítani az érintett kötelezvényt [1].

Pázmány a papnövelde alapitásáról jelentést tett a pápának, kikérve jóváhagyását, az alapitvány megerősítését. VIII. Orbán örömmel teljesitette e kérelmet s az intézetet némi kiváltságokkal is kitüntette [2]. Bréveje meleg szavakkal magasztalja a primás vallásos buzgalmát. „A vallásnak erősséget, a vallástalanságnak romlást készitettél, midőn a bécsi intézet megalapitásán fáradoztál. Valóban tetteid csudálatos mérvben kivivták részedre az egész egyház magasztalását és a pápa jóakaratát. Vallásos bőkezűséged követendő példát nyujt egész Németországnak, miként kelljen fölhasználni az egyház kincseit. A bécsi intézet ugyanis nemcsak erős torony és Úr szőllőjének előfoka leend, hanem egyuttal maradandó emléke a papi bőkezűségnek, mely a császárok nagylelkűségével versenyez. És a magyar nemesség megemlékezvén majdan

---

[1]) Összeállítva az alapitóokmány szabványai, az intézet alapszabályai, (Rimely 9 és 293 s kk. ll.) évkönyvének 1625-re tett följegyzései, (a nagyszombati érseki helynökség könyvtárában) és Pázmánynak 1624 april 26 az intézet rectorához intézett leveléből. (Eredeti Pray gyüjtem.)

[2]) Az 1625 jún. 13 iki pápai breve engedélyezi, hogy az intézet növendékei a rector bizonyítványával ellátva, a kánonok által meghatározott időpontok és időközök mellőzésével is, a bécsi püspöktől fölvehessék az egyházi rendeket. Rimely i. m. 54 l.

e jótéteményről, az esztergomi érsek buzgalmát, mint az ég kiváló ajándékát, fogja dicsőíteni." [1])

Az intézet 1624-ben nyittatott meg. Kormányzójává Lamormain Henrik atya – Pázmánynak húsz év előtt a gráczi egyetemen tanítványa — neveztetett ki, de ezt kevéssel utóbb Hmira János váltotta föl. Az első tanfelügyelő Horváth János atya volt. A ház pünkösd ünnepének előestéjén fogadta be első lakóit: tizenkét ifjút; három erdélyi, a többi nagyrészt tót származású, kik 19—24 évesek voltak. Mindannyian szerencsésen kiállották a lelkigyakorlatokat s próbahónapokat és september 1-én kiállították kötelezvényeiket. Ez ünnepélyesen ment véghez. Maga a primás is jelen volt és fényes díszebédet adott, melyre többi között a pápai nuntius, Sennyey cancellár és Eszterházy Miklós hivatalosak voltak [2]).

A növendékek karácsony ünnepén vették föl az egyházi öltönyt, mely — Pázmány és a káptalan ohajtása szerint — gesztenyeszinü posztó talár, kék colláré és hasonló szinü köpenyből állott. A jezsuiták kivánták, hogy az egész öltözet kék legyen. De a primás ellenzé ezt, mert attól tartott, hogy ha a növendékek tanulmányaik végeztével kék öltözetben jelennének meg paptársaik körében, ezeknek megtetszenék a kék szin s könnyen elhagynák a szokott fekete szint. Utóbb, Pázmány halála után, a jezsuiták a kék szint hozták be. A primás nagy fontosságot helyezett arra, hogy a növendékek öltözete diszes és jó posztóból készüljön. Mint mindenben, még e csekélységben is magasabb szempontok vezérelték. „A tisztességes öltözet — irta — a növendékeket kötelességeik buzgó teljesítésére, s másokat az intézetbe való belépésre fogja ser-

[1]) A p. breve 1623 nov. 14. Rimely i. m. 52 l.

[2]) Az intézet évkönyve 1624-re.

kenteni. A magyar nemzet ugyanis inkább mint más kedveli a diszes ruhát és kevésbbé mint más hajlandó a papi pályára lépni.“ [1])

A Jézustársaság atyái a vezetésük alatt álló intézetekben nagy súlyt szoktak helyezni a növendékek által rendezett nyilvános előadásokra, szónoklati és vitatkozási gyakorlatokra. Tapasztalásuk szerint ezek nagy mértékben alkalmasak voltak, hogy az ifjak az előadásban könnyűséget, a kifejezésekben szabatosságot, a nyilvános föllépésben biztosságot sajátitsanak el. És e tulajdonokra a magyar papnak nagy szüksége volt. Minden pillanatban, a templom szószékén és politikai gyüléseken, komoly eszmecserében és a poharazás vigságai között egyaránt késznek kelle lennie az ostromok visszaverésére, melyeket majd ellenséges roszakarat, majd pajzán könnyelmüség, néha tudatlanság, máskor elfogultság intézett a katholicizmus hitelvei és története, szertartásai és szolgái ellen. A bécsi intézetben naponként ebéd és vacsora alatt rövidebb, vasárnapokon hosszabb vitatkozások rendeztettek. És ezen gyakorlatok hatása csakhamar szembetünően nyilvánult a növendékek tudományos előhaladásában. „Ekkor — olvassuk 1626-ra az ntézet évkönyveibe följegyezve — kezdettek elhiresülni az intézet növendékei.“

Pázmány szüntelenül atyai gyengédséget tanusitott az intézet iránt, s szeretettel gondoskodott minden szükségeiről. 1625 jelentékeny jótéteményben részesité. Épülete, szük helyiségei és az egyetemtőli távolsága miatt alkalmatlannak bizonyulván, uj ház szerzéséről gondoskodott. Ilyen csakhamar találkozott a jezsuiták fölügyelete alatt álló „Bursa Liliorum“ nevezetü alapitványi házban, mely egykor a bécsi

---

[1]) Pázmány az intézet rectorához 1624 april 26. Az intézet évkönyveiben 1625-re.

egyetemet látogató würtembergi ifjaknak szolgált lakásul. Miután azonban ama tartomány ifjai jó idő óta nem szokták volt a bécsi főiskolát fölkeresni, a jezsuiták a házat, mely lakatlanul állott, elárusitani szándékoztak. Pázmány négyezer rajnai forint árán megvásárolta, s miután a király megerősitését kieszközlé, 1625 octóber végén az intézetnek átadta [1]).

Ebből némi nehézségek származtak. Miután a ház az alapitvány szellemétől különböző rendeltetést nyert, a bécsi egyetem tanácsa az eladást érvénytelennek nyilatkoztatta s Pázmányt fölhivta, hogy a vásárlástól visszalépjen [2]). A primás sietetett az egyetemi tanácsot fölvilágositani, hogy a szóban forgó házat jóhiszeműleg vásárolta meg, a vételárt már kifizette, sőt a királyi megerősitést is kieszközölte. Már pedig — mondá — a jezsuiták a házat bizonyára el nem adják, s a király az eladást meg nem erősiti, ha ez jogtalanul történt volna; minélfogva a történteken többé változtatni nem lehet [3]). Az egyetem és a jezsuiták között a hosszas vita folyt; de a ház az intézet birtoka maradt, s mai napig lakhelyéül szolgál [4]).

Ugyanezen időtájban komolyabb baj, pénzügyi calamitás érte az intézetet. Pázmány 1623-ban az alaptőkét, 100,000 rajnai forintot aranyban és ezüstben tette le az alsó ausztriai rendeknél, a mely összeg az — (agioval) a forgalomban levő rosz pénz értéke szerint — 130,000 forintot képviselt. A rendek az 5% kamatokat négy éven át rendesen fizették. De 1627 augustus 1-én kijelenték, hogy a tartományi pénztár a kamatok fizetésére képtelen s fölkérték a primást,

---

[1]) Pázmánynak, a császárnak és a jezsuita provincialisnak okmányai Rimelynél 17—26 ll.

[2]) Rimely 26 l.

[3]) Pozsonyból 1628 jan. 2. Rimelynél 28 l.

[4]) Rimely 28 s kk. ll.

hogy a tőke egy részét engedje el s a kamatokat szállitsa le. Pázmány ebben nem egyezett meg, s a király közbenjárását kérte ki az intezet érdekeinek megóvására [1]).

A király 1628 nyarán Trautmansdorf Miksa gróf elnöklete alatt vizsgáló bizottmányt küldött ki [2]). A nyomozásokból kitünt, hogy a tartomány pénzügyei csakugyan nagymértékben ziláltak s a hitelezök áldozatai mellözhetlenek. Ekkor Pázmány is kénytelen volt engedményeket tenni. Megnyugodott abban, hogy a kamatok 4%-ra szállittassanak le. Viszont a rendek biztositékokat nyujtottak, hogy jövőben a kamatokat pontosan fogják fizetni [3]). De már következő évben ujabb panaszokra adtak okot [4]).

Az intézet másnemű kellemetlenségeket is okozott alapítójának, kit minden mozzanatai élénken érdekeltek. 1628 elején Rakowsky Gáspár növendék megszökött s a szentkereszti cistercita zárda ujoncai közé vétette föl magát. Habár az ifjut a szerzetesi élet iránti őszinte vonzalom inditá e lépésre, Pázmányt az nem ke-

---

[1]) Pázmány 1627 nov. 7. irja a bécsi rectornak: „Licet ego nihil Reverentiis Vestris circa hoc negotium ordinare velim, cum totum et omne ius meum Collegio transscripserim, nihilominus existimarem valde consultum, si R. V. communicato cum P. Rectore negotio, consentirent, ut illa 5000 fl. restantia condonarentur Provinciae, dummodo novas Obligationes darent, quibus declarent, quod ad hanc cessionem non tenebamur, et in posterium iuxta Obligatorias Provinciae certo certius ante alias solutiones censum persolvent.“ Pray gyüjtem.

[2]) Pázmány ekkor titkárát küldé Bécsbe, hogy a grófot informálja. A részére adott utasitás, az 1628 júl. 10 a grófhoz intézett levele, ennek júl. 19 kelt válasza s Pázmánynak 1628 aug. 26 án ez ügyben a királyhoz intézett levele Pray gyüjtem.

[3]) Rimely 33 s kk. ll. Az alsóausztriai rendek pénzügyi bizottmányának 1630 marc. 31. kelt biztositó okmánya, melyben magukat büntetési összegek fizetésére kötelezik, ha a kamatokat rendes időben kifizetni elmulasztanák, egyk. más. prim. egyh. levt.

[4]) Pázmánynak a tartományi rendekhez intézett, kelet nélküli levele Simor primás birtokában.

véssé bosszontá; mert egy reményteljes növendékét vesztette el, és attól tartott, hogy példáját többen is követni fogják s ily esetek megfoszthatják erejüktől az ifjak által elvállalt kötelezettségeket. Emiatt azonnal fölhivta a szentkereszti apátot, hogy Rakowskyt a bécsi intézetbe visszaküldje. „Habár — irja — nagy tisztelettel viseltetünk a szerzetes élet iránt, de mivel ama növendékre már jelentékeny pénzösszeg fordittatott s elöljárói tudta nélkül, kötelezettségeit megszegve, titkon távozott el: kérem föt. atyaságodat, hogy őt a növelde kormányzójának fölhivására visszaküldje, nehogy ily botrányos előzmény másoknak, kik talán hasonló gondolattal foglalkoznak, buzditásul szolgáljon. Megvárjuk föt. atyaságod irántunk viseltető jóakaratától és méltányosságától, hogy nem kényszeritend minket arra, miszerint panaszainkkal ő Szentségéhez forduljunk".

Az apát e komoly sorok vétele után sietett mind a primásnál, mind a bécsi rectornál esedezni, hogy a szökevény, hibája dacára megmaradhasson a rendben, melyhez nagy szeretettel ragaszkodik. Pázmányt azon körülmény, hogy az apát az ifju hibáját elismeré és kegyelmet kért, nem téveszté el hatását. Föntartotta ugyan követelését, de ezt megegyeztetni tudta az apát és az ifju iránti kimélettel. „Az ifjut, — válaszol az apátnak — szivesen átengedném föt. uraságodnak, ha nem tartanának vissza a nagy hátrányok, melyek ily engedékenységből származhatnának; . . . Kérem emiatt, tessék az ifjut visszaküldeni. Én azután, föt. uraságod iránti tekintetből, fölmenteni fogom fogadásától s ekkor nyugodt lelkiismerettel visszatérhet a szerzetbe. Így mind az intézet, mind a szerzet érdekei megóva lesznek. Nem akarnám föt. uraságodat megbántani; de ha máskép segiteni nem lehet, kényszeritve leszek az egész ügyet a pápa elé vinni." A primás kiegyenlitési javaslata örömmel

fogadtatott Szent-Kereszten. Midőn röviddel utóbb Pázmány Bécsben mulatott, magához hivatá az ifjut. Előbb komoly szavakkal megrótta tettét, azután fogadásától fölmentve visszaküldé kolostorába [1]).

Pázmány azonban sok örömet is élvezett az intézetből. Midőn növendékei közől 1627-ben először szentelt áldozárokat, irja: „mióta az érseki méltóságot birom, soha sem volt nagyobb örömem, mint ez alkalommal." [2]) Nagy megelégedésére szolgált, hogy a növendékek a lelkipásztorkodás terén buzgalmuk és erényeik által társaik fölött kitüntek. „Örömmel értesülök — irja 1630 végén — hogy ismét két növendék küldetik (fölszenteltetés végett). Vajha még nagyobb lenne számuk. Kik az intézetet ezideig elhagyták, szép jeleit adták buzgóságuk és erényeiknek. . . . Köztiszteletben részesülnek és mintegy példányai a többieknek." [3])

És ezen szerencsés eredmények nem egyedül az elöljárók érdemei, azok nagyrészt Pázmány hatásának tulajdonitandók. Az intézet mindenkor legkedvesebb tárgyát képezé gondjainak. Gyakran meglátogatta azt, midőn hivatalos teendői a császári udvarba hivták. És nem nehéz elgondolni, menynyire emelhették és lelkesithették az ifjú kebleket a lángszellemű főpap buzditó szavai. Az intézet kormányzójával sürü levelezésben állott. Az 1624 és 1631 közötti évekből 33 levél, melyeket a kormányzóhoz intézett és sajátkezűleg irt, került kezeim közé. A legcsekélyebb eseményekről vett érte-

---

[1]) Pázmány 1628 april 30-án Túróczról az apátnak; az apát május 9-én Pázmánynak; a primás május 31-én az apátnak. Ezen levelezés fölvéve van az intézet évkönyveibe. Pázmány ez ügyben 1628 april 30-án a rectornak is ir. Ered. Pray gyüjtem.

[2]) Az intézet évkönyvei 1627-re.

[3]) Pázmány a bécsi rectornak 1630 dec. 16-án Selyéről. Eredeti Pray gyüjtem.

sitést és személyesen intézkedett. Bőkezűen támogatta az intézetet anyagi tekintetben s lehetővé tette, hogy mig 1627-ben csak 27 növendéke volt, számuk 1629-ben 36-ra, 1631-ben 40-re gyarapodott. „Az ünnepekre — irja például 1631 végén — s az uj esztendőre, uraságodnak a növendékek befogadásában tanusitott liberalitásáért elismerésem jeléül, kétszáz tallért utalványozok. [1]) Gyakran küldött élelmi szereket, gabonát, bort vagy egyebet, miről tudta hogy szivesen fogadtatik. „Hogy Tisztelendőséged annál buzgóbban imádkozzék érettem, — irja kedélyesen 1632 február 11-én — rendelkeztem, hogy a nagy böjt szükségleteire egy mázsa sózott halat, öt sajtot, öt mérő hüvelyes veteményt és husz itce vajat küldjenek Tisztelendőségednek.“ [2]) Némely növendékek eltartásáért külön fizetett. Igy 1629-ben kettőért 200 forintot, egy harmadikért — a kalvinista Ladányiért, ki rokona volt — 25 aranyat küldött [3]).

Figyelmét nem kerülték el az intézet szellemi érdekei sem. Mindenekfölött a fegyelem föntartásán örködött. 1630-ban megengedte, hogy más főpapok saját költségükön szintén neveltethessenek az intézetben néhány

---

[1]) És hozzáteszi „Sed non dicat, quod pro subsidio dem, nam si intellexerint Provinciales, tanto difficilius habebitis, quod debent.“ 1631 dec. 5. Nagyszombatból Praynál.

[2]) . . . . . . : „Obtulere se mihi duo iuvenes, rhetor duorum annorum unus, alter qui hic Selyae diu et cum laude Scholis praefuit . . . Et licet nec ego inclinem ad supernumerarios alendos, sed quia raro talium iuvenum copiam habeo, decrevi eos ad studia mittere, nec tamen R. V. onerare. Itaque pro quolibet illorum fl. ung. 100 mitto . . . Rogo R. V. illos recipiat et instruat. Mitto iuvenem alium Stephanum Ladányi etiam nunc Calvinistam ad studia. Rogo R. V. commendet illum P. Regenti, habeat curam ipsius, sit in prima mensa. Et si enim valde remote, nec mihi exploratu gradu, propinguos meos attingere dicitur. Ego vero nil aliud specto, quam ut Catholicus sit et pius.“ Ugyanott.

[3]) Az intézet évkönyveiből. És Pázmány a rectorhoz 1629 oct. 22.

ifjut. Ezek kivételes állást akartak igénybe venni s nem hódoltak meg az intézet törvényeinek. De Pázmány kimondá, hogy ezeknek is a közös fegyelem alatt kell állaniok. „Senki sem birhat kiváltsággal, vagy bármily előjoggal; mindannyian közös rendnek lesznek alávetve. Ha valaki ezen határozott akaratunknak ellenszegülne, Tisztelendőséged belátása szerint büntesse, nehogy botrányul szolgáljon a többieknek. Ohajtom, hogy nyilatkozatomat a növendékek előtt fölolvassa. . . . s az intézet könyvébe beirassa. Miután ugyanis azok, kik az intézetből eddig kiléptek, Isten kegyelméből tudományuk, tiszta erkölcseik és egyházi férfiúhoz illő erényeik által magam s mások legnagyobb örömére, az idősebb egyháziaknak is példányképekül szolgálnak: sajnálatos lenne, ha nehánynak fegyelmetlensége az intézet üdvös rendjét megzavarná.. . Az intézet fegyelme fontosabb két, vagy három növendék előmeneteléńél. Ennélfogva kimélet nélkül és kérlelhetlen szigorral járjon el az engedetlenek irányában. És ha az intézetből kizáratni kellene valakit, hozza tudomásunkra. Minden előnyöknél nagyobb súlyt helyezek a fegyelem sértetlen föntartására.“ [1])

Pázmány nem csak szavaiban, a büntetésekben is, melyekkel az engedetleneket sújtá, szigorú volt, és pedig oly fokban, hogy szigorát mai nap kegyetlenségnek bélyegeznők. 1631 tavaszán Tasi Gáspár növendék megszökött az intézetből; de a primás kezeibe került. „Én őt — irja — a papi öltönytől megfosztottam, vas gyürükkel ékesitettem föl és kényszeritem, hogy az uj (nagyszombati) papnövelde épitésénél meszet és téglát hordjon. Annyi bizonyos, hogy büntetlenül senki sem fog megszökni.“ [2]) Néhány hó-

[1]) Pázmány 1631 jan. 15. Nagyszomb. Ugyanott.

[2]) Pázmány 1631 máj. 11. Selyéröl. . . . : „Juvenis qui fugit

nappal utóbb egy más növendék, Bereczky Benedek valamely nagyobb kihágása által vonta magára haragját. „Méltó — irja erre nézve — hogy a többiek elrettentésére szigoru büntetést vegyen. És ámbár én az intézet kormányzását s a vétkesek büntetését a Jézustársaságra hagytam, s e tekintetben semmit sem akarok változtatni; véleményem szerint azokat, kik mint javithatlanok az intézetből eltávolitandók, előbb hosszabb fogsággal s kenyéren, vizen való bőjttel kell megfenyiteni. Igy járok el én Tasival, kit lábain bilincsekkel ellátva őriztetek. Ha Pozsonyban nem dulna a pestis, meghagytam volna tisztemnek, hogy a nevezett Benedeket oda vitesse s érdeme szerint bánják el vele. Miután azonban ez lehetetlen, talán jó lenne őt egy időre az intézet szomszédságában létező házban elzárni, hogy ott az áhitat gyakorlatai megjavitsák." [1]).

De ha kérlelhetlen volt a roszak iránt, atyai gyengédséggel karolta föl a jókat. Ezt eléggé bizonyitja egy 1627-iki levele: „A két betegeskedő növendéket — irja — szivesen magamhoz veszem a szünidőkre [2]).

Az elöljárók iránt is hálás tudott lenni. 1631-ben értesülvén, hogy a kormányzó Hmira atya főnökei által e hivatalától elmozdittatott, meleg szavakkal tolmácsolta háláját. „Nekem rendkivül kedves volt — igy szól levele végén — Tisztelendőséged szorgalma és atyai gondoskodása, melyet ezen intézetben tanusitott. A feledés soha sem fogja kitörölni lelkemből azon oly sikeres buzgóság emlékezetét, melyet Tisztelen-

---

forte est Caspar Tasi, neque enim eum R. V. nominat. Si is est, eum ego curavi captivari et clericali habitu spoliari, tum ferreis annulis decorari, ut calcem ac lateres novo Seminario aedificando convehat. Certum est neminem fugitivum inpunem futurum." Ugyanott.

[1]) Pázmány 1631 jún. 29. Nagyszomb. Ugyanott.

[2]) Pázmány 1627 sept. 1. Selyéről. Ugyanott.

dőséged Magyarország javára kifejtett. Fogadja tehát meleg hálámat gazdagon gyümölcsöző fáradozásaiért." [1]).

Ugyanazon időben, midőn a bécsi Pázmány-intézet áldásos létét megkezdé, a nagy primás bőkezüsége a haza határai között, Nagyszombatban egy más hasonlag üdvös intézetet alapitott. A szegény nemes ifjak növeldéjét (Convictus Nobilium). Ennek létesitésében hazájának legszentebb érdekei lebegtek a nagyszellemü alapitó szemei előtt. A valláserkölcsös és tudományos müveltség áldásaiban ohajtá részesiteni az ország nemes ifjait; s magas föladatukra képesiteni azokat, kik hazájuk politikai és társadalmi alakulásaiban a vezérszerepre voltak hivatva. „Miután ugyanis — irja — meggyőződtünk, hogy valamint az elvetett mag az aratásnak, úgy az ifjúság helyes nevelése a kath. vallás és az erkölcsiség megszilárdulásának föltétele: régóta aggódó lélekkel kerestünk módokat, mikép eszközölhessük, hogy a nemes ifjak, főleg a szegényebb sorsúak vallásosság és tudományban neveltessenek, s midőn majd érett korra jutnak a haza támaszaivá és díszeivé váljanak." A növelde részére már 1619-ben vásárolt házat. De megalapitása csak öt évvel később lett lehetségessé; midőn az esztergomi érsekségnek a pisetum jövedelmet visszaszerzé, ebből ötezer magyar forintot rendelt évenkint a növelde föntartására fizettetni.

Az intézet vezetését a Jézustársaság atyáira bizta. A növendékek, a magyar korona területén született szegény nemes ifjak közől, az érsek által vétettek be. Azok rendszerint csak lakást és élelmet nyertek; csak kivételesen ha nagyon szegények voltak s tehetségeik kiváló reményeket keltettek, láttattak el egyéb szükségesekkel is. „Midőn az

[1]) Pázmány 1631 marc. 8. Pozsonyból. Ugyanott.

intézetbe lépnek semmi más kötelességet nem vállalnak magukra, mint azt, hogy mig falai között tartózkodnak, Isten félelmében élni és szorgalmasan tanulni, miután pedig azt elhagyják hazájuknak és nemzetüknek hiven szolgálni fognak." [1])

A király Pázmány kérelmére az intézetet megerősité, s gyarapitására a körmöczi bányák jövedelmeiből évenkint fizetendő 2000 forintot utalványozott s ezen összeget utóbb 3000 forintra emelte. A növelde hatása már néhány év alatt áldásos és jelentékeny volt. A primás 1628-ban kiemelé, hogy ezen intézet növendékei között több protestans főur és nemes gyermekei a kath. egyházba vezettettek [2]). Annál meg-

---

[1]) Azon esetre, ha a jezsuiták kényszerülve lennének valamikor Nagyszombatot elhagyni, ekép intézkedik: „Si (quod Deus avertat) Patres S. J. in Hungaria permanere non possent in eo casu liberum sit Patribus Viennam transferre Seminarium, ibique . . . Hungaram Nobilitatem . . . alent et erudient. Quodsi vero ne alibi quidem integrum esset Patribus Societatis Seminarium huiusmodi erigere et administrare in eo casu Ven. Cap. Strig. teneatur iuventutis erudiendae curam in se suscipere . . . donec praedicti Patres Soc. J. iterum suo munere libere fungi possent . . . Rogamus autem, atque sub interminatione tremendi iudicii obsecramus nonsolum . . . Successores, verum etiam Ven. Capit. Strig. adeoque Patres S. J., ut huius nostrae fundationis tenorem . . . observari faciant." Az alapitó okmány kelt 1624 aug. 20. A király 1625 dec. 11-én erősiti meg, s ekkor 2000 forintnyi évi segélyt rendel az intézetnek. Miller I. 61—68 ll.

[2]) Pázmány 1628 febr. 4-iki emlékiratának 6-ik pontjában irja: „M. S. clementer assignarat pro Seminario Nobilium tria millia ex Camera Cremniciensi. Hucusque nihil datum. Quod si totum id nunc non posset pendi, saltem dimidium jubeat M. S. infallibiliter quotannis administrari Seminario Tyrnaviensi Nobilium, per meum pisetarium, qui Cameram quietet, et a Sem. Rectore quietantiam accipiat de exsolutione. Credi non potest, quantum ea res sit emolumentum allatura ad rem Catholicam. Nam et nunc aliquot Barones in eo Seminario ego alo, quorum plerique jam facti Catholici, Nobiles vero multo plures." (Ered. fog. Prim. egyh. levt.)

lepőbb azon tény, hogy a növelde 1630-ban — előttem ismeretlen okoknál fogva — egy időre föloszlattatott [1]).

---

[1]) A nagyszombati collegium évkönyveiben 1630-ra följegyezve áll: „Eminentissimus Seminarium Nobilium quod educandae iuventuti quadrienni ante magno bonorum omnium gaudio erexerat, mutata repente sententia hoc anno dissolvit.“ Kazy pedig irja: „Pazmanus quatuor post annis, quo nescio, consilio iucundum illud Hungariae contubernium dissolvit, postea tamen cum Telegdium Colocensium Antistitem de instituendo eiusmodi Seminario cogitare intelligeret, s i b i r e d d i t u s, Moderatores et cum his delectos Adolescentes ad eandem aedes revocavit.“ Hist. R. H. V. 3 l.

HATODIK KÖNYV.

(1625—1627.)

I.

Az 1625-iki országgyülés. — K. meghivólevelek. — Tanácskozások elhalasztása felöl. — Értekezletek a királyválasztás ügyében. — A király környezetében nyilatkozó fölfogások. — Pázmány álláspontja. — A nádorválasztás kérdése.

Az 1622-iki soproni országgyülés óta két év sem mult el, midőn II Ferdinand 1624 tavaszán az ország rendeinek ujabb összehivásáról elmélkedett. Ugyanis ekkor kezdett azon eszmével foglalkozni, hogy elsőszülött fiát, Ferdinand Erneszt főherceget magyar királylyá választatja. S május második végén Pázmányt és Sennyey cancellárt megbizta, hogy kipuhatolni igyekezzenek, mily fogadtatásra számithat terve a rendek részéről [1]. De habár a két főpap jelentései nem voltak egészen kedvezőtlenek, a politikai viszonyok az országgyülés elhalasztását javasolták [2].

A következő év tavaszán Thurzó Szaniszló nádor halála ujabban szőnyegre hozta ezen ügyet. A király, miután a teendők iránt előbb Pázmány tanácsát kikérte [3], magyar

[1] Florenci követ 1624 május 25: „Dicesi ancora, che il medesimo Cancelliere... insieme con l' Arcivescovo di Strigonia andranno scoprendo i pensieri de Regnicoli, caso, che l' Imperatore nella prossima Dieta che si facesse, havesse intenzione de farvi designare l' Arciduca F. E., materia che si tratta con ogni delicatezza, perche ne il Regno, ne la casa d' Austria vogliono pregiudicare alle loro pretensioni."

[2] Velencei követ 1624 május 25, június 1, 8, 15.

[3] A király 1624 május 13-án fölhivja a primást, hogy a magyar közügyek felől nézeteit irásban adja elő. (Ered. fog. M. Canc. levt.). A válasz nem ismeretes.

tanácsosait május végén udvarába hivta [1]), s előadta, hogy az országgyülést mielőbb összehivni s fiát utódjává választatni szándékozik [2]). E nyilatkozat első része közhelyesléssel találkozott. A magyar urak Soprony t ajánlották az országgyülés helyéül s figyelmeztették a királyt, hogy a rendek az országban táborozó idegen hadak miatt bizonyára panaszt emelni fognak, minélfogva kivánatos lenne ezt megelőzni és ama hadakat már előbb kivezetni [3]). Azonban a királyválasztás tárgyában nem titkolták el aggodalmaikat; véleményük szerint a főherceget előbb Csehországban kellene megválasztatni, amely előzmény megkönnyitené a sikert Magyarországban [4]). A király bár szándékáról nem mondott le végkép, igérte hogy a királyválasztás felől a meghivó levelekben nem teend emlitést [5]).

A meghivó levelek június közepe táján készültek el. De szétküldésük, a német birodalomból és Erdélyből érkező nyugtalanitó hirek következtében, csak július első felében eszközöltetett [6]). A király september 8-ra Sopronyba hivta meg az ország rendeit s kilátásba helyezte, hogy személyesen fog körükben megjelenni [7]). Alig vették a hatóságok e királyi iratokat, hire ment, hogy az országgyülés megnyitása elhalasztatik;

---

[1]) A király 1624 május 5-én e hó 25-ére Bécsbe hivja a magyar tanácsosokat. A meghivólevelek ered. fog. Ugyanott.

[2]) Bécsi nuntius 1625 június 4.

[3]) A magyar tanácsosok fölterjesztése. Ered. fog. M. Canc. levt.

[4]) Bécsi nuntius júnins 11: „Son stati i Consiglieri di parere, non esser bene far detta proposizione, sino che S. Altezza sia dichiarato successore alla Corona di Boemia, per maturar con questo gli cervelli crudi degli Unghari, che pretendono e stanno nella possessione della libera elettione del Re.“

[5]) Július havában, miként a florenci követ aug. 9-én és a velencei aug. 24-én jelenti, Sennyey ismét Magyarországba küldetett, hogy a rendeket megnyerni igyekezzék.

[6]) Bécsi nuntius jún. 25. július 9 és 16.

[7]) A meghivólevelek kelete 1625 júl. 8. Kovachich Supplem. ad Vestigia Comit. III. 391 l.

minélfogva a kitüzött napon csak kevesen jelentek meg Sopronyban [1]).

S ekkor Bécsben is gondolkodni kezdettek a halasztásról, biztosnak tartván Bethlen ellenséges föllépését [2]). A primás midőn eziránt megkérdeztetett [3]), szintén a halasztás emllett szólott. „A Bethlen készületeiről érkező hirek — ugymond — annyira megzavarták a rendeket, hogy megjelenésükre alig lehet számitani. És ha mégis összejönnek, sok nehézség fog támadni. Találkozni fognak, kik fölbátorítva az erdélyi fejedelem fegyverkezése által, merész kivánatokkal lépnek föl; több megye már is utasitotta követeit, hogy a német hadak kivezetését, a királyi jövedelmek kezelését s a németországi háborút szőnyegre hozzák. A hadi készületek, melyeket a királynak tenni kell, szintén zavarólag hatnának a tanácskozmányok folyamára.“ [4])

A király mindazáltal nem halasztotta el az országgyülést. A Bethlen által keltett aggodalmak alaptalanoknak bizonyultak és september második felében a rendek is sürűbben gyülekeztek Sopronyba [5]). Ekkor a király bizalmas taná-

---

[1]) A bécsi nuntius júl. 30 s a florenci követ aug. 9-én irja, hogy szóba jött az országgyülés elhalasztása, de a király ellenzi ezt. S a király aug. 31-én fölhivja a magyar tanácsosokat, hogy mielőbb jelenjenek meg Sopronyban. (A Pázmányhoz intézett k. irat ered. fog. M. Canc. levt.) Mindazáltal a trencsini polgármester sept. 1-én kérdést tesz nagyszombati collegájánál való-e a halasztásról szárnyaló hir? (A levél Nagysz. város levt.)

[2]) A velencei követ 1625 sept. 9 és 16 án irja, hogy Eszterházy oly tudósitásokat hozott Bécsbe, melyek alapján biztosnak tartják Bethlen támadását; a kormányférfiak nagy rettegésben vannak és sietve tesznek hadikészületeket.

[3]) A király sept. 12-én Pozsonyba küldi Pázmányhoz a m. cancellárt, hogy együtt tanácskozzanak. A k. irat Millernél I. 88 l.

[4]) Sept. 14-én Pozsonyból. Ered. cs. titkos levt.

[5]) Velencei követ sept. 23. És Nagyszombat országgyülési követe Sopronyból sept. 25. A város levt.

csosai Bécsujhelyben a k. előterjesztések szerkesztésével foglalkoztak [1]). A tanácskozások nagy titokban folytak. A császári család tagjain és a német minisztereken kivül csak a pápai nuntius és a spanyol követ, Pázmány, Sennyey és Eszterházy Miklós voltak hivatalosak. A legfontosabb kérdés természetesen az volt, vajjon alkalmasnak tartható-e a jelen időpont arra, hogy az országgyülésen a királyválasztás szőnyegre hozassék? [2])

Két ellenkező fölfogás állott egymással szemben. A német tanácsosok úgy vélekedtek, hogy a királyválasztást más időpontra kell halasztani. Ha a főherceg most választatik meg — mondották — kiállitania kell az atyja által elfogadott hitlevelet, mely a kath. vallásra és a királyi hatalomra sok tekintetben hátrányos, mig utóbb sikerülhet előnyösebb okmányt elfogadtatni a rendekkel; továbbá elismernie kellene a rendek szabad vátasztási hatalmát, mi a császári ház örökösödési jogát sértené.

Ellenben a spanyol követ, Harrach gróf, Pázmány és Eszterházy a választás elhalasztásából komoly veszélyeket jósoltak a dynastiára, a vallás és országra. Arra utaltak, hogy a magyarok, ha II. Ferdinand fiának megválasztatása előtt halna el, bizonyosan túltennék magukat az ausztriai ház örökösödési igényein s korlátlan választási szabadságot fognának igénybe venni. És ha ekkor a főherceget meg is választanák, az eddigieknél

[1]) A király sept. 21-én Pázmányt e hó utolsó napjára Bécsujhelyre hivja. Ered. fog. M. canc. levt.

[2]) Caraffa bécsi nuntius emlékiratában 270 l. (Ez két hazai történetünkre nézve is nagy érdekű munkát irt; egy olasz emlékiratot: „Relatione dello stato dell' Imperio" kiadta a bécsi Akademia „Archiv für Kunde öster. Geschichtsquellen" 1860; s ezt „Caraffa emlékirata" cimmel fogom idézni, megkülönböztetendő diplomatiai jelentéseitől. A másik munka latin, cime „Commentaria de Germania sacra restaurata;" több kiadásban jelent meg.)

még hátrányosabb föltételeket fogadtatnának el vele. De az sem lehetetlen, hogy a porta segitségével protestans fejedelmet helyeznének a magyar trónra; s ez nem hiú agyrém, mert ha a magyarok Bethlent, a csehek pfalzi Frigyest koronás királyuk életében merték megválasztani: hasonló esettől mennyivel inkább lehet akkor félni, mikor a trón üresedésben leend.

A király könnyen átláthatta, hogy házának és fiának érdeke az utóbbi javaslat elfogadását követeli. De elhatározásainak nem mindig az érdek volt rugója. Ez nem birt előtte nyomatékkal, midőn aggályos lelke a kath. vallást, vagy házának jogait látta fenyegetve. És most elhitették vele, hogy fiának megválasztatása az örökösödési jogot megingatni, a kath. vallás és a k. trón érdekeit veszélyeztetni fogja. Mindenekelőtt tehát ezen aggodalmait kelle eloszlatni.

Sennyey, Eszterházy és mások bebizonyitani igyekeztek, hogy a hitlevél, melyet az ifjú főherczegnek kiállitani kellene, nem annyira hátrányos, mint némelyek hirdetik; hogy elfogadását a vallás és lelkiismeret nem tiltja, mert 1618-ban kitünő egyházi és világi urak megvizsgálták és a pápa soha sem kárhoztatta. Pázmány nem támogathatta ugyan ezen fölfogást, de azt hitte, hogy ha a főherceg most csak megválasztatni fog, a koronázás pedig későbbre halasztatik, az országgyülés nem fogja követelni a hitlevél kiállitását. E fölfogást érthetővé teszik az előzmények.

Az ausztriai ház I. Ferdinand óta a magyar koronát ö r ö k ö s b i r t o k á n a k tekintette. Igényeinek legfőbb támaszul az 1547: V. t. c. szolgált, melyben „az ország karai és rendei magukat nemcsak ő fge (I. Ferdinand), hanem örökösei uralmának és hatalmának is minden időkre alávetették." És az 1618-iki országgyülés, bár választási jogát diadalmasan megvédelmezé, ama cikket nem fosztotta meg hatályától, söt inkább

ünnepélyesen kimondotta, hogy „a rendek soha sem szándékoztak és nem is szándékoznak választásukban az ausztriai háztól elszakadni." [1]) Eszerint természetesnek tarthatni, hogy II. Ferdinand politikai hitvallásának ágazatjaként hitte, hogy a magyar koronát örökösödési jogcímen birja, s e jogot föláldoznia nem szabad. És nem lehet meglepő, hogy meggyőződését a német miniszterek mellett magyar államférfiak is osztották, és olyanok, kik a lelkiismeretlen szolgaiság gyanuján fölül állanak [2]).

Ilyen volt Pázmány. Nézete szerint Magyarország sz. István óta mindig örökös monarchia volt. I. Lajos, Mária, Erzsébet, V. László és II. Lajos örökösödési jog alapján léptek a trónra. És a Habsburgház örökösödési jogait az 1547: V. t. cikken kivül az 1569: XXXIII. t. c. is elismeri, midőn a királyt fölkéri, hogy fiait, kik hivatvák a trón birtokában követni, már életében beavassa a kormány ügyeibe; úgyszintén az 1572: II. t. c. mely köszönetet szavaz Miksának amiatt, hogy elsőszülöttét magyar királylyá nyilatkoztatta [3]). A primás úgy fogta föl ezen törvények értelmét, hogy azok bár nem sem-

---

[1]) L. e munka I. 339 l.

[2]) A bécsi nuntius hiven jellemezi a bécsi udvar fölfogását. 1625 jún. 11-én irja, hogy a magyarok „pretendono e stanno in possesso della libera elettione del Re, per l' atto pregiudiziale dell' Imp. Mathia." És oct. 8-án megjegyzi, hogy a király nem fogja maga szőnyegre hozni a választás ügyét „per non pregiudicarsi della pretendenza della successione del Regno, sebene pregiudicata nell elettione di detto Regno dall' Imp. Mathias."

[3]) Miller (Epist. P. Pázmány I. 103 l.) közöl egy emlékiratot: „P. Pazmanni Responsio ad quaestionem, an Ferdinando III. successionis, vel electionis iure Regnum debeatur?" Miután az emlékirat eleje és vége hiányzik, valószinűnek tartom, hogy az nem teljesen kidolgozott fölterjesztés, hanem vázlat, vagy jegyzetek összeirása, melyeket szóbeli előadás anyagául papirra tett. — A bécsi nuntius 1625 oct. 29-iki s nov. 3-iki jelentései (ugyszintén emlékiratának 273 l.) szabatosan körülvonalazzák a primás álláspontját, melyet ezen kérdésben elfoglalt.

misitik meg a magyar rendek választási szabadságát, azt olykép korlátozzák, hogy királyaikat az ausztriai ház főherczegei közől kell választaniok.

Pázmány fölfogása nem mondható ugyan alaptalannak; de érvelése sok tekintetben meglepően gyenge. Sz. István és utódjai örökösnek tekinthették a magyar királyságot, mert a vérszerződés az Árpádház örökösödési jogát szentesitette. Azonban III. Endre halála után a nemzet igénybe vette és két évszázadon át tényleg gyakorolta a választás szabadságát, bár többnyire tekintettel volt az elhunyt királyok rokonaira. És ha II. Lajos, Mária, Erzsébet, V. László és II. Lajos megválasztásánál az örökösödési elv emelkedik érvényre: Vencel, Ottó, Róbert Károly, I. Ulászló, Hunyady Mátyás, II. Ulászló és Zápolya János teljesen, vagy túlnyomólag választási jogcimen birták a trónt.

Midőn I. Ferdinand alatt a rendek magukat kötelezték, hogy királyaikat az ausztriai házból fogják választani, szabad választási jogukat nem adták föl, csak megszoritották. Ezt bizonyitja az 1608 és 1618-iki országgyülések magatartása, s nem cáfolja meg sem az 1569: XXXIII, sem az 1572: II. t. c. Az utóbbiban a rendek hálát mondanak Miksának, hogy elsőszülöttjét utódjává nyilvánította, de kiemelik, hogy ezt „az ő alázatos kérésükre tette.“ Eszerint a rendek kérték föl Miksát, hogy Rudolf főhget utódjává rendelje; s kérelmük a választási jog gyakorlatának szelidebb alakja volt, valószinűleg compromissum eredménye, mely kiegyeztetni czélozá a királyt, ki örökösödési jogát és a nemzetet, mely választási szabadságát féltette.

Pázmány most hasonló compromissum létesitéséről elmélkedett. Meggyőzni igyekezett uralkodóját, hogy ha a rendek fölkérik, miszerint fiát királylyá választatni engedje, ehez

megegyezését adhatja, anélkül, hogy ebből az ausztriai ház örökösödési jogaira sérelem háromolnék. És sikerült a királyt meggyőznie. „Ha a magyar rendek — igy szólott ez — a főherceg megválasztását inditványba hozandják, ezt kegyelmesen és hálásan megengedni fogom.“ Hogy Pázmány ezen módozat által a király lelkiismereti aggályait eloszlatni tudta, nem egyedül tekintélyének és ügyességének tulajdonitható. Nagy befolyást gyakorolt a spanyol követ nyilatkozata, miszerint Donna Mária infansnő kezét a főhercegnek csak akkor helyezheti kilátásba, ha részére a magyar korona biztositva leend [1]).

S ezzel el volt döntve, hogy a királyi előterjesztések a királyválasztásról hallgatni fognak és a rendek kezdeményezése váratik be [2]). Hasonló megállapodás jött létre a nádori méltóság betöltésére nézve. Ezen kérdés már hónapok óta szokatlan élénkséggel foglalkoztatta az elméket. A protestáns körökben azon hir terjedett el és hitelre talált, hogy a király Pázmányt, vagy Eszterházyt ohajtja a nádori méltóságra emelni; miután pedig mindkettő népszerütlen, sőt gyülölt egyéniség volt, erélyes ellenállásra tettek készületeket [3]). Bécsben tudomással birtak ezen hangulat-

---

[1]) Khevenhiller Ann. Ferd. X. 700 s kk. ll.

[2]) Bécsi nuntius 1625 oct. 8: „Nella proposizione della futura Dieta non c'e parola della designatione dell' Arciduca F. E. in Re d' Ungheria, ne S. Mta lo dimanderá, per non pregiudicarsi alla pretendenza della succes sione a quel Regno, ma si tratta, che li Stati istessi dimandino la designatione e la faccino.“

[3]) Velencei követ 1625 aug. 6: „Presentendosi, che gli Unghari malissime soddisfatti pensino di comparire in essa (Dieta) armati di molti capi di dimande, a quali son certi, che Cesare non condescenderá a compiacerli; et primo punto sará attaccarsi all' esclusione dell' Arcivescovo di Strigonia et dell' Eszterházy all Palatinato del Regno, uno de quali vonebbe S. Mtá, che l' avesse, ma per esser Cattolici et per essersi sempre mostrati contrarii all Corpo della Dieta hanno l' universale contradizione, che qui e conosciuto e si va pensando al modo di superarla.“

ról; de nagyobb aggodalmakat okozott egy más hir, az hogy az erdélyi fejedelem kisérletet teend a nádori méltóságot saját testvérének Bethlen Istvánnak szerezni meg [1]).

A király eltekintve ezen körülményektől, hagyományos ellenszenvvel viseltetett a nádori tiszt iránt [1]) s nem volt hajlandó betöltésére a rendeket fölhivni; a rendek sürgetéseinek is csak azon föltétel alatt volt hajlandó engedni, ha a királyválasztásnál hűségüket kitüntetik s ezen esetre minden áron Eszterházy Miklósnak ohajtott többséget szerezni [2]).

A k. előterjesztések ekként a király- és nádor választás fontos kérdéseit mellőzvén, kevéssé jelentékeny tárgyakkal foglalkoztak; fölhivták a rendeket, hogy a véghelyek jó karba helyezéséről tanácskozzanak, a rendbontók és békezavarók büntetéséről törvényt alkossanak és megajánlják a szükséges adókat [3]).

---

[1]) Florenci követ 1625 május 21 és 25.

[1]) Az udvar magatartásáról a nádorválasztással szemben 1618 és 1622-ben l. e munka II. 11 l. Khevenhiller gróf a bécsi udvar madridi követe 1617 september havában II. Mátyás megbizásából jelenté III. Fülöpnek, hogy a magyarok „az elhunyt nádor helyébe uj nádort kivánnak választani, már pedig ez az ausztriai házra súlyos hátrány lenne, miután mig a nádori méltóság fönáll Magyarországban nem fog létrejönni a béke és nyugalom.“ (Simancasban.) S ugyanaz történti művében (Ann. Ferd. X. 699 l.) megemlitvén az okokat, melyeket az 1625-iki országgyülésen a nádorválasztás mellőzése érdekében nyilván fölhoztak, hozzá teszi: „Diese Motive hat allein gedient zu einem Praetexte . . . in reipsa aber steht dem Könige von Ungarn ein Palatinus darum wohl nicht an, weil er zu grossze Auctorität, und wann er nicht wohl intentionirt viel Schaden und Übles thun kann.“

[2]) Velencei követ 1625 sept. 23. Florenci követ sept. 24.

[3]) Katona. XXXI. 915 s kk. ll.

II.

Az országgyülés megnyitása. — A nádorválasztás. — Sérelmek tárgyalása. — Vegyes ülés. — Egy fontos vivmány. — Föliratok és leiratok. — Igyekezetek a királyválasztás sikerének biztositására. — Ellentétes nézetek a koronázás körül. — A királyválasztás. — Koronázás.

A király 1625 october 13-án tartotta ünnepélyes bevonulását Sopronyba. A rendek nevében Pázmány üdvözlé. „Már már egy század tünt le — mondá többi között — azon szerencsétlen nap óta, melyen fgd őse Mohácsnál sirját találta. Azóta nagy szenvedések, súlyos csapások érték hazánkat. Engedje Isten, hogy az uj század küszöbén jólét, szerencse és diadalok kisérjék fgdet.“ [1]) Másnap megnyittatott az országgyülés. De ekkor a rendek nagy része még nem volt jelen. Több főur, Horvátország és a Bethlen által birt hét megye követei — szám szerint mintegy nyolcvanan — utban voltak; megérkezésükre négy napon át várakoztak [2]).

Az országgyülés csak october 20-ika körül kezdette meg rendes munkásságát. A király ohajtása szerint legelőbb a k. előterjesztéseknek kelle tárgyaltatni. De az ellenzék sürgette, hogy mindenekelőtt a nádori méltóság töltessék be [3]); s ez annyira számos és tömör volt, jogos kivánatát oly határozottsággal hangsulyozta, hogy az udvari párt, — melynek soraiban sajnálattal látjuk ismét az egyháziakat buzgólkodni [4]) — kénytelen volt visszavonulni. A király bizalmas ta-

---

[1]) Khevenhiller X. 695 l.

[2]) Időközben magán értekezletek tartattak s előkészületek tétettek. Szemere Pál abauji követ naplója a Kaprinay féle kézirati gyüjteményben, M. k. egyetemi könyvtár.

[3]) Caraffa emlékirata 274 l.

[4]) Az abauji követ oct. 24-én: „Supplicatum extitit S. Mti post

nácsosai attól tartván, hogy makacs ellenzés a kedélyeket fölingerelni, a királyválasztás sikerét kockáztatni fogja és reméllvén, hogy sikerülend Eszterházynak többséget szerezni: engedékenységet javasoltak. Minélfogva II. Ferdinand az országgyülési küldöttséget, mely a nádori jelöltek előterjesztésére kérte föl, szivesen fogadta és kedvező válaszszal bocsátotta el [1]).

October 25-én mindkét tábla vegyes ülésben egyesült. A jelöltek neveit rejtő királyi levél a katholikusok közöl Eszterházy Miklóst és Pálffy Jánost, a protestánsok soraiból Nádasdy Pált és Ostrosich Istvánt hozta javaslatba. A szavazatok nagy többsége Eszterházyt emelte az ország legfőbb politikai méltóságára; de a kisebbség is, mely Nádasdyra voksolt tekintélyes volt [2]). A király és hivei joggal fontos eredménynek tekinthették e választást; az uj nádorban a katholika egyház és a trón hatalmas támaszt nyert [3]).

A nádorválasztás után a megyék és városok követei mintegy száz sérelmi pontot irtak össze, s ezeket orvoslás végett bemutatni kivánták a királynak. A legfontosabb pont

---

longas disputationes cum Clero habitas pro candidatione personarum in Palatinatum."

[1]) Caraffa emlékirata 274 l. Ugyanitt (és a nuntius oct. 29 s nov. 3-iki jelentésekben is) olvassuk, hogy a nádorválasztás mintegy próbának tekintetett, melyen a pártok számereje kitünjék.

[2]) A szavazatok számáról eltérők az egykorú tudósitások. A pápai nuntius szerint Eszterházy 150, Nádasdy 60 voksot kapott, (Emlékirat 274 l.) a velencei követ oct. 29-iki jelentése szerint Eszterházy 144, Khevenhiller szerint Eszterházy 125, Nádasdy 25, Pálffy 1, Ostrosich 1 szavazatot nyert (X, 699 l.). Az egykorú Aszalay szerint is csak 125 voks esett Eszterházyra. A florenci követ oct. 29-ikén általános kifejezéssel irja: „Eszterházy per molto nomero di piu voti fu eletto." Maga az uj nádor pedig emlité, hogy „egyenlö" votummal és akarattal ruháztatott reá ezen tiszt. (Eszt. M. Élete. II. 226 l.)

[3]) Bécsi nuntius oct 29: „Per questo buon principio si spera un felicissimo esito di tutti i negotii."

az volt, mely a német hadak kivezetését sürgeté. Az urak táblája vonakodott a sérelmi fölterjesztéshez hozzájárulni. Több üzenetváltás sem vezetett eredményre s nem maradt más hátra, mint vegyes ülésben tenni kisérletet a kiegyenlités létesitésére, s erre november első napját tüzték ki.

Ezen vegyes ülés kiváló fontossággal bir. Már az előbbi (1622) országgyülésen Thurzó nádor kivinni igyekezett, hogy a vegyes ülésben egyesült két tábla ne szoritkozzék az eszmecserére és tanácskozásra, hanem a fönforgó kérdéseket együttes szavazás által döntse el. Akkor a megyei és városi követek meghiusitották ezen tervet; átlátták, hogy sikerülése a törvényhozói hatalom súlypontját a főrendek házára helyezné át, melynek nagyszámú egyházi és világi tagjaival szemben, a megyék és városok követei rendszerint kisebbségben maradnának [1]).

Most a nádor Pázmány által támogatva, megujitotta a három év előtt meghiusult kisérletet. És erélyes föllépése — melyet erőszakosnak bélyegeztek sokan [2]) — győzedelmeskedett. Megállapittatott, hogy a vegyes ülésben a két ház tagjai együttesen fognak szavazni [3]). Ez nagy

---

[1]) L. e kötet 37 l.

[2]) A szathmári követ igy panaszkodik: „Szabad voksunk nincsen, ha mit szólunk torkunkba verik és szólanunk sem hagynak; haki közülünk az úrral meg nem egyez, Palatinus urunk mindjárt azzal fenyeget, hogy citáltat bennünket.“ Horváth M. M. T. III. 598 l.

[3]) Erről egyedül a spanyol követ 1625 nov. 18-iki jelentése tesz említést, bár szövege nem elég világos. A német hadak kivezetésének ügyéről irja „haviendo avido sobre esto grandes debates, prevalecio la autoridad del Arzopisbo de Estrigonia y del Palatino, que fue: que por la mayor parte de los votos quedare buena y firma la resolution.“ Ennek értelme nem lehet más, mint a melyet a szövegben kiemeltem, mert mind a fölső, mind az alsó táblánál ezelőtt is a többség döntött, ezt tehát nem kellett most elhatározni.

horderejű vivmány volt, mely a királyi párt körében nagy örömet idézett elő. A spanyol követ kormányához intézett jelentésében kiemelte, hogy ha e vivmányt föntartani sikerül, „Magyarország királyai korlátlan hatalmú uralkodóknak tekinthetik magukat.“ A madridi államtanács annyira örvendetesnek tartotta e tudósitást, hogy a nádornak és primásnak igyekezeteikért köszönetet szavazott [1]).

És bár a spanyol államférfiak a kiküzdött eredmény horderejét jelentékenyen túlozták, hogy az nem volt csekély már a november 1-én tartott vegyes ülés kitüntette. Itt legelőbb a német hadak ügye került szőnyegre. A nádor szavazásra bocsátotta a kérdést: vajjon a német hadak benmaradhatnak-e az országban? A többség igennel felelt. Mindazáltal bár a főpapok és urak tekintettel voltak a király ohajtására, s a német hadak kivezetését nem sürgették: nem mulasztották el megóvni az ország érdekeit és a fönálló törvények érvényét. A királynak tudomására hozatott, hogy a rendeknek joguk lett volna a német hadak kivezetését követelni s benmaradásukat csak rövid időre türik meg; érvényben maradván az eziránt alkotott törvények, melyek mielőbb végrehajtatni, s addig is az idegen hadak a nádor és magyar kapitányok hatósága alatt ál-

---

[1]) Ossona gróf nov. 18-án irja: „el haverse ganado esto, de que se tomen las resoluciones por la mayor parte de los votos, ha sido quanto el Emperador podia desear; y si esto por algun accidente nuebo no se muda, en lo adelante los Reyes de Ungria seran Principes mas absolutos.“ Az 1626 január 1-én tartott államtanácsi ülésben Aytona marques inditványára javasoltatott a királynak, hogy a primás és nádornak köszönetet szavazzon. S ezt a király elfogadta. (A követ jelentése és az államtanács jegyzőkönyve Simancasban.)

lani fognak [1]). Az abauji és borsodi követek óvást emeltek e végzés ellen [2]).

A nádor és a primás igyekezeteinek a vallási sérelmek tárgyalását is sikerült mellőztetni. „A nehézségek — igy hangzik az országgyülés megállapodása — melyeket a vallás tárgyában mindkét rész emelhetett volna, egyelőre mellőztetnek, hogy ekként a kölcsönös szeretet a rendek sziveiben erős gyökereket verjen; egyébként érvényben maradnak a hitlevél VI. pontja és a régebben alkotott vallásügyi törvények.“ Ezek a vegyes ülésben megállapitott s másnap a királynak bemutatott sérelmi fölirat lényeges pontjai, a többiek nagyrészt magánügyekkel foglalkoztak [3]).

A király válaszíratában elismeréssel szólott a rendek hűségéről és kilátásba helyezte az előadott sérelmek orvoslását [4]). De az országgyülési ellenzék két okból elégületlen volt. Először, mert a király bár igérte, hogy a német hadak között rendet és fegyelmet tartand, azoknak a nádor és magyar kapitányok alá rendeléséről és az eziránt alkotott törvények tiszteletbentartásáról hallgatott. Másodszor, mert a vallás ügyről nem tett emlitést.

Midőn az ezügyben intézendő föliratról folyt a tanácskozás, a protestánsok ezen alkalmat egy régibb tervük fölélesztésére használták. Vegyes biróság fölállitását inditványoz-

---

[1]) Ossona gf idézett jelentésében irja: „En si se habrian admitir o no los Alemanes en los presidios y haviendose votado, de 334 votos salieron en favor 207.“ De alig hihető hogy a főrendek és az alsótábla tagjai 334-en lettek volna. A nádorválasztásnál az összes szavazatok száma mintegy 200 220-ra rúgott. Eszerint a spanyol jelentést talán úgy kell kiigazítani hogy 234 szavazatból 207 szavazott a nádorral.

[2]) Az abauji követ naplójában.

[3]) A november 2-iki sérelmi fülirat Kaprinay kézirati gyüjteményében.

[4]) A nov. 6-iki leirat Kaprinaynál.

tán, mely hivatva lenne a fölmerülő vallási kérdesekben itélni és intézkedni [1]). A katholikusok ebben nem egyeztek meg és három napi heves viták után a második sérelmi föliratba csak azon kérelem vétetett föl, engedné meg a király, hogy a protestáns felekezetek vallási szabadsága ujabb törvény által megerősittessék [2]). A hét megye követei ezzel nem elégedtek meg, s miután a többi rendek közöl is némelyek hozzájuk csatlakoztak, óvást tettek [3]).

A királynak november 14-iki második leirata megnyugtató volt; kijelenté, hogy a német hadakat a hitlevél és országos törvények értelmében, mihelyt az országgyülés kivánja, kivezetni, s addig is a nádor és magyar kapitányok hatósága alá helyezni fogja. A vallás ügyében szintén mindkét részt kielégité. „A viszályok elháritása végett — irta — elhatározá, hogy a nehézségek, melyeket mindkét rész a vallás tárgyában emelhetne, mellőztessenek és a régibb törvények érvényben maradjanak.“ [4]) Ezzel befejeztetett a sérelmi ügy tárgyalása s most a k. előterjesztéseknek kelle napirendre jönni; de ekkor egy fontosabb ügy, a királyválasztás vonta magára a rendek egész figyelmét [5]).

A király bizalmas emberei, főleg Pázmány, Seny-

---

[1]) Bécsi nuntius nov. 12. „Gli animi degli heretici sono alquanto esacerbati, perque per tre giorni continui della settimana passata ci han dato da far assai; perque in ogni modo e gran fracasso volevano che si costituissero sopra il negotio e le differenze della Religione due giudici, uno che fosse Cattolico e l' altro heretico. S. Mtá stette saldo, como anche gli Prelati e gli altri Cattolici e cosi si quietarono.“

[2]) A nov. 11-iki fölirat Kaprinaynál.

[3]) Az abauji követ naplója nov. 11-re. Ugyanott.

[4]) A nov. 14-iki k. leirat. Ugyanott.

[5]) Nogyszombat város országgyülési követe nov. 15: „Minden véghez ment, kivéve a propositiók dolga s az articulusok csinálása. Ehez is az ország némely okos és tudós embereket deputált.“ És nov. 17: „Gondolom talán sz. András estén, avagy napján megindulhatunk.“

nyey és Eszterházy az országgyülés megnyitása óta nagy buzgalommal igyekeztek a rendeket a királyi szándéklatoknak megnyerni s a királyválasztás sikerét biztositani. Kezdetben az eredmény kétségesnek látszott, mert katholikusok és protestánsok számerőre úgyszólván egyenlők voltak; utóbb a horvátországi rendek megérkezése határozott többségbe hozta a katholikusokat. Mindazáltal kivánatos volt, hogy a választás közértelemmel, vagy legalább törpe kisebbség ellenében vites sék keresztül [1]).

Legtöbb nehézséget Bethlen okozott, ki október első felében követet küldött Sopronyba [2]), hogy a király szándékait megakadályozni igyekezzék; a hét megye követeit és a protestáns rendeket is boszujával fenyegette, ha a választáshoz megegyezésüket adják [3]). S izgatásai nem maradtak hatástalanok. Az ellenzék fejei nagy tevékenységet fejtettek ki. A lengyelek példájára szerettek hivatkozni, kik bár négy izben fölhivattak királyuk által, állhatatosan vonakodnak megválasztani utódját. Nagyobb nyomatékkal birt egy más észrevételük; hogy a megyék és városok követei nincsenek fölhatalmazva a királyválasztáshoz járulni, miután e fontos ügyben nem vettek küldőiktől utasitásokat [4]). Sőt mozgásba hozták az udvari cselszövények rugóit is; Battyányi Ferenc özvegye által megkisérlették a császárnéra hatni, hogy mostoha fiának megválasztatását ellenezze [5]).

---

[1]) Caraffa emlékirata 274 l.

[2]) 1625 oct. 1-én kelt megbizó levele Kaprinaynál.

[3]) A bécsi nuntius nov. 3 és a florenci követ nov. 12-én jelenti, hogy Bethlen hirszerint azzal fenyegeti a protestánsokat, hogy ha azok, kik a főhercegre szavaznak, kezeibe kerülnek, lefejezteti őket. A velencei követ pedig nov. 26-án kiemeli, hogy Bethlen követe rendkivüli tevékenységet fejt ki.

[4]) Bécsi nuntius oct. 29, nov. 3.

[5]) Bécsi nuntius nov. 26. (és emlékiratának 274 l.) irja, hogy

A császárné megvetéssel utasitotta el a tolakodó tanácsosokat. Az ellenzék kifogásait pedig Pázmány és társai nehézség nélkül fosztották meg hatásuktól. Magyarország és Lengyelország viszonyai — mondották — lényegesen különbözők; itt a király életében soha sem választották meg utódját, hazánkban többször; a lengyelek választási szabadsága korlátlan, a magyaroké meg van szoritva. Az sem áll, hogy a követek küldőik utasitása nélkül nem bocsátkozhatnak a király választásba; mert utasitásaik általán fölhatalmazzák mindazon intézkedésekre, melyek az ország javának előmozditását célozzák; már pedig a királyválasztás biztosítani fogná az ország nyugalmát s elháritaná az interregnum veszélyeit [1]). A rábeszélés mellett más eszközök, ígéretek és fenyegetések sem mellőztettek; sőt hol szükséges volt a pénzt sem kimélték, s e célra mintegy 20—30 ezer forint utalványoztatott [2]). Ily körülmények között az ellenzék mindinkább megfogyott és november közepe táján csaknem a hét megye rendeire — kik Bethlen egyenes parancsai által megkötve voltak — olvadt le. Ez utóbbiak határozottan kijelentették „vagy ölik, vagy vágják őket, de ők sem választanak, sem koronáznak." [3]) Eszterházy ekkor elérkezettnek látta az időt, hogy kezdeményező inditványával nyilvánosan föllépjen [4]).

Battyányiné elhitetni igyekezett a császárnéval, miszerint férje halála után a királyválasztásig öt illeti meg a kormányzói tiszt.

[1]) Caraffa emlékirata 274 l.

[2]) Ugyanaz ugyanott. És a velencei követ nov. 26: „Si e resoluto, che S. M. in segno della soddisfattione, che riceve, col dimostrar la gratitudine del suo animo, si spendi in 30 mila fiorini in regali, da ripartire fra i primi della Dieta."

[3]) Caraffa emlékirata i. h. És a szathmármegyei követek tudósitása 1625 nov. 10. Horváth M. M. T. III. 599 l.

[4]) Bécsi nuntius nov. 12-én irja, hogy a nádor ezt már nov. 11-én akarta tenni, de elhalasztotta, mert a vallási viták nagy ingerültséget idéztek elö.

De mielőtt ez megtörténhetett, előbb egy fontos kérdést kelle eldönteni: vajjon a főherceg a jelen országgyülésen csak megválasztatni, vagy egyuttal megkoronáztatni is fog? A király környezetében ismét két párt alakult. A német és magyar tanácsosok közől legtöbben javasolák, hogy a választást azonnal kövesse a koronázás, mert csak igy hitték teljesen biztosithatni a főherceg részére a magyar trónt és megsemmisíthetni az igényeket, melyeket Bethlen, 1620-iki megválasztatására támaszkodva, emelhetne. És a spanyol követ nyilatkozata szerint, az infansnő kezére a főherceg csak mint megkoronázott király számithatott [1].

Ellenben Eckemberg hg és Pázmány a koronázás elhalasztása mellett emelték föl szavukat [2]), miután abból semmi előny, és nagy hátrány fogna származni. Ha Bethlen a korona után szándékozik kezeit kinyujtani, a koronázás nem fogja visszatartani, valamint nem tartóztatta vissza a megkoronázott II. Ferdinand elleni támadástól; és ettől eltekintve a választás eléggé biztositja a főherceg részére az ország birtokát, minélfogva a spanyol királynak nem lesz oka leányát megtagadni. Másrészről a főhercegnek mielőtt megkoronáztatik kiállitania kellene a hitlevelet s elvállalni oly kötelezettségeket, melyek a kath. vallás és a korona érdekeire hátrányosak. Midőn II. Ferdinand elvállalta azokat, a viszonyok hatalma mentségül szolgált; most a helyzet nem annyira veszélyes, és a császári fegyverek diadalai, vagy Bethlen halála még kedvezőbbé alakithatja s ekkor könnyen sikerülhet, a kath. vallás és a korona hatalmát korlá-

---

[1]) Velencei követ 1625 dec. 3. És a spanyol követ nov. 28.

[2]) Bécsi nuntius nov. 12: „Il Pr. d' Eckemberg e il Arcivescovo di Strigonia son di parere, che non si debba fare la coronatione." A velencei követ is igy ir nov. 19-én.

tozó, törvények előnyös megváltoztatását kivinni. Kár lenne tehát az ifjú fejedelmet szükség nélkül előre megkötni [1]).

Bár a két államférfiú okoskodása üres sophisma volt [2]), kik hatalmas befolyásukat ismerték, nem kételkedtek, hogy győzni fognak [3]). És csakugyan a király összes tanácsosainak, s nejének igyekezetei által nem hagyta magát eltántoríttatni; lelkiismeretének védfalai mögé sáncolta el magát. „A fönforgó

---

[1]) Caraffa Pázmány és Eckembergnek ily okoskodást ad szájába: „Non enim admisissent Ordines Regem ad Coronam, nisi eadem privilegia, iura, immunitates ac Religionis praestitutas libertates iurasset, quas parens sacramento suo firmaverat illo tempore, quum in maximis versaretur periculis, quando necessitate quadam compulsus coactus fuit maioris boni ergo aliquo modo cedere graviora urgentibus, ad quae adeo enormia nunc nulla necessitas filium adigebat; sperabant in dies vel per obitum Bethleni, vel per continuatas victorias meliora tempora successura, et sic expunctis iis, quae Catholicam Religionem praepediebant, posse aliquando mitius iuramentum praestari; neque certe aliquis istorum audebat tam teneram conscientiam adolescentis tam foedo vinculo adulteratae Religionis irretire, quo perpetuo irretitus, forte aliquando suspirasset et suae aetatis Consiliariis culpam prostitutae libertatis adscripsisset.“ Commentaria de Germ. S. 244. l.

[2]) Azon fölfogás, hogy a főherceg trónralépte után kötelezve leendett megtartani a hitlevelében megerősitett törvényeket, bárha azok még atyja életében törvényes uton eltöröltettek, vagy módositást szenvedtek, — téves. Mert p. o. ha III. F. hitlevelében kötelezi magát azon törvények megtartására, melyek az idegen hadak bevezetését tiltják, s atyja II. F. utóbb oly törvény alkotására birhatja az országgyülést, mely az idegen hadak bevezetését megengedi: III. F. trónralépte után nem leendett kötelezve a hitlevél érintett pontjának megtartására. Söt maga III. F. is fölhatalmazva volt, a hitlevél egyik vagy másik pontjának módositására törvényes uton hatni. A hitlevélben fölsorolt törvények megszünnek az uralkodót kötelezni, mihelyt a hivatott tényezők közbenjöttével megszünnek törvények lenni. És a hitlevél föladata nem más, mint a törvények és jogok önkényes megsértését akadályozni.

[3]) Bécsi nuntius nov. 12: „Non si e determinato ancora, se si debba fare la coronatione, ma io credo, che non si fará, perche il Pr. d' Eckemberg et il Arcivescovo di Strigonia son di parere, che non si debba fare.“

kérdés — mondá — lelkiismeretének forumához tartozik s mielőtt határoz, gyóntatójának tanácsát kell kikérnie.“ A cs. gyóntató Lamormain jezsuita atya volt, ki a pápai nuntius által támogattatva Pázmány nézetét fogadtatta el II. Ferdinanddal, mi nagy mozgalmat idézett elő az udvari körökben. Eckemberg és Pázmány minden oldalról komoly szemrehányásokat vontak magukra; sőt találkoztak, kik elég bátorsággal birtak kimondani, hogy a császári házat és Magyarországot nagy veszélybe ejtik. De a király határozottan megállapitotta, hogy a főherceg egyelőre csak megválasztatni fog [1]).

Ezekután Eszterházy november 21-én és a következő napon az országgyülés előkelőbb tagjaival magánértekezleteket tartott s előadván a király ohajtását, támogatásukat kikérte [2]). Az eredmény teljesen kielégitő volt. De az ellenzék fejeinek megnyerésére irányzott végső kisérletei sikerteleneknek bizonyultak [3]). Végre a november 23-iki ülésben föllépett inditványával; fölhivta az országgyülést, hogy

---

[1]) Bécsi nuntius 1625 nov. 26: „S. M. secondo la pieta solita rispose, che cio era cosa di coscienza, che se ne dimandasse il parere al P. suo Confessario, qual disse, che non se poteva fare (la Coron.) se il Arciduca dovea giurare e promettere le istesse cose, che haveva promesse l' Imp., non vi essendo adesso quei pericoli, che vi son stati per il passato. . . S. M. si dichiaró non voler in nissuna maniera far fare detta coronatione, essendosi concorsi in questa opinione il S. Pr. d' Eckemberg, l' Arcivescovo et io; essendo tutti gli alltri Ministri et Consiglieri contrarii, facendone grandissimi rumori et essagerando cio esser la ruina del Arciduca, di Casa d' Austria et del Regno.“ Ezt megerősiti a velencei követ dec. 3-iki jelentése.

[2]) Eszterházynak 1626 april 10-én Bethlenhez intézett levele. Eszt. M. Élete. II. 263 l.

[3]) Abauji követ naplója 1625 nov. 22-re: „Iterato nos accersivit (Palatinus) et in electionem futuri Regis ut consentiremus potentissimis rationibus et minis efficere intendebat. Eodem die sub noctis silentio eadem causa me solum accersendo multis argumentis in propositum suum allicere conatur.“

Ferdinand főherceget magyar királylyá kikiáltsa. Előadását tiszteletteljesen meghallgatták; az inditvány tárgyalása a következő napra halasztatott [1]).

A főrendek osztatlan lelkesedéssel fogadták a nádor fölhivását. De az alsótáblánál, mely kora reggeltől késő estig tanácskozott, a hét megye rendei vonakodtak a választáshoz járulni. Ha ezt tennék, — mondák, — Bethlen engesztelhetlen haragját vonnák magukra. A nádor engedékenysége bírni igyekezett őket. Kérdést intézett hozzájuk, vajjon mint magyar nemesek, vagy mint erdélyiek jelentek-e meg az országgyülésen? — Mint magyarok, válaszoltak. — Ha mint magyarok, hódoljanak meg a többség akarata előtt! De hiába; s e jelentéktelen ellenzék megakadályozta a főherceg egyhangú megválasztását. A nádor szavazásra bocsátotta a kérdést: kivánják-e a rendek a királyt fölkérni, hogy elsőszülöttjének királylyá választását megengedje? Alig 10—12 szavazott nem-mel. Egy-két protestáns követ, hogy zavart okozzon, a király második fiának, Leopold főhercegnek nevét hangoztatta [2]).

S igy a tulnyomó többség végzéssé emelte, hogy „miután fenséges Ferdinand ausztriai főherceg úr, ő fgének legkedvesebb elsőszülöttje, rendkivüli szelidsége, kitünő bölcsesége és királyi jelleme által a hű karok és rendek szeretetét és tiszteletét kivivta: legméltóbbnak itélik, hogy ő fgétől jövő királyuk és uruknak legalázatosabban kikérjék." [3]). S hozzátették, hogy a főherceg megválasztatása alkalmával az ország szabadságainak, jogainak és törvényeinek tiszteletbentartásáról hitlevelet fog kiállítani [4]).

---

[1]) Abauji követ naplója.

[2]) Bécsi nuntius 1625 nov. 26 és velencei követ dec. 3, összevetve a nádor előadásával. Eszterházy II. 264 s kk. ll.

[3]) Az 1625: III. t. c.

[4]) Caraffa emlékirata 276 l.

A végzés első része az udvari párt diadalát tünteti elő, mely e fogalmazásban a szabad királyválasztási jog szabatos és határozott kifejezését, a király iránti tekintetből, mellőztette. Azonban a záradék, mely a hitlevél kiállitását a választáshoz s nem a koronázási cselekményhez kötötte, nagymértékben megzavarta a király örömét, megcsalta számitásait; mert épen amiatt határozta el a koronázás elhalasztását, hogy fiának ne kelljen a hitlevelet kiállitania.

Első pillanatban nem volt magával tisztában a teendők iránt. A magyar urak, főleg a nádor és a cancellár, melegen kérték, nyugodjék meg az országgyülés megállapodásában; figyelmeztették, hogy ellenszegülése kockáztatná a választást, mert a trón számos hiveit, kik az ország szabadságait mindenekfölött becsülik, az ellenzékhez való csatlakozásra vezetné és a protestánsokat, kik már-már megnyugodtak, arra határozná, hogy magukat ujra Bethlen karjaiba vessék. Ezen tekinteteknél nagyobb hatást gyakorolt a király lelkére Eszterházy észrevétele. A hitlevél, melyet a főherceg kiállítani fog, — igy szólott — nem fogja a kath. vallás és a korona érdekeinek előmozditásában akadályozni, ha a protestánsok megtéritése, vagy más eszközök által megnyernie sikerül a rendek többségét, melynek közreműködésével hatalmában álland a hátrányos törvényeknek megváltoztatását kivinni [1]).

Pázmány nem volt képes megcáfolni ezen, az alkotmányos elvek szempontjából teljesen correct tételt és tekintettel az országgyülés hangulatára, meg a spanyol követ sürgeté-

---

[1]) Bécsi nuntius nov. 26: „Il Palatino Eszterházy ha fatto una buona consideratione: che questa promessa, che fará l' Arciduca poco nuocerá, si se audava guadaguaudo gli animi degli Unghari, como s' e fatto, o con procurar, che diventino Cattolici, o captivarli con altra maniera; perche qualsivoglia articolo del Regno, ben vi concorre il Re e maggior parte de voti, si potra disfare."

seire, nem ellenzé tovább a hitlevél kiállitását [1]). S a király meghajolt a tények hatalma előtt; megegyezését adta, hogy a főherceg megválasztatása előtt a hitlevelet kiállitsa. Miután pedig ekként megszünt az ok, mely miatt a koronázást elhalasztatni kivánta, megegyezett, hogy a választást haladéktalanul kövesse a koronázás [2]). Tisztába hozatván ezen fontos kérdések, a király november 25-én az országgyülés fényes küldöttségét fogadta. Pázmány volt szónoka. „A rendek — mondá — az ország föntartása és biztositásáról tanácskozva elhatározták, hogy ő fgét közértelemmel fölkérik: méltóztatnék a császári ház iránti hódolatuk és hazájuk szeretete által sugalt hő ohajtásukat teljesíteni és megengedni, hogy fenséges Ferdinand-Erneszt fhget ö felségének a magyar királyságban utódjává nyilváníthassák, királylyá választhassák és koronázhassák; készek a k. megegyezés elnyerése után a választást eszközölni, a hitlevelet biállitani és a koronázást végrehajtani.“ A király kegyelmes szavakban jelenté ki megegyezését. „Miként maga — tette hozzá — kiváló szeretettel és gondoskodással viseltetett Magyarország iránt, fiában is hasonló érzelmeket fog ápolni.“ [3])

A főherceg haladéktalanul kiállitotta a hitlevelet, mely a november 27-én tartott vegyes ülésen lelkes örömnyilatkozatokkal fogadtatott. S most Ferdinand fhg magyar királylyá kikiáltatott. A rendek tömegesen a királyi lakba siettek, hol Pázmány értesité a királyt a szerencsésen

---

[1]) A spanyol követ magának tulajdonítja érdemül, hogy Pázmány előbbi véleményétől eltért. „El (Eszterházy) y el Arzobispo — irja 1625 nov. 28 — cuando yo les dije lo que ymportava al servicio de V. M., que la coronacion fuere juntas con la eleccion, lo concluyeron aquel dia mismo, quitando el escrupulo, que S. M. Ces. tenia;“ mi némileg túlozva lesz.

[2]) Bécsi nuntius nov. 26.

[3]) Khevenhiller X. 702 l.

végrehajtott választásról, s a megválasztottnak az ország szerencsekivánatait tolmácsolta [1].

A közörömöt, melynek zajos nyilatkozatai Soprony csendes utcáit betöltötték, nem zavarta meg a hét megye rendeinek tüntetése. Óvást emeltek a választás ellen, melyet erőszakoltnak és érvénytelennek bélyegeztek. De titkon más nyilatkozatot állítottak ki, melyben kijelentették, hogy szivesen járulnak megegyezésükkel a választáshoz, bár Bethlen parancsára és boszujától tartva tiltakozni kényszerültek. A király megelégedéssel vette e nyilatkozatot, s — nehogy az erdélyi fejedelemnek tudomására jusson — az örökös tartományok, s nem a magyar cancellaria, levéltárában rendelte elhelyeztetni [2].

A koronázásra sietve megtették az előkészületeket. Tiszteletdijul portánként fizetendő egy forint ajánltatott meg [3]. És december 8-án Pázmány a tizennyolc éves főhercegnek fejére tette sz. István koronáját [4].

---

[1]) Caraffa emlékirata 278 s kk. ll.

[2]) Ezen nyilatkozatról hallgatnak emlékeink, egyedül a bécsi nuntius 1625 dec. 24-iki jelentésében említi. Lehet egyébiránt, hogy a nádor erre utal, midőn Bethlennek 1626 april 10-én irja, hogy a hét megye rendei kijelenték „hogy nem akarják sem a királyválasztás ellen magukat opponálni, sem az ország egyességétől elszakadni, hanem ha mit cselekedtek is, avagy cselekesznek a maguk mentségeért cselekszik és mind az ő fge kegyelmességét, s mind conditióit s mind királyválasztását helyen hagyják és veszik." Eszterházy II. 264 l.

[3]) 1625: IX. t. c.

[4]) Caraffa emlékirsta 270—286 ll. A koronázási diszebéden az asztal egyik oldalát az egyházi méltóságok (nuntius, primás, kalocsai érsek), a másikat a világi urak foglalták el (spanyol és florenci követ, meg a nádor). Igy irja le a diszebédet a florenci követ 1625 dec. 10-én s a helyek elosztását rajzzal illustrálja.

III.

K. előterjesztések tárgyalása. — Törvénycikkek szerkesztése. — A vallásügyi cikk körül támadt nehézségek. — Botrányos országgyülési jelenet. — A zágrábi prépost bántalmaztatása. — Következményei. — Elégtétel. — Az országgyülés befejezése. — A kath. rendek fölirata a pápához. — Pázmány spanyol évdija. — Folyamodásai. — Viszonya a spanyol követekhez. — IV. Fülöp levele.

A királyválasztás után a k. előterjesztések vétettek tárgyalás alá. Két évre portánként fizetendő 3 forintnyi adó ajánltatott meg. Törvények hozattak a törökkel szövetkezők s a rablók megfékezésére, a várkapitányok hatalmaskodásainak megszüntetésére, szabályoztatott az érepénz és az ingyen munkák ügye, úgyszintén elintéztetett több magánügy sat.

Ugyanekkor 24 katholikus és 12 protestans tagból álló bizottmány küldetett ki, melynek föladata volt az országgyülés megállapodásait törvénycikkekké kidolgozni. Előadókká a győri káptalan küldötte és Túróczmegye prot. követe választattak meg. A kidolgozott törvénycikkek mindkét háznak jóváhagyás végett bemutattattak.

December 4-én az alsótáblánál a vallásügyre vonatkozó cikk került szőnyegre, melynek kimondania kelle, hogy az 1608: I. t. c. és a hitlevél VI. pontja jövőben is érvényben marad. Miután ezen ülésen a bizottmány kath. előadója esetleg nem jelent meg, s a kath. rendek általán gyéren voltak képviselve: a protestánsok kizsákmányolták a véletlen előnyt. A protestans előadó sietve átváltoztatta a törvénycikknek bizottmányilag megállapitott szövegét. Az 1608: I. t. c.

és a hitlevél VI. pontja mellett két más vallásügyi végzést [1] említett meg, s hol ezeknek megerősitéséről van szó, az „örök időkre“ kifejezést csusztatta be. De a jelenlevő katholikusok siettek kijelenteni, hogy ezen szerkezet az országgyülés megállapodásával nincs öszhangzásban, minélfogva a két végzés és az „örök időkre“ kifejezés kihagyását sürgették. A protestánsok, magukat túlnyomó többségben látván, előbb zajos és fenyegető kifakadásokkal kisérlették meg elnémítani ellenfeleiket, s miután ez nem sikerült szavazást követelnek. Az elnöklő személynök, Pákay Benedek — „bár katholikus, de tehetetlen öreg úr,“ miként a pápai nuntius jellemzi — engedett. A többség elfogadta a törvénycikket, ugy miként bemutattatott s küldöttség által a főrendekhez tette át.

Midőn e küldöttség a főrendek előtt megjelent, szónoka Winkovich Benedek zágrábi nagyprépost nem szoritkozott a hasonló alkalmakkor szokásos phrasisokra, hanem elég bátor volt kiemelni, hogy az alsó tábla kath. tagjai a bemutatott törvénycikk jelen szerkezetét nem fogadták el, „mert oly dolgokat tartalmaz, melyek az országgyülés megállapodásában nem foglaltatnak.“ A küldöttség protestans tagjai ezek hallatára alig tudták elfojtani haragjukat, s mihelyt a fölső tábla ülésterméből kiléptek, szenvedélyes szavakkal támadták meg a prépostot. „Átlépett megbizása határain, — mondák — neki a törvénycikket átnyujtani kelle, s nem volt hivatva annak birálatába bocsátkozni.“ És visszaérkezve az alsó ház körébe követelték, hogy a törvény és szokás megsértése miatt megbüntettessék. Ezen inditvány viszhangra talált. A zaj és lárma

[1]) Melyek voltak ezek, kutfőnk nem határozza meg. Mindazáltal kétségtelen, hogy a bécsi béke I. pontját és Mátyás hires magyarázó okmányát kell érteni, mint a melyeket a protestánsok vallási szabadságuk védbástyáiként tekintettek.

közöl, mely a termet betöltötte, fenyegető kiáltásokat lehete hallani: „Az ablakon kell kidobni!“

A prépost, midőn szóhoz jutott, megkisérlé magát kimenteni; de kevés szerencsével. „Azon észrevételt mint magán ember, a magam nevében tettem, s erre följogositva voltam, mert igazat mondottam.“ E nyilatkozat még fokozta a protestáns rendek ingerültségét, melyet a küldöttség egyik kath. tagjának ügyetlen fölszólalása nem volt alkalmas lecsillapítani, midőn kijelenté, hogy ő a prépost eljárását nem helyeselte s nem is helyeseli. Ekkor botrányos jelenet következett, melyhez hasonló talán soha sem gyalázta meg országgyülési tanácskozásainkat. Öten vagy hatan, elvakítva indulataik által, a prépostra rohantak, ökleikkel ütötték, haját és szakállát tépték. E váratlan fejlemény megfosztotta lélekjelenlétüktől az elnököt és a jelenlevő katholikusokat; amaz elmulasztotta föloszlatni az ülést, ezek közöl csak egy pap sietett segitségére szerencsétlen társának. De néhány perc mulva a támadók is észre tértek, elhagyták áldozatukat, ki fölemelkedve, az általános megdöbbenés közepette az Üdvözitő szavait ismétlé: „Boldogok, kik üldöztetést szenvednek az igazságért!“ Ezzel elhagyta a termet s a főrendekhez ment, jelentést teendő a történtekről.

A főrendek buzgón fölkarolták a bántalmazott főpap ügyét s elhatározva voltak fényes elégtételt szerezni neki. Azonnal értesitették az alsó táblát, hogy mig az erőszakos tett elkövetői példás büntetést vesznek, a tanácskozásokat nem folytatják. A nádor pedig törvényszéke elé idézte azokat. A protestans rendek, hogy a vétkesektől merényletük következményeit elháritsák, magukévá tették azok ügyét. Tömegesen megjelentek a nádornál, s a törvényes kereset mellőzését kérték. Majd, miután ezen kisérlet eredménytelen maradt, fenyegető

nyilatkozatokkal az udvarra nyomást gyakorolni szándékoztak: hirdetni kezdették, hogy az országgyülést elhagyják s a koronázás ellen óvást tesznek. Előre látták, hogy a király mindent kerülni fog, mi a küszöbön álló koronázást veszélyeztethetné.

És jól számitottak. A király nem akarta büntetlenül hagyni a kihágást, de ovakodott a protestánsokat fenyegetésük teljesitésére kényszeriteni. Midőn Pázmány a magyar főpapok nevében fölkérte, hogy a bántalmazott prépostnak és a személyében meggyalázott egyházi rendnek elégtételt szerezzen: kijelenté, hogy ha a koronázás napja nem lett volna már kitüzve, a legnagyobb szigorral lépne föl, bár ez a koronázás elhalasztását vonná maga után; de a fönforgó viszonyok ovatosságot és mérsékletet parancsolnak. Helyzetén könnyitettek a protestánsok, kik szintén engedékenységre határozták magukat. A királyné és a nádor közbenjárását vették igénybe, s készeknek nyilatkoztak elégtételt nyujtani. A király örömmel fogadta közeledésüket s az adandó elégtétel alakját, mindkét rész megelégedésére, meghatározta.

December 8-án reggel, közvetlenül a koronázás előtt, az udvar, az idegen vendégek és az országgyülés tagjai összegyülekeztek a királyi teremekben; midőn a király itt megjelent hárman a vétkesek közől térdre bocsátkoztak előtte, bocránatot kértek vakmerőségükért s megcsókolták térdét. Erre a magyar cancellár k. iratot olvasott föl, mely a kihágást és részeseit szigorú kifejezésekben megrótta. A következő napon tartott vegyes ülésben ugyanazon vétkesek ujabban bocsánatot kértek az országgyülés, az egyházi rend és a préposttól. „E bocsánatkérést — irja a pápai nuntius — Magyarországban nagy gyalázatnak, megaláztatásnak tekintik és Zsigmond király uralkodása alatt harmincöt nemes vonakodott ily bocsá-

natkérés által életét megmenteni, inkább a halálbüntetést szenvedték el.“ [1])

Ezen botrányos esemény emlékezetét két cikk tartja fön az 1625-iki törvénykönyvben. Az egyik szigorú büntetéssel fenyegeti azokat, kik jövőben az országgyülési tanácskozásokat erőszakos tettekkel megzavarnák; s ennek kapcsában fölhivja a megyéket, városokat és főurakat, hogy birtokos nemesek által képviseltessék magukat az országgyüléseken [2]). Egy másik elégtételt szolgáltat a zágrábi prépostnak, neki és utódjainak a főrendi táblánál jelöl ki ülést [3]). A király és a pápa is elfeledtetni igyekeztek vele a szenvedett méltatlanságot; ez a főpapi jelvények használatának jogával tüntette ki, amaz kilátásba helyezte jövő előmozdittatását és öt év mulva pécsi püspökké nevezte [4]).

---

[1]) Mit a szövegben a kihágásról és következményeiről előadtam a bécsi nuntius 1625 dec. 26-iki jelentéséből vettem, ki olasz és latin emlékirataiban mindezt teljesen hallgatással mellőzi. Megegyező elbeszélésével a florenci követ dec. 10-iki és a velencei követ dec. 9 s 17-iki jelentése; azon kivétellel, hogy az utóbbi szerint a három fővétkes halálra itéltetett és kegyelmet nyert. Nagyszombat városának követe szintén megemlékszik dec. 8-iki levelében ezen eseményről: „Nem igen szépen járánk az elmult sz. Borbála napján, úgy hogy a zágrábi püspököt (sic) meg is verték a jó keresztények, csaknem emberhalál is lett. De ő fge az urakkal más módot talált a dologban, hogy nem halállal, hanem vak vereséggel verettessenek meg, főkép akik a papot megverték; oly articulust irnak reájuk, hogy én inkább akarnám fejemet vétetni, hogy sem olyan articulus menjen felőlem ad posteritatem.“ Fleury egyháztörténelmében (LVIII. köt. 321 l.) szintén szól e kihágásról, csakhogy a zágrábi helyett az egri prépostot említi. Katona erről semmit sem tudott és igy Fleury elbeszélését mesének tekintette. (H. r. XXXI. 182 l.)

[2]) LXI. t. c.

[3]) LXII. t. c.

[4]) Bécsi nuntius 1626 febr. 18. A velencei követ 1625 dec. 17-én irja, hogy a prépost in partibus infidelium püspökké neveztetett. — Vinkovich 1628-ban a zágrábi püspökséget ohajtotta elnyerni; folyamodását a király Pázmányhoz küldötte, (1628 júl. 12. Hevenesy kézirati

Ezalatt december 10-én folytattattak az országgyülési tanácskozmányok. A vallásügyi törvénycikk ily fogalmazást nyert: „A vallás tárgyában megállapíttatott, hogy az 1608 k. e. I. t. c. és a hitlevél VI. pontja érvényben maradjon." [1]) Azonban habár ezen törvénycikk a protestánsoknak nem biztositott uj előnyöket, Pázmány szükségesnek látta a maga és az egész kath. clérus nevében óvás alakjában kijelenteni, hogy valamint máskor „úgy most is, midőn a törvénycikkek sorában a vallás ügyéről emlités történik, tiltakozik az ezen és a megelőző országgyüléseken alkotott törvénycikkek ellen, melyek a kath. vallásra sérelmesek, vagy a kath. clérus jogaival ellenkeznek." [2]) December 13-án, midőn ezen óvás a nádor előtt bemutattatott, az országgyülés befejezte munkásságát. A rendek, miután a hatvan cikkből álló törvénykönyvet a királynak benyujtották, eltávoztak Sopronyból [3]).

Az országgyülés lefolyása és eredményei nagymértékben kielégithették a királyt és hiveit. A király- és nádorválasztás szerencsés keresztülvitele, úgyszintén a vallásügyi törvénycikk szerkezete a katholikus rendek hatalmát és győzelmét hirdeti. Vallásos érzületeiknek szép emlékét birjuk folyamodásukban, melyet november 19-én VIII. Orbán pápához intéztek. Esedeztek, hogy sz. István király és sz. Adalbert püspök officiumjai a római breviáriumba fölvétessenek, s ekként tiszteletük a kath. világ minden részeire kiterjesztesssk [4]).

---

gyüjtem.) ki azonban mást ajánlott. Két évvel utóbb megürülvén a pécsi püspökség, Pázmány 1630 oct. 14-én Vinkovichot hozta javaslatba. (M. Canc. levt.) Ezen püspökséget 1637-ig birta, mikor Zágrábba helyeztetett át.

[1]) XXII. t. c.

[2]) Közli Katona Hist. Crit. XXXI. 179 l.

[3]) Az abauji követ naplója. Kaprinay kézirati gyüjt.

[4]) E folyamodás Hevenesy kézirati ggüjteményének V. kötetében

A pápa, bár kérelmüket nem teljesitette, válaszíratában magasztaló szavakkal szól vallásos szellemükről. „Méltók vagytok, kedves fiaim, — irja többi között — az angyalok pártfogására és a népek tapsaira, midőn a jóakarat paizsával fegyverkezve, a pokol őrhelyeinek megdöntésén fáradoztok. . . Isten az ohajtott célhoz vezérlendi buzgó törekvésteiket. . . Erősödjetek tehát és legyetek bátrak a harcban, mely mindenütt és mindenkor folyik a vallás és vallástalanság, az erény és gonoszság között. És bizonyára sehol sem kereshetitek biztosabban az üdv fegyvereit, mint az ég fegyvertáraiban, hol buzgón fognak támogatni Magyarország szent védnökei: Adalbert püspök és István király. Míg védnökségük alatt álltok, nem kell rettegnetek a haláltól, s a vallástalanság zsarnoki hatalma ellen diadalokat fogtok kivivni, tanuskodókat a Mindenható kegyességéről, melylyel Magyarország iránt viseltetik.“ [1]).

A katholikus rendek összetartása és határozott magatartása által kivivott sikert most is főleg Pázmánynak lehete köszönni, ki a vezérszerepet, melyre állása és szellemi fölénye által hivatva volt, buzgón és tapintatosan töltötte be. Érdemeit nemcsak a császári udvar, a spanyol kormány is elismerte és megjutalmazta.

A spanyol királyok, hogy föntartsák birodalmuknak V. Károly által megalapított hatalmát, s politikai célzataiknak az európai udvaroknál érvényt szerezzenek: a diplomatia rendes eszközei mellett nem mulasztották el fölhasználni a kincseket is, melyeket az uj világ bányáiból nyertek. Tekintélyes állam-

---

volt található, de ezen kötet az egyetemi könyvtárból elveszett, s igy csak tartalmát ismerjük az elenchusokból.

[1]) Az 1626 febr. 21-én kelt bréve cimezve van: „Dilectis filiis Statibus et Ordinibus Catholicis Regni Hungariae in Conventu Soproniensi congregatis.“ Eredeti. Eszt. Kápt. levt.

férfiakat, hírneves hadvezéreket, és befolyásos főpapokat jelentékeny évdijak fizetése által szokták volt lekötelezni. Söt Németország kisebb souverainjei is megtiszteltetésnek tekintették, ha a spanyol udvar jóakaratának tényleges bizonyitványaiban részesülhettek.

Hazánkban III. Fülöp Forgách Ferenc primást és testvérét Zsigmond nádort tüntette ki bőkezüségének ily jeleivel. Amaz 3000 spanyol aranyból (=4500 magyar forint) álló évdijt élvezett. Pázmány több éven át nem gondolt arra, hogy magának ily évdijt eszközöljön ki. De a Bethlen által előidézett zavarok idejében, midőn érseki jószágai részint elpusztultak, részint idegen kezekbe jutottak, s előre látta, hogy azok visszanyerése után is több év fog elmulni, mig annyira gyümölcsözőkké teheti, hogy saját jövedelmeiből segithessen a nagyszámú szükségeken, melyek a magyarországi kath. egyház körében sürgetőleg kiemelkedtek: ekkor nem a maga, hanem az egyház érdekében, igénybe vette a spanyol udvar bőkezűségét.

1622 január 25-én Bécsből folyamodott IV. Fülöphöz, hogy az elődje által élvezett évdijt részére utalványozza. „Miután — ugymond — a lázadó kalvinisták utóbbi zavargásai alatt a kath. vallás Magyarországban sokat szenvedett, több egyházi férfiú megöletett, az egyházi javak elfoglaltattak, magam is három év óta számüzetésben élve jövedelmeimtől megfosztva vagyok: a katholika vallás visszaállitására szükséges eszközöket végkép nélkülözöm." [1]). E folyamodást a spanyol udvar bécsi követe, Onate gróf melegen támo-

---

[1]) A levél eredetije Spanyolország állami levéltárában, mely Simancasban Valladolid közelében őriztetik. (Papeles de Estado. Cartas de Alemania. Cajon. 5) — A spanyol évdijra vonatkozó iratokat egész terjedelmükben közöltem a Magyar Sion 1869. VII. 22—29 ll.

gatta s uralkodójának figyelmébe ajánlotta. „A nagy terhek dacára, — irja — melyek fged királyi kincstárára nehezednek, kivánatos, hogy fged az érsek kérelmének teljesitése által Magyarország katholikusai előtt királyi nagyságát kitüntesse“ [1]).

Ezen ügy a madridi államtanács június 7-iki ülésében tárgyaltatott. A tanácsosok többsége javasolta a királynak, hogy Pázmány részére az évdijt megajánlja s levelére kegyelmesen válaszoljon. Csak két tanácsos Don Diego de Harra és Villafranca marques tett némi kifogást Ezek célszerűbbnek itélték, hogy a király egyszer mindenkorra utalványozzon bizonyos segélyösszeget, vagy pedig valamely egyházi javadalmat terheljen a Pázmány részére fizetendő évdijjal; miáltal a k. kincstár megkiméltetnék [2]).

A király az államtanács jegyzőkönyvének küllapjára e két szót jegyzé „Esta bien“ — „Jól van“; miáltal a többség javaslatát k. határozat erejére emelé. S néhány nap mulva k. irat ment Onate grófhoz, mely az ügy kedvező elintézéséről értesité s az évdijt a bécsi követség pénztáránál utalványozá [3]). A király ezt Pázmánynak közvetlenül is tudomására hozni kivánta. De cancellariájában nem ismerték a cimet, mely megilleti; s miután e körülmény ott nagy fontossággal birt, szükségesnek mutatkozott, eziránt Bécsben kérdést tenni. Onate

---

[1]) 1622 február 23.

[2]) „El Consejo de Estado sobre lo que ha escrito el Conde de Onate en particulares del Arzobispo de Estrigonia.“ A jegyzőkönyv Simancasban. (Consejo de Estado. Alemania.)

[3]) „Jónak láttam — irja a király 1622 júl. 4 Onatenak — tekintettel az általad kiemelt okokra, kegyelmesen megajánlani a 3000 f. évdijt, mely ezen követség által fog fizettetni. Rendelkezni fogsz, hogy ezen évdij oly módon és azon határidőkben fizettessék, mint másoknak, kik hasonló évdijakban részesülnek. És értesiteni fogod őt e kegyelmünkről, mikor jónak látod.“ (Ered. fog. Simancasban. Despachos para los Ministros de Alemania.)

sietett közölni a cimet, melyet a császári cancellaria Pázmányhoz intézett irataiban használni szokott s megjegyzé, hogy a magyar primás irányában azon tekintetet lehet tanusítani, mint a bibornokok irányában [1]. Mindazáltal a király ezen fölvilágositás vétele után sem irt Pázmánynak; mert az évdij ügye uj stádiumba lépett.

Mielőtt az 1622 július 4-iki k. rendelet Onate gróf kezeibe érkezett, ennek érzelmei, melyeket Pázmány irányában táplált, s eddigi nézetei az évdij tárgyában lényeges változást szenvedtek. Midőn II. Ferdinandot a soproni országgyülésre kisérte, Kismartonból előbbi javaslataitól eltérő fölterjesztést intézett uralkodójához. „Mióta — irja többi között — az itteni állapotokkal közelebbről megismerkedtem, tapasztalom, hogy az érsek nem oly kedvelt egyéniség, mint hittem [2]. Emiatt ... jobb lenne az évdijt a nagyszombati papnövelde javára ajánlani meg, hogy ezen összegen néhány kath. ifjú neveltessék. Ily alamizsna nagyobb érdemmel birna Isten előtt s köztetszéssel fogadtatnék Magyarország katholikusai által, mig az érseket is megnyugtatná azon észrevétel, hogy az évdij ugyanazon célra ajánltatott, melyre ő is fordítani kivánta s mikénti fölhasználása reá lesz bizva.“ [3])

Nincs tudomásom arról, mily okok határozták Onatet ezen lépésre. A mit kiemel, hogy az érsek nem bir oly népszerűséggel, mint hitte, valószinűleg csak ürügy volt. Lehet, hogy Pázmány az országgyülésen nem volt eléggé buzgó a spanyol diplomata célzatainak támogatásában.

---

[1]) Onate sept. 20-iki jegyzékében irja, hogy a mellékelt lapon közli P. cimét s hozzáadja „y a mi parece, que se podia tratar en la misma manera, que los Cardenales.“ De miután a lapot ezalkalommal mellékelni elfelejté, a mulasztást oct. 12-ik i jegyzékében pótolja.

[2]) „Despues de haver visto estas cosas demas cerca, he hallado, que el Arzobispo no esta bien quisto, como yo pensava.“

[3]) 1622. júl. 20. Eredeti Simancasban.

Madridban, hol a közvéleményre kevés tekintettel szoktak volt lenni, nem birhatott nagy nyomatékkal Onate észrevétele s javaslata nem talált viszhangra. „Vonatkozással arra — kijelenté a király — a mi történt, ez ügyhöz nem lehet többé szólani.“ [1]) De a királyi iroda elmulasztá Onatét értesíteni az uralkodó változatlan akaratáról. Söt a bécsi követ ujabb kérdése is válasz nélkül maradt [2]). Pedig helyzete kényelmetlenné kezdett válni. Pázmányt Madridból értesitették, hogy a király a kért évdijt megajánlotta s az erre vonatkozó k. rendelet a bécsi követ kezei között van, kit ennek közlésére ismételve fölkért. Onate emiatt 1623 nyarán ujolag kérdést tett az államtitkárnál, vajjon a király föntartani kivánja-e előbbi intézkedését, miszerint az évdij Pázmánynak kifizettessék, vagy pedig a nagyszombati papnövelde részére fogja azt utalványozni? IV. Fülöp, midőn e levél július 29-én kezei közé jutott, — nem tudom, mily befolyások következtében — oly végzést hozott, mely az előzmények után, méltán meglepő. „Nem tetszik sem az egyik, sem a másik“ jegyezte saját kezével a levél küllapjára [3]). S az évdijt sem Pázmány sem a papnövelde nem kapta meg.

Pázmányra e fejlemény annál kellemetlenebb hatást gyakorolhatott, mert folyamodásának kedvező elintézése már köztudomású volt. Emiatt ujabb folyamodást intézett a spanyol királyhoz; hivatkozik a történtekre s az austriai ház iránti hűségére, mely miatt, annyi bajt és veszélyt

[1]) Onate levelének hátlapjára az államtitkár följegyzé figyelmeztetésül a királynak, hogy a szóban forgó évdij már megajánltatott, s a k. rendelet el is küldetett. Erre vonatkozólag irta azután a király ugyanazon hátlapra: „Con lo, que esta hecho, no hay mas que decir en esta cosa.“

[2]) Onate 1623 június 14-én az államtitkárhoz. Eredeti Simancasban.

[3]) „Que no conviene lo uno, ni lo otro.“

kelle kiállania [1]). De e lépése is sikertelen maradt, bár azt II. Ferdinand parancsára Khevenhiller gróf, a madridi udvarnál levő cs. követ hathatósan támogatta.

Pázmánynak a sikerre csak akkor lehetett nagyobb kilátása, midőn Onatét 1624 nyarán Ossona gróf váltotta föl a bécsi követségben. Ez vele csakhamar szivélyes viszonyba lépett, főleg akkor, midőn az 1625-iki országgyülésen államférfiúi tehetségeit és nagy befolyását elég alkalmas volt méltányolni. Madridba küldött jelentései ismételve magasztalják buzgó és sikeres tevékenységét, melyet az ausztriai ház érdekeinek előmozditásában, főleg III. Ferdinand magyar királylyá választása és koronázása körül kifejtett.

Ossona gróf e jó indulata reményt nyujtott a primásnak, hogy végre elnyerheti az ismételve kérelmezett évdijt; s november 27-én kelt levele által kikérte a Sopronyban mulató követ pártfogását. „Excellentiád tanuskodhatik arról, hogy nem vagyok oly szorult helyzetben, miszerint tisztességes föntartásomra szükséges lenne az évdij. Azonban mivel személyemre tiszteletteljesnek, a magyar nemzetre dicsőségesnek tartom, ha oly hatalmas uralkodó előtt némi nyomatékkal birok, emiatt fordulok Excellentiádhoz szivélyesen fölkérvén, hogy ügyemet támogatni méltóztassék.“ [2]) Ezen levélhez egy IV. Fülöphöz intézett irata volt mellékelve. Önérzete visszatartotta attól, hogy miután három folyamodása sikertelennek bizonyult, ujabban szőnyegre hozza az évdijra vonatkozó kérését. Ezt hallgatással mellőzi; csak a megtörtént királyválasztásról tudósitja s szolgálatkészségéről biztosítja [3]).

---

[1]) Pázmány levele kelt Bécsből 1624 marc. 23. Eredetije Simancasban.

[2]) Pázmány levele kelt Sopronyból 1625 nov. 27. Eredetije Simancasban.

[3]) Pázmány levele ugyanazon kelettel bir, mint az előbbi. Eredetije ugyanott.

Ossona gróf, sietett befolyását Pázmány érdekében érvényesíteni. Egy titkos jegyekben irt jegyzéke melegen ajánlja II. Fülöp kegyeibe. „Tartózkodtam eddig — irja — fged elé terjeszteni ez ügyet, de tekintettel az érsek személyének fontosságára, buzgalmára, melylyel a főherceg megválasztatását előmozdítá és fged iránti szolgálatkészségére: célszerűnek itélném, ha kérését fged teljesítené, s ekként még inkább lekötelezné. . . . A kegyelem, melyben részesíteni fogná, tiszteletteljes lesz fged nevére, miután nyilvánosságra hozandja, mint vágyódnak e távol nemzetek fged kegyei és kitüntetései után; egyuttal a magyar nemzetre is nagy hatást fog gyakorolni, ha fged kitünteti és megtiszteli azokat, kik fged házának jó szolgálatokat tesznek." [1])

Ossona e jegyzéke rögtöni hatással birt. IV. Fülöp haladéktalanul utalványozá Pázmány részére az évdíjt s erről őt magát hizelgő sorok kiséretében értesíté.

„Fülöp Isten kegyelméből Spanyolország, két Sicilia, Jeruzsalem sat. királya. Nagyontisztelendő esztergomi érsek, Krisztusban atyánk, igen kedvelt és szeretett barátunk. Ossona gróf követünk értesíteni fog, mennyire örvendettem fenséges unokám Ferdinand fhgnek magyar királylyá választatása, s azon tudósitás fölött, hogy e sikert nagy részben Neked kell köszönni, bölcseséged és erélyednek, melylyel ezen ügyben eljártál. Minélfogva, mint illik, nagy hálára érezem magam Irányodban lekötelezve. S meggyőződve lehetsz, hogy bármiben kedveskedhetem Neked, a bizalom, melyet jóakaratomba helyezesz, nem fog megcsalni. És jelenleg, miként a gróftól értesülni fogsz, érdemeid iránti elismerésem jeléül, az elődöd által

[1]) A november 28-án Sopronyban kelt levél dechifrirozott másolata Simancasban. Ugyanazon napon Don Andres de Cesada y Grades államtitkárnak is ir, kit felkér, hogy Pázmány ügyét támogassa. Eredetije Simancasban.

élvezett — s (a német) követségben fizetendő — 3000 arany évdijt adományoztam részedre. Kivánom, hogy Téged nagyontisztelendő esztergomi érsek, Krisztusban atyánk, igen kedvelt és szeretett barátunk, Isten szent oltalmába fogadjon. Saragossából január 15. 1626.

Én a király s. k. [1]).

IV.

Bethlen elégületlensége. — Menyegzője. — Összeköttetései Ausztria ellenségeivel. — A magyar tanácsosok értekezletei. — Bethlen sérelmei. — Támadása. — Ajánlata békealku kezdésére. — Pázmány javaslata. — A fölsőmagyarországi rendekhez intézett levele.

Bethlennek elég oka volt, hogy az 1625-iki országgyülés eredményeivel elégületlen legyen. Látnia kelle, miként szercz a király- és nádorválasztás uj erőt a koronának. S a rendek magatartásából meggyőződhetett, mily csekély a befolyás, melyet a nemzetre gyakorol, mily törpe a párt, mely tőle veszi parancsait. Bár a nemzet teljesen megnyugtatva, a protestantismus kielégitve nem volt: sem ez, sem amaz nem látta többé benne szabaditóját.

Elégületlensége kifejezést nyer leveleiben, melyeket 1626 elején az uj nádorhoz ir. Miként négy év előtt Thurzó Szaniszló, most Eszterházy Miklós ellen intézi előcsatározásait, melyekre, mint akkor, kedvező alkalmat szolgáltatnak a hivei által terjesztett hirek, miszerint a nádor Sopronyban megvető és fenyegető kifejezésekkel szólott személye felől [2]).

---

[1]) Eredetije (spanyol) az eszt. prim. egyh. levt.

[2]) Eszterházy II 242 s kk ll.

Egyelőre tollát használta fegyverül. Komolyabb vállalatoktól menyegzője elvonta figyelmét. Összekelését Brandenburgi Katalinnal rendkivüli fénynyel kivánta meg ülni. Február 22-ére Kassára nemcsak az erdélyi rendeket és magyar főurakat, az európai fejedelmet is meghivta. Kiváló súlyt helyezett Pázmány megjelenésére; s óhajtását fejezte ki, hogy a király általa képviseltesse magát az ünnepélyen.

A találkozást politikai tárgyalásokra szándékozott fölhasználni. „Oly dolgokat tractálna ő nagyságával — mondá —, ki a kereszténységnek nem kevés hasznára következnék." És az erdélyi urak szintén sok jót vártak a két nagy férfiú találkozásától [1]). Azonban a primás nem volt hajlandó elvállalni e küldetést, magas állásával kevéssé öszhangzót, a melytől eredményt nem reméllt, miután a fejedelem őszinteségében most még kevésbbé hitt, mint ezelőtt. A királyt Sennyey püspök, a cancellár képviselte a menyegzőn [2]), melynek fénye bámulatra ragadta a magyar urakat [3]), de gúnyos észrevételekre és komoly megrovásokra adott alkalmat a menyasszonynak és külföldi vendégeinek [4]).

És csakugyan Pázmány megjelenése nem módosithatta

---

[1]) Bornemissza Jánosnak, — ki 1625 végén mint a k. küldötte járt Erdélyben — jelentése. Eszterházy II. 237 l.

[2]) A bécsi nuntius, mint 1626 febr. 11-én irja, ellenzé Sennyey küldetését, miután ezt püspöki jellegével összeférhetlennek tartotta; de azt válaszolták, hogy mint cancellár fog abban eljárni. Végre megnyugodott, mert a jezsuiták is, kik szintén megkérdeztettek, helyeselték Sennyey küldetését. A részére adott k. utasitás ered. Prim. vil. levt.

[3]) Kemény J. Autobiographia 83 s kk. ll.

[4]) Velencei követ 1626 marc. 25: „Le nozze son passate . . . con termini barbari, et che sono riusciti di disgusto alla sposa." A vendégek számára ágyak sem voltak készitve és a táncterem gyertyái nagy büzt terjesztettek. A nuntius pedig marc. 15-én Sennyey elbeszélése nyomán irja: „L' apparato della milizia era stato sumptuosissimo, ma del resto sordidissimo, essendo stato l' Ambasciatori trattati molto male nel mangiare e nel allogio, como ancora ne presenti.

volna Bethlen terveit. Miután házassági ajánlatait a császári udvarnál elutasitották, szoros összeköttetésbe lépett Ausztria ellenségeivel, kik örömmel fogadták a hasznos szövetségest. Ekkoron a harminc éves háború uj szaka kezdődik. A leküzdött német protestantismus fölemelkedik s a dán király csatlakozása által ismét félelmessé válik. Már 1625 végén angol-dán-hollandi szövetség jött létre, melyet Franciaország, Velence és Bethlen biztositott támogatásáról. Megállapíttatott, hogy a következő év tavaszán a dán király Németország éjszaki részét választandja hadi müködéseinek szinhelyévé, Mansfeld gróf pedig Csehországon, Szilézián keresztül Magyarországba vonul, s itt Bethlennel egyesül. [1]).

Az erdélyi fejedelem igéré, hogy 14 ezer embert fog kiállítani és kieszközlé a porta biztositását, hogy mihelyt a háború megnyilik, tatár hadak küldetnek Lengyelországba s a magyarországi basákhoz rendelet bocsáttatik, hogy vele egyesüljenek. [2]). Ezzel nem elégedett meg; diplomatiájának szálai Moskwáig és Stockholmig értek. Gusztáv Adolf svéd királyt a háborúban való részvétre hivta föl. A hőslelkű fejedelem nem utasitá el a fölhivást, már a közös actió részleteinek megállapításával foglalkoztak; de erre nézve nehézségek merültek föl. S Gusztáv Adolf ekkor még nem lépett a háború szinterére [3]).

---

[1]) Hammer Geschichte des osmanischen Reiches III. 74 l. És Hurter Ferdinand II. 441 l.

[2]) Horváth M. M. T. III. 602 l. Eszterházy II. 282 s 320 és kk. ll.

[1]) Gusztáv A. Poroszországon át Lengyelországba akart nyomulni s a Visztula partjain Bethlennel egyesülni. De ez félt nyilt háborúba keveredni Lengyelországgal s 1626 május 23-iki levelében lebeszélni iparkodott a svéd királyt tervéről, ajánlván, hogy inkább Sziléziába nyomuljon. Gusztáv A. nem engedett. Július 24-én fölkérte Bethlent, hogy lengyel területen csatlakozzék hozzá, vagy legalább 5—6000 lovast

Bethlen moskwai ügyviselőjének, Roussel Jákobnak is az volt föladata, hogy M i h á l c z á r t szövetkezésre birja. Ezen célból ünnepélyes fogadtatása alkalmával tartott beszédében a fejedelmek solidaritásáról szólott, s ezt sajátszerü államtani elméletekre alapitotta. Emellett oly érvekkel támogatta fölhivását, melyeket bizonyára az orosz államférfiak is nevetségeseknek tartottak. „Bethlen Gábor — igy szól többi között — egyenes vonalon származik le a híres Attilla királytól, ki német nemzetiségü volt; valamint a magyar nemzet is az orosztól veszi eredetét;“ minélfogva a rokoni kapcsolatok is követelik a két uralkodó és a két nép követelését [1]. De eredeti okoskodásai hatástalanoknak bizonyultak.

A király ezalatt korán tudósittatott a fejedelem ellenséges tevékenységéről és a török készületeiről. S a teendők iránt kikérte m a g y a r t a n á c s o s a i n a k véleményét. Meghivására 1626 május közepetáján, P á z m á n y P é t e r mellett — ki ekkortájt súlyos betegségből épült föl [2] — a kalocsai érsek, az egri, győri s váczi püspökök, a nádor, Pálffy Pál, Eszterházy Dániel, Cziráky Mózes és Ostrosich jelentek meg Bécsben, hol az ifjabb király elnöklete alatt tartották értekezleteiket [3].

A király utalva a veszélyt jelező körülményekre, kijelölte a kérdéseket, melyek a tanácskozás tárgyait voltak képe-

---

küldjön elébe. (A svéd király levelének másolata a bécsi cs. könyvtárban.) E levél a császár kezeibe jutott, hihetőleg akkor, midőn egy Bethlenhez küldött svéd futár augustus havában a jablonkai szorosnál elfogatott. (Bécsi nuntius 1626 aug. 26.)

[1]) A Roussel által mondott terjedelmes latin beszéd másolata a bécsi cs. könyvtárban.

[2]) Bécsi nuntius 1626 május 20.

[3]) Az april 23 án kelt meghivó levél Pázmányt május 10-re Bécsbe hivja. Miller I. 102 l. Az összehivottak névsora a m. Canc. levt. jegyzetei között.

zendők. Tanácsos e fölkelést hirdetni, s ha igen, mikép kell ez ügyben eljárni? Mit kell tenni, ha a török és Bethlen támadó háborút kezdenek? Mily módon lehet a fegyverkezésre szükséges költséget megszerezni s mily áldozatokat hozhatnak a főurak? A tanácskozmány hosszadalmas vita után az ország s a véghelyek megerősítésére vonatkozó több rendszabályt állapitott meg; ajánlotta a közfölkelés kihirdetését, s a fölkelő hadak parancsnokságára Tiffenbach tábornokot hozta javaslatba. Pázmány, a főpapokkal ezer lovast igért kiállitani [1]).

Alig tértek haza a magyar urak, midőn június elején Pázmányt egy k. leirat értesité, hogy Sennyey cancellár neki és Eszterházynak titkos közléseket teend, minélfogva helyet és időt tűzzön ki, hol mindhárman találkozzanak, anélkül hogy mások észrevegyék, miszerint összejövetelük előkészítve volt [2]). Bár e fontos közlemények s a három államférfiú értekezleteiről az emlékek hallgatnak, ezeket összeköttetésbe kell hozni a Bethlen betegségéről Bécsbe érkezett hirekkel, melyek következtében élénken foglalkoztak azon kérdéssel, mit kelljen tenni, ha Bethlen meghalna? Azonban alig mult el néhány nap s egy Erdélyből érkező futár a fejedelem fölgyógyulását jelenté. Ekként a halálához csatolt remények meghiusulván, az élővel kelle ismét bajlódni [3]).

Ezen időben, 1626 nyarán Bethlen mindinkább fukar kezd lenni a király iránti hűségének hangsulyozásában, mely eddig nagy szerepet játszott leveleiben; ezeket panaszokkal tölti meg. Előbb általános kifejezésekben elégületlenségét

---

[1]) Bécsi nuntius május 20. Eszterházy II. 333. l.

[2]) A jun. 6-ikán k. levél: „Summopere caveatur, ne ex instituto id (a találkozás) contingere animadvertatur, neque occasio variarum suspicionum praebeatur." Eredeti Prim. vil. levt.

[3]) Bécsi nuntius jún. 10, 17, 24: „Si — irja egy helyen — moria, si potria sperare molta quiete."

nyilvánitja a fölött, hogy a király a protestánsokat üldözi, s hozzáteszi, miszerint a „religió dolgán kivül is sok és nagy bántási volnának" [1]). Majd részletesen előadja sérelmeit. A király elmulasztotta lefizetni a 30,000 forintot, mely a hét megyéhez tartozó véghelyek jó karban tartására van szánva; a hét megye területén jószágokat adományozott, főispányt nevezett, mire nem volt följogositva. A nádor ellen is panaszt emel sértő nyilatkozatai miatt. És most nem habozik föltárni ellenséges szándékait. A királyt ugyanis fölhivja, hogy az egyesség pontjait „késedelem nélkül és valódi foganattal teljesitse;" és a futárt, ki e fölhivást Bécsbe vitte, utasitotta, hogy a válaszra öt napig várakozzék. „S e válasz — irja a m. cancellárnak — ne legyen olyan, mint azok voltak, melyeket három év óta kaptam. Mert ha ilyes leszen, kimondom nyiltan, nem fogok vele megelégedni és kénytelen leszek más módokhoz nyúlni" [2]).

A király elismerte ugyan, hogy a bécsi egyesség némely pontjait nem teljesitette, de emiatt a fejedelem által előidézett nehézségeket és a zavarteljes időket okozza; kész mihelyt a nyugalom helyreáll megfelelni kötelezettségeinek. A szathmári főispány kinevezésében nem lát sérelmet, miután a békeokmány a főispányi méltóságok betöltéséről nem intézkedik. A nádor maga fog válaszolni az ellene emelt vádakra; eleve megjegyzi, hogy a fejedelmek nem szoktak súlyt fektetni a különféle, gyakran hamis hirekre [3]). Alig indult utnak a futár e levéllel, a fejedelem september 3-án ujabb panaszokkal lép föl a svéd király hozzábocsátott követének letartóztatása és a német hadak bevezetése miatt. Pedig a svéd követet — olvassuk a k. válaszban — jogosan tartóztatták le, mert ellenség táborá-

---

[1]) Eszterházy II. 323 l.

[2]) Eszterházy II. 346 s kk. ll.

[3]) Pray Epist. Proc. III. 387 l.

ból jött s nem volt menvéddel ellátva; és a király ennek dacára a fejedelem közbenjárása iránti tekintetből szabad lábra helyezte. Az idegen hadakat pedig — ugymond — az ország védelmére s nem romlására hozta be [1]).

Ezen k. iratok nem tartóztatták föl Bethlent. Szövetségeseinek hadműködései kényszeriték a támadásra. Németországban, hol a háború tavasz óta dúlt, Mansfeld gróf a dessaui vereség által szétszórt hadait skót és dán segédcsapatokkal ujra szervezvén, júliusban Magyarország felé vezeté Bethlennel csatlakozandó; követve Wallenstein cs. tábornagy által, ki e csatlakozást megakadályozni igyekezett. Bethlen Mansfeld által a hadjárat megnyitására ismételve fölhíva, augustus közepetáján Horváth Istvánt 3000 emberrel szövetségesei elé küldé. [2]).

Néhány nappal később maga is megindult s szokott gyorsaságával haladott előre. September 23-án Rimaszombatnál táborozott, mig Mansfeld a bányavárosok felől közeledett. Egy török had is megindult Budáról és Nógrádot vette ostrom alá [3]). Ezen veszélyes körülmények között Pázmány nagyszombati palotája fontos tanácskozmányoknak volt szinhelye: Wallenstein, Trautmansdorf és Questenberg titkos tanácsosok, a primás és a nádor vettek részt azokban. [4]). Abban állapodtak meg, hogy Wallenstein és Eszterházy a fejedelem ellen fognak indulni. S ezek már september 30-án Drégely-Palánknál találkoztak vele. Az ütközet elkerülhetlennek

---

[1]) Eszterházy II. 378 l.

[2]) Horváth M. M. T. III. 603 l. Mansfeld elégületlen volt Horváth csekély csapatjával, mely september elején Magyar Bródnál egyesült vele. Ezt irja Pázmány 1626 sept. 25-én. Jászay. A szőnyi béke. 184 l.

[3]) Eszterházy II. — l.

[4]) A velencei doge hollandi ügyviselőjéhez intézett sürgönye. 1626 oct. 2. A velencei állami levéltárból.

látszott. De Bethlen Mansfeld megérkezése előtt nem akarta elfogadni s a következő éj tartamára fegyverszünetet kért, melyet bár a királyi hadak helyzete előnyös volt, meg is nyert; mire az éj homálya által födve seregeit elvezette [1]).

Bethlen ugyanakkor, midőn az ország szívéig nyomult, egy futárát küldé Bécsbe; de nem hadüzenettel, miként várni lehete, hanem ajánlattal béketárgyalások kezdésére. A béke megzavarásáért a királyra háritotta a felelősséget; magáról erősitette, hogy mindig hőn ohajtotta a béke föntartását s Mansfeld tudta s meghivása nélkül jött az országba. Késznek nyilatkozott biztosokat küldeni a fölmerült nehézségek elháritása végett és közvetitőként föllépni a török béke létrehozására. [2]).

Pázmány, a király által véleményadásra fölhíva, nem tudta eltitkolni meglepetését és indignátióját a fölött, hogy a fejedelem az ártatlan szerepét játszani meri. „Ha aljas és méltatlan hazugságait — ugymond — hallgatással mellőzzük, mintha hitelt adnánk azoknak, jogos megvetés tárgyaivá leszünk. Vagy azt kell hinnie, hogy nem látunk cselszövényeibe s ekkor korlátozott eszű embereknek tarthat; vagy hogy nem merünk szemrehányásokat tenni, s ez esetben magatartásunkat félelemnek tulajdonitandja. Mi vagyunk okai, hogy eddig is mind vakmerőbb lett hazugságaiban . . . . Most tehát, midőn levele állitásokat tartalmaz, melyeknek hamissága annyira világos, hogy gyermekek sem tudnák pirulás nélkül elmondani, nyiltan kell föllépnünk.“

A király — tanácsolá a primás — emelje ki válaszában, hogy bár ismerte Bethlennek a portával s az ausztriai ház más ellenségeivel folytatott tárgyalásait, kitüntetések és engedmények által igyekezett őt a béke fölbontásától visszatartani. Emiatt a törö-

[1]) Eszterházy II. 401 l.

[2]) Bethlen levele nem ismeretes; tartalmára utal Pázmány alább tárgyalandó emlékirata.

kökkel is jóhiszemüleg megkötötte a békét; s mi inditotta a portát arra, hogy a megerősitést megtagadja, a fejedelem jobban tudhatja, mint bárki más. Most pedig, hogy a török és Mansfeld vele egyidőben intézték támadásukat, hogy Mansfeldnek segédcsapatokat küldött, foglalásokat tett, a király híveinek jószágait lefoglalta s a megyéket lázadásra hívta föl: ezeknek célja igen világos. Őrült lenne, ki elhinné, hogy mindezt jó célból, a béke érdekében vitte véghez. Mindazáltal Istenre, ki az igazság őre, a megsértett szerződések boszulója, bizván hűtlenségének megbüntetését, most sem idegen a békétől, ha ezt kellően biztositani lehet. Azonban mielőtt vele tárgyalásokba bocsátkozhatnék, hadait kivezetnie s az elfoglaltakat visszaadnia kell; úgyszintén bebizonyitandó, hogy Mansfeld csakugyan nem az ő meghivására jött be, hívja el tőle segédcsapatait.

Pázmány ily levéltől némi sikert várt, de csak azon esetben, ha sikerül meggátolni Bethlen egyesülését Mansfelddel. Emiatt szükségesnek látta, hogy a császári had nagyobb tevékenységet fejtsen ki s a háború szinhelyét az ellenség területére áthelyezni, Váczot, Damasdot, Kékkőt, Hatvant visszavenni és egyenesen Kassa ellen indulni igyekezzék. De mig Bethlen ellen merész föllépés mutatkozik kivánatosnak, a törökkel szemben eszélyes, ovatos magatartást kell elfoglalni; a kimerült tartományok, az üres kincstár, a németországi bonyodalmak a török háború veszélyeinek elháritását parancsolják. A portán föltárni kell Bethlen ármányait és lépéseket kell tenni, hogy fejedelemségétől megfosztassék. Ha pedig a török háborút kikerülni nem lehet: Tillyt kell Magyarországba rendelni.

Ezen tekinteteknél fogva Pázmány az állapotok jobbrafordulásának első föltételét abban látta, hogy a király Németországban visszaállítsa a békét; az örökös tartományok irányában

pedig föl kell hagyni azon politikával, mely alkotmányos intézményeik és szabadságaiknak hadat üzen, mintán ez komoly veszélyeket fog maga után vonni. A cseh, morva és ausztriai rendek szabadságait visszaállítván a népeket megnyugtatni, jogos igényeiket kielégiteni szükséges. Ekkor majd a külellenség leküzdése, Isten segélyével, nem fog nehéznek bizonyulni [1]).

A király előtt nagy nyomatékkal birtak a primás javaslatai, s október 2-án Bethlenhez intézett irata azokkal öszhangzóan fogalmaztatott [2]). Szilárdul elhatározva volt, hogy a fejedelemmel tárgyalásokba nem bocsátkozik, mig hadait el nem vezeti. S ettől akkor sem tért el, midőn Bethlen október végén fegyverszünetet kért s biztosait Bécsbe küldeni igérkezett [3]).

A fejedelem ezalatt a Garanvölgyébe vonult s október 16-án Wallensteinnal szerencsésen megütközött. Táborát némely fölsőmagyarországi rendek kisérték. Ezek által Pázmánynak iratott, hogy közbenjárásával a királyt engedékenységre hajlitsa [4]). A primás lesujtva a fáj-

---

[1]) „Stabilitis domi rebus — igy végezi Pázmány — ac Ser. Rege Hungariae in Bohemia coronato, Bohemicisque, Moravicis, ac Austriacis Statibus certo et stabili libertatis statu constituto, sicque subditorum animis conciliatis, caetera Deo adiutore difficilia non forent.“ Pázmány e nagyérdekű emlékiratának ered. fog. Simor primás birtokában. Az emlékirathoz egy papirdarab van mellékelve, melyre a primás siető kézzel e jellemző észrevételt irta: „Vellem si Maiestas S. ita cum Bethlenio ageret, sicut agendum iubet Scriptura cum Diabolo; Resistite Diabolo et fugiet a vobis.“

[2]) Az oct. 2-iki k. irat Pázmánynak nemcsak gondolatmenetét követi, részben szavait is átirja. Pray Epist. Proc. III. 391 l.

[3]) A királynak oct. 19-iki válasza, Bethlennek oct. 15-iki levelére, Pray i. m. III. 397 l. Eszterházy II. 380 l.

[4]) E levél nem ismeretes, utal reá Pázmány válasza.

dalom érzete által, melyet lelkében hazájának ujabb szenvedései előidéztek, megható sorokban válaszolt. „Hogy kegyelmetek — irja — a szegény megromlott és fogyaték darab hazának ily szörnyű nagy romlásán és pusztulásán szánakodik, sőt igyekezik is azon, hogy messzebb ne terjedjen, azt kegyelmetek igaz magyarokhoz illendő jó indulatból cselekszi; kötelessége rs mutatja kegyelmeteknek, hogy édes hazáját oltalmazza. Mert ha nekünk nem fáj saját nemzetünknek romlása, fogyása, nem tudom kinek fájjon. Magam felől kegyelmeteknek azt tökéletes igazsággal irom, hogy ha lehetne véremmel is megoltanám ezt a szegény hátramaradt magyarországi üszögöcskének ujabban föllobbant lángját, mely ha tovább terjed, eolthatlan leszen és minden idegen országokban levő hadakat erre a pusztult hazára vonszunk, kit az úr Isten távoztasson. Mert úgy tetszik mint a küszöbön ajtó között levő újj, úgy vagyunk mi a hatalmas császárok között és mind oltalomtól s mind ellenségtől romlanunk kell, ha békességben nem maradunk. . . . Szánja meg ő fge (Bethlen) ezt a nagy romlást és a szegénységnek iszonyú inségét, melyért ő fgének bizony számot kell adni az igaz itélő Isten előtt . . . És reméllem, hogy ő fge az erdélyi fejedelem hosszú experientiaiból megismervén a veszekedésnek ártalmas gyümölcsét és az ausztriai háznak ellenségitől hitegetett hamisságokat megtapasztalván, úgy rendeli dolgait, hogy a magyar nemzetnek megmaradásából inkább kiváu dicséretet, h ogy sem romlásából örök átkot“ [1]).

---

[1]) Pozsonyból 1626 oct. 26. Hazai Okmánytár III. 462 l. És oct. 28-án ujabban buzdítja őket, hogy befolyásukat a béke érdekében érvényesitsék. Másolata a Nemzeti Muzeumban.

V.

A pozsonyi békealkudozások megnyitása 1626 végén. — Pázmány javaslatai. — Értekezletek. - Pázmány levelezése Bethlennel. — Az alkudozások szerencsés befejezése. — A békeokmány megerősitése. — A fölső magyarországi rendek kifogása.

A király és Bethlen, a rendek és Pázmány közötti levélváltás nem vezetett czélhoz. A fejedelem emiatt siettetni ohajtván a megoldást biztosokat készült Pozsonyba küldeni, kik a nádorral és primással értekezzenek. Ezek erről értesülve, magok köré gyüjtötték a magyar tanácsosokat s megfontolás alá vették, mikép kelljen fogadniok a küldötteket és előterjesztéseiket?

Az értekezlet oly véleményben volt, hogy a viszonyok hatalma a békeajánlatok előzékeny fogadását parancsolja. Bethlennek leküzdését nem tekintették ugyan lehetetlen dolognak s előrelátták, hogy egy ujabb egyesség sem fogja a békét jobban biztositani mint a megelőző szerződések: mindazáltal nem titkolták el maguk előtt, hogy Wallenstein hadai tetemesen megfogytak, soraikban felbomlott a fegyelem és a török háborutól is kell rettegni. És mindezen tényeknél még nagyobb hatást gyakorolt reájuk az ország siralmas állapotának szemlélete. Az ellenség és a király hadai oly pusztitást vittek véghez, hogy elmondhatták, miszerint „Szendrötől fogva Pozsonyig két három hitvány és hegyek közt levő vármegyéktől megválván, teljeségesen ruináltatott az ország.“ Buzgón kérték tehát a királyt, adja megegyezését a békealku megkezdéséhez. S ez utasitotta a nádort, hogy Bethlen küldötteit meghallgassa [1]).

Mikó Ferenc és Lónyay Zsigmond 1626

[1]) Eszterházy II. 431 s kk. ll.

november 2-án érkeztek Pozsonyba. Előadták, hogy uruk mindenek fölött ohajtja a békét, kész kivonulni a király területéről, visszaadja az elfoglaltakat és kieszközli, hogy Mansfeld az országot elhagyja s a török csapatok visszavonuljanak. Azonban viszont biztosittatni kiván, hogy a király az 1624-iki békekötést változatlanul föntartandja, a német hadakat kivezeti, amnestiát enged és a törökkel békére lép. S hogy ezekiránt megegyezni lehessen, mindenekelőtt fegyverszünetet kér.

A nádor, midőn ezen nyilatkozatot a király tudomására hozta, fölkérte őt, fogadja azt el alapul, engedje meg a békealku megkezdését, s ne követelje Bethlen előleges elvonulását. Pázmány is támogatta ezen javaslatát. „Más hangon szólanék — irja, — ha fged hadainak sikerült volna Magyarországban némi előnyöket kivivni, vagy hogy kivivni fognak remélleni lehetne; ez esetben kivánnám, hogy Bethlen a megkötendő béke biztositása végett, a birt hét megyének némelyikét visszabocsássa. Ez időszerint eredmény nélkül lépnénk föl ily követelésekkel.“ E miatt meg kell elégedni, ha Bethlen okmányilag és esküvel igéri, hogy sohasem fog többé a király ellen támadni; ugyszintén Erdély, s a hét megye rendei fogadják, hogy a fejedelmet, ha igéretét megszegné, nemcsak nem támogatják, hanem a király védelmére fegyvert ragadnak.

A primásnak kifogása volt az 1624-iki egyesség azon pontja ellen, mely a királyt a 30000 forintnak évenkinti fizetésére kötelezi. Az általános amnestia ellen is fölszólalt, miután nézete szerint a büntetlenségre való kilátás nagy mértékben előmozditja a zavargók törekvéseit. Végre ellene volt uj török béke létrehozásának, elég lévén megerősiteni a gyarmati egyességet. Reméllé, hogy Bethlen a békét, mely ily alapokon létrejő, megtartandja, okulva eddigi kisérleteinek sikertelenségén; haladó kora és hanyatló ereje által is

visszarettentve uj vállalatoktól. És legroszabb esetben, ha a béke nem lesz állandó, a király legalább időt nyer, hogy a birodalmában és örökös tartományaiban dúló zavarokat lecsillapitva uj erőket gyüjtsön. Szükséges tehát, hogy a király biztosokat nevezzen, kik Bethlen küldötteivel a fegyverszünetet megkössék és a béketárgyalásokat haladéktalanul megkezdjék [1].

A király ezen előterjesztést elfogadta, bár a német tanácsosok mindent megtettek, hogy a béketárgyalásokat meghiusitsák [2]. A békealku vezetésére a nádor, Pázmány, Senynyei cancellár és Cziráky Mózes neveztettek k. biztosokká [3]. Az utasitás, melyet vettek, teljesen összhangzó velt a primás javaslataival [4].

Az alkudozások november közepetáján vették kezdetüket. De csakhamar komoly nehézségek támadtak. Az erdélyi biztosok az 1624-iki béke változatlan föntartását és a törököknek a békébe való befoglalását kivánták; miről pedig a király, — kihez előbb Sennyei, majd maga Pázmány is fölutazott [5], — hallani sem akart. Végre az erdélyiek engedtek, s megszüntek sürgetni a török befoglalását.

---

[1]) Pázmánynak Pozsonyból 1626 nov. 9-én — Pray, Szalay és Horváth M. hibásan irják 19 — kelt fölterjesztése Miller, I. 130 l.

[2]) A nádor irja: „Istent hivom bizonyságul oly nehezen és nagy dologgal condescendáltattuk az oda föl való tanácsot és a mi kegy. Urunkat is." Eszterházy II. 444 l.

[3]) A nov. 11-én kelt k. rend. Prim. vil. levt.

[4]) Az utasitás nem ismeretes, de tartalmára elég világot vet az alkudozások folyama.

[5]) A király 1626 nov. 17-én meghagyja biztosainak, hogy ne engedjenek; egyuttal ohajtását fejezi ki, hogy a nádor és a primás hozzá fölutazzanak. De ezek Sennyeyt küldötték föl, ki által ujra oly utasitást vesznek, hogy a törököt semmi esetre sem szabad a békébe foglalni. November 22-én Pázmány személyesen ment Bécsbe s másnap visszatér Pozsonyba azon k. rendelettel, hogy a biztosok haladéktalanul kezdjék meg a tárgyalásokat s igyekezzenek a bécsi béke némely pontjainak előnyös megváltoztatását kivinni. (Eszterházy II. 441 l. Miller

Ezen előzmények elintézése után a november 24-iki öszszejövetelen Pázmány előadta a király kivánatait. A fejedelem fogadja okmányilag, hogy a király ellen többé nem intéz támadást; hatalmazza föl Erdély és a hét megye rendeit oly kötelezettség elvállalására, hogy őt, ha fogadását megszegné, nem fogják támogatni; bontsa föl a király ellenségeivel kötött szövetkezéseit; vezesse ki hadait a király területéről, küldje el Mansfeldet és a török segédcsapatokat, mondjon le az évi 30,000 forintról, melyre a nikolsburgi egyesség alapján joga van; végre elégedjék meg a király által adandó korlátolt amnestiával.

Minden egyes pont hosszas és élénk eszmecserét idézett elő. A fejedelelem kész — mondják az erdélyiek — biztositani a királyt, hogy többé megtámadni nem fogja, s megengedi alattvalóinak, hogy a király által kivánt okmányokat kiállitsák; de vajjon fogja-e viszont a király is biztositani és megengedi-e, hogy a magyar rendek hasonló kötelezettségeket vállaljanak el? A k. biztosok elutasitó választ adtak; hisz — igy szóltak — a király sohasem támadta meg a fejedelmet, sohasem szegte meg fogadásait.

Bethlen nem volt hajlandó lemondani a 30,000 forintról. Ne tagadja meg a király — kérték biztosai — ezen segélyt; annálinkább, mert a hét megye jövedelmei a véghelyek föntartására elégtelenek és illő, hogy a király ezekről gondoskodjék, miután a kapitányok hűségi esküvel vannak neki lekötve. Ezen tekintetek nem győzték meg a k. biztosokat, kik főleg azt hangsulyozták, miként a fejedelem ezen összeg fizetésére utalva a portán és más szövetségesei előtt kérkedett, hogy a király adót fizet neki.

I. 131 l. A bécsi nuntius 1626 nov. 25-én, és a florenci követ ugyanazon napon.)

Az amnestia kérdése szintén nagy fontossággal birt. A király ugy volt meggyőződve, hogy a büntetlenségre való kilátás nagymértékben előmozditja a fölkeléseket, s hogy a korona tekintélye követeli azon alattvalóinak megbüntetését, kik az elmult zavarok főrészesei voltak, biztosai ezt őszintén előterjesztették és az erdélyiek kérdésére: kiket tekintenek a zavarok főrészeseinek s vajjon remélheti-e a fejedelem, hogy közbenjárására kegyelmet nyernek; Illésházy Gáspárt nevezték meg, kinek és másoknak is a király kész lenne megkegyelmezni, de tudja, hogy kegyelmet sem kérni, sem elfogadni nem fognak. És a következő észrevétellel zárták be a discussiót: Ne sürgesse a fejedelem az amnestiát, mert azon gyanura ad alkalmat, hogy még mindig keresi a fölségsértők jóakaratát.

A török békeügyre nézve abban történt megállapodás, hogy a király, ha a budai basa által fölkéretik, három hónapra terjedő fegyverszünetet enged, melynek tartama alatt Komáromban békealkudozások kezdetnek [1]).

Mikó és Lónyai siettek uruknak értésére adni az értekezlet részleteit és utasitásokat kértek. Hogy pedig a békeügy utjában ne gördítsen ujabb akadályokat, Pázmány szokott melegségével és nyiltságával fordult hozzá. „Vajha az Úr Isten — irja többi között — a fged szivét és ezt a szünetlen való nyughatatlan törődését, elméjének és testének fáradozásait más alkalmatosb dologra fordította volna. De ezt is nagy kiváltképen való Isten ostorának tarthatjuk, melylyel szegény magyar hazánk sanyargattatik, hogy nemzetünk vére romlik és fogy. Iszonyodom megmondani, de azt hiszem, kétszázezer magyar héjával vagyon e Magyarország tizenhárom esztendő alatt, ugy hogy fged eddig úgy viselte a magyar nemzethez magát, mintha ugyancsak

[1]) A november 24-iki értekezlet jegyzőkönyve Prim. vil. levt.

ennek romlására emeltetett volna a fejedelemségre.

Ezt én, látja Isten, nem idegenségből, sem gyülölségből nem irom hanem kivánnám azt, hogy fged immár valahára magába szállván, engesztelné Istenét, eddig való dolgairól és azután jobban kiméllené a magyar vért és országot.... Mert hacsak a hiuságos szóról is számot kell adnunk, gondolja meg fged ennyi sok rablásban és éhen halásban fohászkodó szegénységnek, ennyi sok ártatlan vérnek kiáltása minemü vádolást teszen az Istennek igazságos széke előtt“ [1]).

E sorok, — melyekben nem a katholicismus érdekeiért buzgólkodó főpap szól, s nem a trónt támogató államférfiú, hanem a hazafi kesereg hazája romlásán és kemény itélettel sujtja annak okozóját, — nem maradhattak hatástalanok. Bethlen lelke nem volt elzárkózva a nemesebb hazafiui érzetektől, s ezeket fölébresztették a primás lelkes szavai. Hatásuk nemcsak válasziratában [2]), elhatározásaiban is nyilvánul. Biztosai-

---

[1]) Pozsonyból 1626 nov. 24. Miller I. 136 l.

[2]) Körmöczről nov. 30-án kelt. Igazolni s menteni igyekezik magát. „Kivántuk volna, hogy ennyi tracta és végzés ne lett volna. De ha büneinkért igaz itéletéből az Úr Isten mindnyájunkat ezzel akart meglátogatni, arról nem tehetünk.... Bátor megbüntessen minket is, ha minden igyekezettel abba elménket száma nélkül nem fárasztottuk, miképen fordithattuk kicsiny állapotunk szeriut való szolgálatunkat... nemzetünknek hasznára, magunknak dicséretes emlékezetére. De arra mi e napig confidentiát nem találtunk.“ Tulzottnak mondja azon állítást, hogy háborúiban 200000 magyar veszett el; mindenkép kimélni igyekezett a magyar vért. Most is lehetőleg engedékenynek bizonyítja magát. Kéri a primást müködjék a béke létrehozása érdekében. (Miller I. 138 l.) Pázmány e levél vétele után ismét irt Bethlennek, ezen irata nem ismeretes; utal erre a fejedelem dec. 12-iki levele. Miller I. 144 l.

nak oly utasitásokat küldött, melyek a békés megoldást lényegesen előmozditották.

A december 6-án tartott értekezletet már csak három pont foglalkoztatá, s az erdélyi biztosok ezekre nézve sem mutatkoztak makacsoknak. A 30,000 forint megtartására csak gyenge kisérletet tettek, s ezzel Pázmány és Eszterházy eszélyes fölszólalása után föllhagytak. „Ezen összeg fizetése — mondották — ellenkezik a király méltóságával, s ujabb surlódásokra adhat alkalmat. Ha mindazáltal a fejedelem lelkiismeretesen megtartja a békét s ellenség által megtámadtatnék, számithat a király támogatására." Az amnestia kérdése nagyobb nehézséget okozott. A fejedelem becsületbeli kötelességének tekinté hiveinek részére büntetlenséget biztositani s őket megtartani azon jószágok birtokában, melyeket tőle zálogban vagy adományul nyertek. Viszont a király is uralkodói hivatásának mondá a zavarok előidézőit megbüntetni, s hiveit birtokaikba visszahelyezni [1]).

Bethlen, hogy némi engedményeket kiküzdjön, Pázmányra igyekezett hatni. „Nem reméllettük, — irja nekie — hogy kegyelmetek ilyen nagy lehetetlenségre kényszeritsen bennünket, kiváltképen a két utolsó punctot (amnestia megtagadása és jószágok visszaadása) soha conscientiánknak megbántódása, alacsony állapotunk szerint való becsületünknek s eddig való hitelünknek e világon földig lerombolása nélkül nem cselekedhetjük magunk fejétől . . . . Szeretettel kérjük kgdet legyen azon, lelkünk veszedelmével és gyalázatunkkal való dolgoknak kivánságival tovább ne terheltessünk, hanem inkább ha ő fge birodalmainak csendes állapotot akar szerezni, ugy cselekedjék kegyelmesen ő fge szegény hiveivel,

[1]) A k. biztosok válasza a fejedelem biztosainak előterjesztésére. 1626 dec. 6. Egyk. más. Prim. vil. levt.

hogy ilyen veszedelmes és gyalázatos állapottal ne exacerbáltassanak" [1]).

De Pázmány ismerte Bethlent és a viszonyokat, s nem javasolt engedékenységet. Előrelátta, hogy a fejedelem — cserben hagyatva szövetségesei [2]), fenyegetve a Németországban diadalmaskodó császári fegyverek által — kényszeritve lesz ujabb áldozatokat hozni. És nem csalódott. Az erdélyi biztosok decemberközepetáján jelenték, hogy uruk a 30,000 forintra tartott igényéről lemond, magyarországi megyéi és városai által kiállitatja a kivánt okmányokat, a béke megkötése után kivezeti hadait és elbocsátja szövetségeseit, megegyezik az elidegenitett javak visszabocsátásában és megelégszik az amnestia azon alakjával, melyet a király ajánlott [3]).

Ezekután elháritva lévén a nehézségek, a békeokmány s a többi iratoknak szövege állapittatott meg. És december 20-án a megerősités kieszközlése végett Sennyey Bécsbe ment, az erdélyiek Bethlenhez utaztak. A király örömmel adta megerősitését. Ez egyességet nagy mértékben előnyösnek tarthatá, nem annyira positiv előnyeinél, mint inkább erkölcsi hatásánál fogva. Mig a megelőző békealkudozásokban kényszeritve volt elfogadni a fejedelem által előterjesztett föltételeket, most maga szabta meg ezeket s fogadtatta el a fejedelemmel. A magyar korona ujra érvényesiti régóta elenyészett tekintélyét [4]). S ezen eredmény érdemében Pázmány és

---

[1]) Dec. 12. Körmöczről. Miller I. 144 l.

[2]) Bethlen ugyanis sikertelenűl szorgalmazta szövetségeseitől az igért segédcsapatokat és pénzsegélyt. És a dán királynak elég dolga volt önmagát védelmezni. Eszterházy II. 462 l.

[3]) Bethlennek 1626 dec. 28-án kiállított nyilatkozata. Eszterházy II. 455 l.

[4]) A spanyol követ 1627 jan. 6-án irja: „El hazer esta paz ha sido necessario, no porque se entienda, que Gabor la ha de cumplir, sino porque la necesidad ha forzado a ella, pues proseguir la guerra

Eszterházy osztoznak, kiknek a király siet kifejezni hálás elismerését. „Értesültünk — irja az előbbinek —, hogy hűséged nem csekély szorgalmat, fáradságot és buzgalmat fejtett ki, miáltal a közügynek és nekünk jelentékeny szolgálatokat tett. Ennélfogva buzgó igyekezeteiért kegyelmes megelégedésünket kivánjuk kifejezni“ [1]).

Bethlen bár hiúságát sértve, nagyravágyó törekvéseit meghiúsitva látta, s miként a primásnak irta „gyalázatjának nehezen szenvedésével“ fogadja el a föltételeket: a hozott áldozatokkal nem tulságosan drága áron vásárolta meg a békét, melyet könnyelműen maga bontott föl [2]). A környezetében levő fölsőmagyarországi rendek is készségesen megnyugodtak az egyesség megállapodásaiban, csak az amnestiára vonatkozó okmány szövegével voltak elégületlenek. A király ugyanis míg a hét megye rendeinek általános bocsánatot biztositott: föntartotta magának, hogy alattvalóit, kik a zavarok előidézésében jelentékeny részt vettek, megbüntethesse. A rendek vonakodtak elfogadni ezen okmányt s azt oly módon kivánták fogalmaztatni, miként a megelőző egyességek alkalmával szokásos volt. Lónyay megbizatott ezt a békeokmányok kicserélése alkalmával előterjeszteni [3]).

---

contra Bethlen era imposible, por faltarle al Emperador todo lo necesario para hacerla.“ És a florenci követ dec. 23-án megjegyzi a békefoltételeiről: „Sono in molte parti piu vantaggiosi per S. M., di que che qua si sperava di poter conseguir.“

[1]) Dec. 22-én Miller I. 146 l. Ekkortájt Pázmányt, Eszterházyt és Zrínyi Györgyöt egyidőben betegség, láz lepte meg. A király több udvari orvost küldött le gyógyitásukra. Ezek a két elsőt megmentették, de Zrínyi dec. 20-án a primási palotában kimult. (Bécsi nuntius 1626 dec. 23 és 30.)

[2]) Bethlen 1626 dec. 28-án Lőcsén irja alá a békeokmányt. (Eszterházy 454 l.) Ugyanezen napon ir Pázmánynak. Miller I. 148 l.

[3]) Pázmány 1627 jan. 11-ikén irja a királynak: „D. Lónyay nomine Statuum etiam nunc vehementer urget ut Amnestia per Maie-

VI.

A pozsonyi békeokmányok kicserélése. — Az amnestia ügye. — Bethlen biztosai Bécsben. — A pozsonyi egyesség végrehajtása. — Tokaji tárgyalások. — A szönyi török béke. — Bethlen kétszinü politikája.

A megerősitett békeokmányoknak 1627 első napjaiban, Pozsonyban kelle kicseréltetniök. A király ennek eszközlését a nádorra, Pázmány és Sennyeyre bizta [1]). De Eszterházyt betegség távoltartotta. S igy a primás január 11-én Sennyey és Ostrosich jelenlétében fogadta Mikót és Lónyayt [2]), kik a fejedelem által aláirt békeokmányt bemutatták, a mely nem volt ugyan teljesen összhangzó az előre magállapitott szöveggel, de az eltérés csekély fontossággal birt, s nem okozott nehézséget [3]).

---

statem V. eo modo concedatur, quo prioribus pacificationibus." Eredeti Cs. titkos levt.

[1]) A királynak 1627 jan. 4- és 9-én Pázmányhoz intézett levelei. Miller I. 150 s kk. ll.

[2]) Lónyay január 9-én érkezett Pozsonyba, miről Pázmány ugyanazon napon értesíti a királyt. Ezen levélben bizonyos titkos ügyről is tesz említést, melynek értelmét nem ismerem. „Secretam Instructionem, quam obsignatam dederamus Domino Kéri non fuit opus aperire, sed obsignata est reportata." Egyuttal fölkéri a királyt, nevezzen mielőbb a béke végrehajtására biztosokat, hogy az ellenséges had „qui nunc quoque aliquot Comitatus absumit ad sua amandari possit." Eredeti. Cs. titkos levt.

[3]) „Duo puncta sunt — irja jan. 11-én Pázmány a királynak, quae Princeps in Diplomate aliquantum variavit. Primo quod Mansfeldum Comitem nominat. Secundo quod loco iuramenti scripsit Assecuratorias, ubi de Transylvania agitur. Sed ea nobis tolerabilia videntur. In Reversalibus quoque de bonorum restitutione aliquid immutavit, sed illud quoque si recte intelligatur non obest. Neque modus est ob haec minutiora novas difficultates texere." Eredeti. Ugyanott.

Ekkor Lónyai előadta a rendek kivánatát, miszerint za amnestia előnyei Bethlen alattvalóira is kiterjesztessenek. A magyar cancellárnak nem volt ezellen kifogása. Azonban a primás, Ostrosich által támogatva, ellene volt az általános am. nestia megadásának, bár kész volt némi engedményeket tenni.

Uj okmányt fogalmazott, melyben a király nem mondaná ki, hogy alattvalóit, kik a zavarokban résztvettek, megbüntetni fogja; hanem az amnestiából kivenné azon alattvalóit „kik ellene önkényt fegyvert ragadtak, vagy pedig a mozgalmak idejében egymásközött erőszakos tetteket, rablásokat, gyilkosságokat vittek véghez, s károkat okoztak; ezek, ha a sértett, vagy kárositott fél által a rendes biróság elé idéztetnek, megjelenni s a birói itéletnek hódolni tartozzanak." És mig az erdélyi biztosokat reábirta, hogy ezen szöveggel megelégedjenek, a királyt is meggyőzni iparkodott, hogy többet nem engedhet. „Buzgón kérem fgdet — irja — ne méltóztassék, a fged alatt álló megyék rendeit általános amnestiában részesiteni. Ez lelkiismeretbe vágó ügy. A károsult magánosok rovására csak akkor lenne szabad ily amnestiát engedni, ha a békét nem lehetne máskép létrehozni, miután azonban ezen eset nem fordul elő, ugy hiszem nem kell megadni [1]).

Pázmány január 11-én saját testvére, György által Bécsbe küldé az iratpéldányokat, melyek szerint a békeokmányt s az amnestiára vonatkozó k. nyilatkozatot kiállitani kelle [2]). S midőn már két nap mulva kezei között voltak a királyi aláirással ellátott okmányok, magához kéreté az erdélyi urakat és elháritván a nehézségeket, melyek az utolsó

---

[1]) Pázmány jan. 11-iki levelében.

[2]) A király jan. 12 én gyors futár által küldött levélben értesiti Pázmányt, hogy az okmányokat kivánata szerint fogja kiállitatni. Miller I. 152 l.

perceben fölmerültek [1]), a békeokmányok kicseréltettek [2]).

Bethlen biztosai ezután Pázmány kiséretében Bécsbe utaztak. A királynál tisztelegni s őt biztositani kivánták, hogy urunk a létrehozott békét lelkiismeretesen fogja megtartani [3]). Innen Erdélybe siettek [4]), Pázmány pedig miután a béke végrehajtására kiküldendő biztosok tárgyában javaslatokat tett [5]), fölkereste a Kismartonban betegen fekvő nádort s vele az ország közügyeiről értekezett [6]).

[1]) A m. cancellaria ugyanis az amnestiáról szóló okmánynak bevezető és zársoraiban eltért Pázmány fogalmazatától. Az erdélyi biztosok ez ellen kifogást tettek. S Pázmány, hogy őket megnyugtassa, nyilatkozatot állított ki, melyben igéri, miszerint a király által uj okmányt fog kiállittatni. „Nos Petrus ... Memoriae commendamus ... quodcum circa Praefationem et finalem conclusionem Diplomatis S. Mtis de Amnestia quaedam dificultates occurrissent... DD. Ablegatos ita duximus esse assecurandos, quod tam Praefationem, quam finalem conclusionem, si ab ultima Viennensis Pacif. Amnestia discrepare dignoscantur, prorsus in simili forma expediri ... curabimus, salva tamen Amnestiae ipsius formula permanente. ...“ 1627 jan. 13. Egyk. más. Simor primás kéziratai között.

[2]) A király Pázmánynak 1627 jan. 13. Miller I. 156 l.

[3]) Florenci követ 1627 jan. 20. Eckemberg hg. Pázmánynak Bécsből jan. 12. Miller I. 155. l. — Jan. 19-én a király Bethlennek ir, őt jó szándékaiban megerősíteni iparkodik. Egyk. Más. Simor primás kéziratai között.

[4]) Pázmány mindkettővel szivélyes viszonyba lépett, s több levelet váltott. Mikónak 1627 marc. 6-án és virágvasárnapján Pázmányhoz intézett levelei a Prim. vil. levt. Lónyaynak 1627 april 13 kelt levele Miller I. 161 l.

[5]) Florenci követ jan. 20 és 27.

[6]) Ezen értekezletről Eszterházy jelentést tesz a királynak. Tanácskoztak a török békealkuról; biztosokul ajánlották: Cziráky Mózest, Forgách Miklóst, Eszterházy Dánielt; elnökül pedig Dallos győri püspököt. A Zrinyi halála által megürült horvát bánságra Pázmány a zágrábi püspököt, a nádor Erdődy Zsigmondot javasolja kineveztetni. Dunán inneni főkapitánynyá Bánfy, vagy Nádasdy Pál ajánltatik. „Ego — irja — valetudinem meam adhuc nonnihil afflictam diligenter curo.“ A levél vége, hol a kelet helye és napja volt, hiányzik. Ered. Canc. levt.

De csakhamar kitünt, hogy a békét épen nem tekinthetni biztositottnak. Minden oda utalt, hogy Bethlen ujabb ellenséges tervekkel foglalkozik; hadikészleteit Kassán hagyta, zsoldos hadait szolgálatjában tartotta és az ausztria ház ellenségeitől követek et fogadott. A primás figyelmeztette a királyt ezen jelenségekre. „Ismételem — ugymond — mit több izben kifejtettem: béke idejében szükséges a bekövetkezhető harci veszélyek elháritásáról gondoskodni. Eperjesre tábornokot kell küldeni, mint I Ferdinand tette, midőn Kassát János Zs. birta. Enélkül a fölső részeket nem lehet célszerüen kormányozni. Eperjes nagy fontossággal bir, 300 lövész is megvihatlanná teszi s innen fged könnyen hüségben tarthatja a fölsőmagyarországi megyéket és városokat. Fged tekintélye szintén követeli, hogy Magyarország ama terjedelmes része kormányzóval birjon. Gondoskodni kell továbbá, hogy fged ellenségeinek követei ne közlekedhessenek Bethlennel, mire a harmincadosok természetesen nem elégségesek“ [1]).

Ezalatt marcius első felében a király és a fejedelem biztosai a pozsonyi egyesség végrehajtása végett Tokajban találkoztak. Amazok — elnökük Pyber egri püspök volt — folytonos levelezésben állottak Pázmánynyal, kinek időközönként a tárgyalások menetéről jelentést tettek s utasitásait kikérték [2]). Mert nehézségek most sem hiányoztak.

Bethlen a békeokmányokban igérte, hogy a jószágokat, melyeket 1619 óta beirt, akár maga, akár mások kezei-

---

[1]) Pázmány azt is ajánlja a királynak, intézkedjék, nehogy Mansfeld kivonuló hadai a töörkhöz csatlakozzanak. (1627 marc. 11. Ered. Cs. titk. levt.)

[2]) Miller (I. 158 s kk. ll.) közli a k. biztosoknak 1627 marcius 8, 17, april 20, 24 s május 10-én Pázmányhoz intézett jelentéseit.

ben vannak, jogos tulajdonosaiknak visszaadatja. A k. biztosok ennek alapján mindazon jószágok visszaadását kivánták, melyek idegen kezekben léteztek; de az erdélyiek ezt megtagadták. A fejedelem igéretét akként magyarázták, hogy csak azon jószágokról szól, melyeket beirt s nem terjed ki azokra, melyeket eladományozott és elzálogositott volt; egyuttal kiemelték, hogy ama igéretben nincs meghatározva, miszerint a jószágokat a jelen értekezletek alatt kell visszaadatnia. Emellett a Bethlen által birt magyar területhez tartozó több megyei és városi hatóság késett kiállitani a pozonyi egyességben megállapitott téritvényeket; némely főispány és várkapitány pedig vonakodott a királynak hűséget esküdni.

A k. biztosok ezen tényekből következtették, hogy a fejedelem szándékosan támasztja e nehézséget, s meggátolni kivánja a béke végrehajtását. Ily körülmények között kétségeik voltak, mily magatartást kelljen elfoglalniok. Emiatt a primás tanácsát kérték ki.

„Úgy látszik — válaszol ez — Bethlen biztosai vagy a kákán is csomót keresnek, vagy amiatt késleltetik a tárgyalások befejezését, hogy a birodalmi viszonyok alakulását bevárják. Miután a fejedelem már az előbbi (1621 és 1624-iki) egyességek alkalmával kötelezte magát azon jószágok visszaadására, melyeket eladományozott, az utólsó egyességnek csak azokról kelle intézkedni, melyeket beirt, vagy elzálogositott; és megállapittatott, hogy ezek is visszabocsáttatnak, a tényleges birtokosok kártalanitása a fejedelem által fogván eszközöltetni. A fejedelem arra is kötelezte magát, hogy a kapitányok és más főtisztviselők által a hűség esküjét letételi. Uraságtok tehát sürgessék őt igéreteinek teljesitésére. Egyébiránt ezen ügyben megfontolva kell haladni s ő fge parancsa nélkül nem szabad a tárgyalásokat megszakitani.

Idö és türelem nagy hatást szokott gyakorolni ily ügyek fejlődésére“ [1]).

De mig a k. biztosoknak o v a t o s s á g o t ajánlott s a béke állandósitását hön ohajtotta, nem mulasztotta el uralkodóját ismételve figyelmeztetni a körülményekre, melyek a k ö z e l e d ő vész e l ő h i r n ö k e i k é n t tüntek föl. „Bizonyos — irja — hogy Bethlen igéreteiben nem lehet bizni, miután adott szavával nem szokott gondolni s midőn alkalom nyilik érdekeinek előmozditására, elvállalt kötelezettségein könnyen túlteszi magát. Ez minden okos ember előtt világos és a közügy nem csekély hátrányára többször tapasztaltatott. Ha tehát fged a közjót szivén hordja, szorgalmasan kell gondoskodnia a magyar ügyekről; mert a szenvedései és nyomora által elkeseritett népet könnyen lehet kétségbeesett tettekre inditani.“ Egyébiránt hitte, hogy a fejedelem az 1627-iki év folytán nem fog a király ellen támadni [2]).

S ezen hitet alaposnak bizonyitá a tokaji tárgyalásokban beállott kedvező fordulat. A fejedelem m á j u s k ö z e p e t á j á n nagy engedményeket tett; igérte, hogy az összes még idegen kezekben létező jószágok július 25-ig jogos birtokosaiknak visszaadatnak. És igy a p o z s o n y i e g y e s s é g v é g r e h a j t á s a akadálytalanul eszközöltethetett. [3]).

Mig a pozsonyi béke végrehajtatott: a t ö r ö k b é k e l é t e s i t é s e iránt is folytak tárgyalások. Ugyanis a porta az 1625-iki gyarmati egyességet, Bethlen fondorlatai következté-

---

[1]) 1627 május 6, Selyéről. Miller I. 175 l.

[2]) Pázmány ajánlja, hogy Komáromban és Ujvárban, szükség esetére, élelmi- és lőszerek tartassanak készen. „A mult évben is — mondja — élelmi szerek hiánya tette tönkre a szép hadsereget, akadályozta előnyomulását.“ 1627 april 22 Miller I. 178 l.

[3]) Az 1627 május 19-én kelt tokaji szerződés. Eszterházy III. 47 s kk. ll.

ben nem erősitette meg, söt, midőn a budai basa a fejedelem mellett táborba szállott és Damasdot bevette, egyenesen fölbontotta.

A pozsonyi alkudozások alkalmával Bethlen ismét azon fáradott, hogy a királyt a törökkel kiegyenlitse. Mindenekelött fegyverszünetet hozott létre, a melynek tartama alatt a király Eszterházy nádort, a szultán Murteza budai basát bizta meg az alkudozások vezetésével. De kétszinü politikáját, melyet egy évtizeden át oly sikerrel üzött, most sem hagyta el.

1627 tavaszán Bécsben fölelevenité a török ellen inditandó nagy háborúra vonatkozó terveit [1]). És ugyanakkor hollandi, angol, meg dán követeket fogadott és az angol kormány portai ügynökének igéretet tett, hogy oly nehézségeket fog a török alkudozások utjába gördíteni, melyek azok megszakitását és a háború megujulását fogják maguk után vonni. [2]) Röviddel utóbb ismét Pázmánynak ajánlá föl jó szolgálatait [3]); azonban hideg fogadtatásra talált. A primás őszintén kifejezést adott az irányában uralkodó bizalmatlanságnak. „Nem kell csudálkoznia — irja többi között — hogy ujabb mozgalmai ismét gyanut keltettek, melyet a dán és svéd követek érkezése megerősitett: annálinkább, mert a korábbi évek eseményei méltó aggodalmakat szülhetnek a jövőre nézve" [4]).

---

[1]) Eszterházy III. 44 és 155 ll. És a florenci követ 1627 jún. 9: „Bethlen fa diverse propositione como ne ha fatte altre volte per ingannare, in servizio dell' Imperatore e della Christianitá contro il Turco-Hanno detto i Consiglieri, che sia ben sentirlo, con darle buone parole, senza impeguarsi in scritto."

[2]) Florenci követ 1627 april 14. És Eszterházy III. 153 l.

[3]) Bethlen 1627 augustus 29-én Bécsbe küldött titkára által levelet ir Pázmánynak. Jászay. A szönyi béke Tudománytár. IV. 249 s kk. ll.

[3]) Pázmánynak 1627 sept. 6-án Bethlenhez intézett levelét nem ismerem. Tartalmát ugyanazon napon közli a királylyal. E levél ered.

Ezalatt Szőnyőn megkezdettek és csakhamar szeptember 13-án befejeztettek az alkudozások. A gyarmati egyesség megujittatott [1]. S a portán az angol ügynök ellenzése dacára megerősittetett [2].

VII.

A magyar főpapok végrendelkezési jogának visszaállitása. — Előzmények. — A kamara önkényes foglalásai. — Botrányok. — Pázmány törekvései. — Az 1625-iki pozsonyi értekezlet. — Pázmány emlékirata. — Küzdelmei a kamarával. — Lamormain atya befolyása. — A bécsi jogtudósok. — A k. okmány. — Pázmány föllépése a zágrábi püspök hagyatéka tárgyában.

Pázmány tevékenységének eredményei között nem legjelentéktelenebb az, mely a magyar főpapok végrendelkezési jogát visszaállitá és szabályozá.

Régibb időkben az egyháziak nem intézkedhettek végrendeletileg vagyonuk azon részéről, melyet javadalmuk jövedelmeiből szereztek. Mindazáltal már a XII-ik század második felében eltérni kezdettek a régi törvények szigorától. Hazánkban is a XVI-ik századig, az alsóbb rendü egyháziak és főpapok egyaránt, jogérvényüleg intézkedtek összes hagyatékaikról, anélkül, hogy jogukat akár a szent szék, akár a király megtámadta volna. És az 1566-iki nagyszombati zsinat végzése, mely az egyház régi kánonjainak érvényét visszaállitani igyekezett, hatály nélkül maradt [3].

Császári titkos levt. A király sept. 9-én megelégedését fejezi ki neki azirant, mit Bethlennek irt. Miller I. 195 l.

[1]) A szőnyi békealkudozások iratai Jászay értekezésében, Eszterházy M. életének III. kötetében és Salamon „két magyar diplomata“ cimü müvében találhatók.

[2]) Eszterházy III 175 s kk. ll.

[3]) V. Ö. Szvorényi Jus publicum Eccl. Hung. 518—561 ll.

Országos törvényeink az egyháziak végrendelkezési jogáról nem intézkedtek szabatosan. De a Hármaskönyv I. részének 5 cimét, mely a nemesek végrendelkezési jogát biztositá, úgy tekintették, mint az egyháziakra, a nemesi előjogok részeseire is kiterjedőt. S bár a főpapok végrendeleteiknek jogérvényét biztositandók, azokat a király által megerősittetni szokták: a kamara a főpapok hagyatékaira nem támasztott igényeket, még azokéra sem, kik végrendelet nélkül multak ki.

De 1580 után, a kamara fölhasználva az esztergomi érsekség hosszú üresedését, a főpapi hagyatékokat jövedelmi forrásoknak kezdette tekinteni s azokat többnyire — akár volt végrendelet, akár nem — önkényesen lefoglalta, gyakran erőszakosan szétragadozta. Ezen eljárás igazságtalanságát a gyakori botrányok, melyekre alkalmat adott, még gyülöletesebbé tették. Igy midőn 1623 tavaszán Preiner győri főkapitány, a bécsi titkos tanácstól vett rendelet értelmében, Lépes Bálint kalocsai érsek és győri püspök hagyatékát lefoglalta, a káptalan tiltakozott és vonakodott az elhunytnak, a káptalani sekrestyében őrzött, 8000 forintnyi készpénzét kiadni. A főkapitány, hogy követelésének nyomatékot kölcsönözzön, egy reggel, mig a kanonokok az isteni tiszteleten voltak, katonákat állított a templom ajtaja elé. A káptalan viszont fenyegetődzött, hogy Preinert egyházi átokkal sujtandja. Ebből elkeseredett viszályok keletkeztek, melyeket Pázmány sem tudott lecsillapítani s utóbb az 1625-iki országgyülés intézett el [1]).

A primás ezen eset által fölhiva érezé magát, hasonló erőszakos lefoglalások és botrányok ismétlődését megelőzni; egyuttal azon ohajtás is vezérelé, hogy a főpapok hagya-

[1]) Preinernek 1623 május 15 és 16-án Pázmányhoz intézett levelei. Ered. prim. vil. levt.

tékai egyházi célok javára értékesittessenek. Fölkérte tehát a királyt, hogy a főpapok végrendelkezési jogát biztositsa. S ez gyóntaja, Beocanus atya sürgetéseire, igéré, hogy e kivánat iránt jogtudósokat fog megkérdezni. De igéretéről megfeledkezett; jó ideig semmi sem történt [1]), mig egy ujabb botrány az ügyet ismét előtérbe állította.

Balásfy Tamás, pécsi püspök 1625 marcius 10-én Pozsonyban meghalálozott. Vagyonának nagy részét végső napjaiban szétragadozták szolgái. Csekély hagyatékát pedig, alig adta ki lelkét, a kamara sietett lefoglalni s annyit sem hagyott, miből koporsót készíttetni és a temetés költségeit födözni lehetett volna. A geniális főpap teteme három napon át elhagyatva és disztelenül feküdt a kifosztott házban, mig az irgalom gondoskodott eltakaritásáról [2]). Pázmány haladéktalanul tudomására hozta a királynak ezen esetet s figyelmeztetvén régibb igéretére, biztosok kiküldését javasolta, kik a clérus és a kamara meghallgatása után a végrendelkezés kérdésében határozzanak [3]).

A király ekkor a magyar kamarát véleményadásra hivta föl. Ez nem ellenzé a főpapok végrendelkezési

---

[1]) Bécsi nuntius 1626 jan. 14.

[2]) Pázmány 1625 marc. 12 a királynak. A levél végén irja, hogy értesült „inter scripturas ac lucubrationes defuncti D. Balásfy quaedam eiusmodi esse, quae nullo modo expediat ad manus plurium devenire. Itaque caetera quidem mobilia ego non attingam, eiusmodi tamen proprias ipsius lucubrationes, salvo officio non possum non ad me recipere. Mti V . . . oretenus referam, cur id fieri omnino necessarium fuerit, literis enim committere non possum.“ (Ered. canc. levt.) Ezen iratok lefoglalása miatt a kamara 1625 april 28-án kelt fölterjesztésében panaszt emelt a királynál: „De solita residentia quondam Thomae Balásfy eiusdem nonnulla scripta . . . minis et interminatione violentiae a nobis extorsit.“

[3]) Pázmánynak april 12-én a királyhoz intézett második levele. (Ered. canc. levt.)

jogának visszaállítását; de inditványba hozta, hogy a hagyatékok három részre osztassanak: az egyik a véghelyek föntartására, a második egyházi és jótékonysági célokra fordíttassék, a harmadik pedig a végrendelet értelmében osztassék szét; egyébiránt föntartandónak vélte a király jogait a főpapok hagyatékaira, s azokra nézve a rendelkezés ezentúl is a kamarához tartozék [1]). Ezen fölterjesztés átküldetett Pázmányhoz, hogy a magyar főpapokkal tartandó értekezletben tanácskozás alá vegye és észrevételeit közölje.

A primás 1625 april első napjaiban Pozsonyba hivta meg a főpapokat s a káptalanok küldötteit. Az értekezlet beható tanácskozás után vonakodott a kamarai javaslatot alapul elfogadni. Egyrészről nem ismerhette el, hogy a király a főpapok hagyatékára jogokkal bir és másrészről a javaslatba hozott fölosztási módot az egyház törvényeivel s érdekeivel nem tartotta megegyeztethetőnek: mintán ez esetben a főpapok hagyatékai inkább a királyi kincstár, mint az egyház javának előmozdítására szolgálnának. Ezzel szemben más tervet dolgozott ki. Eszerint a főpap halála után három káptalani tag irja össze és zárolja le a hagyatékot: ezek a végrendeleti végrehajtókkal födözik a tisztességes temetés költségeit, kielégitik a szolgákat s hitelezőket és az elhunyt lelki üdvére némi alamizsnát osztanak ki. A házi butorok az örökösöket, a könyvek a káptalant, az egyházi ruhák és edények a főegyházat illetik. A fönmaradt hagyaték három részre osztatik; az egyik papnöveldék alapitására, a másik két rész pedig a végrendeletben kijelölt célokra fordittatik [2]).

---

[1]) A kamara 1625 april 28-án kelt, utóbb tárgyalandó fölterjesztésében emliti, hogy a szövegben összeállitott javaslatot nyujtotta be a királynak.

[2]) Postulata Cleri Hung. circa mobilia Prael. defunctorum. Egyk. más. M. Akademia kéziratai között.

Pázmány midőn az értekezlet fölterjesztését a királynak bemutatá, azt egy emlékirattal támogatta, melyben kimutatta, hogy a királyt a főpapok hagyatékainak lefoglalására sem természetes, sem positiv törvények nem jogositják föl, hogy a kamara ezt önkényesen és csak ujabb időkben kezdette gyakorolni.

Hogy azt kimutathassa törvényes közegek által kihallgatott némely agg férfiakat, kiknek tudomásuk lehetett a felől, mi történt a XVI-ik század második felében a főpapok hagyatékaival. Hiteles alakban kiállitott vallomásaikból kiderült, hogy a kamara Miksa király uralkodása alatt Oláh és Verancsih primások, Draskovich és Radéczy püspökök hagyatékait nem foglalta le s a foglalásokat csak 1580 körül kezdette meg, nem egyszer a káptalanok és rokonok részéről erélyes ellenállással találkozva [1]).

Pázmány tehát alaposan állithatta, hogy a kamara eljárása ujabb eredetű s hozátette, hogy annak jogossága felől a kamrai tisztek sem voltak meggyőződve; mert az elhunyt főpapok rokonai és szolgái ellen, kik a hagyaték egyrészét rendesen magukhoz ragadták, sohasem inditottak keseretet, mit különben tenni bizonyára el nem mulasztanak.

A kamara önkényes eljárásának megszüntetését már az 1598 és 1618-iki országgyülés és az 1611-iki tartományi zsinaton összegyülekezett főpapok sürgették, s a király 1618-ban kilátásba helyezé. Mert az homlokegyenest ellenkezik az orszá-

---

[1]) Thurzó nádor 1625 feria 4-pr. p. f. Resurr. Dom. fölhivja az esztergomi káptalant, hogy miután a primás bizonyos egyénektől hiteles vallomásokat kiván, egy kanonokot küldjön ki. Ennek folytán Rumer kanonok Ravasz A. nádori megbizottal april 4-én átvette a 88 éves Bende Miklós és Borkovich Lukács vallomásait. Pákay B. k. személynök iskihallgattatott. (A nádor levele és a vallomásokról fölvett jegyzőkönyvek az eszt. kápt. levt.)

gos és egyházi törvényekkel, melyek a főpapok végrendelkezési jogát elismerik. Igy az 1557: X. t. c. mely a védnököket inti, hogy a plebánosok és más mindennemű egyháziak hagyatékainak elfoglalásától tartózkodjanak, a főpapok hagyatékaira és a legfőbb védnökre is kiterjed.

A Hármaskönyv (I. 10) a királyt a főpapok és egyháziak örökösének mondja ugyan, de hozzáteszi, hogy ezt nem oly értelemben kell venni, mintha „az egyházi javakat és birtokjogokat elidegenithetné, hanem amennyiben joga van a megürült egyházi javadalmakat adományozni.“ Eszerint a király örökösödési joga az egyházi javadalmak adományozására szoritkozik, mi onnan is kitünik, mert a törvény őt egyaránt mondja a főpapok és egyéb egyháziak örökösének; már pedig a királyok soha sem emeltek igényeket az alsóbbrendü egyháziak hagyatékaira. Továbbá a király a magtalanul elhaló nemeseknek is örököse; már pedig azok ingatlan javaikról szabadon intézkedhetnek végrendeletileg, minélfogva e jogtól a főpapokat sem lehet megfosztani.

A magyar törvényhozás egyházi ügyekben az egyház kánonjait tekinti irányadóknak. Ezek pedig soha sem jogositották föl az uralkodókat a főpapok hagyatékainak lefoglalására; sőt a tridenti zsinat egyházi átokkal sujtja azokat, kik az egyházi javakat és jövedelmeket bármily módon elidegenitik és lefoglalják. Végre nem illő, hogy a főpapok tetemei méltatlanságoknak legyenek kitéve és hagyatékaikat, mint a halálra itélt gonosztevők javait szétragadozzák. Az ekként származó botrányok megvetés tárgyává teszik az egyházi rendet anélkül, hogy a kamarára nagy haszon háromlanék; mert mit a főpapok nagy gonddal összegyüjtenek, nagyrészben szolgáik és a kamarai tisztviselők ragadják magukhoz. A magyar clérus tehát ezen törvénytelen és az egyházra nézve botrányos gya-

korlat megszüntetését s a végrendelkezési jog visszaállítását kéri [1]).

A király Pázmány emlékiratát a clérus kívánataival együtt a pozsonyi kamarához tette át véleményadás végett. Ez — april 28-iki fölterjesztésében — nem lévén képes okszerűen megcáfolni a primás alapos érvelését, sértő megjegyzések és durva kifakadásokkal igyekezett elfödni okoskodásainak erőtlenségét. Fölösleges — ugymond — a clérus által fölkozott érveknek cáfolatába bocsátkozni. A királyt az 1526: I. t. c. a királyi jövedelmek épségben tartására kötelezi; s ezekhez tartoznak a főpapok hagyatékai. Mert ha a király örökösük az ingatlanok, vagyis a javadalmakra nézve, örökösüknek tekintheti magát az ingóságokban; hisz accidentale sequitur principale. A főpapoknak tehát értésül kell adni, hogy nem magukhoz hasonló, vagy alsóbbrendű egyénnel állanak szemben, hanem urukkal, kit inkább támogatniok kell, mint megfosztani attól is, a mivel bir.

Még gyengébbek és élesebbek a további észrevételek. A kamara földeriteni akarja, miért nem állitotta vissza az 1618-iki országgyülés a főpapok végrendelkezési jogát, bár ez inditványba hozatott. Mert — igy szól — a rendek közől többen kijelentették, hogy nem tartják magukat fölhatalmazva „oly törvény alkotására, mely a főpapok rokonainak és barátainak gazdagitását célozná; s nem illő, hogy kik az egyházi javakból, főpapi rokonaik és barátaik életében, meghiztak, haláluk után is örökösödjenek.“ A Pázmány által eszközölt tanuvallomásokat gúny tárgyává teszi. Az egyik tanu — ugymond — „vásárbiró lévén, inkább vén asszonyok veszekedéseivel, mint

[1]) Informatio Cleri Hung. oblata S. Mti circa mobilia Praelatorum vita functorum. (Minden sor Pázmányt hirdeti szerzőjének.) Kaprinai kézirati gyüjteményében.

komoly dolgokkal foglalkozott, s alig tudhatott egyebet, mint a mit a nagyszombati piacon hallott." Szenvedélyes szavakkal utasitja vissza a vádat, mintha a tisztviselők maguk részére foglalnák le a hagyatékok egy részét. Ez nem áll „hanem igenis nem egyszer osztoznak a hagyatékokban haszontalan és rosz emberek; sőt osztoztak régebben nem egyszer gyanus erkölcsű nők, az elhunyt főpapok állitólagos nővérei." Pázmány személyét sem kiméli; vádolja, hogy többször önkényesen és erőszakosan beavatkozott a király hatalomkörébe [1]. A király eszerint ne engedje magát megfosztatni jogaitól, melyekkel a főpapok hagyatékaira s általán az egyházi javakra bir, s tartózkodjék a clérus kivánatainak teljesitésétől. [2])

Ezen irat hangján és tartalmán maga a király is megbotránkozott s átlátta, hogyha a főpapok kezeibe kerül, komoly surlódásokat támaszthat. E miatt Pázmánynyal is csak oly föltétel alatt közölte, hogy tartalmát nem fogja közhirré tenni [3]. De bár igéretét nem szegte meg, s a kamara iratát nem hozta nyilvánosságra; szükségesnek látta a király felvilágositása végett észrevételeit megtenni. Június

---

[1]) „Illmus D. Archiepiscopus iam antea sese ingessit in hanc iurisdictionem regiam, tum quod nuper Rmum D. Paulum David contra antiquum usum ipsemet propria auctoritate installavit; tum quod de domo . . . Thomae Balasfy, eiusdem nonnulla scripta . . . ad se accepit . . . Insuper quod nos non ita pridem coram S. Mte . . . abstractionis nonnullarum rerum insinuavit et arguit."

[2]) A kamara fölterjesztésének egyk. más. Az akademia kéziratában.

[3]) „Cum Camerae Hung. informatio — irja erről Pázmány — adeo exorbitans esset et rusticis convitiis et calumniis in Clerum plena, ut merito gravia incommoda timeri potuerunt, si ea ad notitiam Cleri pervenirent; mihi vero ad simplicem lectionem confidenter ostensa illa informatio fuit, sed ita ut fide bona promitterem secretum servari integra fide, nec Clero manifestari calumnias Camerae."

2-iki fölterjesztése hatalmas dialektikájával megsemmisité a kamara okoskodásait [1]).

Miután a kamara sem azt nem tudta kimutatni, hogy a hagyatékok eddig gyakorolt lefoglalása igazságos, sem azt, hogy Miksa uralkodása elött gyakoroltatott: fölhivta a királyt, hogy ezen visszaélést megszüntesse. Egyuttal határozottan kijelenti, hogy a clérus bár erőszakot nem használhat, ezen igazságtalan gyakorlatot sohasem fogja megegyezésével szentesiteni [2]). A kamara ily körülmények között nem birta ugyan érvényesiteni saját fölfogását, de képes volt a clérus kivánatainak teljesülését akadályozni. S ezen ügy még egy évnél tovább eldöntetlenül maradt.

Az 1625-iki országgyülés alkalmával, midőn a

[1]) A kamara utal az 1526: I. t. c.-re, mely a királyt jövedelmeinek föntartására kötelezi. — De, mondja Pázmány, semmiféle törvény nem sorolja a főpapok hagyatékait a k. jövedelmekhez. — — A kamara idézi az 1435: XXI és 1486: XXXVII t. cikkeket, melyek szerint a védnököknek egyházi tizedeket királyi fölhatalmazás nélkül lefoglalni nem szabad. — De ezekben a főpapok hagyatékának lefoglalásáról nem történik emlités. — Az 1557: X. t. c. a törvénykönyv széién följegyezve van, miszerint ez csak a magán védnökökre s nem a királyra vonatkozik. — Pázmány e jegyzetet hiába kereste a törvénykönyv példányaiban. — — A Hármaskönyv I. 5. biztositja a főurak végrendelkezési jogát, de a főpapokat nem emliti. — Igen, mert az ingatlan javakról van a szó, a főpapok pedig az egyházak ingatlan javaival nem rendelkezhetnek. — — 1448-ban törvény által megsemmisitettek az egyháziak által kötött szerződések. — Pázmány nem ismer ily törvényt. — — A tridenti zsinat csak azokat sujtja egyházi átokkal, kik az egyházi javakat rosz célokra foglalják le; de a király jó célokra használja a hagyatékokat. — Ez helytelen értelmezés. — — Balásfy tisztességesen temettetett el, s a kamara tisztviselöi sohasem részesültek a hagyatékokban. — Rendeljen a király vizsgálatot. — — A kamara tehát — mondja Pázmány — nem volt képes érveit erötleniteni, semmit sem tud fölhozni az egyházi javak elidegenitését tiltó egyházi törvények ellen.

[2]) Rescriptum P. Pázmány Archiepiscopi 1625 2 junii. Egyk. más. Kaprinaynál.

király Sopronyban mulatott, Pázmány megujitotta igyekezeteit. A nuntius közbenjárását is igénybe vette, ki meggyőzte a királyt arról, hogy a főpapok végrendelkezési jogainak visszaállitása által az egyháznak és önmagának lényeges szolgálatot fogna tenni [1]. Még döntőbb hatást gyakorolt a császári gyóntató, Lamornain Vilmos atya föllépése. Ez Pázmány fölhivására, kinek jó barátja volt, ismételve előadta a királynak, hogy lelkiisméreti kötelessége megtenni e tekintetben, mit az egyház érdeke és az igazság követel. És szóbeli fölszólalásainak egy alaposan kidolgozott emlékirat bemutatása által még nagyobb nyomatékot adott.

A királyok — ugymond — egyátalában nincsenek följogositva a papok hagyatékainak lefoglalására. És vajjon a magyar királyok, mint sz. István utódjai, birnak e erre nézve kiváltságos jogokkal? kétséges; mert a pozsonyi kamara igenlőleg, a magyar clérus tagadólag válaszol. Azonban ha csakugyan birnának is ily kiváltsággal, azt nem kellene igénybe vennie, mert abból csekély előnyök mellett nagy nehézségek és botrányok szoktak származni.

Más kérdés az, bir e a király hatalommal arra, hogy a magyar clérusnak a végrendelkezési jogot megadja? Ezen hatalmát a magyar főpapok századokon át elismerték, miután a királyokhoz folyamodtak engedélyért, hogy végrendeletet készithessenek. Itt tehát csak az lehet vita tárgya, hogy a királyi fölhatalmazás alapján mily javakról szabad a főpapoknak végrendeletileg intézkedni? Ezen fölhatalmazás nem vonatkozhatik a családi javakra, vagy azon vagyonra, melyet a főpapok nem egyházi javadalmuk jövedelmeiből szereztek; ezekről k. fölhatalmazás nélkül is rendelkezhetnek és azokat nemcsak egyházi, hanem bármily világi célokra fordithatják. Továbbá

---

[1]) Bécsi nuntius 1626 jan. 14.

a király nem hatalmazhatja föl a főpapokat, hogy egyházi javadalmuk jövedelmeiből szerzett vagyonukat világi célokra, p. o. rokonaikra hagyományozzák, ezt a tridenti zsinat tiltja, melynek hatálya alól a király senkit sem menthet föl. A király tehát a főpapokat csak arra hatalmazhatja föl, hogy az egyházi javadalmak jövedelmeiből szerzett vagyonukat ajtatos célokra hagyományozhassák.

De habár Lamormain és Pázmány között az elvi kérdésekben nem mutatkozott eltérés, amaz a magyar clérus kivánatainak részleteire nézve több kifogást tett. Helyeselte, hogy a hagyaték összeirását káptalani küldöttek eszközöljék; mindazáltal szükségesnek tartotta, hogy azokhoz mindig egy k. biztos csatlakozzék. Igazságos, hogy a hagyatékból mindenekelőtt a hitelezők elégitessenek ki, azonban gondoskodni kell, hogy a főpapok ne terheljék magukat jelentékeny adósságokkal. A magyar clérus kivánta, hogy a hagyaték egyharmadrésze papnövelde alapitására, két harmadrésze a végrendelet által kijelölt célokra forditassék. Lamormain tudomással birt arról, hogy Pázmány azt sem fogja ellenezni, hogy a hagyaték fele papnöveldék alapitására — s utóbb, midőn többé erre nem lesz szükség, szegény plébaniák segélyezésére — és csak fele forditastassék a végrendeleti célokra. Ezen módozatot célszerűbbnek tartotta [1]).

A király október végső napjaiban még két bécsi hittudós Hildprandt Eduard és Mosmüller Bernard véleményét kérte ki. Ezek szintén határozottan kárhoztatták a

---

[1]) Lamormainnak egy más javaslata is volt; hogy a hagyaték három részre osztatván, az egyik papnöveldék alapitására, másik a véghelyek föntartására, a harmadik pedig a végrendeleti célokra forditassék. — Discursus circa negotium propositum a Rmis Episcopis Ungariae de mobilibus defunctorum et potestate testandi. Eredetije az Akademia kéziratai között.

kamara igényeit, s kinyilatkoztatták, hogy a király a főpapok hagyatékainak lefoglalására nem tarthatja magát följogositva; miután az eddigi gyakorlat az egyház törvényeivel és a tridenti zsinat szabványaival homlokegyenest ellenkezik [1]).

Ezekután a király nem habozott megtenni a döntő lépést. Elveté a kamara javaslatait, s a magyar főpapok kivánatait Lamormain előterjesztései nyomán módositván, ennek befolyásával [2]) 1625 december 11-én kiállíttatta a z o k m á n y t, m e l y a m a g y a r f ő p a p o k v é g r e n d e l k e z é s i j o g á t v i s z s z a á l l i t á é s s z a b á l y o z á. Eszerint a főpap halála után három káptalani tag összeirja a hagyatékot és rendezi a temetést. Legelőbb a temetés költségei födöztetnek és alamizsna osztatik ki, azután kielégittetnek a szolgák és hitelezők. A könyvek a káptalani könyvtárt, a templomi edények és öltönyök a főegyházat illetik. A fönmaradó hagyaték fele papnöveldék alapitására, s miután ezekben nem lesz hiány, szegény plébániák javitására fordittatik; másik fele a végrendeletben

---

[1]) Mosmüller oct. 31-én kelt iratában többi között igy szól: „Die Sachen sehr perplex, di gemeine Constitutiones Regni contrariae, in conscientia non tutae . . . Und ist zwar nicht ohne, dasz die ung. Kammer etliche scheinbare Argumente pro fisco einwendet, ich sehe aber nicht, dasz sie den Zweck recht treffen oder mit Rechtensgrund bestehen." Ennek, valamint Hildprandtnak nov. 1-én kelt opiniója ered. Az Akademia kézirattárában.

[2]) A király ugyanis a két bécsi doctor opinióját Lamormainnak adta át, ki azokra némi észrevételeket tett s kijelenté, hogy előbbi nézeteitől el nem tér. Azután előadja, mikép kell a k. okmányt fogalmazni. „Cautela et prudentia opus erit, ut non videantur damnari vel probari ea, quae hactenus facta sunt; ut non possit colligi Episcopos id evicisse iure, eisque debere ex iustitia, neque tamen id expresse etiam negetur; sed dicatur Regem pro sua in Deum pietate, zelo cultum promovendi et Episcopis gratificandi desiderio concedere 1-mo 2°, 3°. His modis et constientiae et reputationi ac auctoritati S. Mtis consuletur, et incommoda ac praeiudicia, quae timeri forsan possent vitabuntur." (Ered. Akad. kéziratai). És a k. okmány csakugyan igy állittatott ki.

kijelölt célokra fog kifizettetni: egyébiránt a király kifejezi reményét, hogy a főpapok végrendeleteikben a véghelyekről is megemlékezni fognak [1]). Ezen intézmény véget vetett a kamara gyülöletes önkényének és kilátásba helyezé, hogy a főpapok hagyatékaiból idők folytán az egyház legsürgetőbb szükségletei kielégittetni fognak.

Pázmány valamint buzgón fáradozott ezen eredmény létesitésén, nagy súlyt helyezett a k. okmány szabványainak lelkiismeretes végrehajtására. Erre 1628 nyarán nyilt első alkalom. Ekkor meghalt Domitrovich Péter zágrábi püspök, kinek hagyatéka komoly nehézségeket támasztott.

Midőn 1625 ben a sághi prépostság megürült, a király azt három évre a zágrábi káptalanak adományozá, hogy jövedelmei a zágrábi főegyház épitésére fordítassanak. De Pázmány fölszólalt ez ellen, s kivánta, hogy a prépostság, az egyházi és országos törvények szellemében, minden föltétel nélkül valamely egyházi férfiunak adományoztassék s a káptalan ügynökeit egyházi átokkal fenyegeté azon esetre, ha a prépostságot elfogadnák. A király méltányolta a primás fölszólalását, visszavonta előbbi intézkedését és a prépostságot a zágrábi püspöknek adományozá. De a káptalan ügynökei titkon k. rendeletet eszközöltek ki, mely a püspöknek meghagyta, hogy a prépostság összes jövedelmeit a főegyház épitésére forditsa.

Pázmány semmit sem tudott ezen utóbbi k. rendeletről S a püspök halála után intézkedett, hogy a sághi prépostság birtokain levő ingóságok, valamint az illető jövedelmek összeirassanak és fele részben a papnöveldei célra lefoglaltassanak. A zágrábi káptalan ellenben ezeket a főegyház részére követelte. A pri-

[1]) Katona XXXI. 125 s kk. ll.

más nem engedett, mert bár a kérdésben forgó vagyon értéke alig rugott 400 forintra, fontosnak tartotta, hogy a k. okmány intézkedései pontosan végrehajtassanak. A káptalan azonban k. rendeletet eszközölt ki, mely Pázmányt fölhivta, hogy a hagyatékot a káptalannak szolgáltassa ki [1]).

Pázmány elég bátor volt szembeszállani a k. rendelettel. A fönforgó ügyet törvényes perfolyamra kivánta bocsáttatni; később némi habozás után elfogadá a káptalan javaslatát, melyszerint a bécsi nuntius volt fölkérendő, hogy mint békebiró eldöntse a kérdést: vajjon a kérdéses hagyaték az esztergomi papnöveldét, vagy a zágrábi főegyházat illeti-e? [2]).

A zágrábi káptalannak a kamarával is volt baja, mely a püspökség javainak kezelését a széküresedés tartama alatt magának igényelé; arra hivatkozván, hogy a k. okmány ezen tisztet nem ruházza a káptalanra. Ellenben a zágrábi káptalan úgy okoskodott, hogy miután a k. okmány a kamarát az egyházi javak fölött gyakorolt hatalomtól teljesen megfosztotta s az üresedésben levő egyházi javadalmakra nézve sem tett kivételt, azoknak kezelése az egyházi kánonok értelmében a káptalanokra szállott át. Ezen vitás kérdés végre Pázmány elé került [3]). De ennek sem sikerült a kama-

---

[1]) Az 1628 júl. 21-én kelt k. leirat ered. prim. egyh. levt. Pázmány aug. 23-án Pozsonyból kelt levelében (Ered. canc. levt.) fölvilágositani igyekezett a királyt és igazolta eljárását, de a káptalan ügynökei érvényesiteni tudták igényeiket (levelük a királyhoz, egyk. más. prim. egyh. levt.) és a királytól aug. 30-án egy második Pázmányhoz intézett rendeletet eszközöltek ki. (Ered. prim. egyh. levt.)

[2]) Pázmánynak „Casus“ cimű sajátkezű irata a prim. egyh. levt. Nincs tudomásom arról, mit itélt a nuntius.

[3]) Vinkovich B. nagyprépost és helynök 1628 aug. 26-án Pázmányhoz intézett levele, a melyben őt „summus post Pontificiam Sanctitatem et Regiam Mtem in Hungaria arbiter“-nek nevezi. (Ered. Prim. vil. levt.) Pázmány válasza nem ismeretes.

rát a megürült javadalmak birtokainak kezeléséből kizárni, miután ezt legujabb időkig gyakorolta.

Kevesebb nehézségek merültek föl, midőn két évvel utóbb Dallos M. győri püspök meghalálozott. Hagyatékának fele papnöveldei célokra tartatott fön, s az 1631-iki nagyszombati zsinat a főpapok hagyatékaiból befolyó összegek kezelésének módozatait is megállapitá.

VIII.

Az egyházi javak elidegenitése. — A kamara igyekezetei. — Pázmány föllépése. — Az elzálogositott egyházi javak visszaváltását célzó tervei. — Püspöki emlékiratok. — K. nyilatkozat. — Pázmány alkudozása a szentgotthardi apátság visszaszerzése tárgyában.

Pázmány miként a főpapi hagyatékokat a magyarországi papnevelés tőkéivé tette, ezen szent célnak ujj jövedelmi forrást szándékozott megnyitni, az elidegenitett egyházi javak visszaszerzése által [1]).

Ama nagyszámú intézmények — püspökségek, káptalanok és kolostorok — melyeket a magyar vallásos érzület századokon át páratlan bőkezüséggel emelt, a mohácsi vészt követő időkben nagyrészt enyészetüket lelték; azok is, a melyek fönmaradtak, csekély kivétellel, szegénységre jutottak. A gazdag egyházi birtokok majd a hóditó törökök, vagy protestans főurak által foglaltattak el, majd az „apostoli királyok“ által zálogba adattak világi uraknak, midőn

[1]) Hogy ez volt főcélja, kitünik 1627-iki emlékiratából. „Cum dies ac noctes cogitem, qua tandem ratione Cath. Religio promoveri possit, nulla commodior et efficacior mihi succurrit ratio, quam si juventus erudiatur ac succrescentibus catholicis sensim catholici multiplicentur.“ S ezután áttér tervének kifejtésére. Ered. fog. Prim. egyh. levt.

pénzügyi viszonyaik ziláltsága között célszerűbb mentőeszköz nem kinálkozott. A pénzügy élén álló kormányférfiak annyira hozzászoktak az egyházi birtokokat közjövedelmi forrásnak tekinteni, hogy eljárásuk jogosultsága iránt lelkiismeretük legkevésbbé sem nyugtalanitotta őket, s ezen pénzügyi műtétekkel a vallásos buzgalmáról ismeretes II. Ferdinand alatt sem szándékoztak fölhagyni; sőt őt is meggyőzni iparkodtak az eddigi gyakorlat föntartásának szükségességéről.

De törekvéseiket meghiusitotta Pázmány, ki az egyház érdekeinek és jogainak védelmére szokott határozottságával lépett föl. „Felséged vallásos buzgalma — ugymond — mely Isten egyházát nem csak régi jogaiban föntartja, hanem ujabb előnyökkel is gyarapitotta: reméllenem engedi, hogy Fgedet semmiféle előterjesztések nem fogják reábirhatni azon javak elidegenitésére, melyeket őseinek bőkezüsége Isten dicsőségére és az egyházak javára szentelt. Mivel azonban nem ismeretlenek előttem az alkalmatlan sürgetések, melyekkel erre nézve Fgedet ostromolni szokták: kötelességemnek tartom alázattal esedezni, ne hallgassa meg Fged a javaslatokat .... s ne szenynyezze be tiszta kezeit az egyházi javak elidegenítése által. Az uralkodók, kik az egyházi javakat kincstáruk gyarapitására forditják, a mesebeli sas sorsát szokták osztani, mely a Jupiter oltáráról elragadott áldozathússal üszköt vitt fészkébe, ezt, szárnyait és kicsinyeit lángba boritót. Ezt nem amiatt irom, mintha Fgednek az egyház iránti jóakaratát kétségbevonnám. A veszélyes következmények és az isteni harag hangsulyozása által hitelüktől akarom megfosztani azokat, kik csekély haszonért nem rettegnek magukra vonni Isten haragját.“ [1]).

A primás komoly szavai bizonyára nem tévesztették el hatásukat. De ő nem elégedett meg ezzel; s nem szoritkozott

---

[1]) 1626. aug. 29. Eredetije a m. t. Akademia kéziratai között.

azon törekvésekre, melyek az egyházi javak további elidegenitését gátolni célozzák. Merészebb eszme merült föl lelkében. Megkisérleni szándékozott az elmult időkben elidegenitett egyházi javak visszaszerzését, az elpusztult egyházi intézmények és a magyarországi katholicizmus régi fényének s jólétének visszaállitását.

Tervét 1627 elején közlé püspöktársaival s kikérte tanácsukat a módozatok iránt, melyek szerint legbiztosabban lenne valósitható. Az egri, nagyváradi és csanádi püspökök, — kiknek emlékiratait a primási egyházi levéltár az enyészettől megóvta, — különféle javaslatokat terjesztettek elébe; ezeknek némelyikétől nem lehet eltagadni a gyakorlatiság előnyét, másoknak kivihetőségét bizonyára maguk is kétségbe vonták.

A legegyszerübb eljárás az lett volna, ha a legközelebbi országgyülésen törvény alkottatik, mely az egyházi javak elidegenitését jogtalannak és semmisnek nyilvánitván, jogos birtokosaik részére való visszaszolgáltatását elrendelné. S ezt annál inkább lehetett volna megtenni, mert a tényleges birtokosok, kik az egyházi javak jövedelmeit számos éveken át élvezték, sokszorosan bevették az összeget, melyet ama jószágokra, maguk, vagy őseik hiteleztek. És ettől eltekintve a tényleges birtokosokat utasitani lehete, hogy a zálogösszegeket azoktól követeljék, kiknek adták; a mely elvet a magyar törvényhozás már a mult században kimondotta [1]).

Bármily egyszerü és az igazság követelményeivel öszhangzó leendett ily törvény létrehozása: alig lehete remélleni egy erre vonatkozó javaslat keresztülvitelét, miután az sem a

[1]) Az 1567: XXXVI. c. 9 §. „Bona autem ecclesiastica . . . impignorata Mtas S. dignetur Ecclesiis suis restitui facere, et qui pro eis pecuniam mutuarunt, quaerant ab eo, cui mutuum dederunt."

kormánynak, sem az érdeklett uraknak, sem végre a prot. rendeknek támogatására nem számithatott. Nagyobb biztossággal számithattak a főpapok a király áldozatkészségére ha fölkérnék, hogy akár némi közjövedelmeket, vagy koronajavakat, akár magán jövedelmének egy részét az egyházi javak kiváltására forditsa; mert miután az egyházi jószágok annyi éveken át világi célokra használtattak, méltányosnak látszott, hogy most viszont világi javak egyházi célokra szenteltessenek. Ha azonban a király ily áldozatokra hajlandó, vagy képes nem lenne: nem maradt más hátra, mint az egyháziaknál kell keresni segélyt.

S ez esetben két út állott nyitva. Vagy az egyes püspökök, apátok, prépostok és kanonokoknak megengedni kelle, hogy a birtokokat, melyek egykor javadalmaikhoz tartoztak, kiválthassák; úgyszintén némely buzgó világi katholikusokat is fölhatalmazni lehetne az egyházi jószágok kiváltására, melyek csak addig maradnának kezeik között, mig az jövedelmeikből a fizetett váltságdijt beveszik, ekkor az egyházra szállanak. Vagy végre az egyháziak megadóztatása által bizonyos összeget kellene összeszerezni, mely egy egyházi birtok visszaváltására forditatnék, s ennek jövedelmei ismét más birtokok visszaváltására használtatnának föl [1]).

[1]) Összeállitva a három püspök emlékiratából. A) Tenuis Opinio Episcopi Agriensis circa statum Ecclesiasticum et de bonis impignoratis et in posterum impignorandis data. B) Lósy kézirata ily cimmel: Modi iuvandi Religionem. C) A harmadik névtelen, de szövegéből kitünik, hogy szerzője Dubovszky csanádi püspök. Cime: Per Mtem S. et R. ac Ill. D. Aeppum reformanda. — Mindhárom irat dátum nélküli. Hogy 1627 tavaszán készültek, Lósy észrevételéből következik: „Bona ecclesiastica, quae per solam vim pleraque a Principe Trans. vel ab eius adhaerentibus etiam nunc detinentur, non deberent in oblivionem redire, sed cum aliarum rerum in suspenso haerentium, eorum quoque tractatus fieri deberet.“ Ebből kitünik, hogy az emlékirat az 1627-iki pozsonyi egyesség létrejötte és végrehajtása között iratott. Mindhárom ered. Prim. egyh. levt.

Pázmány az utólsó módozatot tartotta olyasnak, mely az ohajtott cél elérését legbiztosabban helyezte kilátásba. Emiatt a magyar főpapok áldozatkészségét szándékozott igénybe venni s az általuk megajánlandó összegen kiváltani a szent gotthardi apátság birtokait, melyeknek jövedelmeiből, a megállapitandó sorrend szerint, más egyházi javak szereztetnének vissza. Később a visszaváltott javadalmak érdemes egyházi férfiaknak adományoztatnának, oly kötelezettséggel, hogy jövedelmeik harmad részét kath. iskolai és nevelési célokra tartozzanak szentelni.

De e terv sikerének biztositása végett szükséges volt a királytól biztositást nyerni arra nézve, hogy az egyházi javadalmak ezentul elzálogosittatni nem fognak; hogy a kamara, mihelyt a főpapok a zálogösszeget, mely valamelyik egyházi birtokot terheli, lefizetik, köteles leend a visszaváltást eszközölni; végre hogy a kiváltott javadalmak — és csak is ezek — a kiemelt kötelezettség terhével fognak adományoztatni [1]).

A lépések, melyeket Pázmány ezen garantiák kieszközlése végett a királynál tett, eredményteljeseknek bizonyultak. II. Ferdinand 1627 szeptember 20-án nagyfontosságú okmányt állitott ki. A maga és utódjai nevében ünnepélyesen biztositotta a magyar egyházat, hogy az egyházi javadalmak ezentúl nem fognak zálogba adatni, beiratni vagy bármiféle világi célokra fordittatni; hanem mindenkor érdemes egyházi férfiaknak adományoztatnak [2]).

A primás a szent-gotthardi apátsággal óhajtotta

---

[1]) Pázmánynak a királyhoz intézett emlékirata, dátum nélkül; de kétségtelen, hogy azt 1627 nyarán mutatta be, mert szükségkép megelőzte az 1627 sept. 20-iki k. nyilatkozatot. A primás sajátkezű fogalmazata. Prim. egyh. levt.

[2]) Miller I. 197. l.

megtenni a kezdetet. Ezen vasmegyei monostort a cistercitarend birta; de javait Miksa király 1565-ben huszezer forintban tizenkét évre Széchy Tamás leányainak elzálogositotta.[1]) Azóta a tizenkét év ötször letelt, s a visszaváltásra senki sem gondolt; mig Pázmány elhatározta magát, hogy az apátság birtokait az egyháznak visszaszerezi [2]). Fölkérte a királyt, adja jóváhagyását tervéhez [3]) s hivja föl a Széchy család örököseit, hogy a zálogösszeget fölvegyék s a birtokokat visszabocsássák [4]).

Bizonytalan, mily módon szerezte össze ama huszezer forintot, melyet váltságdijul lefizetnie kelle. Lehet, hogy a király bőkezűsége, vagy püspöktársainak áldozatkészsége hozzájárult ezen összeghez; valószinűbb, hogy egészen vagy nagy részben érseki jövedelmeiből került ki. A király, ha nem is pénzbeli segitséggel, erkölcsi támogatással nagy mértékben előmozditotta szándékait; fölhatalmazta az apátság visszaváltására [5]) és magára vállalta, hogy a visszaváltást lehetővé tenni fogja; minélfogva megfelelő rendeleteket bocsátott a pozsonyi kamarához [6]).

Szent Gotthard tényleges birtokosai ez időszerint lobkowiczi báró Poppel Éva Battyányi

[1]) Fuxhofer-Czinár Monasterologia II 94 l.

[2]) Pázmány ezen eszmével már 1625-ben foglalkozott s eziránt a bécsi nuntius által valamelyik római congregátióval tárgyalásokat kezdett. A bécsi nuntius 1626 február 20-án tudósitja, hogy a m. cancellárnak kézbesitette: „una copia della lettera della S. Congreg. con una altra copia di alcuni punti che si desiderano sapere per maggior chiarezza dell' Abbatia di S. Gottardo“ Eredeti. Prim. vil. levt.

[3]) Pázmány 1626 aug. 20, fölterjesztése a királyhoz. Másolat M. Akademiai kézirattárában.

[4]) Idézett, 1627 nyarán irt fölterjesztésében.

[5]) Az 1627 sept. 20-ki nyilatkozatban.

[6]) A király 1627 sept. 27-én meghagyta a kamarának, értesitse az apátság birtokosait, hogy a javadalmat a zálogösszeg lefizetése által

Ferenc özvegye, gróf Salm Fülöp és báró Poppel Mária gróf Terczka Rudolf neje voltak. Ezek a kamara által 1627 végén fölhivattak, hogy a zálogösszeget mielőbb fölvegyék [1]). Salm gróf és Terczka grófné készek voltak a zálog összegnek őket illető részét fölvenni s jogaikról lemondani. Azonban sok bajt okozott Battyányi Ferenc özvegye, buzgó protestáns nő, ki saját és felekezete érdekében megakadályozni iparkodott a visszaváltást. Az általa emelt nehézségek elháritására a király, Pázmány által buzdittatva, kész volt mindent megtenni. „Miként más ügyekben sem szoktunk eltérni határozatainktól, még kevésbbé tesszük azt oly esetekben, midőn Isten dicsőségéről és a vallás emeléséről van szó. Hűséged teljesen nyugodt lehet; mert mitsem mulasztunk el, mit a kath. vallás előmozditására alkalmasnak itélünk.“ [2])

Az özvegy 1628 april első napjára a Prágában tartózkodó király elé idéztetett. De — Lósy váradi püspök és Lamormain cs. gyontató igyekezetei dacára, — halasztást tudott kieszközölni. [3]) A fönforgó ügy elintézésére uj határnap, 1628 augusz-

---

magához váltani kivánja. A kamara egyuttal állitsa össze az ezen ügyre vonatkozó okmányokat, hogy kitünjék, vajjon teljesitették e, s ha igen mikép, a kötelességeket, melyeket az elzálogositás által magukra vettek; s ha nem, vajjon nem lehet-e a visszafizetendő zálogösszegből valamit levonni. Ezen k. leiratot Pázmány fogalmazta. (Canc. levt.) — Ugyanekkor Ramochaházy Mihál cimz. szentgotthardi apát october első felében, nyilatkozatot állitott ki afelől, hogy miután több kisérletei apátságát visszaváltani, sikertelenek maradtak, s reméli, hogy Pázmány e tekintetben szerencsésebb leend: ama apátságot s minden jogigényeit a király kezeibe visszabocsátja; s ekként a visszaváltandó birtokokra igényeket nem támasztand. (Ered. Prim. vil. levt.)

[1]) A fölhivást kézbesitő hiteles ember jelentése 1627 „Sabb. prox. post Festum b. Martini;“ másolatban a Kam. levt.

[2]) Az 1628 febr. 1-én kelt k. leirat ered. Prim. vil. levt.

[3]) A püspök és a gyóntató buzgón támogatták a primás szándékait. Lósy 1628 april 8-án Prágából irja Pázmánynak: „Volt immár hiremnél, hogy ide indult Battyányiné asszonyom és meg is mondottam ő fgének; ezen szókat mondá ő fge, minthogy commendáltam a dolgot,

tus 24-ike lett kitüzve, mikorra az özvegynek és Pázmánynak személyesen kelle Bécsben megjelenni [1]). Itt megállapittatott, hogy a kiváltás ügye a nádori törvényszék által, mely september végnapjaiban tartandja üléseit, fog eldöntetni. Azonban a nádori törvényszék — ismeretlen okból — a kijelölt időben nem jött össze. Söt a furfangos Battyányiné, hogy ujabb bonyodalmat idézzen elő, a cistercita renddel szerződésre lépett, mely öt az apátság birtokában megerősitette. Pázmány nem csüggedett. Meggyőzni igyekezett a királyt, hogy tekintélyének csorbulása nélkül nem hagyhatja félbe a megkezdett ügyet. Egyuttal kiemelte, hogy ha a nádori törvényszék az özvegy jogigényeit elutasitja, a szerződés, melyet a szerzetesekkel kötött, elveszti érvényességét [2]).

Nem kevéssé meglepő, hogy a király és a primás igyekezetei egy protestáns nő bátor ellenállásán és ügyes fondorlatain hajótörést szenvedtek. A szentgotthardi kérdés végre is egyesség utján oldatott meg, mely Battyányinét az apátság birtokában meghagyta; de egyuttal jelentékeny előnyöket biztositott a kath. érdekeknek. A király 1629 marcius 11-én Battyányi Ferenc özvegyével és ennek leánya, Csáky Lászlónéval szerződésre lépett. Eszerint az apátság javai huszonöt éven

non me decipiet, (t. i. az özvegy.) A fundationalis informatio pedig immár itt volt és proponálva is vagyon ő fgének, hogy in Cancellaria hac Hungarica lészen pro futura informatione, melyet P. Lamormainnal is közlöttem és igen tetszett neki és igen kivánta is, hogy párját adjam, amint adtam is . . . Quidquid sit, a Ngod informatiója igen fundamentalis és az ő fge inclinatiója is stat pro Ecclesia.“ Miller I. 217. l.

[1]) A király 1628 május 3-án és aug. (nem sept.) 21-én ir ez ügyben Pázmánynak, (Miller I 217 s 234 ll.) ki 1628 sept. 4-én a nádortól vesz jelentést némely intézkedései felől. (Ered. Prim. vil. levt). 1628 végefelé Salm gf. kérdést tesz a királynál, vajjon a kamara, vagy Battyányiné fogja e. kifizetni a zálogösszeg reá eső részét? Eziránt a király a kamarának, ez a primásnak véleményét kéri ki. A kamara levele Pázmányhoz 1628 dec. 29-én Ered. Prim. vil. levt.)

[2]) Pázmány a királynak 1628 october 4. Ered. fog. Prim. vil. levt.

át Csáky Lászlóné és örököseinek birtokában maradnak, s ezen idő letelte után a cistercita rendnek vagy a kamarának visszaadatnak; időközben ezen birtokokban a prot. prédikátorok elüzetnek s a kath. lelkészek kellő pártfogásban részesülnek. Batthyányiné egyuttal kötelezte magát, hogy a család többi tagjait, kiknek a zálogjavakban részük van, kielégiteni fogja s emellett tizenötezer tallért tett le, a mely összegen, Pázmány tervei szerint, valamely más egyházi birtoknak kelle kiváltatni [1]).

IX.

Pázmány törekvései a katholicizmus emelésére Pozsonyban. — A jezsuita collegium alapitása. — Nehézségek. — A király föllépése. — Az alkudozások eredménye. — A collegium dotátiója. — Müködése. — Pázmány mérsékli a jezsuiták buzgalmát. — Zárda szüzeket telepit meg Pozsonyban. — Megszüntetni iparkodik a luth. felekezet uralmát Pazsonyban. — A király ismételt kisérletei a katholikusok egyenjogusitására. — A városi tanács magatartása.

Az ország azon részének, mely a nikolsburgi békekötés után II. Ferdinand jogara alatt megmaradt: Pozsony volt fővárosa. Itt tartattak az országgyülések és koronáztattak a királyok, ez volt a magyar kamarának és az ország főhivatalnokainak székhelye. A primás is itt töltötte az év nagy részét.

És mégis e városban a protestantismus volt uralkodó. A polgármester és a város birája, ugyszintén a tanácsosok nagy többsége félszázad óta az ágostai felekezetü polgárok sorából választattak, kik hatalmukat felekezetük eme-

---

[1]) A szerződésnek és a Battyányiné meg leánya által 1629 marc. 16-án Bécsben kiállitott téritvénynek másolata M. Kam. levt. — De ezen szerződés nem tartatott meg. A szentgotthardi apátságot csak Széchenyi György primásnak sikerült, 24000 f. lefizetése által, a Széchy család utólsó leánysarjától az egyháznak visszaszerzeni.

lésére, nem egyszer a katholikus érdekek sérelmére, érvényesitették. A város költségén prot. tanoda alapittatott és tartatott fön, mig a káptalani iskolában, melynek föntartására a város volt kötelezve, a tanitó állomása tizenkét éven át üresedésben hagyatott.

Pazmány természetszerüen nagy fontosságot helyezett arra, hogy ez előkelő városban is célhoz vezesse az ellenreformatiót, s a katholicizmust uralomra emelje.

Kettőre irányozá figyelmét. A kath. elemnek a hitélet emelése által belső erőt kivánt kölcsönözni; s megszerzendő részére a külső hatalom eszközeit, a hivatalos állomások betöltésében a katholikusok és protestánsok egyenjogusitását igyekezett kivivni. De a hitélet emelését fontosabbnak tartotta a külső hatalomnak megszerzésénél. Jól tudta, hogy ez, ha amaz hiányzik, nem bir értékkel. Mert bár az állami hatalom természetes kötelességének tekintvén a vallás támogatását, egyházának védelmezését, ezt soha sem mulasztotta el igénybe venni; mindazáltal csak másodrendü tényezőnek tartotta s a katholicizmus fölvirágozását egyedül az erkölcsi hatástól várta, melynek föltételei és eszközlői — jó iskolák és buzgó papok.

Pázmány tehát Pozsonyban mindenekelőtt buzgó papok és jó iskolákról gondoskodott. Mindkét célt legbiztosabban a Jézustársaság megtelepitése által érheté el. De nagy ovatossággal kelle eljárnia. Előre látta, hogy ha maga nevében lép föl, szándékai a hatalmas protestans párt ellenállásán hajótörést szenvednek. Az ellenállás megtörését egyedül a király kisérheté meg. Habár tehát az eszme és a terv az övé volt, úgyszintén a kivitelhez szükséges pénz eszközöket is maga szándékozott fölajánlani: a királyt ohajtotta előtérbe léptetni.

A király, kivel az 1625-iki soproni országgyülésen személyesen értekezett, készséggel igérte közremüködését; s november 20-án Pálffy István és Pál grófokat mint királyi biztosokat Pozsonyba küldötte. Előadnlok kelle a városi tanácsnak, hogy a király értesülvén a kath. iskola elpusztulásáról, nyilvános gymnásiumot (publicum aliquod Gymnasium litterarum) szándékozik alapitani és föntartani, követve I. Mátyás példáját, ki Pozsonyban Akademiát alapitott. E célra a várostól nem kiván egyebet, mint hogy alkalmas épületeket adjon rendelkezésére. [1])

A k. biztosok, mintán előbb a teendők iránt Pázmánynyal értekeztek, december 20-án jelentek meg a pozsonyi tanács előtt s a király kivánatait élő szóval és irásban előadták. Két módozat között engedtek választást. A tanács engedje meg, hogy a király 2—3 polgári házat vásárolhasson; vagy adja át a régi kath. iskola épületét, melyhez az örkanonok háza csatoltatnék, s a káptalant a város védnöksége alatt álló sz. András javadalommal kárpótolja [2]).

A tanács belátta a király törekvéseinek horderejét s el volt határozva, azt minden áron megakadályozni. Az 1625-ik év végső napjaiban küldöttséget bocsátott Bécsbe, mely kisérletet tegyen a királyt szándékától elállásra birni s a fölmerülő nehézségeket előadja [3]).

A pozsonyi küldöttség a javaslatba hozott mind-

---

[1]) A kiraly levele Pálffy Istvánhoz s a pozsonyi tanácshoz, az utasitás a k. biztosok részére. Mindhárom irat kelt nov. 20. Pázmány által javitott ered. fogalmazataik a M. Canc. lev. Ugyanott találtatik az ezügyben a pozsonyi káptalanhoz és préposthoz intézett k. leirat. A király nov. 20-án Pázmányhoz is intéz levelet, értesiti a k. biztosok küldetéséről és fölhivja támogatásukra. Másolat. Kam. levt.

[2]) A k. biztosok irata a tanácshoz. Másolat. Kam. levt.

[3]) A k. biztosok dec. 21-én kelt s a királyhoz intézett jelentése. Másolat Kam. levt.

két módozatot elfogadhatlannak mondá. Polgári házakat nem lehet többé iskolai célokra átengedni: minthogy ugyanis a város területe igen szük s a falai között létező épületek majdnem két harmadát templomok, kolostorok, főpapok s főurak palotái képezik — a melyek tehermentesek —, s a közterheket viselő házak száma igen csekély: a város az előbbi királyok és a rendektől kiváltságul nyeré, hogy polgári házak ezentúl más célokra eladatni nem fognak. A sz. András javadalmát sem lehet a káptalan részére átengedni, mint a melyet az alapitók szándéka szerint érdemes egyházi férfiaknak szoktak adományozni. Egyébiránt a tanács késznek nyilatkozott a kath. iskolát visszaállitani, tanitókat nevezni és a kath. ifjúság művelődési szükségeiről gondoskodni [1].

Pázmány, ezen kifogások felől értesitve s véleményadásra fölhiva, meleg szavakkal buzditotta a királyt, ne hagyja magát a szent ügy keresztülvitelétől elriasztatni. Javaslatokat tesz, mily utasitásokat küldjön pozsonyi biztosainak és a kamarának [2]. Egyúttal átküldé egy k. leirat fogalmazatját, mely a pozsonyi tanácshoz intézendő lenne.

A király sietett teljesiteni a primás kivánatait. Az általa küldött fogalmazat alapján szerkesztett k. leiratban visszautasitotta a tanács kifogásait s erejüktől megfosztotta ellenvetéseit. A város kiváltságait — ugymond — nem szándékozik sérteni, midőn egy vagy két polgári házat akar vásárolni s a méltányossággal és jogfogalmakkal ellenkezik, hogy a király ne birjon azon jogokkal, melyekkel alattvalói élhetnek. Ha nemcsak

---

[1]) A pozsonyi tanácsnak dec. 29-én kelt fölirata a királyhoz, s levele a k. biztosokhoz. Másolat. Ugyanott.

[2]) Pázmány 1626 jan. 11-én a királynak. Ered. Canc. levt. E levélhez három melléklet volt csatolva. A k. leiratnak és a két utasitásnak fogalmazata. A kamarához szóló utasitás nem található ott.

született magyarok, hanem más országokból jövő, gyakran rosz hirü emberek a városban házakat vásárolhatnak: mikép tagadhatja meg a tanács ezt a királytól? Továbbá, a helyszükére sem hivatkozhatnak; mert, ha a piacon álló nagy házakat, a király tudta nélkül, prot. iskola alapitására fordithatták, nem akadályozhatják a királyt a régi kathol. iskola visszaállitásában. Miután ugyanis a város a prot. iskolát nagy áldozatokkal — bár erre nem köteles — föntartja, a kath. iskolát pedig — a melynek föntartására régi idők óta kötelezve van — hihetőleg szándékosan a kath. vallás hátrányára, elhanyagolja és pusztulni hagyja: fővédnöki tiszte följogositja és kötelezi a kath. iskoláról gondoskodni; sőt hatalmában állana a várost kötelességeinek elhanyagolása miatt megbüntetni. A sz. András javadalomra nézve is panaszok emeltettek a tanács ellen, melyeknek alapján védnöki jogától teljesen megfoszthatná. Mindazáltal szelid eszközöket akarván használni, oly módozatokat hozott javaslatba, melyeket a város minden hátrány nélkül elfogadhat. A tanács tehát további kifogások nélkül teljesitse jogos kivánatát [1]).

A k. leirat átadása a Pálffy grófokra bizatott, kiket Pázmány képesitett, hogy a tanács által fölhozható ellenvetésekre alaposan válaszolhassanak [2]).

A pozsonyi tanács nem merészelt a király határozott akaratával nyiltan dacolni s elháritandó magától a felelősség súlyát, a fönforgó ügyet a város közönsége elé kivánta terjeszteni. De mig a protestáns polgárok mindannyian meghivattak, a katholikusok közöl csak harminczkettőnek jelentették be a közgyülést. Ezek a királyi kivánatok teljesité-

[1]) A k. leirat ered. Pozsony város levt.

[2]) A Pálffy gfokhoz intézet k. levél és utasitás ered. fog. Pázmány tollából. Canc. levt.

sét javasolták; azon elvből indultak ki, hogy „valamint a katholikusok nem kivánnak a prot. iskola ügyeire befolyni: a lutheranusok se avatkozzanak be, midőn a kath. iskola ügye forog szőnyegen.“ De a protestánsok, túlnyomó többségben lévén, elvetették ezen észszerü és józan inditványt. Szenvedélyes viták után — a 32 kath. polgár ellenmondása dacára — határozattá emelték, hogy a király ujabb küldöttség által fölkéretni fog, álljon el kivánságától [1].

Pázmány ily körülmények között szükségesnek látta fölhasználni befolyását, hogy a pozsonyi küldöttség a császári udvarnál úgy fogadtassék, miként a katholikus érdek követeli. Ajánlotta a királynak, rójja meg szigoruan a tanács roszakaratu eljárását, mely szerint a közgyülésre a kath. polgárok nagyrészét nem hivta meg s ily jelentéktelen ügyben annyi nehézségeket támaszt; jelentse ki, hogy a kath. polgárok megegyezésére támaszkodva átvenni fogja a kath. iskolát, mely a katholikusok tulajdona; végre hagyja meg a küldöttségnek, hogy a tanácstól végleges választ kérjen s mig az megérkezik, Bécsben maradjon.

Ezenkivül célszerünek itélte a nádor közbenjárását is igénybe venni s megkérdezni, vajjon a király följogositva tekintheti-e magát, a kath. polgárok megegyezése után, a kath. iskola visszaállitására? ha igen, hivja föl a várost engedékenységre s midőn ezen fölhívás sikertelennek bizonyul, tényleg foglalja el a kath. iskolát [2].

A király a pozsonyi küldöttség előterjesztésére Pázmány javaslata szerint válaszolt [3]. S a nádor véleményét és közre-

---

[1]) A közgyülés levele a királyhoz és a k. biztosokhoz. 1626 febr. 8. A kir. biztosok jelentése a királyhoz febr. 12. Ered. Canc. levt.

[2]) Pázmány a királynak Pozsonyból febr. 11. Ered. Ugyanott.

[3]) A k. válasznak ered. kam. levt.

működését is kikérte, ki — bár némileg nehesztelt, hogy ezen ügy ily későn hozatott tudomásra — szintén azon nézetben volt, hogy a pozsonyiak ellenkezése nélkülözi a jogalapot és a király, mint a kath. egyház fővédnöke följogositva van Pozsonyban kath. iskolát alapitani [1]).

Pázmány nem csak közvetve tanácsai és javaslataival, közvetlenül is megkisérlé közreműködni a nehézségek elháritására. Az 1626-ik év február havát Pozsonyban tölté s éber figyelemmel kiséré a mozzanatokat. A tanács ekkor azon kérelemmel fordul hozzá, hogy a királynál az iskola alapitásának elnapolását eszközölje ki. Erre természetesen nem vállalkozott; de megragadta az alkalmat, hogy magát a tanácscsal érintkezésbe helyezze. S azzal, valamint az egyes tanácsosokkal több értekezletett tartott. Utóbb emlékiratot dolgozott ki, melyben egyrészről éles logikájával a protestánsok álláspontját tarthatlannak bizonyitá, másrészről eloszlatni iparkodott aggodalmaikat.

Amit a király a tanácstól kér — ugymond — maga hatalmából és a tanács megegyezése nélkül is megtehetné; s a házak vásárlásától senki sem tilthatja el. Miután pedig a tanács, bár kötelességére ismételve figyelmeztetve lett, a kath. iskolát elpusztulni engedte: a királynak joga van azt pártfogása alá venni, annálinkább, mert erre a kath. polgárok fölhatalmazták. A lutheranusok ezt nem gátolhatják; hacsak meg nem engedik az is, hogy viszont a katholikusok ellenzése akadályul szolgálhasson, midőn a lutheranusok saját iskolájuk emelésén munkálkodnak. Végre a tanács ellenzését mindenki oda fogja magyarázni, hogy a kath. vallás elleni gyülölet által vezettetik s célja nem egyéb, mint a kath. ifjakat a templom és iskola látogatásától elvonni. És ha a protestansok nem engedik

[1]) A nádor levele a királyhoz. 1626 febr. 19. Ered. Canc. levt

magukat vallásuk gyakorlatában a katholikusok által gátoltatni, ezt a katholikusok sem fogják türni.

Miután pedig némelyek hamis hirek terjesztése által igyekeztek tévutra vezetni a közvéleményt, állitván, hogy az uj iskola épületében bort fognak mérni s a város védnöki jogai, a káptalan és plébános érdekei veszélyeztetve lesznek; késznek nyilatkozott a királytól biztositó okmányokat eszközölni ki.

Az ellen, hogy a tanács ezen ügy eldöntését a városi közönségre akarja bizni, nem lehet kifogást tennie; de miért nem tartotta szükségesnek a közönség megkérdezését akkor, midőn a prot. iskola alapitása volt kérdésben? Sokan, nem alap nélkül, úgy vélekednek, hogy a tanács oly esetekben szokta összehivni a közönséget, mikor valamely ügyet megbuktatni szándékozik s a felelősséget mégis magáról elháritani ohajtja. Egyébiránt ha a tanács a lényeges dolgokban enged, a részletek megállapitása iránt elfogadható javaslatokat teend. Sőt kész a várost megkimélni a költségektől, melyeket a káptalan részére az őrkanonoki ház átengedéseért, kárpótlásul átadandó ház javitása igénybe veend s e célra 500 forintott ajánl [1]).

Ezen emlékirat s a Bécsbe küldött tanácsosoktól érkező tudositások végre meggyőzték a pozsonyi protestánsokat, hogy merev ellenállásuk nem fog az ohajtott eredményre vezetni. Visszavonulásról, engedékenységről kezdettek elmélkedni s hangoztatni kezdék, hogy inkább átengedik a régi kath. iskola épületét, mintsem a királyt polgári házak vásárlására kényszeritsék.

Pázmány kizsákmányolni kivánta ezen kedvező fordulatot. Nézete szerint, most még nagyobb határozottsággal kelle sürgetni a polgári házak vásárlását, hogy a tanács annál hajlan-

---

[1]) „Propositio Illmi Aeppi facta Senatui de collegio erigendo." Egyk. más. kam. levt.

dóbb legyen a régi iskola átengedésére [1]). De mielőtt eziránt javaslatai a császári udvarba érkeztek, a király február 24-én elbocsátá a pozsonyi küldöttséget, s k. leirata által fölhivta a tanácsot, hogy a régi kath. iskola épületét és a sz. András javadalmát haladéktalanul átadja [2]); az átvétel eszközlésére a nádort hivta föl [3]).

Most Eszterházy Miklós vette kezébe az alkudozások folytatását. A tanács előadta föltételeit, melyeknek elfogadása után kész volt a király kivánatait teljesiteni. Ezek között leglényegesebb az, hogy a collegiumban földalatti épitkezések ne történjenek [4]), a király polgári házakat ne vásároljon s a várost, ha engedékenysége miatt az ország rendei által megtámadtatnék, pártfogása alá vegye [5]). A nádor és utóbb a király elfogadták e föltételeket s biztositó okmányokat állitottak ki [6]), melyek a tanácsot megnyugtatták. S ez most átengedte a régi kath. iskola épületet és a sz. Miklós javadalmat, a melyet — miután épülete a Pázmány által fizetett 500 forinton jó karba helyeztetett — a káptalan kárpótlásul nyert az őrkanonoki házért [7]). S ekként 1626 april második felében a hosszas egyenetlenség közmegelégedésre kiegyenlittetett.

Miután a király az akadályokat elhárította, az intézet

[1]) Pázmány levele egy bécsi paphoz, valószinüleg a királyi gyóntatóhoz. Pozsonyból febr. 25. Ered. canc. levt.

[2]) K. leirat a k. biztosokhoz 1626 marc. 8. s a primáshoz — hogy a k. biztosokat támogassa — marc. 10; a tanácshoz marc. 14. Kam. levt.

[3]) K. leirat a nádorhoz marc. 14. Ered. Pozs. város levt.

[4]) „Et subterranea nulla fiant." Ez valószinüleg azon hirekre vonatkozik, melyek a jezsuiták földalatti titkos folyosóiról szólottak.

[5]) „Conditiones Posoniensium circa erectionem collegii." Kam. levt.

[6]) A nádor nyilatkozata marc. 30, a királyé april 10. Eredeti Pozsony v. levt.

[7]) A pozsonyi káptalan fassiója april 20. Ezt a király megerősiti jun. Ered. fog. canc. levt.

megalapitásának további terhei Pázmány vállaira nehezedtek. Az 1626-ik évi nyarán ötvenezer forintot melyet az alsóausztriai rendeknél 6% kamatra elhelyezett, adott át a Jézustársaság ausztriai főnökének, mint a pozsonyi collegium alapitványát [1]). „Midőn — irja az alapitó okmányban — elmélkednénk, mikép emelhetnők a Magyarországban annyira hanyatlásnak indult kath. vallást, nem találtunk alkalmasabb módot, mint ha lehetővé teszszük, hogy a tanuló ifjuság buzgó és vallásos tanitók vezetése alatt a tudománynyal a hitet és áhitatot is elsajátitsa. Mivel pedig a Jézustársaság, Isten különös malasztjával megáldva, leghűségesebben fáradozik az ifjuság nevelése körül . . . mindenek fölött szükségesnek láttuk annak részére Pozsony városában lakhelyet és illő ellátást biztositani“ [2]).

A következő évben a collegium jövedelmeit megkettőztette. A cs. kamara eladott gabona fejében 1625 óta 50 ezer forinttal tartozott neki; ezen összeg iránt akép intézkedett, hogy a bécsi vámhivatal évenkint 3000 forintot fizessen, a mely évi járulékot a pozsonyi collegiumra ruházta [3]).

Ily nagylelkü, mondhatnók fejedelmi bőkezüség, hozzájárulván a király meg nem szünő támogatása, [4]) lehetővé tet-

---

[1]) A cs. kamarának 1626 jun. 27 s jul. 3. és 7-én, úgyszintén az alsóausztriai rendeknek jul. 6 s 8-án kelt iratai a kam. levt. A pozs. colleg. actái között.

[2]) Pázmány kikötötte, hogy ha a Jézustársaság valamikor Pozsonyt elhagyni kényszerülne, az alapitvány kamatai külföldön tanuló s egyházi pályára készülő magyar ifjak segélyzésére fordittassanak. Az 1626 szept. 11-én kelt s 1628 jul. 16-án a király által megerősitett alapitóokmány Millernél I. 113 l.

[3]) A királynak 1627 jan. 18-iki rendelete, Pázmánynak 1627 jun. 22-iki átruházási okmánya s a pozsonyi rectornak 1627 aug. 19-én kelt emlékirata ugyanott.

[4]) A király a jezsuiták érdekében 1627 jun. 3-án rendeletet intéz a pozsonyi tanácshoz. Ered. A város levt.

ték, hogy a collegium — mai nap a jogakademia lakhelye — 1628-ban befogadta az atyákat [1]) s ezek *megkezdhették működésüket*, mely itt sem szoritkozott az iskolák falaira. *Kis imaházat* rendeztek be, melyet szent beszédeik és egyéb ajtatosságaik alkalmával a nagyszámban összesereglő hivek csakhamar szüknek találtak, mig a főtemplom mindinkább üresebbnek mutatkozott. Ezen körülmény természetesen bántotta a *pozsonyi káptalant*, mely emiatt a primásnál *panaszt* emelt.

Pázmány bár örömmel szemlélte művének szép fölvirágozását és gazdag gyümölcseit, mindent eltávolitani kivánt, mi a káptalan és a collegium között surlódásokat támasztana. Emiatt *mérsékelni igyekezett a jezsuiták buzgalmát*. „Véleményem szerint — irja nekiök — ily ujitások bár látszólag szépek, következményeikben veszélyesek; ezek által nem szabad elkeseriteni a kedélyeket, jobb a régi mellett maradni . . . . Én úgy vagyok meggyőződve, hogy az isteni tiszteletet a templomban a hivek nagyobb lelki hasznával végeztetnék, ez a társaságnak is előnyére szolgálna, úgyszintén a collegium s a káptalan közötti egyességet megszilárditaná . . . . Nem lehet mindent egy nap alatt véghez vinni. Ha Isten más időket enged, a vallás ügyére kedvezőbbeket, többet lehet tenni. Addig elégedjünk meg a kivivott eredményekkel" [2]).

Pázmány miként a jezsuita collegium létesitése által a

---

[1]) Maluis Gáspár az első rector 1627 jun. 1-én Pázmány nevében fölkéri a királyt, nevezzen biztosokat, kik az épületek átadását eszközöljék. A király ezzel jun. 2-án a pozsonyi kamarát bizza meg s jun. 4-én a pozsonyi tanácsot is fölhivja az átadásra, (ezen levelek a kam. levt.) mely 1627 jun. 17-én végrehajtatott, a mely napon a kamara jelentést tesz a királynak. (Ered. Canc. levt.)

[2]) Pázmánynak 1629 dec. 18-án a pozsonyi rectorhoz intézett levele. Egyk. más. Pozs. kápt. levt.

pozsonyi ifjúság regeneratiójáról gondoskodott, [1]) a nőnevelés ügyét sem mulasztá el fölkarolni. E végett Olaszországból zárdaszűzeket szándékozott Pozsonyban megtelepiteni. 1628 elején érintkezésbe helyezte magát főnöknőjükkel, ki négy társnő — az egyik angol, a másik olasz, egy harmadik német származású volt — kiséretében martius 14-én megjelent a számukra Pázmány által berendezett uj zárdában. Működésükről hallgatnak emlékeink [2]).

Mig a királyi pártfogás védpaizsa alatt Pozsony katholikusainak vallási és müvelődési szükségeiről gondoskodva lett: Pázmány egyuttal fölszabaditani igyekezett azokat az uralom alól, melyet a lutheranus polgárok ármány és cselszövények által magukhoz ragadtak, erély és öszszetartással föntartottak; a minek elérését egyébként a katholikusok közönyös gondatlansága könnyüvé tette.

A város közigazgatása a tizenkét tagu belső tanács kezeiben volt, melynek élén a főbiró és a polgármester állottak. E tisztviselők és tanácsosok a száz tagból álló, külső tanács (communitas) kebeléből választattak, mely időközönként midőn fontosabb ügyek merültek föl, összehivatott. A bel- és kültanács tagjai élethossziglan birták állomásaikat; a tisztviselők évenkint uj választás alá estek, a mely választások sz. György napján eszközöltettek a két tanács tagjai és a meghivott polgárok által.

A XVI-ik század vége óta a lutheranus polgárok a kül-

---

[1]) Pázmány figyelmét a pozsonyi sz. Ferenc rendű zárda sem kerülte ki. A rend főnökét fölkérte, hogy néhány jeles tanárt küldjön ide. Ez 1626 jul. 7-én Badenből feleli, hogy egy német lectort fog küldeni Eredeti. Prim. vil. levt.

[2]) Lakhelyül a sz. András javadalomhoz tartozó ház szolgált nekiök. — Maria della Guardia főnöknő levele Pozsonyból 1628 marc. 15 Pázmányhoz. Ered. Pray kézirati gyüjtem.

és beltanácsban rendszerint nagy többséget képeztek; katholikusok csak kivételesen fogadtattak be, a főbirói és polgármesteri állomásokra pedig épen soha sem tudtak fölvergődni. Ezen helyzetnek föntartása végett a választó gyülésekre a katholikus polgárok közöl kevesen, a szerényebbek és egyszerübbek hivattak meg; ennek folytán bár minden választás alá eső állomásra két kath. és két prot. polgár jelöltetett ki, a tulnyomó többségben levő prot. választók hitsorsosaiknak szereztek győzedelmet.

A lutheránusok hatalmi állásukat természetesen nem mulasztották el vallásfelekezetük érdekében kizsákmányolni. A város menhelyül szolgált a prot. menekülőknek, kiket II. Ferdinánd ellenreformatiója Ausztria és Morvából kizavart s ezek készségesen részesíttettek a polgári jogokban, melyek megtagadtattak a katholikusoktól, bár tekintélyes polgárok gyermekei vagy királyi tisztviselők voltak is. Kath. özvegyeknek és árváknak nem egyszer volt okuk részrehajlás vagy roszakarat miatt panaszt emelni. A város pénztárából jelentékeny összegek fordíttattak prot. lelkészek és iskolákra, mig a kath. patronatusi joggal öszszekapcsolt kötelezettségek elhanyagoltattak [1]).

Pázmány beláttá, hogy ezen bajok félrendszabályok által nem orvosolhatók, s csak akkor fognak megszünni, ha a tanácsban a kath. és prot. polgárok egyenlő számban ülnek és a polgármesteri s főbirói állomásokat fölváltva majd kath., majd prot. polgárok birják. Ezt kelle tehát mindenekelőtt valósítani.

S ezen óhajtás nem nélkülözte a jogalapot. Midőn 1619 őszén Bethlen az országba tört, a pozsonyi protestánsok

---

[1]) Az elbeszélt részleteket Pázmánynak 1626 május 13-án s a pozsonyi kamarának 1627 april 13-án a királyhoz intézett fölterjesztéséből vettem. Ered. M. canc. levt.

titkon meghivták egyik kapitányát Rédeyt és megnyitották neki a város kapuit. De már két év mulva elég okuk volt rettegni árulásuk következményeitől. Ekkor a helyzet változott s Bouquoi diadalmasan nyomult elő a császári hadakkal. A pozsonyi tanács a királyt kiengesztelendő és a jövőre megnyugtatandó okmányilag fogadta, hogy ezentul a tanácsosok fele részben kath. polgárok fognak lenni. Azonban igéretét elmulasztotta beváltani. Azóta öt tisztujitás alkalmával a katholikusok ép ugy mellőztettek, mint előbb; sőt egy elhunyt kath. tanácsos helye is prot. polgárral töltetett be. És 1626 elején a 12 tanácsos között csak három volt katholikus [1]).

A király, ki eddig a pozsonyi állapotokat kevés figyelemre méltatta, most Pázmány, Eszterházy Miklós és a magyar kamara által fölhivatva a tanácsnak meghagyta, hogy igéretét a közeledő tisztujitás alkalmával tényleg valósítsa. A tanács erre egyáltalán nem érzett hajlandóságot. April 21-én összehivta a kültanácsot s itt határozattá lett, hogy a király küldöttség által fölkéretni fog a választások szabadságának föntartására [2]).

A király nem szándékozott elfogadni ezen küldöttséget. Mihelyt a hozott határozatról értesült, a tisztujitást elnapoltatni parancsolta s a bel- és kültanács luth. tagjai közől hatot udvarába idézett [3]). Midőn pedig ezek fölérkeztek, német cancellárja Verdenberg báró által közlé velök határozott akaratát: hogy a legközelebbi tisztujitás alkalmával a főbirói vagy polgármesteri tisztre katholikus választassék, a bel-

[1]) Pázmánynak alább idézendő fölterjesztései alapján.

[2]) A pozsonyi kamara 1626 marc. 30-án javaslatokat tesz a királynak, mikép kelljen a pozsonyiakkal eljárni. April 21-én pedig jelentést tesz a városi közönség üléséről és határozatairól. Mindkét levél ered. Canc. levt.

[3]) A pozsonyi tanácshoz intézett 1626 april 22-ki k. rendelet Pozsony v. levt. És a p. kamarának april 24-ki fölterjesztése Canc. levt.

tanácsba egyelőre egy kath. polgár vétessék föl s utóbb a luth. tanácsosok halála által megürülendő helyek mindaddig katholikusokkal töltessenek be, mig az egyenlőség létrejő. A fölidézett polgárok siettek a királyt biztosítani, hogy parancsa pontosan teljesíttetni fog s hazabocsátattak.

Azonban az 1626 april 27-én tartott tisztujitáson a lutheranusok a királyi rendeletet részint mellőzték, részint kijátszották s a katholikusokat páratlan malitiával gúny és gyalázat tárgyává tették. A polgármester és főbiró megerősíttettek hivatalaikban. A megürült tanácsosi állomásra katholikus polgár választatott, de szándékosan oly egyéniség, kinek megválasztására szégyenpir boritotta hitfeleinek arcát s gúnyos hahotára törtek ki a diadalmas protestánsok. A megválasztott tudatlan és tehetetlen férfiu volt, ki nem rég vándorolt be Krainból; állásának hivatalos teendői körül és a magyar nyelvben teljesen járatlan, sőt anyanyelvének használatában is annyira gyenge, hogy a „Miatyánk"-ot alig tudta hibátlanul elmondani [1]).

A katholikusok méltó neheztelésükben a királyhoz fordultak. Pázmány szintén szigoru föllépést javasolt és melegen kérte a királyt, ne hanyagolja el „a kedvező alkalmat, melyet Isten nyujt a katholika vallásnak fölvirágoztatására Pozsony városában;" s különösen szükségesnek mondotta, hogy a katholikus polgárok előtt a város főhivatalai megnyittassa-

---

[1]) A pozsonyi kamara 1626 april 29-én többi között irja: „Unum catholicum tam simplicem, tam rudem et ignarum receperunt, qui nedum seria civitatis tractare, vel linguam hung. practicare, sed neque nativam (qui quidem Carniola oriundus . . .) exercere novit, cum dicitur nullum plane idioma tanta ex parte scire, ut uno eodemque sermone seu lingua possit vel ausit unum Pater Noster enuntiare; quem et qualem studio et data opera in odium catholicorum et vilipendium V. Mtis mandatorum . . . delegisse manifesto apparet . . . Bonus ille simplicista ab omnibus tantum deridetur." Eredeti. M. Canc. levt.

nak, miután a luth. főbiró és polgármester a legfontosabb ügyeket a kath. tanácsosok megkérdezése nélkül szokták elintézni [1]).

A király ez alkalommal semmit sem tett ugyan, de a következő 1627-ik tavaszán — Pázmány és a kamara ujabb figyelmeztetésére [2]) — meghagyta a tanácsnak, hogy a tisztujitó gyülésre nagyobb számban hivja meg a kath. polgárokat, mint ezelőtt, a bel- és kültanácsot fele részben katholikusokból állittassa össze s a két főhivatal egyikére katholikust választasson. S miután a válasz, melyet vett, nem volt kielégitő, ama hat prot. polgárt, kik a mult évben Bécsben járták, ismét fölidézte [3]).

Mindazáltal a tanács be nem várta azoknak visszatértét, s sz. György napjára összehivta a tisztujitó gyülést; hol a király óhajtása részben kielégittetett s Partinger Kristóf kath. tanácsos főbiróvá választatott. [4]) Néhány nappal utóbb a Bécsben letartóztatott küldöttség közlé a várossal, hogy a király uj választást kiván tartatni, hol az elmult években választott prot. tanácsosok kizáratván, helyök katholikusokkal töltessenek be s jövőben a főhivatalokat fölváltva viseljék kath. és prot. polgárok. A városi közönség hosszú és zajos tanácskozás után abban állapodott meg, hogy bár kész a luth. tanácsosok helyébe, kik ezentúl meghalnak, katholikusokat választani, de az élőket elmozditani nem fogja, s fölkérte a királyt, hogy ezzel megelé-

---

[1]) A király 1626 május 5-én Pázmányt véleményadásra hivja föl ez ügyben, (Ered. Prim. vil. levt.) ki két fölterjesztésben fejti ki nézeteit, az egyik május első napjaiban, a másik május 13-án kelt. Ered. M. Canc. levt.

[2]) A pozsonyi kamara 1627 april 13-án ir a királynak és Pálffy Pál grófnak. Ez utóbbit tudósitja: „Aeppus Strg. scripsit in hac materia S. Mti validis rationibus et satis fuse.“ Ugyanott.

[3]) Pozsonyi kamara 1627 april 20 a királynak. Ugyanott.

[4]) Pozsonyi kamara 1627 april 24 a királynak. Ugyanott.

gedjék. Pázmánynak és a kamara tanácsosainak is kikérte közbenjárását, kik azonban őszintén kijelentették, hogy inkább kitartásra, mint engedékenységre fogják buzditani a királyt [1]).

II Ferdinand most elvolt határozva, hogy nem enged s a pozsonyi küldöttséget el nem bocsátja, mig kivánatai teljesittetnek. De a tanács is állhatatos volt. Május elején közgyülést hivott össze s innen folyamodást intézett a királyhoz, melyben a letartóztatott polgárok hazabocsátását kérte. E kérelem indokolására fölhozatott, hogy azoknak bécsi tartózkodása jelentékeny költségeket vesz igénybe, a melyeknek födözésre, a kath. polgárok ellenmondása dacára, 110 forintnyi adó vettetett ki a város lakóira. [2]) Végre május közepetáján a küldöttség hazabocsáttatott, miután okmányilag igérte, hogy a legközelebbi választás alkalmával a király minden kivánatai teljesittetni fognak. [3])

A lutheranusok készek voltak igéretek és fogadásokra; de azokról csakhamar megfeledkeztek. 1628-ban is [4]) a prot. főtisztviselők megerősittettek s a tanácsba csak két kath. polgár vétetett föl. S ezeknek megválasztásában ujra álnokul

---

[1]) A kamara és elnökének 1627 april 28 a királyhoz s a kamarának ugyanakkor Ferenczfy udv. titkárhoz intézett levelei. Ugyanott.

[2]) A pozsonyi kamara 1627 május 8-án a királyhoz. Ugyanott.

[3]) 1627 pünkösd vigiliáján kelt. k. intézmény. Ugyanott.

[4]) A király 1628 marc. 26-án kikéri Pázmány tanácsát a teendők iránt (Ered. Prim. vil. levt.) s ugyanazon napon ujabb rendeletet bocsát a tanácshoz. (Ered. Pozsony v. levt.) Ez kijelenté, hogy a tanácsba kész befogadni néhány kath. polgárt, de a két fohivatalt nem bocsáthatja választás alá, miután a polgármester és főbiró rendszerint két évig birják tisztjeiket: egy év mulva a polgárok szabadon választhatnak. A pozsonyi kamara ekkor elhalasztatni kivánta a választást, de Pázmány meggátolta ezt s lehetővé tette, hogy a választás sz. György napján zavartalanul megtörténhetett.

jártak el. Az alkalmas és tehetséges polgárokat mellőzvén, két tudatlan és müveletlen iparosra adták szavazataikat, kikről előre látták, hogy a kath. érdekeknek nem sokat fognak használni. A kamara tanácsosait ez annyira boszantotta, hogy a nádorral és a primással tartott értekezletükben javasolták, miszerint hat prot. polgár a Prágában mulató királyhoz utasitandó. Pázmány ellenezte ama rendszabályt az ingerültség elháritása végett, melyet a városban előidézne [1]).

S a polgármesteri hivatal betöltése a következő években is folytonos küzdelem tárgyát képezte, melyben a pozsonyi lutheranusok meglepő ügyességgel tudták meghiúsitani a kath. polgároknak, a király és kamara, a primás és a nádor által hathatósan támogatott igyekezeteit [2]).

X.

A Pázmány által elrendelt kánoni látogatások 1626-ban. — Az esztergomi egyházmegye állapota. — A lelkészek száma és jellemzése. — A plébániai birtokok s jövedelmek. — Stóla illetékek. — A templomok állapota. — Az isteni tisztelet. — A népnevelés és az iskolamesterek.

Az egyház külső szervezetében különösen két intézmény van hivatva föntartani s emelni az egyháziak körében a vallásos

---

[1]) A pozsonyi kamara 1628 jun. 13-án a magyar cancellárhoz és julius 1-én a királyhoz intézett levele. Ugyanott.

[2]) 1629 tavaszán a hat luth. polgár ismét Bécsben van s tárgyalásokat folytat Eggenberg hg és Ferenczfi udvari titkárral. Pázmány május 9-én emlékiratot intéz az utóbbihoz. (Ered Császz. titkos levt.) Junius 19-én ugyanezen ügyben a cancellárnak is ir. (Ered. Ugyanott.) 1631 jan. 14-én ugyanő figyelmezteti a kamarát, hogy miután a polgármester meghalt, föl kell használni e kedvező alkalmat. (Kam. levt.) 1630 marc. 16-án s 1631 april 14-én a pozsonyi kamara fölkéri a királyt, tegyen lépéseket, hogy a pozsonyi lutheranusok végre fölhagyjanak makacs ellenzésükkel. (Canc. levt.)

buzgalmat, ellensúlyozni az emberi gyarlóság hatásait, megszüntetni a visszaéléseket és visszaállitani a meglazult fegyelmet: a zsinatok és egyházi látogatások.

A főpap csak ugy ismerkedhetik meg a kormánya alatt álló papok és hivek állapotával, a hanyagság vagy roszakarat okozta bajokkal és ezeknek ellenszereivel: ha személyesen és helyettesei által időközönként meglátogatja egyházmegyéjének minden részeit. És szerzett tapasztalatait sehol nem érvényesítheti üdvösebben, mint papjainak gyülekezetében. Azoknak tanácsát, kik közvetlenül érintkeznek a nép különböző rétegeivel s legjobban ismerik helyzetét, nem nélkülözheti a főpap, birjon bár a lángész minden jelességeivel.

A zsinatok emberi fölfogás szerint legnagyobb biztosságot nyujtanak a tévedés veszélyei, a magasztos szándéklatok — oly gyakori — félreértése ellen. És nem kell-e az egyházi élet terén is tekintettel lenni az emberi természet jellemző tulajdonára, miszerint készségesebben hódol oly intézkedéseknek, melyek alkotásában részt vesz?

Az egyház elismerte ezen tekintetek horderejét. A tridenti zsinat, régibb intézkedéseket megujitva, megállapitotta, hogy az érsekek minden harmadik évben tartományi, a püspökök évenkint megyei zsinatokat tartoznak összehivni, s kik ezt elmulasztják „magukra vonják a sz. kánonokban meghatározott büntetéseket.“ Egyuttal kötelességévé tette a püspöknek évenkint, vagy legalább minden második évben megyéjét személyesen bejárni, vagy ha akadályozva van, helyettese által bejáratni; mig a főesperesek kerületeikben szintén évenkint végeznek kánoni látogatásokat [1]).

A magyar főpapokat az egyház kánonai mellett országos törvények is fölhivták zsinatok tartására és egyházaik láto-

[1]) Sess. XXIV de reform. capp. 2. et 3.

gatására [1]). Mindazáltal a XVI-ik században, s a következőnek elején az esztergomi érsekeknek és a többi püspököknek a török háboruk és belmozgalmak majdnem lehetetlenné tették, hogy ezen kötelességeiknek teljesen megfeleljenek.

Ezen szomoru viszonyok P á z m á n y érseki kormányának két évtizede alatt sem szüntek meg. De buzgalma és kötelességérzete diadalmaskodott a nehézségeken. Ő midőn csekélyebb fontosságú ügyről volt szó, kinyilatkoztatta: „I n k á b b m a l e m o n d o k méltóságomról, mintsem mig azt birom, kötelességeim teljesitését elmulaszszam“ [2]).

A mennyire sajnálta tehát, hogy érseki kormányának első évtizede alatt sem papjait maga köré gyüjteni, sem terjedelmes megyéjét bejárni — bár mindkettőre többször előkészületeket tett [3]) — nem volt képes, oly örömmel ragadta meg a legelső kedvező pillanatot, midőn az 1625-iki országgyülés szerencsés befejezése után a belbéket egyelőre biztositva látta. „Mióta az isteni kegyelmességnek tetszett — irja 1626 elején — az esztergomi főegyházban reánk ruházni a főpásztori tisztet, mitsem ohajtottunk melegebben, misem foglalkoztatta lelkünket gyakrabban, minthogy a gondjainkra bizott egyházak állapotát és viszonyait, az isteni tisztelet rendjét, az egyháziak hivatalos tevékenységét közvetlenül szemlélhessük; s ekként müködésünk és kormányzásunknak helyes irányt adhassunk. És bár az egyházak látogatására több izben megtettük előkészületeinket, buzgó ohajunk valósitását a szerencsétlen háboruk és a szüntelenül

[1]) Az 1498: 4 VIII t. c. rendeli, hogy a püspökök zsinatokat tartsanak. Az 1548: VI és 1559: XXI tt. cc. azon eszközök között, melyek a kath. vallás emelésére üdvösen használhatók, különösen kiemelik a zsinatokat és visitátiókat.

[2]) 1629. jún. 15. Miller. I. 115.

[3]) Erről emlitést tesz Pázmány alább idézendő köriratában és az 1629-iki zsinati előszavában.

dúló belzavarok lehetetlenné tették. Biztos és állandó békének jelenleg sem örvendhetünk ugyan; de nehogy, miként eddig a béke utáni várakozás következtében az egyházi fegyelem épsége nem kevéssé szenvedett, ennek teljes fölbomlásától kelljen tartani: fölhasználjuk az alkalmat, melyet a jelen pillanatnyi béke nyujt, hogy az elmulasztottat némileg pótoljuk és a sz. kánonok értelmében az egyházi látogatást végrehajtsuk"[1]).

És „különféle gondok által elfoglalva, nagyfontosságú egyházi s országos ügyek által igénybevéve," most sem volt képes személyesen eljárni főpásztori tisztében. A főespereseket küldötte ki; föntartva magának a visitátió vezetését, a jegyzőkönyvek áttanulmányozását és az intézkedéseknek, melyek szükségeseknek fognak mutatkozni, elrendelését[2]).

Sajnos, az 1626-ban végrehajtott egyházi látogatások jegyzőkönyveiből csak kettőt őrizett meg a prímási levéltár, Kőszeghi János és Pistes Tóbiás esztergomi kanonokokét, kik a sasvári és barsi főesperességekben helyettesitették érseküket[3]). A következő években Kőszeghy még két izben, 1632 és 1634-ben látogatta a sasvári főesperességet. E mellett birjuk a nyitrai főesperesség, visitátiójáról szóló jegyzőkönyvet 1630-ból, a szepesi főesperességét 1632-ből, végre a pozsonyi, nógrádi és zólyomi főesperességek jegyzőkönyveit 1624-böl[4]).

---

[1]) 1626 febr. 1-én a pozsonyi káptalanhoz intézett leveléből. Ered. fog. Prim. egyh. levt.

[2]) Pázmány 1626 febr. 1-én fölhivta megyéjének papjait, hogy a látogató főespereseket hódolattal fogadják, kiknek részére királyi menvidéket is kieszközölt. A sasvári főesperes irja, hogy Závodon „Exhibuit mandata S. Mtis et Illmi D. P. Pázmány visitatoria."

[3]) Kétségtelen, hogy a többi főesperesek is bejárták kerületeiket. (A szepesi prépostnak alább tárgyalandó irátából.) Az esztergomi káptalanban nem tartatott visitátió; a pozsonyiban 1626, a szepesiben 1629-ben Lósy által. A jegyzőkönyvek Prim. egyh. levt.

[4]) Ugyanott.

E gyér emlékek nagy becscsel birnak [1]. Élénk állitják ama korszak vallási és egyházi állapotainak hü képét, melynek eddig kevéssé ismert részletei egyaránt érdekesek és tanulságosak [2].

A XVII-ik század első felében hazánk lelkipásztorkodó papságának száma aránytalanul csekély volt. A nagyterjedelmű esztergomi egyházmegyében, melynek a mohácsi vész előtt 900 plébánosa volt s jelenleg — bár területéből három uj püspökség alakittatott — 474 plébániája van: Pázmány érseki kormányának kezdetén alig száz lelkész működött. S ezek közől is sokan concubinatusban éltek, kicsapongók és tudatlanok, sőt nem kevesen titokban az uj tanok hivei voltak [3].

A barsi és sasvári főesperességekben — hol ma 150 lelkész van alkalmazva — a látogató főesperesek 43 papot találtak. A nyitrai főesperességben pedig 29 plébánia volt s ezek közől is csak 21 betöltve. A barsi kerület 33 papja közől csak 13 mondatik „nőtlennek és törvényesen fölszenteltnek", kettő „eretneknek" bélyegeztetik, egy harmadik, ki szintén eretnekségről volt vádolva, a főesperes utján

---

[1]) A sasvári jegyzőkönyv teljesebb és lelkiismeretesebben van összeállitva, mint a barsi, melyet hanyagnak mondhatni. A barsi főesperes túltette magát a primás utasitásain, az isteni tiszteletről, a plébánosok erkölcseiről, a hivek vallásosságáról semmit sem jegyzett föl; a tapasztalt hiányokat és visszaéléseket sem emeli ki.

[2]) A főesperesek következőleg jártak el. Midőn valamely helységbe érkeztek, meghivták a lelkészt s a népet, fölolvasták a király és az érsek nyiltleveleit s előadták jövetelük célját. Ezután az érsek által összeállitott kérdések nyomán tudakozódtak a templom és plébánia vagyona, az isteni tisztelet rendje, a plébános erkölcsei, magaviselete és jövedelme, a hivek vallásossága, és az iskolamester felől; meghallgatták a panaszokat és kivánatokat. Végre megtekintették a templomot, plébánia és iskolalakot, összeirtak a templom edényeit, ruháit, könyveit sat.

[3]) L. e kötet 45. l.

kérte az érsektől fölmentetését, miután állitása szerint igazhitüségét eléggé kitüntette.

A sasvári főesperességben müködő tiz lelkész közől hatról sok dicséretes mondatik; az isteni tiszteletet ajtatosan és épületesen szokták végezni, az ünnepeket és böjtöket rendesen megjelentették hiveiknek; tisztességes papiöltönyt és tonsúrát viseltek, a szükséges könyveket birták, a breviáriumot lelkiismeretesen végezték. Négy ellen kisebb nagyobb panaszok emeltetnek. Egyik magaviseletében „szeles", a másik concubinárius volt. Az üresedésben levő závodi plebániára a visitátió alkalmával egy concubinárius papot alkalmazták a hivek, kit a főesperes ideiglenesen megerősitett, hogy azok az egyház parancsai szerint gyónhassanak és áldozhassanak.

Legsúlyosabbak a vádak, melyeket a vinni hivek emeltek lelkészük ellen. „Ez gyakran prédikál ugyan, de ritkán misézik és az Isten tudja mikép, mert például a consecratió szavait Úrfelmutatás után mondja; a gyóntatószékben tudatlannak bizonyitja magát, a breviáriumot nem végezi, sőt azt sem tudja, mikép kell végezni; tiltott könyveket olvas: két ágyasa volt, kik elhaltak s most menyeivel lakik; papi öltönyt és tonsurát nem visel; hitelvei gyanusak, a szentségek kiszolgáltatásában túlteszi magát az egyház szabályain; az oltári szentséget két szín alatt szolgáltatta ki Czabor Mártonnak, kitől jutalmul házat kapott, melyben lakik, mig a plébánia lakot pusztulni hagyja; gondatlansága folytán a templom kincsei is nagyrészt elvesztek." És a főesperes azokból, miket közvetlenül észlelt meggyőződhetett, hogy a vádak nem alaptalanok; templomában oltári szentséget, szent olajokat, keresztkutat hiába keresett.

Azonban azzal sem vigasztalhatjuk magunkat, hogy a

többi lelkészek, — kiket a főesperes névleg meg nem rótt, vagy hiveik buzgalmuk miatt magasztaltak, — az egyház és a papi hivatás követeléseinek szinvonalán állottak. Például a lak-sár-ujfalusi pap hanyagságát eléggé jellemzi azon tény, hogy temploma nem birt kehelylyel és miseruhával, minélfogva misét nem tarthatott [1]). Zsarnóczán a kath. lelkész oly sajátszerü viszonyban állott a luth. prédikátorral, mely a türelem határain messze túllépett; a plébániai jövedelmekben osztozkodtak, a kath. templomot, a szentedényeket és öltönyeket közösen használták; a két kehely egyike a kath., másika a prot. isteni tiszteletnél szerepelt, s a prédikátor rendesen vörös miseruhában jelent meg az oltárnál, melyen imént mutattatott be a vérnélküli áldozat.

A sasvári főesperességben nem vezettettek könyvek a kereszteltek, házasulók és halottakról; a látogató főesperesnek kelle azokat behozni. Több templomban hiányzott a végkeneti olaj s a plebánosok azzal mentették magukat, midőn kérdőre vonattak, hogy hisz arra nincs szükségük, miután az utolsókenetben nem szokták részesiteni a betegeket és haldoklókat. A hivek vallási ismereteinek hiányos voltáról eléggé szól az, hogy a bérmálás és utolsó kenet szentségéről semmi tudomással nem birtak.

Ezekután csudálkoznunk kell, hogy a hivek — papok nélkül szükölködvén, vagy azok hanyagsága és erkölcstelensége által gyakran megbotránkoztatva, — még tömegesebben nem hagyták el a kath. egyházat, nem hültek meg végkép vallásos buzgalmukban, nem mondották föl teljesen az engedelmességet az egyház parancsai iránt.

A plebánosok kevés kivétellel magasztalva szóltak

[1]) „Servant concessum" olvasom a visitatió jegyzőkönyvében, vagyis az isteni tisztelet némi vallási tanitásra szoritkozott.

hiveikről. A holicsiak igaz engedetleneknek mondatnak, mert gyakran megtagadták a plebánostól köteles fizetéseiket; de ez valószinüleg a nagyszámú protestáns és rác lakosság hatása volt. A dojcsi és broczkai hivek hanyagok voltak az isteni tisztelet látogatásában; azonban itt a plebános buzditásai eredményteljeseknek bizonyultak, amott a lelkiismeretlen földesurakat kelle okozni, kik jobbágyaikat vasár és ünnepnapokon is kényszeriték a földi munkák végzésére. A többi plébániák hivei vasár és ünnepnapokon szorgalmasan megjelentek az isteni tiszteleten, bárha távolabb helységeket kellett is emiatt fölkeresniök; évenkint mindannyian legalább egyszer, sokan háromszor négyszer, némelyek tizszer is gyóntak és áldoztak; az egyház ünnepeit megszentelték, a böjtöket lelkiismeretesen megtartották. Vallásos érdekeikért áldozatoktól sem riadtak vissza. Sasvár fiókegyházaiból 1619-ben három uj plébánia alapittatott. Az uj lehotai lakosok panaszosan emlitvén a látogató főesperesnek, hogy Janolehotán lakó plebánosuk a nagy távolság miatt csak ritkán jöhet körükbe, külön lelkészt kértek maguknak, készek illő ellátásáról gondoskodni.

Hogy a papok száma annyira csekély volt s müveltségük, erkölcsiségük és buzgalmuk a legszerényebb igényeket sem elégithette ki, okát a papnöveldék hiánya mellett, főleg a lelkészkedő papság anyagi helyzetében kell keresnünk.

Minden idők gyéren termik a férfiakat, kik oly pályát keresnek, mely csak nélkülözések és megaláztatásokban gazdag, kik magasztos célokért szivesen hozzák áldozatul a kényelmet és jólétet, kiknek buzgalmát a hozott áldozatok nem lankasztják, hanem inkább fokozzák Ezek kivételek, s ilyenekkel miként más körben szintoly ritkán találkozunk azok sorában,

kik az oltár szolgálatjába lépnek. Az önmegtagadás és lemondás, melyet a papi pálya természeténél fogva követel, elviselhetlenné válik a gyarló emberek legnagyobb részére nézve, ha azonfölül az anyagi élet nélkülözéseivel kell küzdeniök.

Ekként a lelkészek szegény javadalmazása egyrészről elriasztja az előkelőbb származású és tehetségesebb ifjakat, kiket más téren szép jövő reményei kecsegtetnek. Másrészről az anyagi gondok a lelkészt könnyen elvonják magasabb föladataitól, a szellem fönsőbb sphéráiból lerántják a hétköznapi élet alacsony érdekeihez, megfosztják az önmüvelődés föltételei és eszközeitől s nem ritkán akadályozzák az erkölcsi erő és a természetfölötti támogatás megszerzésében, melyre annyira szüksége van, hogy fölszabadithassa magát az érzéki vágyak uralma alól.

Pázmány, midőn mély tekintetével és elfogulatlan lélekkel vizsgálja a magyarországi katholicizmus hanyatlásának okait, nem habozik többi között a lelkészek szegény javadalmazását kiemelni, minek szomorú következményeit elég alkalma volt méltányolni. Tapasztalván, hogy müveltebb és tudósabb papok a szegény javadalmakkal nem elégednek meg, kényszeritve volt oda irányozni törekvéseit, hogy megyéjének „középszerű műveltségű papokat“ szerezzen s emiatt a papjelöltek magasabb kiképeztetését akadályoznia kelle. Még a bécsi papnövelde növendékei közöl is csak kevésnek, a legkitünőbbeknek engedhette meg a magasabb bölcsészeti és hittudományi tanulmányokkal foglalkozni, a többiek a hittudománynak csak elemeibe avattattak [1]). És Lósy Imre váradi püspök észrevételei szerint a lelkészi jövedelmek szegénysége a papok erkölcsi jellemére is visszahatott; többen ezek közöl hangsulyozták, hogy

[1]) L. e kötet 45. s 130. ll.

állásuk anyagi szükségei által vétkes viszonyok kötésére mintegy kényszerittetnek [2].

A barsi és sasvári föesperességekben a lelkészek jövedelmei többnyire fölötte csekélyek voltak; bár nem hiányoztak javadalmak, melyek illő ellátást, söt némi kényelmet biztosithattak birtokosaiknak. Negyvenhárom javadalom közöl ötnek kivételével mindenik birt fekvőjavakkal, szántóföldek, rétek és kertekkel, némelyik szöllők, vagy erdőkkel. A szántóföldek száma 2—27, a réteké 2—19 között váltakozott; de amazok többnyire csekély ½—2 holdra terjedő darabokból állottak, p. o. a kovácsii plébánia 18 szántóföldje összesen 20 holdat képviselt. A rétek terjedelme különböző volt, egy helyen két rét két kocsi szénát, máshol három rét 12 kocsit, vagy 4 rét 5 kocsit, vagy 5 rét 17 kocsit adott. Csak kevés — mintegy hat helyen — müvelték a hivek a földeket. Gyakoribb volt a szokás, hogy a földeket, réteket és szöllöket a hivek haszonbérben birták s ennek fejében a termés tizedrészét szolgáltatták be. Két plébánia egy-egy malommal birt, nyolc másiknak része volt a helység által birt malmok jövedelmében.

Tiz plebánia kizárólag fekvö javakból nyerte jövedelmét. A többi a községtől, vagy az egyes hivektől, vagy végre amattól is ezektől is készpénzben és termesztményekben bizonyos megszabott illetéket élvezett. A lelkészeket községeik többnyire ellátták tüzelő fával, rendes készpénz fizetésük ritkán volt. A hivek közöl az egész telkes, féltelkes és fertálytelkes

---

[2]) Lósy egy 1627 tavaszán Pázmányhoz intézett emlékiratában irja: „Proventus ad sustationem Parochorum honestam non sufficiunt atque hinc Concubinarii mali sibi excusationem praetexunt occasione oeconomiae curandae, ex qua sustentationem habere non possent, allegantes se concubinas assumere debere et cogi, cum alioquin eiusmodi oeconomiam se curare non posse dictitent." Prim. egyh. levt.

gazdák, a saját házzal biró és más házában lakó zsellérek külön osztályokat képeztek s különböző illetékekkel tartoztak, és pedig gabonában, vagy tyúk, sajt, kenyérben, vagy végre néhány denárban. A szent kereszti hivek buza és zabtermésük negyedét juttatták lelkészüknek; a berzenczeiek tizenhatodot fizettek mindennemű gabona s azonfölül a bárányok, kecskék és méhektől; böjtben pedig szabad halászatot engedtek a helység tavában. Négy helyen az ökrökből tizenhatod járt a plebánosnak. Több helyen a serfőzők és korcsmárosok az eladott sör és a kimért bor után tartoztak bizonyos mennyiségű sört, illetőleg bort beszolgáltatni. A lelkészek egyik jövedelem forrását az offertóriumok képezték; meghatározott ünnepnapokon a hivek az isteni tisztelet alatt némi pénzadományokat tettek az oltárra, melyben a templom, a pap és a tanitó osztoztak.

A gazdagabb plebániákhoz tartozott, a janolehotai, melynek 53 köböl alá szántóföldjei, 17 kocsi szénát adó rétjei voltak; a hivek ellátták fával, 70 köböl buzát, ugyanannyi zabot, 160 denárt fizettek s minden serfőző 30 itce sört adott. A sasvári lelkésznek nem volt fekvő birtoka, de a községtől tüzelő fát és 57 forintot, három fiókegyházban a nemesek és egytelkes gazdáktól egész, féltelkesektől fél, fertálytelkesektől egy negyed mérő zabot, a zselléréktől 12 dénárt kapott; a korcsmákban kimért minden akó bor után két itce járt neki. A verebélyi, holicsi és ujfalusi plebánosok birtokai oly terjedelmesek voltak, hogy azokat 18, — 6—4 külön zsellér munkálta.

A nyitrai főesperességben az esztergomi érsekség, Forgách Zsigmond nádor özvegyének és Bosnyák Tamásnak uradalmain létező plébániák többnyire jól voltak javadalmazva. Az érsekujvári plébános az érseki malom négy kerekétől

szombati jövedelmet élvezett, az uradalomtól 45 forintot és 40 mérő buzát kapott; az őrsereg kapitányai tetszésük szerinti összeget, a vajdák 1 forintot, a tizedesek 50, a közhajduk 25 dénárt fizettek évenkint se mellett a fiókegyházakban szántóföldjei, rétjei, halastavai voltak. A selyei lelkész tizenkét szántóföldjén, erdején, halastaván kivül a hivektől 75 forintot és 200 mérő buzát kapott s ezek kötelesek voltak, valahányszor Ujvárba, Nagyszombatba, Pozsonyba vagy Nyitrára kivánt utazni, őt kocsin elszállitani. A tapolcsániról megjegyzi a visitatió, hogy az nagyterjedelmű szántóföldekkel bir s rétekkel, melyek mintegy 80 kocsi szénát adnak; a községtől 40 szapu gabonája volt, a korcsmákból minden kimért 10 akó bor után egy pint illette meg s joga volt nagy ünnepeken „koledát tartani.“ Ezeknél csak a pozsonyi plébános állása lehetett irigyeltebb, kinek a város évenkint 600 forintot, 80 akó bort és 12 öl fát adott.

De a plébániák nagy többsége szegény volt. A szklenoteplizinek jövedelmét a főesperes is elégtelennek mondotta; két szántó földjébe alig vethetett el hat mérőt, két rétje öt kocsi szénát adott, hiveitől 5 forintot és 25 mérő gabonát kapott. A viski egyedül 11 szántóföldjére és két rétjére volt utalva. A taszárinak birtoka 3 irtványföldből és két rétből állott, emellett a gazdák fejenként egy mérő gabonát fizettek. A sándorfinak sem fekvő birtoka, sem készpénzfizetése nem volt; azon gabonailletékekből kelle megélnie, melyeket a gazdáktól és zsellérektől szedett; minélfogva utóbb a főesperes javasolta, hogy plébániája a jabloniczival egyesittessék.

Több helyen a hivek, jóval megelőzve korukat, hasonló vágyakat éreztek a plébániai birtokok után, melyeket a reformatió korában hatalmas földesuraik nagyobb egyházi javadalmak lefoglalása által szerencsésen kielégitettek. Az üzbégi

hivek eladták a plébánia épületet, minden birtokaival együtt: a lakácsiak pedig a plebániának mintegy hatvan holdra menő szántóföldjeit maguk között osztották föl; mindkét helyen a lelkész kárpótlás fejében évi járulékokat élvezett a községtől. Meglepőbb azon tény, hogy Radosnán a kegyúr — és ez a nyitrai püspök volt — foglalta le a plébániai birtokot s ettől semmit sem fizetett a lelkésznek, minél fogva a látogató főesperes kényszeritve látta magát meginteni a főpapot. [1])

A kegyuraknak példányképül szolgálhatott Bosnyák Tamás, ki Surányt — előbb Nagyszeg fiókegyházát — plébániává emelte, uj plébánia lakot épitett, a templomot ezüst kehelylyel, ciboriummal és feszülettel ajándékozta meg, a plébánosnak fekvő birtokok mellett 100 mérő buzát, az iskolamesternek 12 forintot és 12 mérő buzát rendelt évi fizetésül. Zörögh Mihál berencsi plébános pedig nem csekély hálára kötelezte utódait az által, hogy saját költségén uj plébánia lakot épitett.

A stóla-illetékek minden plébániában különbözők voltak.

Keresztelésért 4—5—6—20 denár járt; egy helyen tyúk és kenyér, több helyütt Husvéttól sz. Háromság vasárnapjáig kétszeres dij fizettetett.

A házasúlók kihirdetéseért majd 1 for., majd 1 pint bor járt.

Az esketés dija 12—18—24—40—60 dénárból állott, több helyütt a denárokhoz egy pint bor járult. Sasváron az illeték esetről esetre lett meghatározva.

Esketés utáni avatásért a templomba vezetett nő a sasvári kerületben többnyire kendőt, ritkábban kalácsot adott.

---

[1]) Dominus Illustrissimus possidet terras parochiales ex quibus nihil solvit; est admonitus per Archidiaconum.

A szülés utáni beavatásért többnyire egy viasz gyertya, egy kenyér, egy tyúk (az utóbbit 12 dénáron megváltani lehetett) s 1–3 denár fizettetett; némely helyeken két gyertya és két tyúk, vagy egy kenyér és egy tyúk; vagy egy gyertya és 3 denár, vagy csak 1 1/2 denár értékű viaszyertya, vagy végre készpénzben 6—10 dénár.

A temetési stola, ha egyszerű volt 12–20–24—25—40 denárra rúgott és ha a halott a fiókegyházban temettetett el 50—60—70 dénárra; ünnepélyes temetésnél többre. Néhány helyen különbség tétetett a között, vajjon a halott gyermek, vagy felnőtt. A harangozó 6 denárt, a ki a feszületet vitte ugyan annyit, az iskolamester valamivel többet kapott. Sok helyütt a dij esetről esetre határoztatott meg. Halotti miséért 1 forint, ritkábban 12 dénár, halotti beszédért 1 forint fizettetett. Pozsonyvárosában az ünnepélyes temetés dija 8 forint volt, a középszerűé 4 f. egyszerűé 1 f. 20 d; a szegények ingyen temettettek el. Szepesben egyszerű temetésért 6 garas; a vigilia eléneklésééért ugyanannyi, halotti miseért 3 garas, egy tyúk s egy viaszgyerta járt.

Czétényben a betegek gyóntatásáért 12 denár szokott fizettetni. Prasicz egyik fiók egyházában a község évenkint nagypénteken az Úr oltárához járulók részére három itce bort szolgáltatott a plébánosnak [1]; miből következtethetni, hogy e helyen a hivek két szin alatt vették az Oltári szentséget.

A nép növekedő szegénysége és hanyatló vallásos érzülete a templomi épületek romlását vonta maga után, bár több helyen a hivek áldozatkészsége tetemes pénzösszeget és épitkezési anyagot hozott össze a javitás eszközlésére. A

[1]) „Cedunt pro Communicantibus die Parasceves tres medias."

barsi főesperességben a taszári és kisapáthii templomok voltak a legelhanyagoltabb állapotban: Kisapáthiban a szentély tetője rosz karban, a torony egészen tető nélkül, a sirkert elpusztulva állott. Itt a főesperes intézkedéseket tett, hogy a szükséges javitások haladék nélkül munkába vétessenek. Taszáron egy világi úr, Bokros György vállalta magára a javitás költségeinek födözését. A nyitrai főesperességben a nagykéri, bánkeszii és deákii templomok félig romok voltak, az ablakokból hiányzott az üveg.

Nagyszámu templomok, oltárok megszentségtelenitve voltak;[1]) a zavarteljes időkben majd a pusztitó hadosztályok támadásainak, majd rablók betöréseinek lévén kitéve: bár sem amazokat, sem ezeket nem igen vonzotta a dús zsákmány reménye. A templomok egyházi edények, öltönyök és egyéb szükséges dolgokban szegények voltak. Sok helyen az sem találtatott, mi az isteni tiszteletre nélkülözhetlen volt. Laksár-Ujfalun és Szent-Benedeken a templomnak nem volt kelyhe, e két helyen és Szent-Kereszten hiányzott miseruha. A vinni templom csak egy miseruhával birt s ez is fekete szinü, mig a hozzátartozó stóla vörös, manipulusa épen nem volt.

Többnyire 1—2 aranyozott ezüst vagy ónkehely, 1—3 miseruha soroltatik föl a leltárokban; albák, superpeliceumok, antipendiumok, corporalék sat. szintén csak csekély mennyiség-

---

[1]) A barsi és sasvári főesperességek majdnem mindegyik templomában 1—2 oltárról elmondatik hogy „altare violatum." A holicsi templom Bethlen hadainak betörése által volt profanálva, a főoltárt is földulták; a szekulai templomot rablók profanálták; egyik sem volt reconciliálva. A sasvári és vinni templomok szintén ily állapotban voltak. A nyitrai főesperességben Üzbégén tatár hadak dulták föl az oltárokat. Ujvárban a gúgi templomot kalvinista tanulók támadták meg Bethlen első hadjárata alkalmával; ekkor egy ezüst kehely is elveszett.

ben. Feszületek, szentek képei, az oltáron alkalmazott s a körmeneteken használt gyertyatartók, mindenütt találtatnak; szentek képeivel diszitett zászlókban gazdagok voltak a templomok. Monstrantiák, ciboriumok, turibulumok, ereklyetartók, csillárok, menyezetek, husvéti gyertyák, a föltámadó Üdvözitő szobrai, nagyhéti sz. koporsók, az oltárnál szolgáló gyermekek számára rendelt öltönyök csak kevés előkelőbb helyeken találtattak. A tornyok vagy haranglábak rendszerint 2—3 kisebb-nagyobb harangot hordottak. A sasvári és szepesi templomok toronyórával dicsekedtek.

Misekönyvvel mindenik templom birt, bár több helyütt a példányok csonkák és szétrongyolt állapotban voltak. Szerkönyv sok helyen nem találtatott. A templom többi könyveinek száma többnyire 4—6-ra rúg és soha sem haladja meg a huszat. A lajstromok majdnem kivétel nélkül latin bibliákat, commentárok, szentatyák müveinek és prédikátió gyüjtemények cimeit állitják össze.

A templomok fekvő javakkal voltak dotálva, melyeket rendszerint a hivek birtak haszonbérben, majd a termés tizedrésze, majd némi pénzösszeg vagy bizonyos mennyiségü viasz fejében. A janolehotai templom 40, a kopronici 4 fontot kapott évenkint. Sok templom saját méheséből szerezte be viaszszükségleteit. Tőkékkel és pénzkészlettel ritkán birtak. E tekintetben a többiek közöl kiválik Dejthe, hol a hivek hagyatékai 313 f. és 77 dénárra rúgtak és a janolehotai templom, melynek pénztárában a főesperes 101 forintot talált, mig 250 forintra rugó tökéje 10 forintos részletekben a hiveknél kölesönkép volt elhelyezve, s ezek — mi figyelemre méltó — 10 forint után 1 forintot, tehát 10% kamatot fizettek. Hasonló esettel találkozunk Nagykéren, hol a templomnak 21 forintnyi tőkéje évenkint 2 f. 10 dénárt kamatozott.

Az istenitisztelet tartásának módjáról gyér adatok szólanak. Az anyaegyházakban vasár- és ünnepnapokon énekes mise és sz. beszéd tartatott; fiókegyházakban minden második, harmadik vagy negyedik vásárnapon, többhelyen csak a templom védszentének ünnepén. Holicson az év minden szombatján, adventben naponként, nagyböjtben szerdán és pénteken tartatott sz. mise; az adventi idényben szerdán és pénteken a fölserdültek vallásos oktatásban részesültek. Délutáni vecsernyék csak nagyobb ünnepeken tartattak; Egbelen még ekkor sem, mert a helységnek nem volt iskolája és tanitója.

A népnevelés állapota egyáltalán nagyon szomorú volt. A sasvári főesperes egész kerületéről elmondja, hogy „a gyermekek nevelését mindenütt elhanyagolva találta.“ S okát egy későbbi alkalommal azon körülményben találja föl, mely szerint a tanitók silány ellátásuk folytán inséggel kénytelenek küzdeni. „A tanitók — ugymond — többnyire igen müveletlen férfiak; mert kik némi müveltséggel birnak, nem fogadnak el ily roszul javadalmazott állomásokat; s kik ezeket elfogadják, elhanyagolni kénytelenek tanoncaikat, hogy kezük munkájával megszerezzék, mi élelmükre és ruházatjukra szükséges.“

Kevésnek volt fekvő birtoka. Többnyire a községektől nyertek némi fizetést s a gazdáktól meg zselléréktől néhány dénárt vagy kevés gabonát. Igy a sasvári 20 forintot, a holicsi ugyanannyit és 4½ mérő zabot, a závodi 7 forintot és 50 mérő zabot, a manigai 70 mérő buzát kapott a községtől. Ritkábbak voltak az esetek, midőn a földesuraktól nyerték fizetésüket. Az ujvári a primástól 50 forintot húzott és a plébános által élelmeztetett; a surányi 12 forintot és 12 mérő gabonát kapott a földes urtól.

De ezek a nagy tömeg által méltán irigyeltettek. A vinni

tanitó csak másfél forintot és másfél mérő zabot, a péterfalvi 3 forintot és 10 mérő zabot, a dojcsi 4 forintot és 5 mérő zabot kapott sat. És még nehezebb volt azoknak sorsa, kik a hivektől kényszerültek csekély illetékeiket nagy bajjal beszedni. A nagykéri és selyei minden gazdától félmérő buzát s 5 dénárt, a deákii a házas emberektől 5 dénárt kapott. Nem kevésbbé lehetett nehéz behajtani az évdijt, melyet az iskolás gyerekek fejenként fizettek s mely 25 dénár és 1 forint 20 dénár között váltakozott.

Jövedelmüket kiegészitették azon dijak, mely a temetésben való részvétükért (6—12—20—25 dénár) s harangozásért (3—7 dénár) fizettetett. Az offertorium alkalmával begyült összegnek egy harmada rendszerint a tanitókat illette, kiknek a nyitrai főesperesség számos plébániain nagyobb ünnepeken a „koleda" (caliscatió) is jövedelmi forrást nyitott.

Ugyancsak a nyitrai főesperességben ugy szólván általános volt a gyakorlat, mely szerint a tanitók ünnepnapokon a plébános asztalánál étkeztek.

XI.

A káptalanok viszonyai. — A Pázmány által kinevezett esztergomi kanonokok. — Az esztergomi káptalanban fölmerült nehézségek. – Pázmány határozott föllépése. — A pozsonyi prépostság betöltésének joga. — A pozsonyi és szepesi káptalanok állapota. — A Pázmány által kidolgozott káptalani statutumok.

A mozgalmas és zavarteljes idők, melyek Pázmány érseki kormányának tartamát betöltik, vészes hatásuktól a káptalanokat sem kimélték meg; bár az állapot, melyben találjuk, távolról sem oly szomorú, mint a lelkipásztorkodó papságé.

Az összes káptalani javadalmak — az esztergomi székes-, a pozsonyi és szepesi társas káptalanokban, a pozsonyi nagyprépostság kivételével, — az érsek kinevezésétől függtek[1]). S Pázmány azokat tudományos és példás életű papokkal szokta betölteni, olyanokkal, kik a lelkipásztorkodás terén erényeik és buzgalmuk által kitüntek. Főleg az esztergomi káptalan kiváló gondoskodásának tárgyát képezte, mint a mely a XVII-ik században a magyar püspöki kar Seminariumának volt tekinthető.

1619—1631 között tizenöt kanonoki javadalom ürült meg. Tizenegy halálozás által; Telegdy, Dallos, Sennyey stallumaikat püspöki kathedrákkal cserélték föl: Stankovics János 1624-ben a Jézus társaság tagjai közé lépett. Ezek helyeit méltó utódok foglalták el. A tizenöt kinevezett kanonok közől heten, ugymint Böjthe Miklós, Draskovich György, Jakusich György, Kisdy Benedek, Lippay György, Püsky János és Simándi István Magyarország érseki és püspöki székeinek diszeivé lőnek[2]).

Mindazáltal ezen időben, a káptalan birtokai nagyrészt a törökök kezeiben lévén, a kanonoki jövedelmek szerények voltak. A kanonokok emiatt többnyire egyuttal prépostságokat és apátságokat birtak, vagy szerényebb javadalmak elnyerésén fáradoztak. Ilyenek az alapitványok, melyek a nagyszombati székesegyház oltáraihoz voltak csatolva s a városi tanács által adományoztattak.

A nagyszombati tanács ezen altariak adományo-

---

[1]) Igy p. o. kezeim között megfordultak a Pázmány által Kisdy B. részére kiállitott adományozó okmányok, midőn előbb kanonokká, majd honti, gömöri és székesegyházi főesperessé, meg szentgyörgyi préposttá nevezte. A m. kam. levt. Kassai jezsuita colleg. actái között.

[2]) Memoria Consecr. Basil. Strig. 1856. 151. l.

zása körül sok panaszra adott okot. Egyrészről az adományozást bizonyos föltételekhez kötötte, melyeket az illetőnek okmányilag kelle elvállalni — mit a kánoni jog tilt és simoniának bélyegez — s másrészről a kinevezetteket, az érsek megkérdezése nélkül, haladéktalanul beigtatni szokta javadalmukba. S találkoztak a kanonokok közől, kik a tanács ilyetén eljárása dacára ama javadalmakat kérelmezték.

Igy 1627 nyarán a sz. Balás oltárért, melylyel lakház és némi ingatlan birtok volt összekötve, Lázár István — kit Pázmány 1624-ben kéri plébánosból nevezett esztergomi kanonokká — folyamodott s miután a városi tanács által kivánt téritvényt — az érseki helynök figyelmeztetése dacára — kiállitotta, elnyerte, a javadalom lakházát és javait haladéktalanul birtokába vette. Pázmány ezidőben Pozsonyban tartózkodott, de helynöke, Lósy Imre sietett a történtekről értesülni. „A Nagyságod böles itélete benne — irja —, de nekem úgy tetszenék, hogy nem kellene csak ebben hagyni a dolgot, mert csak abususra abususokat hoznak be. Énnekem úgy tetszik, hogy valami most a dologban történt, totum est iure irritum et invalidum és a dologban declaratiónak kellene interveniálni. Lázár pap pedig igen megérdemli, hogy inpune non abeat, mivelhogy insufficiens lévén az Altáriához, Ngod hire és requisitiója nélkül efféle dolgot mert attentálni. Ngod böles itélete a dolgon, de énnekem bizony nehezen esett, hogy tekintete a Ngod méltóságának nem volt az embereknél. Végére nem mehettem, de praktikák foroghattak a dologban“ [1]).

A primás kedvetlenül vette ezen tudositást [2]). Meghagyta Lósynak: idézze maga elé a vádlott kanonokot, hivja föl, hogy mutassa be az általa kiállitott téritványt és —

[1]) 1627 aug. 9. Ered. Prim. vil. levt.

[2]) „Magno — irja — animi nostri moerore audivimus . . .“

„sub amissione beneficii et officii, ac poenis arbitrariis per nos infligendis“ — haladéktalanul és tényleg mondjon le az elnyert altariáról; egyuttal Babóthi Ferencz kanonokot utasitsa Pozsonyba, hogy „miután ezen simoniacus cselekmény részesének mon datik, eljárásáról számot adjon.“

Mennyire komolynak tekintette ezen ügyet, kitetszik e soraiból. „Miután — ugymond — az altariak adományozása alkalmával kierőszakolt kötelezvények által némely kevéssé őszinte katholikusok álnoksága a simonia bünét akarja e nemes káptalan körébe csempészni: hogy ezen vészteljes baj elharapódzását idején megelelőzzük, Főtisztelendőséged nevünkben székesegyházunk tisztelendő kanonokjainak előadni fogja, mennyire szükséges a káptalan jó hirnevének és az egyesek lelkiismereti nyugalmának érdekében, a simoniának még árnyékát és gyanuját is eltávolitani; emiatt a káptalani statutumokhoz oly függelék adassék, mely a kanonoki javadalomtól való megfosztatás büntetését határozza azokra, kik a nagyszombati tanács által adományozandó altariak elnyerésénél igéreteket tenni, kötelezettségeket elvállalni, vagy téritvényeket kiállitani merészkednének“ [1]).

A pozsonyi és szepesi társaskáptalanok viszonyairól részletes tudositásokat nyerünk az 1626 és 1629-ben Lósy Imre által eszközölt kánoni látogatások jegyzőkönyveiből [2]).

---

[1]) Pázmánynak 1627. aug. 11-én kelt sajátkezüleg irt ered. fog. Ugyanott.

[2]) Pázmány a pozsonyi káptalannak 1626 febr. 2-án, a szepesinek 1629 jan. 6-án jelenti be a visitátiót. (Ered. fog. Prim. egyh. levt.) Lósy Pozsonyban 1626 marc. 9-én, Szepesben 1629 febr. 26-án kezdi meg visitátió müködését. Midőn a káptalan körében megjelent, előadta az érsek által kijelölt kérdéseket, melyek a káptalan alapitására, jogaira, birtokaira, javadalmaira, az officium és isteni tisztelet mikénti tartására, a templom, sekrestye, kincstár és iskola állapotára

Mindkét helyen a káptalan élén a prépost állott, ki előkelő helyet foglalt el. A szepesi prépostok a reformátió előtt Szepes és Sárosban püspöki joghatósággal birtak, zsinatokat hivtak össze, kánoni látogatásokat végeztek és házassági ügyekben biráskodtak; de ezen részek lakói Luther felekezetéhez csatlakoztak, s a visszavezetésükre irányozott törekvések meghiusultak [1]. A pozsonyi prépostok, az érseknek helynökei voltak az esztergomi egyházmegye Vágon tuli részeiben és főesperesei a pozsonyi kerületnek Kinevezésük a XVI-ik század végeig az érsek jogköréhez tartozott, ezóta a királyoktól függött. 1625-ben Balásfy Tamás prépost halála után Pázmány visszaszerezni igyekezett a régi jogot. „Távolról sem szándékom — irja ez alkalommal a királynak — a királyi jogokat csonkitani; sőt inkább kivánatosnak tartanám, hogy e prépostság betöltése Fgedhez és ne én hozzám tartozzék, mert ezesetben csekélyebb felelősség terhelne Isten előtt Azonban kötelezve vagyok védelmezni az érsekség világos jogait. Ha mindazáltal Fged mások tanácsára jogigényeimet mellőzné s a prépostságot maga kivánná betölteni, méltóztassék azt komoly és példás életű egyházi férfiunak adományozni,

---

vonatkoztak. A pozsonyi kanonokok két, a szepesiek 15 napi gondolkodási időt kaptak, hogy kellően válaszolhassanak. A válaszok többnyire alaposak és részletesek. Csak az, mit történetükről fölhoznak, kevéssé kielégitő. A pozsonyi és szepesi káptalan sz. Istvánban tisztelte alapitóját. A szepesiek ezt bebizonyitandók, hivatkoztak a templom két tornyára. „A sz. király — mondák — két toronynyal szokta volt ellátni az általa épitett templomokat.“ A jegyzökönyvek Prim. egyh. levt.

[1]) Midőn Hosszútothi prépost 1626-ban a luth. plébániakat visitálni szándékozott, ettől a megyei közgyülés által eltiltatott. (A prépost óvása Prim. egyh. levt) Lósy három évvel utóbb az egyház átkával fenyegeté az elszakadt lelkészeket, de hiába. (Nyilt levele Ugyanott.)

ki ezen az enyészet szélére hozott egyházat fölvirágoztatni képes legyen" [1]).

Pázmány a pozsonyi káptalant nem ok nélkül jellemezte ily kevéssé hizelgö modorban. Valóban meglepő a pozsonyi kanonokok könnyelműsége, melylyel az egyház törvényeit és állásuk kötelességeit kijátszották. Teendőik majdnem kizárólag az officium ünnepélyes és testületi elvégzésében állottak; de erre nézve már hoszszu idő előtt oly gyakorlatot állapitottak meg, mely szerint meghatározott sorrendben csak hárman tartoztak a choruson megjelenni s ezek sem személyesen, mert fizetett világi énekesek által helyettesittethették magukat; egyedül arra forditottak gondot, hogy mindig legalább egy pap legyen jelen (!) ki a lectiókat, capitulumokat- és óratiókat elénekelje. És bár e szerint elég kényelmesen tudták berendezni egyházi teendőiket, ezeket is elviselhetetlen tehernek tartották; 1619-től 1626-ig a chorus egészen elmaradt. És eljárásukat a látogató főpap előtt azzal mentették, hogy miután a zavarteljes időkben jövedelmeik jelentékenyen megfogytak, magukat kötelezettségeiktől fölmentve hitték [2]).

---

[1]) Pázmánynak 1625 marc. 12-én Pozsonyból kelt fölterjesztése. Ered. M. Canc. Nincs tudomásom, miként döntetett el ezen kérdés.

[2]) „Dni de Cap. unanimi consensu responderunt debere Matut. et Laudes cum omnibus Horis in hac Ecclesia decantari, quotidie et ita quidem, quod semper tres ex Dnis Capit. Matutino et Laudibus interesse teneantur, per seriem prout Senior describeret vel per se, vel per Supportantes; ita tamen, ut semper aliquis Sacerdos intersit, qui Lect. Cap. et Orationes decantet et officium inchoet. Quartum autem Supportantem, nempe Dni Praep. quem ratione quartae partis proventuum . . . intertenere semper teneatur, cum dictis tribus Capitularibus, continuo interesse debere. . . . Quae laudabilis consuetudo (!) ab anno 1619 tum propter bella, quam propter defectum proventuum esset intermissa, quam tamen parati essent resumere"

Emellett a káptalani sekrestyében nagy rendetlenség és tisztátalanság uralkodott; a templom kincsei és ruhadarabjai közől sok elveszett és kik misézni jöttek, maguk kényszerültek nagy ügygyel bajjal összekeresgélni a szükségeseket. A káptalani iskola egy évtized óta elhagyatva, tanitó nélkül állott; igaz ennek oka nagyrészben a városi tanács volt, de a káptalan sem menthető teljesen, mintán elmulasztotta a tanácsot kötelezettségeinek teljesitésére szoritani.

Kedvezőbb viszonyokkal találkozunk a szepesi kanonokok körében, kikről Pázmány is magasztalólag szól, midőn állhatatosságukat kiemeli, melyet az üldözések között bizonyitottak [1]). A látogató főpap megjegyzi, hogy templomukban példás rend- és tisztaság uralkodott; a plébánost szivesen segitették a szentségek kiszolgáltatásában és a szent ige hirdetésében. Naponként reggeli hat órakor mindannyian összejöttek a templomban és elénekelték a primát, melyet nyolc órakor a tertia követett. Ennek végeztével jelenvoltak a conventualis misén s elvégezték a sextát. A délutáni három óra ismét együtt találta őket, hogy a nónát, vesperát, completoriumot, a következő nap matutinumjával és laudesével elénekeljék. Lósy egyedül az ellen tett kifogást, hogy — valószinüleg a hosszu éneklésben kifáradva — a laudeseket, a zsoltárok elhagyása által némileg megröviditették. Az iskola virágzó állapotban volt; az olvasó-kanonok fölügyelete alatt két tanitó müködött, kik a káptalan által fizettettek.

Mind a pozsonyi, mind a szepesi káptalanban a prépostság mellett tizenkét kanonoki stallum létezett; amott

[1]) „Magno animi nostri moerore vidimus — irja — annis superioribus Ven. Cap. Scep . . . omnia hostilis impetus discrimina adiisse, bonorum direptiones, exilia, caedes et quidquid asperum cogitari potest sustinuisse. Atque ideo desiderio iam eidem tenebamur videndi hanc Ecclesiam nostram Scep., ut et. Christi Athletis coram gratularemur . . .“

kettő rendesen üresedésben volt s jövedelmei a káptalani jegyző és a templom énekeseinek fizetésére forditattak. *Jószágaik és jövedelmeik*, melyeket fejedelmi és magán jótevőktől nyertek adományul, nagyrészt idegen kezekre jutottak. A melyek fönmaradtak, egyik kanonok — *a dékán* — által kezeltettek s három osztályba sorozhatók; vagy külön a préposttot, vagy a prépostot és káptalant közösen, vagy végre az egyes kanonoki stallumokat illették. A közös jövedelmekből a pozsonyi prépost egy negyedet huzott; a kanonokok, tekintet nélkül rangjukra, egyenlő arányban osztoztak. Régente a kanonokságok mellett számos *másféle javadalmak* alapittattak; ezekből Szepesben egy sem, Pozsonyban három maradt fön. Itt azonfölül két *kápolnához* s tizennégy *oltárhoz*, amott két kápolnához s egy oltárhoz mise alapitványok voltak csatolva, melyeket a kanonokok vagy más egyháziak nyertek el az alapitók által meghatározott kötelezettségek terhe alatt. Mindkét helyen *plébániák* állottak fön; de a lelkészi állomásokat nem a kanonokok birták. Pozsonyban két segédlelkész volt alkalmazva, kik külön lakházakkal, szőllőkkel stb. rendelkeztek.

Miután egyik káptalan sem birt rendes statutumokkal, az érseki helynök által fölhivattak, hogy javaslataikat a primás elé terjeszszék, ki ezek alapján kidolgozta statutumjaikat. E munkálatában ama komoly óhajtás vezérlé, hogy a káptalani intézmény visszahóditsa tiszteletet parancsoló helyét, melynek — mint püspöki tanácsnak — elfoglalására az egyház szervezetében hivatva van. S ez akkép mutatkozott lehetségesnek, ha a káptalanok tagjai nemcsak állásuk külső előnyei, hanem *vallásos buzgalom* és *egyházias tevékenység*, *papi müveltség* és *keresztény jótékonyság* által is a többi papság élére helyezkednek. De dolgozata nem kevésbbé kitünő

gyakorlati kivihetősége, mint emelkedett szelleme által. Midőn a káptalanokat fölemelni iparkodik föladataik magaslatára: nem tűz ki célokat, melyek elérhetlenek, nem állapit meg rendelkezéseket, melyek az élet által kigúnyolva papiron maradni hivatvák.

A kanonokok eszerint kötelesek állandóan a káptalan székhelyén tartózkodni, kivéve, ha hivatalos állásuk más helyen jelöli ki lakásukat vagy főpapjuk által plébániákra küldetnek. Ki alapos ok nélkül hosszabb időn át távol van, a templom kapuin kifüggesztett idéző levél által visszatérésre hivatik föl, s ha nem engedelmeskedik az első évben jövedelmeinek felét, a második évben összes jövedelmeit, végre magát javadalmát is elveszti.

Mindenik naponként misézik. A prépost az év tizenhét főünnepén négy kanonok segédlete mellett ünnepélyes szent misét mond s hatalmában áll a kanonokokat szent beszédek tartására fölhivni. Naponként reggel a hórák, délután az officium többi részei énekelve végeztetnek. Mindenik személyesen és pedig karingben és mozzettában jelenik meg. Ki egyes esetekben elmaradni óhajt a prépostnál jelentkezik, s midőn hetes, helyettesről gondoskodik. Ha valakinek hanyagsága miatt a nagy mise, vagy az officium egyes részei elmaradnának 3 forintot illetőleg 12 vagy 6 dénárt fizet büntetésül. Kik akadályozvák a choruson megjelenni, kötelesek otthon elvégezni az officiumot s midőn ezt tenni elmulasztják, jövedelmük megfelelő részét egyházi vagy jótékonysági célokra kötelesek forditani. Ha valamelyik kanonokról köztudomású lenne, hogy a breviariumot következetesen elhanyagolja, javadalmától fosztatik meg.

A káptalan ügyei közös tanácskozmányokban intéztetnek el, hol a szeretet és mérséklet szellemének kell uralkodni. Sértő kifejezések használatáért 4 forintnyi vagy na-

gyobb birság fizettetik. Súlyosabb bántalmazás esetében, — például: ha egyik kanonok fegyveresen támad társának házára — a sértő fél elveszti félévi jövedelmeit, melyben a sértett fél és a többi kanonokok osztoznak. Ki a káptalan titkait elárulja, egy év tartamára kizáratik a tanácskozásokból. A pártoskodásokat előidéző javadalmától fosztatik meg.

A kanonokoknak tiszta, erényes, példás életet kell viselniök. Házuknál csak jóhirü, koros nőket, közel rokonokat tarthatnak. A prépost kötelessége meginteni azokat, kik gyanus nőkkel élnek; az engedetlenek elvesztik jövedelmeiket, a javithatlanok kanonoki stallumukat. A jövedelmeket lelkiismeretesen kell használni. „Mert az egyházi java kat természetüknél fogva csak szent és vallásos célokra szabad forditani, vagyis az Ur szolgáinak tisztességes ellátására, templomok javitására és ékesitésére, végre szegények segélyezésére. Tiltva van tehát az egyházi jövedelmeket a vallásos céloktól elidegeniteni, magán érdekekre vagy rokonok gazdagitására használni."

A kanonokok háztartása állásuknak megfelelő legyen; de mindig a szerénység határai között maradnak. Nemcsak a fölöslegest mellőzik, néha a szükségesekről is önként lemondanak. Háznépük ne legyen túlságosan nagy számu; mégis legalább két vagy három férficselédet tartsanak, kik az oltárnál és asztalnál szolgálják, utazásaikban kisérjék. Ezüst készletben és butorzatban kerülik a fényüzést. Ruhájukat szerény, fekete vagy kékszinü kelméből készittessék, ne legyen sem túlságosan rövid, sem hosszu. Gyürüt csak azok viselnek, kik erre följogositvák, tonsurát mindannyian. Hajukat és szakálukat nem ápolják túlzott gondossággal.

Zajos vadászatok és madarászatoktól távol tartják magukat. Szerencsejátékok, lakmározások és versenyivásokban

(aequales haustus) nem vesznek részt. Az asztalnál nem töltenek hosszu időt s midőn világiak társaságában vannak, nem illő bevegyülniök az énekbe. Kerülik az erkölcstelen beszédeket, uzsoráskodó pénzüzleteket s minden illetlen foglalkozást; kik ez ellen vétenek, javadalmukat kockáztatják. Általán magukviseletében komoly méltóságot kell kitüntetniök, miként ezt az egyház tanácsosaitól megvárni lehet [1]).

XII.

Senkviczy kanonok küldetése Rómába Pázmány által 1627. — Ennek viszonya a szent székhez. — A püspöki bullákért járó dijak. — Pázmány Rómában segélyt keres a magyar papnevelés érdekében. — A római magyar- német collegium. — A magyar királyok „apostoli" cime. — III. Ferdinand igyekezetei ezen cim visszaszerzése tárgyában. — A római cúria magatartása.

Pázmány minden időben szorosan ragaszkodott a katholika egység központjához. A szent szék iránti hódolatát, midőn alkalom nyilt, szivesen kitüntette szóval és tettel Lelkiismeretes gondossággal igyekezett föntartani a kapcsolatokat is, melyek a kath. főpapokat sz. Péter utódjához füzik.

Ezen kapcsok között egyik legfontosabb a püspökök kötelezettsége: meghatározott időközökben személyesen, vagy ha fontos okok által gátolva vannak, küldött által megjelenni Rómában (visitare limina Apostolorum) s jelentést tenni egyházmegyéjük állapotáról. A magyar püspökök minden negyedik évben köteleztettek az örök városba utazni. De nem találjuk nyomát, hogy ebbeli kötelezettségüknek buzgóbban megfeleltek volna, mint más országok főpapjai.

---

[1]) A két káptalan statutumjai lényegükre nézve azonosok. Azok a kánoni látogatások jegyzőkönyveihez csatolvák. Prim. egyh. levt.

Pázmányt és püspök társait kimentik a körülmények. A külső támadások és belzavarok az egyházat is fenyegetvén, igénybe vették őrködésüket. Midőn pedig a béke rövid időre helyreállott a restauratio nehéz munkájára kelle forditani egész gondosságukat. Pázmány ily körülmények között egyik évről a másikra halasztotta római utazását. Majd 1627-ben kényszerülve látta magát végkép lemondani a reményről, hogy hő óhajtását teljesitheti. Emiatt a nevezett év nyarán Senkviczy Mátyás esztergomi kanonokot küldé maga helyett VIII. Orbán pápához, hogy hüségét, hódolatát tolmácsolja és az érseki megyének állapotáról jelentést tegyen [1]).

E jelentés természetesen nem lehetett örvendetes, bár a vigasztaló mozzanatok sem hiányoztak. „A megye helyzete — olvassuk többi között — szomoru és szorongatott. Az érsek és káptalan, — egykori székhelye, Esztergom a török kezében lévén — Nagyszombatban tartózkodik nem csekély alkalmatlansággal. Az egyházi javaknak nagy részét a török foglalta el. 1619-ben pedig az egész egyházi rend megfosztatott birtokaitól, s a főpapok hiveik közöl és hazájukból számüzve Német- és Lengyelországba menekültek. A béke létrejötte után alig tértek vissza, csakhamar másod és harmad izben kifosztattak, s a lefolyt évtized alatt alig tölthettek egy évet zavartalanul. Az üldöztetések korában több egyházi férfiu, közöttök egy esztergomi kanonok megöletett; sokan az erdők rengeteiben elkerülték ugyan a fegyver élét, de áldozatul estek az éhség és fagynak.

„És miután a lefolyt évtized alatt az iskolák és papnöveldék elenyésztek, oly nagy hiány van papokban, hogy hol

---

[1]) Pázmány előbb római ügynöke által akarta jelentéseit bemutatni, s csak utóbb határozta magát Senkviczy küldésére. Erre mutat a jelentés egyik fogalmazata. Prim. egyh. levt.

tizre lenne szükség, alig találtatik egy. És e kevés pap közöl többen, fájdalom, concubinatusban élnek; ezeket az érsek türni kénytelen, nehogy a gyermekeket keresztség, a fölnőtteket gyónás nélkül engedje kimulni, vagy a papoktól elhagyatott nép az eretnek tanokhoz pártoljon. Az érsek a jó pásztor gondosságával ernyedetlenül munkálkodik az Ur szőllőjében és tehetségéhez képest mindent megtesz, mi az eretnekség kiirtására, a kath. vallás emelésére alkalmas; és már is jelentékeny eredménynyel dicsekedhetik"[1]).

A pápa szivesen vette tudomásul a primás igyekezeteit, s ezekről elismerőleg nyilatkozott brévéjében, mely Pázmányt a Rómában való megjelenéstől saját kérelmére, a következő négy év tartamára, fölmenté. „Az örömet, — irja — melyet Testvériséged személyes megjelenése által szivünknek szerezne, gazdagon fogja kárpótolni, ha hon a hivek üdvéről és a vallás érdekeiről buzgalommal gondoskodik. Tudjuk mily csapásokkal sujtja a viszályok atyja Magyarországot, melyet harcok hazájává és lázadások örvényévé tett. Mindazáltal hálát adunk Istennek, ki nem feledkezik meg irgalmáról, s nem hagyván segély nélkül azokat, kiket veszélyek fenyegetnek és szerencsétlenségek üldöznek: Testvériséged buzgalmában erős védfalat emelt a közjónak"[2]).

Pázmány más alkalmakkor is örömmel fordult a szent székhez, nemcsak dispensátiók és engedélyek végett,[3]) hanem más ügyekben is. Az általa alapitott intézeteknek a

---

[1]) A Senkviczy küldetésére vonatkozó iratok Prim. egyh. levt.

[2]) A breve (datum nélkül) VIII. Orbán levelei között Rómában a sz. Ágoston rend kézirati gyüjteményében.

[3]) Igy p. o. a Czobor Imre és Thurzó Borbálya házasságánál előforduló akadályok ügyében a bécsi nuntius 1627. sept. 11, 1628. marc. 21 s april. 1-én ir Pázmánynak. Ezen levelek a római mellékletekkel Pray kézirati gyüjt.

pápai áldás és megerősités kieszközlése által igyekezett állandóságot biztositani. [1]) Folyamodott, hogy sz. Alajos ünnepét a magyar egyházban is megülni lehessen; [2]) hogy sz. István és sz. Adalbert officiumjai a római misekönyv és breviariumba fölvétessenek; [3]) hogy a kassai vértanúk ereklyéit köztisztelet végett kitehesse. [4])

1625-ben egy jogi kérdés eldöntésére a SS. Rituum Congregatiót kérte föl. Telegdy János kalocsai érsek a török hóditás által kiszoritva érsekségéből, a nyitrai püspökséget kormányozta s ennek területén is használta az érseki palliumot és keresztet, a metropolita hatóság jelvényeit. Pázmány az ellen kifogást tett s a Congregatió is az ő javára döntötte el a kérdést, megállapitván, hogy a kalocsai érsek az esztergomi érseki tartomány területén nincs följogositva az érseki jelvények használatára. A primás biztositva látván ezen végzés által jogait, engedékenynek bizonyitá magát. Telegdynek — „az irányában viseltető különös testvéri vonzalma által indittatva“ — megengedé, hogy a palliumot az év öt főünnepén a nyitrai egyházmegye területén is viselhesse [5]).

Nagyobb fontossággal birt azon dijak ügye, melyeket a magyar püspököknek kineveztetésük alkalmával a megerősitésért s az erről kiállitott bullákért a római cúriánál fizetniök kelle. Ezen dijak jelentékeny összegeket képviseltek, s lefizetésükre a püspökök legtöbben, jövedelmeiktől megfosztva és különféleképterhelve lévén, nem voltak képesek.

---

[1]) L. e kötet I. könyv.

[2]) A folyamodvány (dátum nélkül) Pray kézirati gyüjteményében.

[3]) L. e kötet utóbbi helyeit.

[4]) A folyamodvány mely 1628. szept. 23-án kelt Millernél I. 235. l. Ugyanott található Pázmány egy 1627-iki folyamodása, a melyben jubilaeum előnyeit Magyarországra kiterjesztetni kéri I. 1881.

[5]) A congregátió levéle 1625. marc. 1. És Pázmány nyilatkozata 1625. júl. 1. Miller I. 75 s KK. ll..

A szentszék a mohácsi vész óta, tekintettel a magyar püspökök helyzetére, bulláikat a dijak elengedése mellett szokta kiállittatni. De a XVII ik század első tizedeiben, épen Pázmány érseki kormányának idejében, ismét követelni kezdette ama dijakat s ha ezek meg nem fizettettek, a bullákat megtagadta. Ily körülmények között az ujon kinevezett püspökök, némely hittudósok tanácsára, nem folyamodtak többé a megerősitésért, nem is szenteltették föl magukat, hanem miután a király által kineveztettek, haladéktalanul átvették megyéik igazgatását. [1]).

Caraffa pápai nuntius értesülvén ezen, az egyház kánonaival ellenkező, gyakorlatról, az 1625-iki országgyülés alkalmával fölkérte Pázmányt, hivná föl a püspököket, hogy a megerősitésért folyamodjanak; egyuttal kilátásba helyezé, hogy a bullák a dijak legnagyobb részének elengedése mellett, „per viam secretam", csekély költséggel fognak kiállittatni. [2])

Pázmány, ki a magyar püspökök eljárását szintén incorrectnek tartotta, örömmel fogadta a nuntius igéretét s biztositá, hogy a püspökök sietni fognak a pápai megerősitést kieszközölni. „Vajha visszahelyeztetnék a magyar egyház régi virágzó állásába — irta —; s ekkor örömmel fogadnák a püspökök fényes dij árán, miért most csak csekély összegeket képesek ajánlani" [3]).

---

[1]) Pázmány 1626 julius 27-én irja: „Certe me conscio factum non est, consultarunt tamen nonnulli cum Theologis, an in conscientia securi sint Episcopi, qui consecrationis beneficium, idcirco non obtinent, quod taxa a 100 annis insolita exigitur. Et securos pronuntiarunt."

[2]) Ludovisi bibornok 1625 marcius 26-án irt a bécsi nuntiusnak a magyar püspökök megerősitési dijai felől, s az hihetőleg ennek folytán hozta szőnyegre e kérdést. (A levél Hevenesy kézirati gyüjteményének V. kötetével elveszett.)

[3]) Pázmány a nuntiusnak. 1625 dec. 2. Kaprinay kézirati gyüjteményében.

Pázmány fölhivására 1626 elején több püspök lépéseket tett a bullák elnyeréseért. Dallos Miklós győri püspök volt közöttök az első. S ez támaszkodva a nuntius igéretére, 200 aranyat küldött Rómába, remélvén, hogy ott ezen összeggel megelégedni fognak. De rövid idő mulva azon leverő tudósitást vette, hogy a szent atya a kegyelmet, melyben elődei régebben a magyar főpapokat részesitették, nem ismeri el jogérvényes előzménynek; minélfogva a küldött összegen fölül még 800 aranyra van szükség.

Ez fájdalmas hatást gyakorolt a püspökökre és Pázmányra. Nem tudták elhinni, hogy a római nyilatkozat csakugyan a pápától származik. A primás emiatt fölkérte a bécsi nuntiust, hogy a szent atyától megnyugtató határozatot eszközöljön ki. S törekvései, melyeket a király is támogatott, utóbb célt értek [1].

Pázmány Róma támogatását a magyarszági papnevelés érdekében is igénybe vette. 1622-ben V. Pál pápához folyamodott, hogy a nagyszombati jezsuitáknak papnövendékek és nemes ifjak nevelési költségeire segélyösszegeket utalványozzon [2]. 1626-ban pedig VIII. Orbánnál tett lépéseket, — részint a bécsi nuntius, részint saját küldötte által — hogy a bécsi, gráczi és olmüczi pápai collegiumban néhány magyar ifju befogadását elrendelje; buzdítá egyik elődjének, XIII. Gergelynek követésére, ki a kolosvári jezsuita collegiumot évenkint ezer aranynyal segélyezte, a mely összegen mintegy husz nemes ifjú nevelési költségei födöztettek; ha a nagyszombati, vagy pozsonyi jezsuita

---

[1]) Pázmány a bécsi nuntiusnak 1626. julius 27. Ugyanott.
[2]) L. e kötet V. könyvét.

collegiumok — mondá — hasonló pápai segélyben részesittetnének, az üdvös eredmények most sem maradnának el [1]).

A Propagandától is reméllt támogatást. „Végtelen örömmel győződtem meg — irja egy alkalommal — hogy a török által pusztulásra jutott hazánk a Congregatió gondoskodását magára vonta. [2]); vonná bár magára jövőben is . . . . Mert itt a tiz éves háború és a régibb főpapok hanyagsága következtében nagy szükség uralkodik papokban . . . Én ugyan mindent megteszek, mi hatalmamban áll, érseki jövedelmeim két harmadrészét . . . papnöveldék és collégiumok alapitására forditom; de a nagy romlás következményeinek elháritására magam nem vagyok képes. Vajha a Congregátió gondoskodnék segélyezésünkről, hogy papokat nyerhessünk; mert az eretnekek elhatalmasodását főleg papok hiánya okozta“ [3]).

Pázmány emellett érvényesiteni igyekezett azon jogokat, melyeket a magyar püspöki kar a római magyar-né-

---

[1]) Pázmány ez ügyben ir a bécsi nuntiusnak 1626 marc. 25. (Ered. fog. Pray kézirati gyüjt.) s a királynak 1628. febr. 4. (Ered. fog. Prim. vil. levt.) Senkviczyt pedig, kit 1627-ben ad visitanda limina Apostolorum Rómába küld, megbizza, hogy a pápának és a de propaganda fide Congregátió figyelmét a magyar papnevelés ügyének fölkarolására forditsa.

[2]) Ugyanis a Congregátió 1627. oct. 9-iki ülésében a sz. Ferenc rend tartományfőnökének jelentése került szőnyegre, melyben kiemeli, hogy Szegeden a katholikusok lelkész hiányában a prot. prédikátorokhoz szoktak fordulni. A Congregátió a bécsi nuntius által fölhivta Pázmányt, hogy e bajon segitsen. „Szegeden — irja ez —, mely a váczi, vagy csanádi megyéhez tartozik, laknak sz. Ferencz rendü atyák, kik a vidéken is végzik a lelkészi teendőket“, miután a török nem tűr meg más papokat, lehet Bosniában, vagy Szerbországban is létezik ily nevű hely; de ezen helyek sem a magam, sem suffragáneusaim megyéihez nem tartoznak.“ Ezzel kapcsolatban hozza szőnyegre a papnevelés ügyét, mely annyira sziven fekszik.

[3]) Pázmánynak 1627. nov. 30-án a bécsi nuntiushoz intézett levele. Ered. fog. Prim. vil. levt.

met collegium tizenkét helyének betöltésére birt.[1]). Alig kezdettek a Bethlen első hadjárata által támasztott zavarok csillapulni, midőn találkoztak jeles ifjak, készek tudományszomjuk kielégitését az örök város főbb iskoláiban keresni. 1621 őszén egy magyar és egy horvát ifjú zarándokol Rómába. Amaz Lippay György, küldőjének a primási széken utóda[2]).

A következő években is többen jelöltettek ki a collegiumban megürült helyek elfoglalására; de némelyek mielőtt utnak indultak kedvüket elvesztették, mások utiköltség hiányában kényszerültek hon maradni. Egy alkalommal pedig a kijelölt ifjak már készen állottak az elutazásra, midőn valamely hamis pápai decretum által elijesztettek. Igy történt, hogy hat év alatt két pálos mellett, csak két magyar növendék tanult Rómában[3]).

Végre 1626-ban Pázmány egész buzgalommal igyekezett elháritani azon akadályokat, melyek a római collegium magyar helyeinek betöltését nehezitették. Mindenekelőtt kifogásai voltak azon gyakorlat ellen, melyszerint a Rómába küldendő ifjakat előlegesen valamelyik jezsuita collegium rectora által megvizsgáltatni, bizonyitványaikat

[1]) 1622-ben a magyar püspökök soproni tanácskozmánya fölkérte a pápát, hogy a magyar növendékek részére föntartott 12 helyet szaporitsa, vagy legalább eszközölje, hogy ezeket rendesen betölteni lehessen. L. e kötet V. könyvét.

[2]) A collegium növendékeinek névjegyzékéből.

[3]) A római collegium rectora, Castorius jezs. atya — miként maga irja — fájdalommal látván, hogy a magyar helyek éveken át betöltetlenül hagyatnak, fölszólítá a magyarországi jezsuitákat és azon magyar papokat, kik a collegiumban nyerték kiképeztetésüket, hogy magyar növendékeket küldjenek; de sikertelenül. Eszterházy nádor és több magyar főur a pápához intézett levelökben szintén kijelentették, hogy nem voltak képesek alkalmas ifjakat találni, kik hajlandók lettek volna Rómába menni. — Castoriusnak alább idézendő 1626-iki emlékiratából.

a római intézet rectorához küldeni s ennek válaszát bevárni kellett; csak ha a kedvező válasz megérkezett, lehetett az ifjakat utnak bocsátani. Ezen eljárás sok nehézséggel volt öszszekötve. Gyakran hiányzott alkalom az ifjakat jezsuita igazgató által megvizsgáltatni, vagy a bizonyitványokat Rómába küldeni; nem egyszer a római válasz útközben elveszett, vagy hosszú ideig elmaradt, mi alatt az ifjak kedvüket vesztették. Azután sértette önérzetét, hogy kiket maga alkalmasoknak itél, nem fogadtatnak be föltétlenül; annálinkább mert a főpap legilletékesebb annak megitélésére, kik fognak megyéjének hasznára válni. Emiatt kivánta, hogy kiket maga, vagy püspöktársai küldenek, nehézség nélkül fogadtassanak be.

Rómában azt is követelték, hogy az ifjak, midőn az intézetbe lépnek, magukkal hozzák a visszautazásukra szükséges költségeket; miután gyakran betegség, vagy más körülmények folytán kénytelenek voltak, tanulmányaik bevégezte előtt visszatérni hazájukba. Azonban a magyar főpapoknak ily pénzküldeményekre nem volt mindig biztos alkalmuk, ha pedig az ifjak magukkal viszik a pénzt, félni lehetett, hogy utközben rablók által kifosztatnak. Emiatt Pázmány a magyar főpapoknak kivételesen megengedtetni kérte, hogy ezen pénzöszszeget bármikor beküldhessék. Egyébiránt ekkor már azon gondolattal foglalkozott, hogy Rómában 2000 scudót fog örök alapitványképen elhelyezni, melynek kamatjaiból a Magyarországba visszatérő növendékek utiköltségei födöztessenek.

Végre méltányosnak tartotta, hogy miután az elmult években a collegium magyar helyei nagyrészt nem voltak betöltve, s eként a magyar alapitvány jövedelmeiből — melyek évenkint mintegy 1400 scudóra rugtak — jelentékeny összegeket lehetett megtakaritani: a jövő években nagyobb számu magyar ifjak fogadtassanak be; s megállapittassék, hogy a

magyar helyek, ha bármily oknál fogva üresedésben hagyatnak, ne töltessenek be más nemzetbeli növendékekkel, hanem megengedve legyen a magyar főpapoknak a következő években több ifju küldése által pótolni a hiányt [1]).

Pázmány ezen óhajtásait a bécsi nuntius közvetitése által terjesztette elő Rómában [2]). De a collegium igazgatója nem volt tekintettel Magyarország rendkivüli viszonyaira s a pápai intézkedésekre hivatkozva, nem volt hajlandó az eddigi gyakorlattól eltérni. Miután pedig a primás szóba hozta az egyesitett magyar és német intézet elkülönitését: az igazgató ezt lehetetlennek mondá, mert — ugymond — ha a magyar alapitvány jövedelmeiből külön háztartást vinni, elöljárakat és szolgaszemélyzetet tartani kellene, a növendékekre csak igen kevés maradna [3]).

Pázmányra kellemetlenül hatott méltányos kérelmeinek visszautasitása. Főleg abban látott komoly sérelmet, hogy az igazgató határozottan ragaszkodik a Rómába küldendő ifjaknak egy jezsuita atya általi előleges megvizsgáltatásához. „Csudálatos — irja éles gúnynyal — az egyház alkalmasoknak itéli a főpapokat azok megvizsgálására, kik az egyházi rendekhez, vagy a papi hivatalok gyakorlatához bocsátandók, és néhány növendék megvizsgálását nem hiszik reájuk bizhatni, csak azt engedik meg, hogy a költségeket magukra vállalják.“ S miként más alkalmakkor, kész volt magát a legnagyobb hátrányoknak kitenni, mint türni, mit sérelmesnek és

---

[1]) Pázmány ily cimű emlékirata: „Puncta in quibus connivendum videtur Alumnis Ungaris Romam mittendis.“ Ered. fog. Pray kézirati gyüjtem.

[2]) Pázmány a nuntiushoz 1626 marc. 25. Ered. fog. Ugyanott.

[3]) Castorius atyának 1626 május. 9-én és junius 13-án Argentus atyához — a J. T. németországi visitátorához — intézett levele eredetiben Pray kézirati gyüjt. Argentus — ki a primás és a római rector közötti tárgyálásokban közvetitői szerepet játszik — e két levelet átküldé Pázmánynak.

igazságtalannak tartott. Kijelenté, hogy a magyar növendékeket mindaddig nem fogja a római collegiumba küldeni, mig kivánatát teljesitik. „Tisztelendő Uraságod lássa — igy szól — miképp fogja magát Isten és világ előtt a magyar nemzet érdekeinek elhanyagolása miatt igazolni. Én Isten segitségével csekély tehetségemhez képest igyekezni fogok más módon gondoskodni az egyház szükségeiről“ [1]).

De nem szoritkozott elégületlenségének ilyetén kifejezésére. A „de propaganda fide Congregatióhoz“ — melynek fölügyelete alatt állott a római magyar-német collegium — fordult kérelmeivel [2]). Előterjesztései november közepetáján vétettek tanácskozás alá s oly fontosaknak látszottak, hogy a Congregatió ülésén a pápa személyesen elnökölt. Az eredmény kedvezőtlen volt. A bibornokok nem hitték elfogadhatóknak az intézet alapszabályainak javaslatba hozott módositását. Ha a magyar ifjak — mondották — kivételes kedvezményekben részesittetnek, más országok főpapjai is hasonló igényekkel fognak föllépni. S csak csekély tekintetet tanusitottak a magyar viszonyok iránt, midőn a collegium rectorát utasitották, hogy „a magyar ifjak megvizsgálásában ne alkalmazza a rendes szigort“ [3]).

---

[1]) Pázmány Castoriushoz Nagyszombatból 1626 julius 11. Ered. fog. Ugyanott.

[2]) Pázmány ugyanekkor egy más ügyre is fölhivta a Congregátió figyelmét, hogy miután a „Hospitale Hungarorum S. Stephani R. prope Basilicam S. Petri“ a magyar collegiummal egyesitve van, intézkedjék, miszerint a Rómába zarándokoló magyarok — kiknek száma különben is igen csekély — ott régi szokás szerint három napon át ellátást nyerjenek. Pázmány idetett emlékirata és 1626. aug. 23-án a collegium protectoraihoz és a jezsuita generalishoz intézett levelei. Ered fog. Ugyanott.

[3]) Mutius Vitellescus rendfőnöknek 1628 nov. 28-án és a bécsi nuntiusnak dec. 9-én Pázmányhoz intézett levelei. Ered. Ugyanott.

P á z m á n y megnyugodott a legfelsőbb forum itéletén. S nem habozott alkalmazkodni azon körülményekhez, melyeket megmásitani nem volt képes.

1627 nyarán 1333 aranyat küldött Rómába, a mely alapitványi tőke $6^{0}/_{0}$-os kamataiból az esztergomi egyházmegye hazájukba visszatérő növendékeinek utiköltségeit kelle födözni. Kik e segélyt igénybe veszik, kötelesek voltak okmányilag fogadni, hogy az esztergomi egyházmegye szolgálatában legalább három évet fognak tölteni [1]) Egy növendék utazási költségeire 40 scudo számittatott, a mely összeg később elégtelennek bizonyult s 65 scudora emeltetett [2]).

A primás ugyanakkor gondoskodott, hogy mielőbb t e h e t s é g e s i f j a k a t k ü l d h e s s e n a z ö r ö k v á r o s b a [3]) S 1627 september 10-én t i z e n e g y e n érkeztek oda; közöttök találjuk S z e l e p c h é n y i G y ö r g y ö t, utóbb az ország

---

[1]) Pázmány kikötötte, hogy ha több éven át nem találkoznának, kik a kamatokat igénybe veszik s ezek jelentékeny összegre szaporodnak, tartozzék a római rector valamelyik magyarországi jezsuita elöljárót fölhivni, hogy az alápitvány költségein magyar ifjakat küldjön a collegiumba. Az alapitó okmány kelt Bécsben 1627. jún. 2. Hiteles alakban kiállitott példányai az eszt. prim. és kápt. levt. A jezsuita generalis 1627. júl. 3-án örömmel fogadja az alapitványt. Ered. Pray. gyüjtem.

[2]) Pázmánynak eziránt Rómában kiállitott s 1632. május 30-án kelt okmányai az eszterg. prim. és kápt. levt.

[3]) Mily gondot forditott az ifjak megválasztására 1627 julius 6-án a bécsi Pazmanaeum rectorához intézett levele bizonyitja: „Sollicitant me valde — irja — ut Senkviczy, qui illic (Bécsben) est cum aliis Romam mittatur . . . Ego non libenter ianuam hanc aperio, ne et alii inquieti eo aspirent. R. V. cum P. Rectore conferat et si iudicant non mittendum, non mittam . . . Quaeso R. V. laboret, si qui studiosi velint ire Romam ad studia . . . ea dere scribat, quatuor vel quinque adhuc necessarii. Faciet mihi gratum, si habere poterit.“ Eredeti Pray gyüjtem.

nagynevü primását [1]). Ezek nemcsak az intézet elöljárói, a pápa által is szivélyes fogadtatásban részesittettek [2]). A következő négy év tartama alatt ismét öt magyar küldetett az időközben megürült helyekre; közölök kiemelhetni Bosnyák Istvánt, utóbb Veszprém és Nyitra lelkes főpapját, meg Jakusics György bárót előkelő főuri család sarját, ki elhagyva a császári udvart, hol az ifjabb király kedvelt kamarása volt, az egyház szolgálatába lépett s néhány év mulva a pozsonyi prépostságra emeltetett, melyet utóbb a bosniai, majd a veszprémi püspökséggel cserélt föl [3]).

Eként a magyar ifjak részére föntartott helyek betöltve voltak. De ekkor ismét az intézet zilált anyagi viszonyai kezdették Pázmányt aggasztani. Az intézet igazgatója már 1629-ben jelezte ezt s kiemelte, hogy szükséges leend a magyar növendékek számát leszállitani [4]). A következő évben pedig megpendité a segélyezés eszméjét, melyet a primás utóbb készséggel és sikeresen fölkarolt [5]).

[1]) A 11 ifjú között 7 esztergomi, 3 egri, s 1 pécsegyházmegyei volt. A collegium lajstromaiból.

[2]) A jezsuita generalis 1627. oct. 9-iki levele Pázmányhoz. Ered. Pray gyüjt.

[3]) A collegium lajstromaiból. Pázmánynak Jakusich részére a császár római követéhez intézett olasz levele, és a római rectornak 1630 oct. 5-én Pázmányhoz intézett jelentése. Pray gyüjtem.

[4]) „Quod vero de pecuniario subsidio Collegio ferendo mentionem fieri patiamur, Italiae clades et magnae, in quibus pluribus iam annis versatur Collegium, difficultates faciunt, quarum etiam causa non modo paucissimi etiam germani recipiuntur, verum etiam plerique iam recepti et vocati differuntur.“ 1629. oct. 5-én kelt levele. Eredeti. Ugyanott.

[5]) 1630 oct. 5-én kelt levele. Eredeti. Ugyanott.

Történeti emlékeink kétségtelenné teszik, hogy II. Sylvester pápa, midőn első szent királyunknak térítői buzgalmáról Astrik elbeszéléséből értesült, fölkiáltott: „Én csak apostoli vagyok, István apostol!“ És elismerését, tiszteletét bebizonyitandó, őt és utódait az egyház rendezésének teljes hatalmával ruházta föl; továbbá a korona mellett keresztet is küldött neki, mint „az apostolság cimerét“, melyet maga előtt vitethessen s utódjai is vitethessenek.

Szent István és utódai minden időkben éltek az apostoli jogokkal és ünnepélyes alkalmakkor használták az apostoli keresztet. De az „apostoli király“ cimének használatáról régibb emlékeink hallgatnak. S ugy látszik királyaink már korán mellőzték e cimet, bár ismeretes volt előttük, hogy erre joguk van, s meg is kisérlették jogukat a szentszék előtt érvényre emelni.

Midőn VIII. Henrik angol király, X. Leo engedélyével a „Defensor fidei“ cimet fölvette, II. Ulászló is lépéseket tett Rómában, hogy az „apostoli“ cim használatának megujitása helybenhagyassék. Azonban sikertelenül [1]).

Azóta több mint egy századig feledés födte e cimkérdést, mig II. Ferdinánd ifjabb király 1626 nyarán ujabban szőnyegre hozta s ez ügyben Pázmány véleményét kikérte. „Miután látjuk és tapasztaljuk — irja az ifju

---

[1]) Barberini bibornok-államtitkár 1627. september 11-én irja a bécsi nuntiusnak: „Si ha memoria, che di questa materia fu discurso altre volte in tempo di Leone X. con occasione del Re d' Inghilterra.“ És september 28-án: „Nel tempo di Leone X, quando fu dato il titolo di Defensor fidei al Re d' Inghilterra, fu trattato anco di questo di Apostolico.“

fejedelem — hogy az „apostoli király" cimének használata feledésbe ment: kötelességünknek tartjuk föntartani és visszaszerezni a kiváltságokat, melyeket elődeink erényei szereztek az országnak. Emiatt megkérdezni kivántunk Titeket, mint az ország primását: vajjon elődeink közől, kik és meddig nevezték magukat „apostoli királyoknak?" vajjon a szent szék különös engedményezése vagy egyedül a Sylvesterféle adományozás alapján használták e cimet? és végre vajjon megujitható e jelenleg ama cim használata" [1]).

Pázmány meglepő közönynyel fogadta az ifjabb király e fölszólitását. Kérdéseire részben épen nem, részben kevéssé kielégitőleg adott választ. Utal arra, hogy nem ismeri a k. levéltár okmányait, melyek Buda eleste alkalmával megmentettek s Bécsben vagy a pozsonyi kamara levéltárában helyeztettek el. S igy Hartvikból, I. Lajos törvénykönyvéből, Bonfin munkájából, a Harmaskönyvből és Bellarminból vett némely ismeretes idézetek összeállitására szoritkozik, melyek a sz. István részére adományozott apostoli jogok és jelvényről szólanak [2]). Az apostoli cim kérdését hallgatással mellőzi, megujitásának jogosultságáról, visszaszerzésének módozatairól egy szóval sem tesz emlitést. Ezt kétfélekép lehet magyarázni. Vagy nem helyezett súlyt arra, vajjon királyaink az apostoli cimmel élnek e vagy nem; vagy pedig előrelátta, hogy az ifjabb király szándékait Rómában nem fogják szivesen látni.

---

[1]) A levél ered. Pray kézirat. gyüjt. Közli Podhraczky Pázmány Élete 56. l.

[2]) Pázmány válasza 1627 aug. 5. Ered. fog. Pray kézirat. gyüjt. Közli Podhraczky (i. m. 57. l.) ki csudálatos, a melléckletet, melyre a levél hivatkozik nem találta ott, pedig az hozzá van csatolva s ily czim áll élén: „S. Stephanus Rex Hungariae titulo Apostolatus et praeferendae crucis potestate insignitus."

III. Ferdinánd ezen ügyben a nuntiussal is értekezett, ki azonban nem sok reménynyel kecsegtette. „A pápa — mondá — századok által szentesitett gyakorlattal áll szemben, s mielőtt ily ujitáshoz jóváhagyását adja, kényszeritve van komolyan megfontolni a dolgot.“

A szent szék, a királyi kivánatról értesülvén, azt első pillanatban szivesen fogadta s úgy tekintette, mint az ifjú fejedelem vallásos buzgalmának és a pápai kitüntetések iránti tiszteletének jelét. De behatóbb megfontolás után, komoly aggodalmak merültek föl az iránt, hogy az uj cimmel talán uj jogokat is fognak igénybe venni. S ennek hatása alatt a bécsi nuntius utasittatott: igyekezzék — anélkül, hogy kitünnék, miszerint hivatalos parancs folytán cselekszik — oda hatni, hogy a király kivánatától elálljon. Előadnia kelle, hogy bár a régi királyok használták e kiváltságos cimet; de a feledésbe ment régi szokás megujitása azonos uj gyakorlat életbeléptetésénél; továbbá az apostoli cim fölvétele csak azon esetre emelné a királyi méltóság fényét, ha arra kiváló esemény adna alkalmat; végre értésül kelle adnia, hogy ha a cimet tényleg fölvenné, ezt Rómában rosz néven vehetnék, miutan ehez a pápa és a bibornoki collegium előleges jóváhagyására lenne szüksége.

A nuntius a vett utasitás szellemében járt el. De bár sikerült III. Ferdinándot, — kinek figyelmét fontosabb tárgy, római és cseh királylyá választása vette igénybe, — lebeszélni [1];

---

[1] „Vossignoria rispose bene, che Nostro Signore ha trovata la strada fatta.“ És „Se venisse fatto altro motivo a Vossignoria circa il titolo Ap. potra ella procurar comodase di tener lontani questi pensieri, mettendo in considerazione, che quando anche tal perogativa fosse stata in uso anticamente, nondimeno il repigliar certi costumi

az nem ejtette el, csak elnapolta ohajtásának valósitását. 1629-ben ismét fölkarolja kedvenc eszméjét.

Ez alkalommal bizonyos fra Valeriano capucinus atya volt ügynöke, ki a bécsi nuntiussal uj tárgyalásokat kezdett. A római curia az „apostoli cim" fölvételét nem szándékozott megengedni; de ezt egyenesen megtiltani sem akarta. Ezen körülmény, a capucinus alkalmatlan sürgetéseivel szemben, kinos helyzetbe hozta a nuntiust. „Szenvedje türelemmel e kellemetlenséget — irja neki tréfásan az államtitkár —; tekintse poenitentia gyanánt" [1]).

Fra Valeriano utóbb az államtitkár türelmét is próbára tette. Miután ugyanis a nuntiusnál célt nem ért, Rómába küldött egy emlékiratot, melyben érvelését leginkább Verbőczy Hármas könyvének azon helyére alapitá, hol sz. Istvánnak Szilveszter pápától nyert előjogairól értekezik [2]). Barberini bibornokot ezen érvek nem győzték meg; sőt az apostoli jogok fejtegetésében oly lehozásokkal találkozott, melyek aggodalmait fokozták. Emiatt közvetlenül tanulmányozni ohajtá a kutfőket s fölhivta a bécsi nuntiust, hogy a Tripartitum egy példányát megküldje.

---

obsoleti e lo stesso, che introdurre una novitá . . . Questi e simili altri concetti potra ella anteporre como i suoi pensieri." Az államtitkár 1627 szept. 11 s 18-iki jegyzékei. A nuntius 1627 oct. 12. jelentése.

[1]) Az államtitkár 1629. jul. 21-iki titkos jegyekbe foglalt jegyzéke.

[2]) Az államtitkár 1629 november 3-án, titkos jegyekbe foglalt, jegyzékében irja: „Dalla copia mandata da fra Valeriano per il titolo d' Apostolico delle Re d' Ungheria non si ragvaglio argomento concludense, anzi perche vi siano delle cose, che non bene olent; pero desidero, che V. S. procuri di cercar mandarmi quel libro chiamato Stephanus Verböczyus."

III. Ferdinand ezalatt kétségkivül értesült a hangulatról, mely Rómában uralkodott s jónak látta az apostoli cim további sürgetésével fölhagyni. S a mi neki nem sikerült, azt kivitte Mária Terézia királynő, kinek kérelmére XIV. Kelemen Magyarország királyait az apostoli cim használatára följogositotta.

HETEDIK KÖNYV.

(1628—1631.)

I.

Bethlen magatartása 1628-ban. — Tervei. — Pázmány és az olaszországi háború. — Bethlen betegsége. — Végső intézkedései. — Brandenburgi Katalin áttérése a kath. egyházba. — Bethlen halála.

II. Ferdinand 1627 őszén Prágába utazott, hol fiát III. Ferdinandot Csehország királyává koronáztatta. Ezen ünnepélyes cselekvény politikai fontossággal is birt, minthán azt a fehérhegyi ütközet után elnyomott és lealázott csehek nemzeti és állami létük elismerése gyanánt tekinthették. A király huzamos habozás után határozta el magát ezen lépésre, melyre Pázmány által a jog és közjó nevében ismételve fölhivatott [1]).

A király távollétének tartamára [2]) Eszterházy Miklóst nevezte helytartójává [3]), utasitván, hogy az országos ügyeket a primással egyetértőleg intézze el. „Inteni akarom kegyelmedet — irja neki —, hogy az ország első rendű főuraival, főképen az esztergomi érsek ő méltóságával jó egyetértésben legyen; ha kegyelmetek, mint az ország első oszlopai egyetértők, a tekintetes ország soha sem szenved romlást [4]). Pázmány egyébiránt szakadatlan össze-

[1]) L. e kötet VI. k.

[2]) A király elutazása előtt september 22-ére a nádort és Pázmányt Bécsbe hivta meg. Miller I. 197. l. és Eszterházy III. 192 l.

[3]) Miről ez a megyéket körlevelek utján értesiti. Tört. Tár. VIII. 17 l.

[4]) Eszterházi III.

köttetésben állott uralkodójával [1]). Leveleik főleg az erdélyi fejedelemmel foglalkoztak, kinek magatartása ismét aggodalmakat keltett. Nem szűnt meg a porta bizalmatlanságát a király iránt ápolni [2]) s a török főurakkal elhitetni igyekezett, hogy őt Bécsben fényes igéretekkel akarják a porta elleni háborúra birni [3]).

Másrészről föntartandó hitelét a királyi udvarnál: főleg Pázmányt kivánta lekötelezni [4]), s evégett örömmel megragadta az alkalmat midőn általa fölhivatott, eszközölje ki a portán, hogy a magyarországi falvak, melyek a békekötések sérelmével, 1619 óta a török hódoltsághoz csatoltattak, visszaadassanak. Bethlen ekkor 1627 végén bizalmas udvari emberét az ifjú Kemény Jánost — kinek emlékét a történelem irodalmában érdekes emlékirata, a történelem lapjain viszontagságteljes fejedelemsége örökíti; — küldé Pázmányhoz. Értesité, hogy a falvak visszabocsátása érdekében mindent meg-

---

[1]) A király október 18-án köszöni Pázmánynak a tőle vett tudósitásokat s közli vele a fejedelemhez irt levelet. October 27-én ismét az erdélyi ügyekről értesiti őt. Miller I. 199 s kk. ll.

[2]) L. utasitását Mikó Ferenc portai követe részére. 1627. oct. 27. Ered. T. A. II. 364 s kk. ll.

[3]) „Isteniink bizonyságunk — irja — a pápa koronás császárral együtt, hogy in Regem creálnak, Moldovát, Havasalföldet, Dunán innen való tartományokat Pesten alól, . . . igérik s emellett sok kincset.“ Horváth M. hitelt ád ezen állitásnak s megjegyzi, hogy B-t Pázmány ámitotta ily kilátásokkal. (Magy. T. III. 615 l.) De kétségtelen, hogy Bécsben nem tettek Bethlennek ily igéreteket, söt a török elleni föllépésre vonatkozó ajánlatait ismételve visszautasitották. Hogy pedig Pázmány ily ajánlatokat nem tett, kitünik 1627 dec. 28-án a királyhoz intézett leveléből. Irja, hogy értesült: Bethlenium urgere in Porta, ut Moldaviam et Valachiam sibi concedant, atque ita Rex Daciae declaratur. Et quamvis ego existimem non ita delirare Tuecam, ut contra artem guberandi hominem audacem, inquietum, mutabilem et vafrum usque adeo crescere velit bonum tamen erit attendere in Porta.“ (Pray Epist. Proc. III 407 1.)

[4]) Bethlen 1627-ben Pázmanyhoz irt leveleiben hizelgő hangon szól s aug. 29-én „jóakaró öcsének“ irja magát alá.

tett; de a porta csak azon esetre fog engedni, ha anélkül a béke föntartása nem lehetséges; ajánlá tehát, hogy a király a legnagyobb határozottsággal hangsúlyozza követelését [1]).

A primás hálát mondott a fejedelem közbenjárásaért; [2]) de annyira pessimista volt, hogy szolgálatai és tanácsai nem kevésbbé aggasztották, mint ellenségeskedései és vádjai. Lelkében azon gyanu ébrédt föl, hogy Bethlen ezen javaslata által a király és porta között háborúra vezető bonyodalmakat ohajt előidézni [3]). S a gyanu a király előtt sem látszott indokolatlannak [4]).

De hihető, hogy csalódtak. Bethlen most ismét fölkarolta régibb tervét: a kereszténységnek — a meddő testvéri háborúban, a jólét és haladás oly nagy veszélyével fölemésztett — erőit egy nagy vállalatban egyesíteni, az izlam európai hatalmának megsemmisítésére vezérelni [5]). 1628 elején Kemény

[1]) „Bizonyosan merem mondani — igy szól — hogy visszaadják, csak könnyen ne engedjenek a török rátióinak; hanem minél keményebben lehet, úgy viseljék magukat." Kemény Jánosnak Pázmányhoz intézett kelet nélküli emlékirata Miller I 244 skk. ll. Erre utal Pázmány 1627 dec. 18-án a királyhoz intézett levelében: „Per cursorem Pr. Bethlenii, qui a Mte V. redibat (Ozmanközy 1627 oct.) significaveram Principi, bene ipsum de Hungaria mereri posse, si velit efficiendo, ut pagi . . . relaxentur . . . . Quid . . . per suum servitorem oretenus mihi referi iussit, adiunxi." Miller I 204 l.

[2]) Pázmány Bethlenhez 1627 dec. 28 Nagyszombatból. Hazai Okymántár IV. 475 l.

[3]) Pázmány a királynak dec. 28: „Ego certe consilia Principis suspecta habeo, ne forte in eo laboret, ut bello Turcico Mtem V. implicet, atque ita successus rerum Germaniae retardet." Miller I 204 l.

[4]) A király Pázmánynak 1628 jan. 13. Miller I 206 l.

[5]) Kemény maga irja le „Immár véget vetvén a fejedelem is a római császárral való hadakozásának, török ellen való hadakozást forralnak vala s a fejedelemnek offerálták vala, hogy generalis exercituum extraneorum contra Turcam, melyre inclinatus is vala; mert noha szinezett nekik, de keresztény gyomorból gyülölte a pogányságot, reá is igérte vala magát, ha az imperiumbeli hadakozást Császár sopiálhatja

Jánost másodizben küldé Pázmányhoz, hogy eziránt közbenjárását igénybe vegye [1]).

A primás mindazáltal nem javasolta Bethlen ajánlatát. És befolyását Wallenstein herceg sem volt képes ellensúlyozni, ki a török elleni háború eszméjét szokott erélyével és buzgalmával föl karolta [2]). A primás tartózkodó magatartását nem lehet annak tulajdonitani, mintha „inkább a protestantismus elnyomása feküdt volna szivén, mint a török kiüzése“ [3]). Ha politikájának egyedüli rugója a protestantismus gyülölete leendett, kétszeres hévvel kelle megragadni minden eszközt, mely a török hatalom gyengitését kilátásba helyezé. Hisz jól tudta, hogy királyainkat a magyar protestantismus iránt kiméletre és türelemre leginkább azon aggodalom kényszerité, miszerint türelmetlen üldözéssel a prot. rendeket a török karjaiba vezetnék. Pázmány magatartásának kulcsát inkább azon meggyőződésben találjuk, hogy a magyar elem föntartása és megszilárditása mindenekfölött a béke megóvását követeli és azon bizalmatlanságban, mely Bethlen irányában szövetségesei körében [4]) ép úgy mint a császári udvarnál uralkodott [5]).

---

vala és több olyan hatalmas dologhoz a fejedelemtől proponáltatott szükséges mediumok suppeditáltattak vala.“ Autobiographia 119 l.

[1]) „Hogy pedig — irja Kemény — Cardinál által traktáltatott a dolog Római Császárral, oka ennek ez vala: mert az akkori Palatinus E. M. a fejedelemnek igen nagy aemulusa vala s vele nem mert communicálni semmit is.“ Ugyanott.

[2]) Wallenstein terveiről ir a florenci követ 1628 april 22.

[3]) Igy szól Horváth M. Magy. Tört. III 614 l. És Szilágyi S. Erd. T. II 162 l.

[4]) Sir Thomas Roe az angol kormány portai ügynöke irja felőle, hogy „természetében van a csalfaság“ és kormányát azon észrevétellel nyugtatta meg, hogy „ha Bethlennek csalnia kell, nem jó barátjait, hanem ellenségeit fogja megcsalni.“ Eszterházy II 151 l.

[5]) A király folytonosan tartott Bethlen ujabb támadásától. Erről tanuskodik Pázmánynyal folytatott levelezése, ki őt meggyugtatni igye-

A fejedelem tevékeny és nagyra törő lelke mindazáltal nem tudott nyugodni. Miután sem a királyt a török ellen, sem ezt a király ellen hadjáratra birni nem tudta, másféle kalandos vállalat tervével kezdett foglalkozni. Némely lengyel főur, elégületlen Zsigmond király uralkodásával, kilátást nyujtott neki a lengyel koronára, ha azt fegyveres erővel kiküzdeni képes. S ő szivesen fogadta a fölhivást. 1628 őszén hadikészületeket tett s élénk diplomatiai összeköttetésbe helyezkedett a svédek hős királyával, az orosz czárral, a portával és a tatárok chánjával [1]).

A magyar kormányférfiak nem ismerték Bethlen titkos céljait és készületeit Magyarország ellen hitték irányozva. Emiatt april első napjaiban Selyén Pázmanynál összegyülekeztek s a teendőkről tanácskoztak. Szükségesnek látták Ujvárnak és Eperjesnek fölszerelését, ugyszintén lovas és gyalog hadaknak készen tartását [2]). S hogy Bethlen készületeinek valódi célját földeritsék, Kéry Jánost Erdélybe küldötték.

Az algyógyi fürdőkban betegen fekvő fejedelem

---

kezett. (A király Pázmányhoz 1628 marc. 7, 22, 31. april 25, 27. Pázmány a királyhoz april 4. Miller 204 skk 11.) Szól erről a florenci követ is jún. 3. — Pázmány tudósitotta Bethlent a felöle szárnyaló hirekről, melyeket levele (jún. 2. Pázmányhoz. Ered. Prim. vil. levt.) és Cserényi Farkas követe által megcáfolni iparkodott (Horváth M. M. T. 616 l.) Biztatóbb hatással hirt egy portai tudósitás, miszerint ott a fejedelemnek segélyt kereső ügynöke annyira rosz fogadtatásra talált, hogy majdnem a tengerbe dobták. (Bécsi nuntius 1628 júl. 8. Florenci követ. jul. 12.) Pázmány és a magyart anácsosok kétszer, július elején és szeptember végén Bécsbe hivattak, hogy az erdélyi állapotok felől tanácskozzanak, de ezeket nem találták nyugtalanitóknak. (Bécsi nuntius júl. 8. sept. 23 és 30.)

[1]) Bethlen portai követének Toldalaghy Mihálnak levelei Erd. Tört. Ad. I 218 skk. ll. Pray Epist. Proc. III. 408 l.

[2]) A nádor és a m. tanácsosok marcius végén Nagyszombatban törvényszéket tartottak és kirándultak Selyére. A fölterjesztés april 2-áról. Nemzeti Muzeumban.

szivélyesen fogadta Kéryt. Esküvel erősité, hogy nincs szándéka megszegni a békét. „Nem vagyunk oly itélettel, — irta általa Pázmánynak — hogy meg ne gondoljuk, miben álljon a hadakozás; annyi próbáját is vettük, hogy egyebet jó emlékezetünknek nemzetünk között való megmaradásánál kivánni nem akarunk; annálinkább kárával és fogyatkozásával előmenetelt magunknak keresni nem kivánunk“ [1]). És néhány nappal utóbb egy titkára által irt levél végére reszkető kézzel e sorokat jegyzé: „Bizony nem az vagyok Uram én, a kinek kgd itél, avagy is ugyan hisz lenni; mert én is keresztény embernek tartom magamat, lelkemet Istennek ő fgének tartom, conscientiamat nem akarom ledálni“ [2]).

Kéry meghozta ugyan a biztos tudósitást, hogy Bethlen Lengyelország ellen készül; de fölgyógyulása esetében valószinűnek tartotta, hogy megujitandja Magyarország elleni ellenséges föllépését [3]). S bár mindinkább sulyosbodó betegsége kényszerité lengyelországi tervét is elnapolni, majd a halál arról végkép lemondani: végső órájáig rettegésben tartotta a királyt és kormányát. Pázmány e miatt mindent meg tett, hogy a királyt az ekkor keletkező olasz bonyodalmakba való avatkozástól, — mire a német államférfiak egy része, főleg a titkos tanács elnöke Eckemberg hg. buzditotta, — visszatartsa.

1628-ban II. Vince mantuai fejedelem magtalan kimultával a savoyai fejedelem és a francia neversi herceg tartot-

---

[1]) Bethlen május 2. Miller II. 5 skk. ll.

[2]) Bethlen Gábor és testvére István Száldobosról 1629 május 30-án irnak Pázmánynak. Másolatok. Nemzeti Muzeum.

[3]) Kérynek küldetéséről szóló május 27-én kelt jelentése Pray Epist. Proc. III 411 s kk. ll. A király ezt junius 2-án átküldi Pázmányhoz. „Caeterum — irja — e re fore consemus, si crebrius in eas partes (Erdélybe) alii, atque alii iam a Vobis, mox a R. H. Cancellario, subinde et a Palatino mittantur, qui ad statum illarumm partiu cognoscendum sint sufficientes.“ Miller II 9 l.

tak igényt a mantuai hercegségre. Amazt a Habsburgház, ezt Franciaország támogatta. S midőn a savoyai fejedelem spanyol segitséggel a montferratói grófságot tényleg birtokába vette: Richelieu francia hadakat küldött Olaszországba. Ekként az örökösödési ügyből a francia és ausztriai befolyás ujabb küzdelme fejlődött ki. II. Ferdinand soká habozott, vajjon részt vegyen-e ezen küzdelemben. A pápa és a kath. liga fejedelmei — bár különböző érdekek lebegtek szemeik előtt — minden áron visszatartóztatni igyekeztek [1]).

Pázmány is ezekhez csatlakozott. Ő ugyanis attól tartott, hogy Bethlen kizsákmányolni fogja a király bonyodalmait s félt, hogy a francia király az erdélyi fejedelmet és a portát ellenséges föllépésre inditandja. 1629 marcius elején megjelent az udvarnál és komoly előterjesztéseket tett a királynak. „Az olasz háború — mondá többi között — nagymértékben veszélyeztetné a kath. vallás és az osztrák ház érdekeit. Franciaország sietni fogna a portát és Bethlent ujabb támadásokra birni; mert bizonyos, hogy Bethlent 1626-ban is francia befolyás határozta hadjáratára. És ha ismét fegyvert ragad, a német fejedelmek részint vallási és politikai okok, részint nagyravágyás és francia izgatás által indittatva, csatlakozni fognak hozzá.“ Az ifjabb királyt, III. Ferdinandot is meggyőzni igyekezett arról, hogy az olasz háború nagy veszélyeket fogna maga után vonni s római királylyá választását akadályozni fogná; ha pedig időközben atyja meghalálozn ék, koronáinak birtokát veszélyeztetné.

A primás föllépése nagy hatással birt. Igyekezeteiről s hozzájok kapcsolt reményeiről a nuntius részletes jelentést küldött Rómába. „Nem lehet kételkedni — irja — hogy a

---

[1]) E. Arndt Gesch. des franz. Volkes, Lipcse 1846 III 133 l.

tisztelt főpapnak ékesszólása és tekintélye nagy hatást biztosit a felségre. Adja Isten, hogy ez maradandó s gyümölcsöző legyen a kath. vallás és a szorongatott Olaszhon javára" [1]. A római kúriánál is nagy fontosságot helyeztek Pázmány közbenjárására.

„Uraságodnak — irja az államtitkár — marcius 10-iki titkos jegyekbe foglalt jelentése előadja ama valóban apostoli szellemű lépéseket, melyeket az esztergomi érsek az olaszországi ügyek tárgyában a császárnál s az ifjabb királynál tett; s érveit, melyekkel a felségeket meggyőzni iparkodott, hogy az olaszországi háború által sem Istennek és a kath. vallásnak, sem a császári háznak és önmaguknak nem tesznek szolgálatot. Reméljük, hogy a felségek tekintettel a fölszólalónak tulajdonaira és önzéstelenségére méltányolni fogják alapos észrevételeit. Ő Szentsége áldásában részesiti őt s ha Uraságod jónak látja, értesitheti ő Szentségének megelégedése felől s buzditsa további üdvös és szent igyekezetekre, melyeket ő Szentsége nagyra becsül, mert megjegyzé, hogy ily férfiú szava gyakran nagyobb hatással bir, mint egy nuntius küldetése" [2].

Pázmánynak nem volt szüksége buzditásra. Valahányszor Bécsben megjelent, soha sem mulasztá el a királyt és Eckemberg herceget a békés politika fölkarolására serkenteni. Eziránt a királyi gyóntatónak, a nagybefolyású Lamormain atyának közbenjárását is igénybe vette. „Ha én lennék a császár gyóntatója — mondá egy alkalommal — nem részesiteném föloldozásban, mig az olasz háború terveiről le nem mond." Hasonlókép nyilatkozott azon pap előtt, ki Eckemberg herceget szokta volt gyóntatni. De igyekezetei, melyeket a nádor is

---

[1]) Bécsi nuntius 1629 marc. 10.

[2]) Az államtitkár marc. 31-iki titkos jegyekbe foglalt jegyzéke Rómából.

támogatott, sikeretlenek voltak [1]). A király részt vett az olasz háborúban, a mely semmiféle előnyöket nem hozott és veszélyes bonyodalmakat vont maga után; mig annak 1630-ban békekötés vetett véget.

Ezalatt Bethlen betegsége mindinkább súlyosbodott s a tudósitások, melyek 1628 július közepe óta Bécsbe érkeztek, halálát biztos és közel kilátásba helyezték [2]). Emiatt Pázmány és az előkelőbb magyar tanácsosok ismételve a császári udvarba hivattak s aziránt értekeztek, mily magatartást kelljen a királynak Bethlen halála esetére, a hét megye visszacsatolása tekintetében elfoglalni [3]). Találkoztak, kik hiresztelték, hogy Bethlen september 14-ére Váradra hivta össze Erdély és a hét megye rendeit, s itt közöttök confoederátiót, szövetséget létesitend, melynek fejévé Rákóczy Györgyöt fogja kikiáltatni s részére a porta támogatását kieszközölni; mindezt pedig avégett tervezi, hogy a hét megyét örök időkre Erdélyhez kapcsolja [4]). Ennek folytán többen szükségesnek látták, hogy a király hadikészületeket tegyen s fegyveres erővel csatolja vissza a hét megyét.

---

[1]) A bécsi nuntius 1629 april 28 és szept. 15 titkos jegyekben.

[2]) A florenci követ 1629 július 25: „li sono avisi, che B. G. si trovi in malatissima habitudine di sanitá, con certezza di dover prolungar molto poco i suoi giorni.“ És aug. 22: „B. G. camina al fine e senza remedio humano piegando le sue indisposizioni ad una nota Hidropisia.“ Végre oct. 20. „B. G. per uscir delle fauce della morte piglio resoluzione di farsi dare un taglio dalla parte della milza, di dove usci una gran quantitá d'aqua cristallina et hora ha cominciato passarla meglio, con stupor d' ognuno.“

[3]) Augustus első felében Pázmány és a nádor Eckemberg hggel Bécsben értekeztek ez ügyben. (Erről ir P. aug. 14-iki levelében) Augustus 13-án a király levél utján kéri ki Pázmány véleményét (Miller II 24 l.) September 3-án a király őket „postposita omni penitus mora“ ismét fölhivja. (Miller II 27 l.)

[4]) Ferenczfy udv. titkár emlékirata. Ered. fog. Canc. levt.

Pázmány nem helyeselte ezen tanácsokat. „Véleményem szerint — ugymond — mig Bethlen haláláról biztos tudósitás érkezik, nem kell hadi készületeket tenni, nehogy az ellenséges érzületűek kétségbeesett lépésekre indittassanak s Fgd gyülöletessé váljék. Zajtalanul kell megtenni a szükséges intézkedéseket, hogy szükség esetében fölhasználni lehessen a megfelelő eszközöket. A ki siet, könnyen fölforgat és a mi jól történik, elég gyorsan történt. Azután mielőtt a fegyver hatalmához folyamodunk, békés uton kell megkisérteni a megyék visszaszerzését; mert ha Fgd fegyverrel támad Erdélyre, török háborút fog előidézni" [1]).

Mig Bécsben ezen kérdések tanácskozás tárgyát képezték: a hatalmas szellemü fejedelem végnapjait élte és erős lélekkel intézkedett tartományának sorsáról, meg temetésének részleteiről [2]). Nejét két év előtt Erdély rendei által utódjává fogadtatá. Most, úgy látszik, megbánta tettét. Katalin népszerűtlen volt s tulajdonai épen nem képesitették a kormány vezetésére. Emellett egy idő óta élénk rokonszenvet kezdett tanusitani a kath. vallás tanai és szertartásai iránt. Sőt egyik udvari hölgye kibeszélte, hogy esténként az „Ave Maraia"-t szokta imádkozni. E hir nagy rémületet idézett elő. A fejedelem egy okmány kiállitására kényszerité, melyben kötelezé magát, hogy Kalvin felekezetétől el nem szakad, ha pedig igéretét megszegné, alattvalói a hűség esküje alól fölmentve tekinthetik magukat [3]). Mindazáltal áttérése már néhány héttel utóbb bevégzett tény volt [4]).

[1]) Aug. 14. 1629 Pozsonyból. Ered. Cs. titkos levt.

[2]) Egykorú tudositás szerint meghagyta, hogy szolgái a temetésen ne fekete, hanem vörös szinü öltönyben jelenjenek meg. Canc. levt.

[3]) Egyk. tud. Canc levt.

[4]) A fejedelemasszony 1629 augustusban irja a nádornak, hogy bár téritvényt erőszakoltak ki töle és gondosan őrködnek minden lépése

Hogy ily körülmények között a tartomány érdekeit lehetőleg biztosságba helyezze, testvérét Bethlen Istvánt Katalin mellé kormányzóul rendelé. Ezen intézkedését nem soká élte túl. 1629 november 15-én éltének 49-ik évében megszünt élni. Benne Erdély leghatalmasabb uralkodója s vele a tartomány nagysága és jóléte hosszu időre sirba szállott.

II.

Az 1628-iki főpapi tanácskozmány. — Az 1629-iki egyházmegyei zsinat. — Végzései. — A zsinati actákhoz mellékelt függelékek. — Két egyháztörténelmi dolgozat s egy jogtörténeti fejtegetés.

Az 1626-ban eszközölt egyházi látogatások természetszerü előzményét képezték az egyházmegyei zsinatnak, hol Pázmány az észlelt bajokat orvosolni kivánta. Főpásztori kötelessége és egyházának szomoru helyzete által indíttatva ismételve nyult e mentő eszköz után. Többször kihirdette a megyei zsinatot s összehivta székvárosába papjait; mindannyiszor Bethlen és a török támadásai elhárithatlan akadályokat támasztottak [1]).

---

fölött, határozott szándéka a kath. vallásra áttérni s igéri, hogy holtig ennek hive marad; kéri a király támogatását. (Egyk. más. Canc. levt.) Ezen levélről aug. 18-án a bécsi nuntius jelentést tesz Rómába. Ugyan az sept. 15 irja. „Il Pal. d'Ungh. mi confirmo la conversione della Principissa di Tr. alla fide catt. et che ne teneva tre lettere scrittegli da quella di suo pugno.“ Emlitést tesz a téritvény kicsikarásáról. „Si crede, che dichiarandosi Cattolica, sara facile al Rákóczy d'escluderla . . . mentre non habbia una grande assistenza di S. Mtá.“

[1]) „Sedulo — irja maga Pázmány — in eam curam semper intenti fuimus, ut huic tam salutari Decreto satisfaceremus. Sed hucusque vel iterato publicatam a nobis Synodum supervenientes intestinarum revolutionum calamitates disturbarunt; vel proelia, aut opiniones praliorum . . . in ipso conatu Synodi celebrationem excluserunt.“ Az 1629-iki zsinati acták előszavában.

Ezalatt megtett mindent, mit a körülmények tenni engedtek. Püspöktársait gyüjté maga körébe s azokkal tanácskozott az egyház szükségeiről. 1622-ben a hosszas polgárháboru által megzavart viszonyok rendezése volt az értekezletek tárgya; 1625-ben a főpapok végrendelkezési jogának visszaállitása és szabályozása iránt tettek lépéseket;[1]) 1627-ben az elzálogositott egyházi javak kiváltásának módozatairól dolgoztak ki javaslatokat[2]).

Egy évvel utóbb, 1628 april első napjaiban a pozsonyi érseki palota népesebb gyülekezetnek volt szinhelye. Az esztergomi érsekséghez tartozó püspökök, apátok, prépostok és káptalanok meghivattak, „az egyház szükségei, főleg az egyházi fegyelem visszaállitásáról" tanácskozandók[3]). Az eziránt tett primási előterjesztések[4]) megvitatása négy napot vett igénybe.

A tanácskozmány főleg az 1611-iki nagyszombati zsinat végzéseinek foganatositását sürgette; kivált amennyiben az egyháziak botrányos életének megszüntetését célozták. Különös fontosságot helyezett a főesperesi látogatásokra. A főespereseknek emlékezetükbe hivatik, hogy nem lakmározás és illetékeik beszedése, hanem a lelkészek javitása és a hivek oktatása végett keressék föl, néha váratlanul is, a plébániákat. Hivják össze a hatóságuk alá tartozó lelkészeket, figyelmeztessék bünös életmódjuk veszélyeire, buzditsák elhagyására,

---

[1]) L. ezen kötet VI. k.

[2]) Giacomo Puzzoli (?) Rómából 1627 június 1-én irja Pázmánynak, hogy ott helyeselik, miszerint a püspököket tanácskozmányra összehivni kivánja. Miller. I. 185 l.

[3]) Pázmány 1628 marc. 4-én Pozsonyból küldi szét a meghivóleveleket, a megjelenés határnapja april 2-ára van kitüzve. Péterfi S. Concilia. II.

[4]) A tanácskozmányt Pázmány előterjesztésével nyitotta meg, a melyet közöl Péterfi II.

az intésekhez fenyegetéseket is kapcsolván. Az egyháziak ugyanis ha házukban gyanus erkölcsü nőket tartanak, magukra vonják a kanoni büntetéseket; kik pedig vétkes viszonyukat a házassági szentségek vakmerő alkalmazása által törvényesithetni hiszik, vagy kik paptársaik házasságait megáldják, börtönben fognak bünhödni. A földesurak, valamint a helységek előkelőbb és öregebb lakói fölhivandók, hogy a papi házasságok létrejöttét akadályozni igyekezzenek.

Minden egyházi csak egy javadalmat birhat, melyet főpapjának engedélye nélkül nem hagyhat el, minélfogva igazoló okmányaik (literae formatae) a püspöki helynököknél lesznek letéve. A licentiátusok egy, vagy két évre nyernek fölhatalmazást, a mely, ha magukat buzgóknak bizonyitják, meghosszabbittatni fog; szorosan megállapittatván, mily egyházi müködéseket végezhetnek. Hogy őket minél előbb áldozárokkal lehessen pótolni, a főpapok jövedelmeikhez képest nevelni fognak ifjakat a papi pályára; azon ohajtásnak adatott kifejezés, hogy e célra a kanonokok is fölajánlják jövedelmeik tizedrészét.

Miután a püspökségek és más egyházi javadalmak jogai, kiváltságai és birtokai a lefolyt zavarok alatt nagyrészt elvesztek, azok visszaszerzésére kell törekedni. Emiatt a főpapok, káptalanok és más egyháziak egy év alatt kikutatni és összeirni tartoznak javadalmuk jog és birtokviszonyait; jelentéseik valamely levéltárban fognak elhelyeztetni. A magyar egyház érdekeinek megóvása végett Rómában ügynök fog tartatni, s a költségek födözésére a sághi prépostság fog, mihelyt megürül, a királytól kéretni.

Ezek a tanácskozmány főbb megállapodásai [1]). Hordere-

---

[1]) Péterfy II.

jüket könnyü méltányolni; az egyházi élet leglényegesebb mozzanatait érintik s főképen a papság körében igyekeznek visz sza állitani a tiszta erkölcsöket és fegyelmet. „Bizonyos, — olvassuk egyik pontban — hogy az egyház élő alapköveken és oszlopokon nyugszik.“ Az élő alapkövek és oszlopok erejében, az egyháziak erkölcsössége és müveltségében találják az épület szilárdságának biztositékait.

Nem kételkedhetni, hogy Pázmány a mely komolysággal fogalmazta, oly erélylyel foganatositotta e végzéseket. De ennek dacára nem hitte magát fölmentve a zsinatok tartásának kötelezettsége alól. Mihelyt a békét biztosittottnak látta, egyházmegyéjének apátjait, prépostjait, káptalanait és lelkészeit, 1629. octóber 4-ére Nagyszombatba hivta s a meghivólevelekben intette, hogy „egyházaik és hiveik lelki szükségeit szorgalmasan följegyezzék; az eszközökről, melyek az egyházak szomorú állapotán lendithetnének, behatóan és gondosan tanácskozzanak, miszerint a gyülekezet az üdvös gyógyszerekről Isten segitségével egyértelemmel goondoskodhassék.“ Az espereseknek kerületeik papságával értekezleteket kelle tartani, hol előadván „mit az isteni tisztelet emelése és a hivek lelki üdvének előmozditására“ alkalmasnak itélnek, jegyzőkönyveik a zsinat megnyitása előtt az érseki helynökhöz átküldendők voltak [1]).

A zsinat népes volt. Megjelent huszonkét apát s prépost, — közöttök az egri, váradi, erdélyi, pécsi, váczi, csanádi, bosniai, szerémi s tinini püspökök személyesen, a zágrábinak pedig helyettese — az esztergomi s pozsonyi kanonokok, a szepesi káptalannak képviselője. A lelkipásztorkodó papság majdnem hiány nélkül ott volt: 87 plebános és 20 licentiátus [2]).

---

[1]) Az aug. 4-én kelt meghivó levelek Acta et Decreta Synodi Dioec. 3—10 ll.

[2]) A főpapok és káptalanok aláirásai Acta 75—77 ll. A plébá-

A zsinat october 4-én a főegyházban a szokásos szertartásokkal megnyittatott. A primás szent misét, Draskovich pécsi püspök szent beszédet tartott. Erre mindannyian letették a tridenti hitvallást. Több bizottmány küldetett ki; két állandó a plebániai javadalmakért pályázó egyháziak megvizsgálására s egy harmadik a zsinati ügyrend megállapitása és a támadható viszályok elháritása végett. Végül Pázmány néhány buzditó szót intézett a gyülekezethez [1]).

A második ülés az érseki termekben tartatott. „Lebegjen szemünk előtt — ily szavakkal nyitotta meg Pázmány a tanácskozásokat — Isten dicsősége és a hivek üdve; ne hallgassák el, hanem nyiltan adják elő, mit a kath. hit terjesztésére, az egyházi fegyelem visszaállitására, a papok és hivek erkölcsi javitására alkalmasnak itélnek. Hogy pedig a tárgyalandó kérdések iránt tájékozva legyenek, előterjeszti, mit buzgó elmélkedés és hosszú tapasztalás után az idő és hely viszonyokkal leginkább összhangzónak tart; ha valamit elhagyatni vagy hozzáadni kivánnak, a zsinat közakarattal fog intézkedni.“

A primás előterjesztése meghatározza a szentségek kiszolgáltatásának, a javadalmak elnyerésének és elhagyásának módozatát; intézkedik a főesperesi látogatásokról és javaslatokat tesz az egyházi élet körében fölmerült visszaélések kiirtása, az erkölcsi javitás keresztülvitele tárgyában. Megujittatnak az egyháziak vétkes és botrányos életmódjának megszüntetését célzó végzések, melyek az 1611-iki tartományi zsinat és az 1628-iki tanácskozmány által megállapittattak. A lelkészek intetnek kötelességeik buzgó és

---

nosok és licentiátusok névsora Prim. v l. levt. Ugyanott több mentegető irat találtatik azoktól, kik a megjelenésben gátolva voltak: igy gf. Erdődy Ferencz, a szepesi meg vasvári prépost s káptalan, az aradi prépostól sat. Ered.

[1]) Acta Synodus. Acta primae dici. 11 29 ll.

lelkiismeretes teljesitésére; vasár és ünnepnapokon ne távozzanak hiveik köréből, más napokon is csak ritkán és rövid időre. Gyakran prédikáljanak; ádvent és nagyböjt vasárnapjain délutáni katecheziseket tartsanak. A pásztor embereket birják reá, hogy hetenkint legalább egyszer hallgassanak szent misét, a mikor a főbb vallási kérdéseket népszerü modorban magyarázzák nekiök. Intsék hiveiket az ünnepek megszentelésére, a böjtök megtartására és a babonás szokások elhagyására. Gondoskodjanak, hogy a szülők gyermekeiket korán beavassák a hittan elemeibe és kath. iskolába küldjék; a tanitók pedig tegyék le a kath. hitvallást s tanoncaikat keresztény tudományra, vallásosságra és isteni félelemre oktassák. A lelkészek fölügyeljenek a szomszédjukban működő licentiátusokra, időnként látogassák meg az elhagyott hiveket és gyóntassák, áldoztassák meg azokat. Lelkiismeretesen végezzék a breviáriumot, imádkozzanak és éleszszék buzgalmukat. „Mert gyakran a nép körében uralkodó vallási közöny és erkölcsi romlottságnak nem más az oka, mint a lelkészek hithidegsége és botrányos élete“ [1]).

A zsinati iratok hivatalos kiadásában nem találjuk nyomát, hogy az érseki előterjesztés eszmecsere tárgyát képezte volna. A fölolvasás után következő napon — olvassuk ott — a Lippay György esztergomi kanonok által mondott egyházi beszéd végeztével „az érsek megparancsolta, hogy a zsinati végzések a székesegyházi főesperes által fölolvastassanak. S ennek megtörténtével Pázmány bucsuszavakat intézett a gyülekezethez, „Te Deum“ énekeltetett és a zsinat befejeztetett. [2])

A zsinaton alkotott végzések és tartott beszédek Páz-

---

[1]) Acta Synodus 31—61 ll.
[2]) Acta Synodus 61—75 ll.

mány pozsonyi nyomdájában kinyomattak és a megye minden papjának megküldettek. [1]) Ezen könyv becsét nagymértékben emelik azon egyháztörténeti dolgozatok, melyeket a magas kiadó függelékül hozzá csatolt; tanuságául annak, hogy mily fontosságot helyezett sokszerü elfoglaltsága közepett is az egyháztörténelmi tanulmányokra, magát az egyházi történet nyomozás úttörőjévé avatva.

„A csapások között — irja — melyek egy század lefolyása alatt Magyarországot sujtották, levéltáraink enyészete... nem legesekélyebb. Okmányaink, melyeket drága kincsek gyanánt kell vala őriznünk, szétszórattak, lángok martalékaivá lettek. Emiatt bár sokat fáradoztam az emlékek nyomozásában, melyek a magyarországi egyházi rend történetét a jövő nemzedékkel megismertethetnék, igyekezeteim eredménytelenekneknek bizonyultak. A nagyszerü épületnek csak romjait, a remek műnek töredékeit találtam föl... A vallási viszályok és a török hóditás közepette az ősi vallásnak alig maradtak fön némi nyomai. És miként száz év előtt boldogság leendett szemlélni a magyar egyházat, ma élvezet lenne megismerkedni egykori virágzó állapotával. A mostoha balsors ettől is megfosztott minket."

Pázmány tulajdonképeni szándéka volt a Magyarországban hajdan virágzott összes egyházi intézmények történetét összeállitani; de adatok hiánya miatt nem volt képes tervét valósitani. Első függelékében csak az esztergomi megye területén létezett egyházi javadalmak fölsorolására szoritkozik. E kimutatás szerint hajdan az esztergomi érsek

[1]) Acta et Decreta Synodi Dioec. Strig . . . celebratae Tyrnaviae . . . Jussu eiusdem Illmi Aeppi pro commoditate Parochorum typis edita. Posonii in aede Archiepiscopali. A. D. 1629. — Kis 4-r. A függelékekkel együtt 156 l.

hatósága alá 12 apát, 33 prépost, 4 dékán és 107 — más egyházmegyék területén létező — kiváltságolt plébános tartozott. Az esztergomi káptalan 24, a pozsonyi 15, a szepesi 13 kanonoki javadalommal birt. A tizenkét főesperességre fölosztott megye plébániáinak száma 918-ra rúgott.

Az esztergomi megye roppant kiterjedése Pázmányt figyelemreméltó észrevételekre vezeti. „Valahányszor Magyarország püspökségeinek nagy kiterjedésére gondolok, nem csudálkozom, hogy az eretnekség és erkölcsi romlottság hazánkban oly gyorsan és hatalmasan lábra kapott ... A főpap, bármennyire kitünő férfiú és minden egyéb gondoktól teljesen ment lett volna is, alig lehetett képes ily nagyszámu hivek lelki üdvéről gondoskodni. Pedig a magyar püspököket békében és háboruban, majd mint főispánokat, k. tanácsosokat, majd mint a főtörvényszékek és országgyülések tagjait, sokféle más teendők veszik igénybe; minélfogva teljesen képtelenek akként teljesiteni főpásztori kötelmeiket, oly gondosan fölügyelni, kormányozni és tanitani, mint föladatuk fontossága követeli.“ Emiatt azon nézetben volt, hogy a nagyterjedelmü megyék földarabolása által uj püspökségeket kellene alapitani; például az esztergomi érsekség területéből a szepesit, gömörit, túróczit és nógrádit. „Az érsek jövedelmei — ugymond — ennek dacára is elégségesek maradnának méltóságának föntartására; ha pedig az anyagiakban némi hátránya lenne, ezt bőven kárpótolnák az erkölcsi előnyök.“ [1])

A második függelék levéltári kutatások alapján a magyar Monasterologia fővonásait adja. Összeállitja a hajdan virágzott szerzetes rendek kolostorainak neveit, alapitásuk korára és helyi viszonyaikra vonatkozó rövid jegyzetekkel. E

[1]) Acta Synodus 78—99 ll.

dolgozat, bár hiányai és tévedései számosok, nagy becscsel bir. Harmadfélszázad óta a történeti emlékek nagy tömege jött napvilágra, a levéltárak sem megközelithetlenek többé és mindamellett számos egyházi intézményről semmit sem tudnánk, ha Pázmány nevét és emlékezetét nem menti meg a teljes feledéstől. [1])

„Reám — ekként zárja be összeállitását — szeretett hazám egykori virágzó állapotának emléke emelő és vigasztaló hatást gyakorol. Mily szép és örvendetes látványt nyujthattak ama nagyszámu monostorok, midőn jól elrendezett őrhegyek gyanánt őrködtek az ország üdve fölött! Lakóik imák, könnyek, böjtölés és a szerzetesi élet egyéb ajtatossági gyakorlatai által leesdették Isten kegyelmét, eltávoztatták haragját s erős falak gyanánt vették körül Isten házát. Nemzetünk ekként az isteni pártfogás alatt boldog béke s jólét ölében élt. Most ellenben miután szétszórattak a szentély kövei s romokba dőltek a kolostorok, — Isten kegyelme is elhagyott; a Mindenható haragja egy század lefolyta alatt számtalan csapásokkal sujtott, és büntető keze most sem szünik meg fenyegetni“ [2]).

Végre a harmadik függelék, az érseki levéltár okiratai alapján az esztergomi érsek előjogait s kiváltságait sorolja föl. A primási méltóságot azonosnak tekinti a patriarkaival; nézete szerínt jogköréhez tartozik a püspökök föllebezéseit elfogadni s intézkedni oly ügyekben, melyek a metropolita hatáskörén fölül esnek. Mint a szent szék született követe a pápa helynöke, kihez a püspökök ügyeiket nemcsak föllebezés utján, hanem az érseki forum mellőzésével, egyszerü panaszképen is fölterjeszthetik. De Páz-

---

[1]) Fuxhofer-Czinár Monasterologiája több helyen csak Pázmányra képes hivatkozni.

[2]) Acta Synodus 100–130 ll.

mány a primási és született követi méltóság hatáskörét szabatosan körülvonalozni és megállapitani nem képes. Az egyházi törvénykönyv (Corpus juris Canonici) erre vonatkozó szabványai homályosok, helyi viszonyokra vonatkozók voltak és elavultaknak tekintettek; a tridenti zsinat pedig ezen hierarchia fokozatot hallgatással mellőzé. A magyarországi gyakorlatra sem hivatkozhatott, miután az esztergomi érsekek századokon át ama méltóságoknak csak cimeivel éltek, jogaival nem.

Biztosabban járhat el állása további tulajdonainak fölsorolásában. Pápai kiváltságok alapján az ország s kapcsolt részek mindennemű egyházainak visitátora, a szezetes rendek reformatora. Országos törvények értelmében koronázza a királyokat, Magyarország fő és titkos cancellárja, mint ilyen őrizi a k. kettős pecsétet és kiállitja a nemesség és jószágadományozásról szóló királyi okmányokat; Esztergommegye örökös főispánja, az ország rendes birája és a k. tábla ülnöke; a királynak a törvényszékeknél személyes helyettese, minélfogva a k. személynök az érseket helyettesiti. Jogaihoz tartozik érseki nemeseket nevezni, a birtokain található arany és ezüst bányákat művelni és midőn törvényszéki esküre hivatik föl, magát tisztei által képviseltetni. Főfelügyelője a k. pénzverdéknek s mint ilyen a kivert arany és ezüst $^{1}/_{18}$-ad része illeti meg. Sőt régi időkben az összes országos jövedelmek tizedrészét is huzta, s az országos adókat birtokain maga számára szedette.

Ily fényes egyházi és politikai előjogok az esztergomi érseknek a király után első helyet biztositanak; minélfogva rangra nézve az ország összes zászlósait és főurait megelőzi.

Ezen jogtörténeti fejtegetések nagyobb fontosságot nyertek, mint szerzőjük előrelátta és talán kivánta. Magukra vonták Eszterházy Miklós figyelmét és komoly támadását.

III.

A nádor és primás közötti összeütközések. — Szivélyes viszonyuk fölbomlása. — A fölkelés körüli nehézségek. — A király közbenjárása. — A primási jogigények elleni támadás.

Pázmányt és Eszterházy nádort két évtizeden át benső baráti viszony köté össze, melynek szálai akkor fonódtak midőn az ifjú jezsuita geniális munkái Eszterházyt, akkor még igénytelen köznemest, a kath. egyházba vezették. S mikor utóbb mindketten magas állásokon, a közélet mozgalmaiban találkoztak a régi barátságot az elvek és törekvések azonossága még szorosabbra fűzte. Ők a dynastia megszilárditása és a katholicizmus fölvirágoztatása által ohajtották megmenteni és biztositani hazájukat.

De viszonyuk lazulni kezd, midőn Eszterházy az ország első politikai méltóságát elnyeri. Ezen tény magyarázatját mindkettőnek jellemtulajdonaiban kell keresnünk. Pázmány lángeszének hatalma és a királynak föltétlen bizalma által az ország politikai ügyeiben vezér'szerepet vivott ki magának, melyhez természetének szenvedélyességével ragaszkodott. Soká nem találkozott, ki azt kérdésessé tegye. Forgách Zsigmond és Thurzó Szaniszló, az utóbbi duzzogva bár, türni kényszerültek háttérbeszoríttatásukat. Eszterházy veszélyesebb versenytárs volt. A hatalom utáni vágygyal képességeket egyesitett, melyek által annak birtokára méltónak tekinthette magát; annálinkább, mert hüsége minden kifogáson felül állott s ezt a királyi trón érdekében hozott áldozatai fényesen hirdették. Ő a politikai ügyek vezetését kezeibe akarta ragadni és visszaállitani a nádori méltóság ősi fényét s tekintélyét. Az összeütközés kikerülhetlenné lett.

Az első alkalmat 1626 végén a Bethlennel folytatott béketárgyalások hozták meg; midőn Eszterházy befolyását a primás által paralysálva látta. Ekkor elfolytotta haragját; de már a következő évben *komolyabb alakot* öltött a feszültség.

1627 tavaszán a budai basa fenyegető hadikészületeket tett, melyek Bécsben aggodalmakat keltettek, minélfogva a király német hadakat szándékozott Magyarországba küldeni. Eszterházy ezt nem helyeslé, mert előrelátta, hogy ezen intézkedés elégületlenséget fogna támasztani. Emiatt közfölkelést java solt hirdettetni [1]).

S miután a király jóváhagyását kieszközlé, julius 24-én fölhivta a rendeket, hogy szükség esetére készen álljanak [2]).

De többen megtagadták az engedelmességet. Közöttük néhány főpap s élükön Pázmány. Azt állitották, hogy a nádornak nincs joga fölkelést hirdetni; mert bár az 1485: X. t. c. értelmében, midőn a király távol van, mindent megtehet, mit a király személyesen tehetne, s következőleg fölkelést is hirdethet: hatalmát az utóbbi törvények megszoritották. Az 1622 XXI. t. c. ugyan megállapitotta, hogy midőn az országot, nagyobb veszély fenyegeti a nádor értesiteni tartozik a királyt s „*ha ő fge megengedi és elrendeli*" köteles a megyéknek fölkelést hirdetni és a királyi meg nádori banderium élén táborba szállani. A primás és mások is azt olvasták ki

---

[1]) Eszterházy 1627. jun. 24-én irja Pázmánynak, hogy a német hadak bevezetését nem helyesli s inkább közfölkelést fog hirdetni. Egyébbiránt reméli, hogy a török meggondolja a dolgot s nem bontja föl a békét „jólehet tartok a tavali latorságától is Bethlennek, hogy valamint neki ne biztassa ismét a törököt." Ohajtana az érsekkel értekezni s a magyar tanácsosokat Pozsonyba, vagy Nagyszombatba öszehivni. Eredeti. Nemz. Muzeumban.

[2]) Eszterházynak a megyékhez intézett fölhivása a Történelmi Tár. VIII. 15. l.

ezen szövegből, hogy fölkelést csak a király hirdethet [1]); minután pedig a nádor ez alkalommal maga nevében hirdette ki a fölkelést, nézetük szerint megsértette a törvényt, minélfogva az engedelmességet megtagadni nemcsak följogositva, hanem kötelezve vannak [2]).

Eszterházyt kellemetlenül érintette Pázmány magatartása, melyben személye és méltósága elleni sérelmet, a törvény és közbiztonság ellen intézett merényt látott. A király természetesen nem szivesen látta két legbuzgóbb hivét viszályokba bonyolulni. Sietett lépéseket tenni kibékitésükre. „Kedvetlenül értettük meg — irja Pázmánynak — azon esetet, mely a közelmult napokban Hüséged és országunk nádora között felmerült, miután az, főleg a fönforgó körülmények között, veszélyes következményeket vonhat maga után. Hálásán és megelégedéssel elismerjük Hüséged állhatatos és őszinte ragaszkodását, melyet minden időkben kitüntetett házunk tekintélyének föntartására, hatalmának emelésére buzgón törekedve. Nem is kételkedünk, hogy jövőben is ugyanazon Hüséget és buzgalmat fogja bizonyitani, hogy jószolgálatainak emlékezete majdan utódainknál is fönmaradjon. Emiatt reméljük, hogy Hüséged tekintettel személyünk iránti ragaszkodása és közbenjárásunkra, a fölmerült esetet feledni és nyugodt lélekkel türni fogja“ [3]). Eszterházy is vett ily tartalmu királyi iratot [4]).

De a királyi közbenjárás nem volt képes lecsendesiteni a támasztott zivatart. A nádor jogainak és a törvények tekinté-

[1]) Eszterházy ellenben ama cikket ugy értelmezte, hogy mihelyt a királyt a fenyegető veszélyről értesiti s engedélyét megnyeri, maga hirdetheti ki a fölkelést.

[2]) Eszterházynak Györmegyéhez intézett leveléből 1627 oct. 26. Tört. Tár. VIII. 25. l.

[3]) 1627 sept. 2. Ered. fog. M. Canc. levt.

[4]) Eszterházy III.

lyének megóvása végett a primás eljárása ellen ünnepélyes óvást emelt [1]). Mire a primás valamelyik káptalan jegyzőkönyvébe szintén beigtattatta ellenóvását. Kijelenté, hogy a nádor nincs följogositva, fölkelést hirdetni, bárha a király jóváhagyását is birja; hangsulyozá, hogy kötelességének ismeri az ország jogai és szabadságai fölött őrködni s orvosolni az azok ellen elkövetett sérelmeket [2]). Emellett a megyei hatóságokhoz körleveleket intézett, melyekben magát és eljárását a nádor vádjai ellen igazolni igyekezett. Valahányszor — ugymond — a király hirdetett fölkelést, készségesen hódolt parancsainak; de a legutóbbi alkalommal szeme előtt tartván az országos törvényt, kénytelen volt ellenmondani a nádor által hirdetett fölkelésnek [3]).

Eszterházy neheztelését ezen tények még inkább fokozták. Ugy látta magát az ország rendei elé állitva, mint ki tekintélyét a királyi hatalom és az országos törvények rovására gyarapitja. Most maga is leveleket intézett a megyékhez s vádolta a primást, hogy „a Palatinusnak auctoritását elvenni s hazánkat valami confusióba hozni“ kivánja. Egyuttal meghagyta a hatóságoknak, hogy mindazok ellen, kik a fölkelésben részt venni vonakodnak, törvényes keresetek inditsanak s az 1622: XXI. t. c. által meghatározott büntetéseket alkalmazzák [4]).

---

[1]) Ezen óvás szövegét nem ismerem. Emliti Pázmány 1627 sept. 30-án a megyékhez intézett köriratában.

[2]) Ezen ellenóvás ismeretlen. Emlitést tesz erről a nádornak 1630-ban a királyhoz intézett emlékirata. „Praetendit — irja a primásról a III. p. — etiam sui officii et iurisdictionis esse, iuribus seu libertatibus Regni praeiudiciosa rectificare, quod posuit in sua protestatione contra Palatinum facta.“ És a VII. p.: „Palam asserit et posuit etiam in sua contra Palatinum protestatione Palatinum, annuente vel etiam mandante S. Mte Insurrectionem Regnicolarum indicere non posse.“ Hevenesy kézirati gyüjt.

[3]) Eszterházy III.

[4]) A nádor 1627 oct. 26-án kelt levelében egyszersmind fölhivja

Ily körülmények között, midőn az egyenetlenség az egész ország elé terjesztetett, a király engedékenységre s mérsékletre intő levelei [1]) nem lehettek képesek a viszálykodókat kibékiteni. Eszterházy további surlódások megelőzése végett szükségesnek látta hideg és határozott magatartást foglalni el ellenfele irányában. „Mivel már ismerem ő kegyelmét — irja a magyar cancellárnak — megkelletik, ugy tetszik, magát mutatnom magának, mert egyébiránt mindenkor in continuo motu leszek, ki eddig is semmitől egyébtől nem volt velem való egyenetlensége, hanem hogy felettébb engedtem neki, ki minthogy nem oroszlán természetü, contemnált érette. Könyörgök azért ő fgének, ne legyen ellene, ha jövendő nagyobb egyességünkért ideig magam jóakaratjának külső megvonásával szeliditni fogom, mely dolog magának is fog használni, higye el ő fge" [2]).

Viszont Pázmány sem óhajtotta a régi szivélyes viszony visszaállitását s Eszterházyra háritotta a felelősség egész súlyát. „A Palatinus uram dolgát a mi illeti — irja — ugy tetszik oka semminek nem vagyok. Nem is gyülölködöm ő kegyelmével. De azért soha bizony nem szenvedem, hogy szinte mint kocsisát ugy tractáljon. Jobb távol szeretni egymást, mint közel gyülölnünk. Én a jó urnak nem vétettem. Oltalmaztam és ezután is oltalmazom, ha kivántatik, nem a magam, hanem az én állapotom becsületét. Ha az oltalom nem kivántatik, inkább akarom; és én a jó urnak csak lovászának sem vétek.

---

a megyéket, közöljék vele, mikép értelmezik az 1622: XXI. t. c. és mikép fogják föl a nádornak a fölkelésre vonatkozó jogait. — Egyedül Györmegyének nov. 12-én kelt válasza van közzétéve, s ez sem elég világos; ugy látszik a nádor fölfogását helyeseli. Tört. Tár. VIII. 24 és 27. ll.

[1]) A király levele Eszterházyhoz. Ennek életiratában III. k.

[2]) 1627. nov. 5. Eszterházy III. 212 l.

Bizony nem vádol conscientiám, hogy excedáltam az oltalomban, hanem hogy deficiáltam“ [1]).

És csakugyan ezentúl mint ellenfelek állanak egymással szemben. 1628-ban Pázmány mindent megtesz, hogy meghiusitsa a nádor kedvenc tervét, mely szerint gyámleányát a dúsgazdag Homonnai grófhölgyet egyik szegény rokonával óhajtá összeházasitani. Homonnai György gróf ugyanis végrendeletében Eszterházyt és a primást nevezte gyermekeinek gyámjáva. Az utóbbi kötelességének tartá a leány érdekei fölött őrködni, kinek kezére a nádor rokona — „alig tiz jobbágy birtokosa s egyszerü nemes“ — meggyőződése szerint nem tarthatott igényt. Az ügyet a király elé terjeszté. „Miután Fged — irja — az atyai végrendelet és az ország törvényei értelmében, az árva grófleány legfőbb gyámja, alázatosan esedezem, méltoztassék megakadályozni, nehogy olyas történjék, mi nem illő; parancsolja meg a nádornak, hogy a leányt Fged udvarába küldje; eként jóakaratát, melyet atyja iránt kora halála miatt nem tanusithatott, kitüntethetné leánya irányában“ [2]). Viszont Eszterházy megtagadta közreműködését Pázmánytól, midőn ez a szent gotthardi apátság visszaváltása érdekében Battyányi Ferenc özvegyét és egy a kath. vallásra áttért protest. lelkész erőszakos bántalmazása miatt Thurzó Ádám grófot a nádori törvényszék elé idéztetni javasolta; sőt áma protestáns főuri hölgynek Tótországban a koronára szállott birtokot adományozott [3]).

---

[1]) Dallos győri püspökhöz intézve 1623. jan. 14. Eredeti győri kápt. levt.

[2]) Pázmány 1628. marc. 10-én kelt fölterjesztése. Ered. M. canc. levt.

[3]) L. e kötet VI. könyv. A birtokadományozás érvényessége felől a király 1628. jan. 14-én kikéri Pázmány véleményét. Eredeti Prim. vil. levt.

Az intriguákat ujabb nyilt összeütközés követte 1630-ban. Erre alkalmat szolgáltatott Pázmány jogtörténeti fejtegetése, melyet az 1629-iki zsinati acták függelékeül az esztergomi érsek egyházi és politikai kiváltságairól közrebocsátott. Ebben az udvari cancellárt és a k. személynököt a maga helyetteseinek állitotta s a primások részére politikai téren is elsőbbséget vett igénybe. Hivatkozott V. Miklós pápa 1452-iki bullájára, mely a magyar primások elsőbbségét ünnepélyesen szentesité [1]; s II. Ferdinánd 1622-iki nyilatkozatára, mely azt Thurzó nádorral szemben megerősitette [2]. Ezen fölfogás — bár abban a hiuságnak is lehetett része — nem nélkülözte a positiv jogalapot s erős támaszszal birt a középkor uralkodó fogalmaiban és társadalmi szervezetében, melyek a katholikus Spanyolországban ép ugy, miként a protestáns Angliában az egyház főpapjaira ruházták az ország legfőbb politikai méltóságait.

Eszterházy azonban Pázmány igényeit alaptalanoknak tartotta s terjedelmes emlékiratot terjesztett a király elé, melyben kimutatni igyekezett, hogy Pázmány a primási méltóság hatáskörét a nádori tiszt rovására túlterjeszti, minélfogva megintetni kérte, hogy igényeivel fölhagyván a törvényes határok között maradjon. Különösen két állitását támadta meg; azt hogy a k. személynök az érsek helyettese és hogy az érsek politikai téren rangra nézve a nádor elött elsöbbséggel bir.

Eszterházy a magyar törvénykönyvre utalt, mely a k. személynököt sohasem tekinti az érsek helyettesének és a

[1] Pázmány közli a bullát. Az érdekelt hely igy hangzik: „Nos . . . pro tempore existentem Archiepiscopum Strig. sicut post Regem praefatum primus existit, ita etiam in Parlamentis et quibusvis actibus egregiis post ipsum Regem primum locum et primam vocem debere . . . declaramus.“ Acta 147. l.

[2] L. e kötet 36. l.

gyakorlatra, mely szerint a k. személynök az érsek jelenlétében is üléssel és szavazattal bir a törvényszékekben. A fönforgó kérdés eldöntése az 1486: LVIII. és az 1492: XVII. cikkek mikénti értelmezésétől függött. Ezek fölsorolván az ország rendes biráit a nádor és országbiró mellett, harmadik helyre a főcancellárt teszik (vagyis az esztergomi érseket), ugy hogy ezen tisztet csak akkor birja, „ha jelen van, távollétében pedig az ország rendes birája: a helytartó (vagyis a k. személynök), ki ő fge törvényszéki pecsétjét őrizi“ [1]. A kérdés abban öszpontosult, vajjon a törvénycikkek a helytartót, az érsek vagy a király helytartójának tekintik-e? Pázmány ugy hitte, hogy az érsek helytartójának, Eszterházy ellenben vitatta, hogy a királyénak tartják.

Eszterházy kiemeli, hogy miután az érseket a k. táblánál a két érseki ülnök helyettesíti, mikép lehetne a személynök is helyettese? Különös lenne, ha az érsektől — ki az ország rendes birái között harmadik — függne a k. tábla öt tagjának, t. i. a személynöknek, két érseki birónak és a személynök két protonotáriusának kinevezése. És ha a személynök az érsek helytartója, mikép foglalhat a személynök által nevezett két protonotárius a k. táblánál előkelőbb helyet, mint az érsek által nevezett két érseki biró? A kétséget végkép eloszlatja az 1514: LV. t. c., mely a személynöki tisztről intézkedvén a királyt fölkéri, hogy „törvényszéki pecsétjét jogtudományban jártas, érdemes férfiura bizza, ki állandón Budán lakjék.“ A személynök tehát a király által neveztetik s igy a királynak és nem az érseknek helyettese.

Eszterházy politikai téren az elsőbbséget a nádor részére

---

[1]) „Sciendum itaque tres esse Judices Ordinarios Regni: inprimis Palatinum, Judicem Curiae et Secretarium Cancellarium (Aeppum Strig.) si praesens fuerit, sin minus tunc Locumtenens, hoc est qui sigillum judiciale Regiae Mtis pro tempore tenet.“

veszi igénybe. Mert mikép birhatna az érsek, kit az 1492 : XLII. t. c. az ország rendes birái között harmadik helyre tesz, elsőbbséggel a nádor fölött, ki az ország rendes birói között az első? És a nádor ilyetén elsőbbsége nem sérelmes az érsekre nézve; ez ugyanis nem egyházi állásánál, hanem főcancellári tiszténél fogva bir helylyel az ország rendes birái között; már pedig a nádori méltóság bizonyára előkelőbb, mint a cancellár tiszte.

A nádort továbbá nemcsak a k. tábla üléseiben, hanem politikai gyülésekben is, midőn a király távol van, elsőbbség illet meg, miként ez Mátyás 1485-iki törvénykönyvéből kitünik. Ha a nádor bizonyos esetekben fölhatalmazva van ország-gyülésre összehivni a rendeket, következőleg az esztergomi érseket is; ha a nádornak bizonyos esetekben engedelmességgel tartoznak az összes rendek, következőleg az esztergomi érsek is; ha a nádor a királyválasztásnál a többi rendek, következőleg az esztergomi érsek előtt is, első adja voksát; ha a nádor a király távollétében, vagy kiskorusága alatt az ország kormányzója, s mint ilyen, mindent tehet, mit a király szokott tenni: világos, hogy politikai téren a király után a nádor bir elsőbbséggel. És ez sem sérelmes az érsekre nézve; a fölhozott esetekben a nádor mint a király helytartója, a királyi hatalom személyesitője müködik.

Eszterházy megengedi, hogy oly politikai gyülekezetekben, melyeken a király személyesen megjelenik, a nádor nem tarthat igényt, elsőbbségre, miután ez esetben k. helytartói jellemét elveszti; s ekkor az első hely, a király jobbján az esztergomi érseket illeti meg. De hozzáadja, hogy erre nézve sem a pápai bullára, sem a soproni esetre hivatkozni nem lehet. Magyarországban az egyesek javára kiállitott bullák csak ugy birnak érvénynyel, ha a király és a rendek által megerősíttet-

nek, már pedig V. Miklós bullája ily megerősitéssel nem bir; továbbá V. Lászlónak 1453 előtt tett minden intézkedései érvényteleneknek nyilvánittattak; söt ama bulla hitelessége ellen is nehézségek emelhetők. A soproni 1622 iki eseményre sem lehet támaszkodni; a király ez alkalommal két ellenkező nyilatkozatot adott ki, s az utóbbi sem mondja ki világosan, hogy a koronázási diszebédeknél az érseket illeti meg az előkelőbb hely [1].

A nádor fejtegetésétől nem lehet elvitatni a világosságot és alaposságot; emellett elismeréssel kell kiemelni higgadtságát és mérsékletét. Nincs tudomásom arról vajjon, s miként válaszolt Pázmány ezen emlékiratra. A király közbenjárása véget vetett a vitának, de nem a két nagy államférfiu közötti egyenetlenségnek.

IV.

Pázmány bibornokká neveztetése 1629. — Pápai brevék. — Üdvözlö iratok. — A bibornoki eskü tárgyában fölmerült nehézségek. — Pázmány szivélyes viszonya a szent székhez.

Pázmány mióta az érseki székre emeltetett, hazája és uralkodója, megyéje és az egész magyarországi kath. egyház körül fényes érdemeket szerzett. Tevékenységének eredményeit nagyszerü intézmények és fontos vivmányok jelezték. S a levelek, melyeket pápa és királytól vett, telvék az elismerés és tisztelet magasztaló kifejezéseivel. Nem lehete tehát meglepő, hogy a király Rómában lépéseket tett részére a bibort megszerzendő [2]) és természetes, hogy VIII. Orbán

---

[1]) Eszterházy emlékirata. Kazy. Hist Regni Hung. 258—261 ll.

[2]) A király egy alkalommal öt főpapot ajánlott a pápa figyelmébe. Ez válaszlevelében igérte, hogy tekintettel lesz az ajánlottakra. (A datum nélküli breve egy római kéziratban. „Epistolae Urbani VIII.“ A sz. Ágostonrend könyvtárában.) Nem lehet kételkedni, hogy a király

örömmel sietett a nagy főpapot a bibornoki collégium tagjai közé emelni. Pázmány az 1629 november 19-én tartott titkos consistoriumban neveztetett ki bibornokká [1]).

„Nem volt előttünk titok — e szavakkal értesité a pápa e kitüntetéséről — mily jeles tulajdonokat köszönhetsz a gondviselésnek, ki származásod nemessége, tudományod és keresztény erényeid, vallásos buzgalmad és az apostoli szent székhez való ragaszkodásod által tündökölsz. Emiatt nem engedte az Ur, hogy tevékenységed egy egyház kormányzására szoritkozzék; az egyetemes egyház őrtornyára kivánt helyezni" [2]). És egy másik brévéjében irja: „Az önként elvállalt szegénységben gazdag s az alázatosságban diadalmas, erényeid által már a kolostorok magányában magadra vontad a földi és mennyei uralkodók figyelmét. Utóbb az esztergomi egyház kormányára hivatva, megmutattad Magyarország népeinek, miként az egyháziak az áhitattal, melylyel Istent engesztelik, összekötni tudják a közjó előmozditására szükséges bölcseséget. Mi tehát, kik igy éreztünk dicső tulajdonaid felől, nem kevéssé örvendeztünk, midőn a császári pártfogás részedre az egyház biborát esdé. A miért is minap, apostoli tanácsunk lelkesedése között Téged, a nagy főpapot a bibornoki méltóságra emeltünk.... Te ki a bölcseség székéből régóta hangoztatod az üdv szózatait, jól tudod, hogy a Vatikán-

---

által ajánlottak között volt Pázmány is. De ez alkalommal némelyek szivesebben látták volna a kremsmünsteri apátnak, a bécsi cs. kamara elnökének kineveztetését. A florenzi követ 1629. nov. 28. irja: „La corte sperava il cappello in persona dell' Abbate Presidente, ma eglisi fondava tutto di quá et Strigonia ha havuto megliori amici in Roma. Il Principe (Eckemberg) ne ha sentito disgusto molto, perche l' Abbate e sua creatura."

[1]) Pázmány — a hivatalos jelentések nyomán — „ad instantiam Cesareae M tis" neveztetett bibornokká. („Acta consistorialia" cimű kézirat a corsini hgek római könyvtárában.) Tehát korona bibornok volt.

[2]) A pápa levele kelt 1629. nov. 24. Eredeti. Prim. egyh. levt.

nak királyi fénynyel tündöklő bibora a keresztrefeszitett Jézus vérétől piroslik s a fájdalom jelvénye, nem a dölyfé. Reméljük, hogy a keresztény erények fényes példáját nyujtva, inkább erkölcseid mint főpapi jelvényeid fogják benned az apostolok örökösét, az egyház fejedelmét kitüntetni“ [1]).

A király november 28-án értesült Pázmány kineveztetése felől. Örömét és szerencsekivánatait szivélyes sorokban fejezte ki. „Főtisztelendőséged elgondolhatja, mily nagy örömet okozott nekem Barberini bibornok mellékelt levele. Szerencsét kivánok nemcsak Főtisztelendőségednek, hanem magamnak is és egész Magyarországnak; mert meggyőződésem szerint előmozdittatásából az egész kereszténységre s főleg ezen országra sok jó fog háramolni“ [2]).

Pázmány november utolsó napján Bécsbe utazott, hogy az udvarnál némely fontos ügyeit elintézze. Útközben a főváros közelében találkozott az udvari futárral, ki az örvendetes hirt s a k. iratot megvitte. A kormányférfiak és a diplomatia testület tagjai fölhasználták jelenletét és személyesen mutatták be szerencse kivánataikat. [3]) December 2-án a pápai nuntius diszebédet rendezett tiszteletére. [4])

És most nagyszámu tisztelői közelről, távolról elárasz-

[1]) 1629. dec. 11. Eredeti Ugyanott.

[2]) Az egész levél a király sajátkezü irása. Eredeti. Prim. vil. levt.

[3]) Florenci követ 1629. dec. 8: „Si trova qui il Cardinale di Strigonia, il quale mentre andava a trovar in campagna S. Mtá per diversi negotii del Regno, riceve Corriero, che portava la nuova del suo Cardinalitio, una legua lontano dal luogo, dove si trovava la M. S. Ho cumplito seco in nome di V. Altezza, et mi ha detto, che e stato sempre et che sará devotissimo all nome della V. A. et della Serma casa. E Prelato di eminenti qualitá per dottrina, per bontá di vita et per valor di negotio. Et S. M. ha havuto grandissimo gusto, di vederlo promosso.“

[4]) Bécsi nuntius 1629. dec. 1.

tották üdvözlőırataikkal, melyeknek csak csekély része maradt fön reánk [1]). Ezek között kiváló érdekkel bir Scaglia bibornoké. Ez — miként maga bevallja — azonnal a consistorium után megirta s elküldötte levelét, melyben szerencsekivánatait a szokásos phrasisokban kifejezte, anélkül hogy ezt puszta formaságnál többre becsülné. Csak később értesült Pázmány rendkivüli érdemeiről és ünnepelt tulajdonairól, s ekkor meggyőződött, hogy — ugymond — nem annyira az érsek lett kitüntetve a bibor által, hanem inkább a bibornoki testület, midőn ily nagy férfiút fogadhat tagjai közé. E miatt egy második levélben óhajtotta tiszteletét tolmácsolni [2]).

A válasziratok közöl, melyeket ezen levelekre adott, csak egy jött kezeim közé; az, melyet esztergomi káptalanjához intézett s ez nemes, szerény hangja által figyelemreméltó. „Uraságtoknak előmozdittatásom alkalmából szóval és levél utján kifejezett szerencsekivánatait szivesen fogadtam. Mert bár ily kitüntetéseknek, melyek a fáklya gyorsan ellobogó fényéhez hasonlók, nem szoktam nagy értéket tulajdonitani, Uraságtok szeretete emel és örvendeztet. Vajha az egyházi méltóságok ujabb magaslatára emelkedve, az isteni kegyelem adományaiban is gyarapodnám, hogy Isten diesőségére és Uraségtok javára minél sikeresebben működhessem. Remélem és kérem, hogy Uraságtok imáikkal gyámolitani fogják gyengeségemet; viszont mindnyájukat atyai szeretetemről biztositom“ [3]).

---

[1]) Miksa bajor fej. a toskánai nhg és nhgnő, a pfalzi őrgróf, Leopold fhg, Cremona, Ditrichstein és Scaglia bibornokok, Aytona spanyol követ, a Jézustársaság, sz. Ágoston- és sz. Ferenczrend főnökeinek és Lamormain atyának levelei részint Millernél. (II. 28—38 ll.) részint a Prim. vil. levt. találhatók.

[2]) Róma 1629. nov. 28. Katona H. Cr. XXXI. 337. l.

[3]) Pozsony 1629. dec. 6. Ered. Eszt. kápt. levt.

Ez alatt Rómában elkészültek a bullák [1] s ezeknek valamint a bibornoki biretumnak átadása végett Motmann Vilmos pápai kamarás Bécsbe küldetett. E mellett hivatva volt Pázmánytól átvenni a hűségi esküt és az 500 aranyat, melyet a bibornokok kineveztetésük alkalmával a de propaganda fide Congregatio céljaira szoktak fölajánlani. Megérkezése után, 1630 első napjaiban a király szokásos ünnepélyességgel kézbesité a primásnak a bibornoki föveget [2].

Ekkor az eskü okmány kiállitásánál nehézségek merültek föl. A pápai küldött által hozott mintában több pont volt, melyet az uj bibornok vonakodott átirni. Elismernie kellett volna, hogy a bibornokokról kiadott pápai bullákat ismeri s azokhoz alkalmazkodni fog; s fogadnia, hogy a bibornoki kötelezettségek teljesitésétől fölmentést kérni nem fog, s névszerint a meghatározott időközökben Rómába fog utazni: de előrelátván, hogy a körülmények lehetetlenné teendik római utazását s a bibornokokról szóló bullákat nem ismervén, ezen kötelezettségeket nem hitte elvállalhatni.

Motmann sürgette ugyan a római minta változatlan elfogadását: de Pázmány nem engedett s a két pontot kihagyta, eljárásának indokait a pápához intézett levelében tüzetesen kifejtvén [3]. S úgy látszik a szent szék megnyugodott, mert nem szólalt föl.

Pázmány a biborban ujabb ösztönt nyert vallásos buzgalmának és a szent szék iránti ragaszkodásának kitüntetésére. Az 1630-iki nemzeti zsinaton Magyarország összes egyházaiban elfogadtatá a római missalét és brevi-

---

[1]) Bécsi nuntius 1630. jun. 14.

[2]) A bulla kelt 18. kal. Dec. 1629. Terjedelme rendkivüli nagy, kiállitása diszes. A pápa s 21 bibornok aláirásával ellátva. Eredetije a Prim. egyh. levt.

[3]) Egyh. más. Pray kézirati gyüjtem.

ariumot. Viszont a pápa szintén ismételve bebizonyitá a jóakaratot, melylyel személye iránt viseltetett. 1631-ben meghallgatta többszöri esedezéseit és sz. István, meg sz. Adalbert officiumjait a római breviariumba fölvette [1]). Ugyanekkor megadta neki a végrendelkezés jogát „azon fáradalmak és jószolgálatok elismeréseül, — irja a pápa — melyeket a szent szék és személyünk érdekében kifejtettél és kifejtesz jelenleg is“ [2]).

V.

Brandenburgi Katalin fejedelemsége, 1630. — Kemény J. küldetése. — A hét megye visszavétele. — Pártok Erdélyben. — Pázmány erdélyi politikája. — Az 1630-iki országgyülés.

Bethlen halála után Erdély fejedelemsége özvegyére, brandenburgi Katalinra, a kormányzói tiszt testvérére Bethlen Istvánra szállott. Mindketten hatalmuk biztositása érdekében szükségesnek látták megszerezni a bécsi udvar jóakaratát, s emiatt készek voltak visszabocsátani a hét ma-

[1]) L. c. kötet 176. l. 1625-re. Pázmány ennek kieszközlése végett 1630. őszén ujabb lépéseket tett s a királyi pártfogást is igénybe vette. (1630 oct. 14. kelt levele ered. Canc. levt.) A pápa 1631. marc. 8-án kelt brévéjében a kérelmet megtagadta „cum iam diu novum Breviarium typis describendum Bibliopolae acceperint.“ (Ered. Esz. kápt. levt.) A pápa mindazáltal még ezen év folytán megváltoztatta határozatát. Pázmány ugyanis az év végén emiatt köszönetet szavaz a magyar főrendek nevében, miként ez egy 1632. jan. 17. kelt brévéből kitünik: „Libenter . . . intelleximus tibi caeterisque R. Hung. primoribus iucundum fuisse quod S. Steph. in Rom. Brev. referri curaverimus.“ (Ered. Prim. egyh. levt.)

[2]) A pápai bréve kelt 1631. jul. 21. Ered. Prim. egyh. levt. Öt nappal később e tárgyban Barbarini bibornok is ir Pázmánynak. „Anynyira levagyok kötelezve — irja többi között — Eminentiád jósága által, hogy Eminentiád ohajtásai mellett soha sem fogom elmulasztani jószolgálataimat készséggel érvényesiteni, miként ezt Em. iránti tiszteletem és lekötelezettségem követeli.“

gyar megyét, melyet a nikolsburgi egyesség Bethlennek élethossziglan átengedett.

Békés érzelmeik tolmácsolása végett Kemény Jánost küldötték Bécsbe. Utközben fölkereste Pázmányt s kézbesitvén küldőinek leveleit kikérte tanácsát és támogatását [1]. A primás örömmel értesült, hogy az erdélyi politikát békés szellem lengi át s kötelességének tekinté ezen irányt fölkarolni. „Méltóztassék Felséged — irja Kemény által a királynak — ezen nemes férfiút haladéktalanul fogadni, a fejedelem asszony levelére kegyesen válaszolni és a hét megye visszavételéről idejekorán intézkedni. Ismételem azt, mire Fgedet többször fölkértem, ovakodjék fegyverrel visszafoglalni, mit békés uton is megszerezhetünk“ [2].

II. Ferdinánd ezen fölhivás hatása alatt szivesen fogadta Keményt és szivélyes hangon fogalmazott válaszirátában biztositá a fejedelemasszonyt, hogy a férjével kötött egyességet továbbra is lelkiismeretesen föntartani fogja. Ugyanakkor szóba jött Katalin ujabb összeházasitása. A pfalz-neuenburgi herceg lépéseket tett, hogy Katalin kezét elnyerhesse. De tervét, bár a császári udvarban készségesen fölkarolták, meghiusitották a rohamosan fejlődő események [3].

---

[1]) „Mivel instructióm vala — irja Kemény — elsőben a Cardinálhoz Pázmány Péterhez mennék, kit Szenczen (?) lenni mondának, oda kerülvén s ott nem találván Nagyszombatba, ott sem hanem Pozsonyba való utjában találám, kivel (1629. nov. 25.) szemben lévén, szekeréről leszálla és privatim beszélgetett velem, azután lovamra ülvén s viszszatérvén Pozsonyig beszélgetett; onnan a császárhoz bocsáta, irván császárnak mellettem szép commendatoriát . . . Azzal is praemoneála, hogy reá készülnék, mert a császár privatim fogna velem szemben lenni s tolmács nélkül beszélni, taníta is néha ny szóval köszöntésnek formájára; a Secretáriusnak Ferenczfynek is intimálván levelében mint procedálna dolgaimban.“ Autobiographia 151. l.

[2]) Pázmánynak 1629. nov. 26-án Pozsonyból kelt levele. Ered. c. s. titkos levt.

[3]) A florenci követ 1629. nov. 28: „La morte di quale (B. G.)

A király Keményt Ferenczfy udvari titkár kiséretében kétszer Pozsonyba küldé, hogy a hét megye visszabocsátása tárgyában Pázmánynyal értekezzék [1]), s ezt sajátkezü levele által — melynek bizalmas szólamait dicsekedve mutogatá Keménynek [2]) — fölhivta, hogy a kiküldendő biztosokat kijelölje s ezeket küldetésükről értesitse, mivégett nyolc „carta biancát" helyezett rendelkezésére. „Főtisztelendőségedben — irja neki — úgy bizom, mint saját lelkemben" [3]). A k. biztosok — élükön Pyber egri püspök és Alaghy országbiró állottak — december közepetáján jártak el megbizásukban; a hét megyét Kassával együtt Magyarországhoz v i s s z a k a p c s o l t á k [4]).

Némely magyar kormányférfiak nem elégedtek meg ezen

---

essendo preveduta dal Duca di Neuburg, mosse egli avanti la sua partenza di qua qualche pietra con Sua Mtá per accasarsi con la sudetta Principissa et trovó molta propensione a favorirlo et a prestargli ogni possibile assistenza, non essendo dubbio che tornerebbe di molto servizio a S. Mtá l'assicurars in questa maniera di questi paesi."

[1]) „Minekelötte válaszom lett volna — irja Kemény — Császár a magyar Secretáriussal Ferenczfyvel ismét Pozsonyba a Cardinálhoz expediála ad consilium . . . Replicálván azért megint visszamentem a Császárhoz s azután expediáltattam a válaszszal, de ismét a Cardinálhoz elsőben Pozsonyba, ki ott várt meg s expediált." A primás figyelmeztette az ifjú diplomatát: „Noha császár Uram ő fge kisebb embert is illendő remuneratió nélkül nem szokta maga elöl elbocsátani, de hogy ne láttassék a kged által hozott hirt (t. i. Bethlen haláláról) örömmel hallottnak lenni, ez okon halasztatta, igérvén általam más alkalmatossággal császári kegyelmességet kgednek." Autobiographia 152. l.

[2]) Kemény irja, hogy Pázmány „dicsekedvén mutatá kezdetét Császár irta levelének ilyen szókig: úgy hisszük tenéked mint magam hitének." Autobiographia 152. l.

[3]) A király 1629. nov. 26-án irja: „Mitto octa cartas biancas, et cum D. V. Rmae uti animae meae credo et confido, poterit per Secretarium fieri expeditiones necessarias . . . Servet illum Deus et ego me suis precibus commendo. Usque ad mortem illi bene affectus permaneo." Az egész levél a király sajátkezü irása. Eredeti. Prim. vil. levt.

[4]) Ötvös A. Brandenburgi Katalin. (M. Akad. Értesitő. Történettud. Osztály II. 177. l.

eredménynyel s Tokajt, Munkácsot és Ecsedet is — melyeket a király az elhunyt fejedelemnek átengedett, úgy hogy azokat örököseire szállithassa — visszavétetni javasolták. És a k. biztosok, Pázmány alapos észrevételei dacára[2]) elfoglalták Tokajt és Munkácsot, úgyszintén több magán birtokot, a törvényes formák mellőzésével, elvettek a tényleges birtokosoktól. Katalin emiatt 1630 elején Kemény Jánost Bécsbe küldé, hogy a szenvedett sérelem orvosoltatását kérje és erre nézve Pázmány közbenjárását igénybe vegye;[3]) ki készségesen és sikeresen érvényesitette befolyását, hogy a surlódások komoly bonyodalmakká ne fejlődhessenek.[1])

Ezalatt Katalin 1630 elején Kolosváron a tartomány rendeinek hódolatát fogadta, s hogy a protestansokat bizalomra hangolja, megtagadva uj vallását protestáns prédikátor kezeiből vette az Ur vacsoráját.[2]) De bár látszólag minden jól ment, már tornyosulni kezdettek feje fölött a vésztrejtő fellegek.

Erdély három párt között oszlott meg. Sokan, főleg a buzgó protestansok aggódva és boszankodva látták a fejedelemséget egy tehetetlen nő kezében, kit mint idegent és ka-

---

[1]) „Ovakodjanak a k. biztosok — irja — nehézségeket támasztani. Hagyjanak mindent függőben, mig a fejedelem végrendelete köztudomásra jön; s biztositsanak mindenkit, hogy ő fge tett engedményeit nem fogja visszavonni." Pázmánynak a király dec. 17. s 18-iki leveleire, dec. 24-én adott válasza. Ered. cs. titkos levt.

[2]) Katalin 1630. febr. 20-án Pázmányhoz intézett levele. Pray kézirati gyüjtem.

[3]) Pázmány 1630 marc. 28-án javasolja a királynak, hogy értesitse Katalint, miszerint a sérelmeket részletesen kivánja előadatni, s ha ezek alaposak kész elégtételt adni, egyébként jó szomszédságot ajánl. (Ered. Cs. titkos levt.) A király ily értelemben válaszolt. S nemsokára Kornis Zsigmond és Kapi András érkezett Bécsbe Katalin által küldve, hogy a sérelmeket előadják. (Ezeknek emlékirata M. Canc. levt.)

[4]) Kemény Autobiographia 162. l. Ötvös Brandenburgi Katalin 184. l.

tholikust kétszeresen gyülölték; a Bethlen által kiküzdött dicsőség eltünését, zavarokat és megaláztatást jósoltak hazájuknak. Ezek a porta támogatására számitottak, mely Katalinnak a bécsi udvar iránti sympathiáit ismervén, nem szivesen látta Erdély trónján [1]. Élükön Bethlen István állott, ki a fejedelemséget magának, vagy ha ez nem sikerül a népszerübb Rákóczy Györgynek ohajtotta megszerezni; ifjabb Bethlen István, Mikó Ferenc és Zólyomi Dávid voltak főtámaszai [2].

A katholikus rendek egyaránt féltek mindkét eshetőségtől. „Ha a Gubernátor, vagy Rákóczy — irja Haller István, előkelő kath. főur — obtineálnák a fejedelemséget . . . bizonyára a kath. religiót innen teljesen extirpálnák. De valamint ártalmára volt Császár ő fgének és a magyar nemességnek, söt Lengyelországnak is és a kereszténységnek, a megholt fejedelemnek a törökkel való egybekelése: szintén azon állapot lenne most, mert ez (Bethlen István) nem is tud tovább nézni, csak amit bátyjától látott és a prédikátoroknak szavát oraculumnak tartván, cum fúria igyekezik a katholikusok ellen. Ha pedig Erdélyből a katholikusok extirpáltatnak, bár úgy tartsa Magyarország az erdélyi szomszédságot, mint a törökét“ [3]. Ily körülmények

[1]) Emiatt Khlesl bibornok furfangos tanácsot adott. „Ha suggerito — irja a florenci követ 1630 dec. 15 — che si spedisce alla Principissa, accio ella rappresenti alla Porta il dubbio, che ha grande, che l'Imp. voglia esturbarla et dimoverla da quella grandezza et che percio gli convenga gettarsi tutta nella protettione del Gran Signore. Credendo cosi, che fosse dolo bono.“

[2]) Haller István 1629. dec. végén Gábor testvéréhez irja: „Bethlen István külsőképen azt tetetvén, mintha a fejedelem asszony mellett volna, alattomban mind a portát, mind itt benn való embereket sollicitálja, hogy ő lehessen a fejedelem . . . Ha pedig magának ez a dolog nem succedál, Rákóczy Gy. kisértse meg, mint vehesse meg magának a fejedelemséget, hogy kath. ember ne percipiálhassa.“ Egyk. más. Prim. vil. levt.

[3]) Haller István idézett levele.

között katholikus urak nagyrészben egyedül a fejedelemasszony föntartásában látták vallási érdekeik biztositékát s emiatt mindenekelőtt Bethlen Istvánt kivánták megbuktatni s a tartomány kormányát saját kezeikbe ragadni. Csáky István, Haller István, Kornis Zsigmond és Kowasóczy István a legbuzgóbbak soraikban [1]).

Ezektől elvált az erdélyi katholikusok egy csekély töredéke, mely az álhatatlan Katalin iránt bizalmatlansággal viseltetvén helyébe a fejedelemségre kath. urat ohajtott emelni. Ezen töredék előbb Eszterházy Miklós nádorra vetette szemeit. [2]) De ez hidegen fogadta az ajánlatot s nem volt hajlandó magas állását a fejedelemség kétes előnyeiért elhagyni [3]). Maga helyett Prépostváry Zsigmond erdélyi kath. urat ajánlá s reábirni igyekezett a királyt, hogy védencét fegyveres hatalommal vezesse a tartomány birtokába.

A fejedelemasszony és hivei szintén II. Ferdinand támogatására számitottak s ennek kieszközlése végett igénybe vették Pázmány közbenjárását, kivel nevükben, a Bethlen által számüzött, Haller Gábor alkudozott. „Ha most Nagyságtok nem segit Erdélynek — irják neki — ott megjönnek a religió és a kereszténységre való igen nagy szomorúság“ [4]).

---

[1]) Pázmánynak 1630. január 2-án kelt, alább idézendő levele alapján. És Toldalaghy Naplója, Ered. Tört. Ad. I. 240 l.

[2]) Pray Epist. Proc. III. 421 l.

[3]) Eszterházy maga azt hirdette, hogy nem vágyódik a fejedelemség után. Pázmány nem adott hitelt szavainak s az ellenkezőt állitotta s még évek multával is ragaszkodott állitásához, hogy a nádor titkon a fejedelemség elnyerésén munkálkodott.

[4]) Haller Gábor 1629. dec. 31-én fölkéri Pázmányt eszközölje ki, hogy a király a nádort jelentékeny haddal Kassára küldje, Szathmárba a Bethlen Istvánhoz szitó főkapitány mellé kath. urat nevezzen alkapitánynyá s a fejedelemasszony támogatására különféle ürügyek alatt több kath. magyar urat küldjön Erdélybe. — Katalin 1630. január 12-én

Pázmány e bonyolult és válságos körülmények között szokott higgadtságával fogta föl a helyzetet; nem hagyta magát elragadtatni ábrándos elmék, vagy kalandorok tervei által. Erdélyi politikájának irányát a jog iránti tisztelet és a béke föntartásának érdekei határozták meg. Katalin kétségtelenül jogos birtokosa volt a fejedelemségnek, törvényes uralkodója Erdélynek. És uralmának megszilárdulása biztositandó volt a békét, előmozditandó a kath. vallás érdekeit. Ezekután a fejedelemasszony megbuktatását oly vállalatnak kelle tekintenie, melyet sem jogosnak, sem előnyösnek nem tarthatott; bármelyik oldalról történjék e kisérlet. Bethlen István. vagy Rákóczy György fejedelemségében komoly veszélyt látott a békére és vallásra. Azokat, kik Prépostváry mellett buzgólkodtak, emlékeztette a kudarcra, melyet a bécsi politika tizenöt év előtt szenvedett, midőn Bethlen Gábort Homonnai György által igyekezett megbuktatni. És ha Prépostváry a fejedelemségre emelkedik, vajjon több szolgálatokat tehet-e a királynak és vallásnak, mint Katalin? vajjon a protestánsok nem gyülölnék-e őt ép úgy, vagy még inkább, mint Katalint? vajjon állandóbb lesz-e uralma, mint a fejedelemasszonyé? És ha a vállalat nem sikerül, nem kell-e tartani attól, hogy a diadalmaskodó protestánsok engesztelhetlen boszúérzetet fognak táplálni a király és a katholikusok ellen? Végre akár van kilátás a sikerre, akár nincs, tanácsos e a katholikus rendeket megosztani, azokat kik Katalint támogatják szembe állitani azokkal, kik Prépostváry mellett müködnek? tanácsos-e megingatni Katalin fejedelemségének jogalapját s ekként a protestánsokat följogositani hasonló ellenséges kisérletekre?

De mig föltétlenül kárhoztatta azon törekvéseket, melyek

maga is irt a királynak s melegen kéri ki pártfogását. Mindkét levél ered. Prim vil. levt.

Katalin megbuktatását célozták, nem tartotta célszerűnek, hogy a király Katalint fegyvereivel védelmezze s miatta akár a portával, akár Erdély rendeivel háborúba bonyolodjék. Nem titkolhatta el maga előtt, hogy a fejedelemasszony uralma ingatag alapon áll. „Rövidlátó lenne, — irja a királynak, — ki a fejedelemasszony uralmát egyelőre biztositva látván, hinné, hogy Erdély állandó békének fog örvendeni. Kedvező körülmények között hosszabb ideig föntarthatja magát, de rögtöni bukása sem lehetetlen. Fontos kérdés tehát, vajjon tanácsos-e háborút kezdeni a bizonytalan veszély elháritása végett? s ajánlható e, hogy Fgd megtámadja Erdélyt s Bethlen családját megfoszsza a fejedelemségtől; mert a török ily föllépést hadüzenetnek tekinthetné?"

Ezen kérdésekre a jog és opportunitás szempontjából tagadólag válaszolt, s a be nem avatkozás politikáját tartotta az egyedül helyesnek. De a mérséklet mellett ovatosságot is ajánlott, s figyelmeztette a királyt, hogy minden eshetőségre készen álljon. „Felséged — igy szól — ne bizzék sem a török, sem az erdélyi béke állandóságában, tegyen idejekorán készületeket, fejezze be az olaszországi háborút, ne viseljen egyidőben annyi nagy háborút; forditsa inkább minden erejét a kath. vallás ellenségeinek megtörésére, hogy szükség esetében kellő erélylyel léphessen föl a török, vagy az erdélyiek támadásaival szemben. Hat-hétezer emberrel semmit sem lehet kezdeni; s jobb föloszlatni e csekély hadat, hogy a nép megszabadulhasson zsarolásaitól" [1]).

Ezen hat-hétezernyi hadat, melynek föloszlatását javasolta,

---

[1]) Pázmány emellett ajánlá a királynak, hogy Rákóczy Györgyöt és Nyáry Istvánt tanácsosaivá nevezze s ekként hűségre buzditsa; az előbbit pedig fölhivja, hogy Katalint támogassa. Pázmánynak Nagyszombatból 1630 jan. 2-án kelt fölterjesztése. Ered. cs. titkos levt.

Eszterházy Miklós gyüjtötte volt össze. S ezzel akarta megkisérleni kedvenc óhajának valósitását: beavatkozni az erdélyi ügyekbe és Prépostváryt emelni Katalin helyébe. Azonban a király Pázmány javaslatait fogadta el; elhatározva volt, hogy semleges állását nem hagyja el. S mig egyrészről a nádor parancsot vett, hogy seregével csak figyelő helyzetet foglaljon el: [1]) Katalin is kénytelen volt megelégedni a királyi jóakarat irott biztositásaival [2]).

Ekkor, midőn az erdélyi viszonyok minden pillanatban fenyegető alakot vehettek föl: szükségesnek látszott, hogy a király magát a magyarországi rendek erkölcsi és anyagi támogatása felől biztositsa; s ezek 1630 febrnár 2-ára Pozsonyba hivattak össze; de a határnap csakhamar elhalasztatott s april 14-re lett kitüzve [3]).

Ezen országgyülés rövid tartama és szokatlanul nyugodt lefolyása által tünik ki. A király előterjesztéseiben fölhivta a rendeket mindazok előadására, miket a közügyre nézve hasznosnak itélnek s fölkérte őket, hogy tárgyalásaikat lehe-

---

[1]) Bécsi nuntius 1629 dec. 1.

[2]) A király 1630. május 25-én okmányilag biztositja a fejedelemasszonyt, hogy a békét lelkiismeretesen föntartandja. Ered. fog. M. Canc. levt.

[3]) A király már 1628. sept. végén megkérdezte a Bécsben összegyülekezett magyar tanácsosokat: vajjon — miután az utolsó országgyülés óta a három év letelt — célszerü-e ismét összehivni a rendeket, s ha igen mikorra? A tanácskozmány úgy vélekedett, hogy a folyó évben nem kell országgyülést összehivni, miután sürgetőbb a nádori törvényszék megtartása, mit több év óta elmulasztottak. (Bécsi nuntius 1628. sept. 23 és 30.) A király ennek folytán 1629. febr. 15-én levelet intézett a megyékhez, melyben elismeré, hogy kész lenne az ország törvényeinek követeléséhez képest az országgyülést összehivni, de fontos okok kényszeritik az országgyülést későbbre halasztani. Supplementa ad Veztigia comitiorum III. 394 l. Az 1630-iki országgyülés összehivására vonatkozó 1629. nov. 1. 1630. jan. 22 és marc. 14-én kelt leiratokat közli Ráth. K. Magy. T. Tár. VIII. 44. l.

tőleg siettessék, miután fontos ügyek a birodalomba hivják. Másnap 22 tagu bizottmány küldetett ki a sérelmek összeirására. A vallási sérelmek hozatván szőnyegre, tartani lehetett a békés hangulat fölzavarásától; de a nádor május 5-én kivitte, hogy a vallási viták mellőztettek. A sérelmi fölirat, mely három nappal utóbb a királynak bemutattatott, jelentéktelen tárgyakkal, katonai, élelmezési, harmincadi és magántermészetü ügyekkel foglalkozott. S mig másnap (áldozó csütörtökön) a megnyugtató szellemben fogalmazott k. leirat elkészült: az ország rendei a ferenciek szentegyházában megjelentek az ünnepélyes isteni tiszteleten és meghallgatták az ékesszóló primás szent beszédét.

Az országgyülés a közszükségletek födözésére 3 forintot, a koronaőrök fizetésére 1 forintot ajánlott minden porta után s már május 17-én befejezte tevékenységét [1]. Az alkotott törvénykönyv átirja az 1625-iki vallásügyi végzést, intézkedik a véghelyek javitásáról, a katonák fizetéséről stb. Egyébként az ország háláját tolmácsolja a királynak kegyessége miatt [2].

Az országgyülés békés hangulata, hozott áldozatai és hálás nyilatkozásai által bizalmat szavazott a királynak és a politikának, melyet az erdélyi fejleményekkel szemben Pázmány tanácsára elfogadott.

---

[1] Szemere Pál abauji követ naplója, a k. előterjesztések és a sérelmi fölirattal. Kaprinay kézirati gyüjt. M. k. egyet. könyvtár.

[2] A király 1630. május 24-én Pozsonyban erősitette meg a 47 cikkből álló törvénykönyvet.

VI.

Bethlen Istvánnak Katalin megbuktatását célzó törekvései. — A magyar tanácsosok értekezlete 1631. october elején. — Katalin lemondása. — Bethlen István megválasztatása. — A bécsi udvar állása. — Rákóczy György megválasztatása. — Eszterházy és Pázmány erdélyi politikája. — Rákóczy alkudozásai Pázmánynyal.

Brandenburgi Katalin ellenségei között Bethlen István volt legjelentékenyebb. Párthivei a megyesi országgyülésen — 1630 julius havában — a fejedelemasszonyt választási föltételeinek s az ország törvényeinek megsértéséről vádolták, s miután megbuktatni nem sikerült, a közingerültséget legbizalmasabb hive, Csáky István ellen irányozták, ki a rendek határozata által a tartományból kiutasittatott [1]).

A gyenge nő, kinek helyzete mind válságosabb lesz, keserü panaszokkal fordul Pázmányhoz. „Tudja meg Uram — igy ir — ennyi szomoruságot és bántalmat amiatt kell szenvednünk, mert ő fge a császár pártfogása alá helyezkedtünk . . . és biztosan tudják, — bár titokban tartjuk, — hogy a kath. vallásra tértünk. Már régóta forralták ellenünk gonosz terveiket, s most már nyiltan fölléptek . . . Uraságodat, mint szeretett atyánkat kérjük, legyen segitségünkre a veszélyek között“ [2]).

Pázmányt a fejedelemasszonynak sem kérései, sem veszedelme nem birták rá, hogy eszélyes politikájától eltérjen. S Bécsben, — bár belátták, hogy Katalin magára hagyatva

---

[1]) Ötvös i. m. 196 l. Szilágyi S. Erd. T. II. 218 l.

[2]) 1630. jul. 22-én Többi között kéri Pázmányt, eszközölje ki a királynál, hogy Csákyt — kit ellenségei igaztalanul üldöznek — pártfogása alá vegye. Ered. Prim. vil. levt.

nem lesz képes magát föntartani — nem tettek lépéseket megmentésére [1]).

Bethlen István mindazáltal, hogy Katalint a portán és az erdélyi rendek előtt gyülöletessé tegye, jónak látta mindkét részt a „német uralom" fenyegető veszélyével rémiteni. azt hiresztelte, hogy Katalin királyi hadak segitségével Prépostváryt fogja fejedelemmé tenni s legyilkolni azokat, kik ellenállanak; majd Eszterházyról hiresztelte, hogy a fejedelemség birtoka után vágyodik [2]).

És azon ürügy alatt, hogy a fenyegető veszélyek elháritásáról gondoskodik, saját terveinek valósitására hadat gyüjtött s a királyi területen lakó hajdukkal összeköttetésbe helyezkedett [3]). Fiát ifjabb Bethlen Istvánt, vejével Zólyomi Dáviddal a határokhoz küldé oly parancscsal, hogy a királyi hadakat, ha Erdélybe törnének, visszaverjék. De azok ifjú hév által elragadtatva, vagy mint sokan hitték a kormányzó utasitása folytán, september 10-ike táján maguk törtek a királyi területre s Debreczenig nyomulván, itt a királyi csapatokat megtámadták és szétverték [4]).

---

[1]) Bécsi nuntius 1630 július 27.

[2]) Eszterházy 1630. júl. 17-én biztositja Bethlen Istvánt, hogy a király nem gondol támadásra. (Kismartoni Regesták. M. Tört. T. X. 41 l.) És a kajmekámhoz sept. 22-én intézett levelében magáról irja: „Istent hivjuk bizonyságul, abba nem fárasztottuk magunkat, csak egy óráig is, hogy az ott való méltóságon kapnánk . . . Egy erdélyi vajdánál nagyobb hivatalban lévő embernek is tartjuk magunkat." Ered. fog. M. kam. levt.

[3]) Bornemissza kassai főkapit. a királynak 1630. sept. 17. Canc. levt.

[4]) Szilágyi Rákóczyak kora I. 218. s kk. ll. Pécsi Zs. 1630. sept. 17. Eperjesről a m. cancellárnak és Kornis Zs. Szamosujvárról sept. 13-án Csáky Istvánnak. Ez utóbbi többi között irja: „In magnis periculis constituta est nostra misera Principissa et cum S. Serenitate nos omnes. Deus solus nobis opitulari potest, reformidamus ultimum excidium." M. canc. levt.

Ezen tény megsértése volt a békének, melyet a király Katalinnal kötött. S ennek hire a magyar kormány férfiakat nagy mértékben fölingerelte. Az első pillanatban a higgadt Pázmány is megbarátkozott az eszmével, hogy e merényletet megboszulni, s a fejedelemasszonynak segitséget nyujtani kell [1]. A nádor pedig örömmel ragadta meg ezen alkalmat, hogy érvényre emelhesse támadó politikáját s védencét Prépostváryt Erdély trónjára emelje. „Mit oly régóta óhajtottunk — irja — amiért milliókat is szivesen áldoztunk volna, most könnyen valósithatjuk.“ Azt hitte, hogy ha kellő gyorsasággal föllép, 3—4000 emberrel nagy előnyöket vivhat ki. S ezen had kiállitásának költségeire kész volt saját birtokait áruba bocsátva hitelt nyitni a k. kincstárnak [2].

De merész terveit a magyar tanácsosok nem helyeselték. Ezek — a német birodalomban tartózkodó király távollétében — október elején Pozsonyban tanácskoztak a teendőkről. Pázmány is közöttük volt; s visszatérvén előbbi fölfogásához, célszerűnek látta az eddigi tartózkodó állás

[1]) 1630. sept. 22-én irja a nádornak: „Exoptandum, ut quemadmodum V. Dom. innuit, juvenili fervori et temeritati adscribendos hosce motus, se tamen non posse ullatenus id persuadere et cum Transylvani etiam cum toto exercitu processerunt, utique deambulatum non veniunt, neque Zólyomium persecuturi sunt; libenter tamen se decipi vult, si secus venerit. Utique motus hic non casu accidit, diu enim antea res decocta fuit et latrocinium paratum. S. Mtas satis Assecuratoriarum dedit infaustae Principi, sane dignum foret, ne ipsam desererent in extremo periculo.“ A magyar levél latin kivonata. Ugyanott.

[2]) A nádor sept. végén Kismartonból irja a m. cancellárnak: „Quod diu expectabamus et etiam forte cum millionibus confectum dedissemus negotium, nunc facile possumus effectuare. Sin autem pecunia desit, ut alias factum, concedat facultatem S. M., ut aliqua bona factiosorum vendere possim et quod siquid inpenderimus nobis refundetur, etiamsi adhuc iterum una arx et dominium mihi vendendum sit, faciam. Attamen cum iactura risui me exponere non possum.“ Latin Kivonata. Ugyanott.

további föntartását. Az értekezlet ugyan fölkérte a királyt, hogy fölkelést rendeljen s német hadakat küldjön, de mielőtt a béke elleni sérelem megboszulása határozatba menne, szükségesnek látszott tudomást szerezni, vajjon a két ifju támadása és a magyarországi hajduk fölzavarása a kormányzó és az országtanács tudtával s meghagyásából történt e? S emiatt javaslatba hozatott, hogy a magyar cancellár testvére, Sennyey Sándor Erdélybe küldessék [1].

Azonban mielőtt Sennyey utnak indittatott, az erdélyi állapotok uj alakot öltöttek.

Bethlen István elérkezettnek látta az időt Katalin megbuktatására; s miután attól tartott, hogy nem lesz képes magát emelni helyébe, gyülöletének föláldozta nagyravágyását. A fejedelemséget Rákóczy György borsodi föispánnak ajánlotta föl, ki mint Zsigmond erdélyi fejedelem fia és Bethlen egyik leglelkesebb párthive, Erdély rendei között nagy tekintély és népszerüségnek örvendett. S ez elfogadta a meghivást.

Ily körülmények között nyilt meg 1630 september második felében a kolosvári országgyülés. Katalin a közelégületlenség fenyegető nyilatkozataival szemben önkényt lemondott a fejedelemségről. S ekkor Bethlen István nem csekély meglepetésére, a rendek túlnyomó többsége az ő nevét hangoztatta és september 30-án őt kiáltotta ki a Erdély fejedelmévé. A választást elfogadta és most reábirni igyekezett Rákóczyt, hogy igényeiről lemondjon. De ez nem engedett s összetoborzott csapatai élén Erdélybe nyomult [2].

---

[1]) Bécsi nuntius 1630. oct. 5. A m. cancellárnak 1630. oct. 3-án a királyhoz intézett fölterjesztése. Ő is ovatosságot ajánl és fölkéri a királyt, hogy testvérének visszatértéig Eszterházynak sem a hadakat, sem a fölhatalmazást, ne adja meg. Ered. fog. Ugyanott.

[2]) Szilágyi Rákóczyak kora I. 215 s kk. ll.

Bécsben Katalin kényszeritett lemondása, Bethlen István megválasztatása és Rákóczy György megindulása kellemetlen hatást idézett elő. Sennyey Sándor uj utasitásokat vett. A király általa roszalását fejezte ki amiatt, hogy a rendek Katalint, kit elismert és oltalmáról bistositott, lemondásra kényszeritették. Kérdést tett, vajjon Rákóczyt az egész ország, vagy csak némely urak hivták meg a fejedelemségre? Az előbbi esetben „egynehány okokból nem javalja" e meghivást; az utóbbi esetben pedig kész ellene segitséget adni, mint ki a rendek szabad választási jogát és a király iránti alattvalói hűségét megsértette [1].

Mig Sennyey utban volt Rákóczy és Bethlen párthivei között a polgárháborút a topai egyesség gátolta meg; a két versenytárs megállapodott, hogy a fejedelmi szék betöltése a rendek ujabb választására fog bizatni. Addig mindkettő ügyének előmozditásán fáradozott. Bethlen István értesülvén az ellenséges érzelmekről, melyek Bécsben Rákóczy irányában uralkodtak, kisérletet tett, hogy a királyt a maga részére vonja. November elején a katholikus Haller Istvánt a császári udvarba küldé, hogy hódolatát, békés érzületeit és szolgálatkészségét tolmácsolja. Ez szerencsésen müködött uj ura érdekében. Meggyőzte a magyar államférfiakat, hogy miután Katalin visszahelyezésére, vagy Prépostváry fölemelésére gondolni nem lehet: Bethlen István kevésbbé fogná a békét és a kath. vallást veszélyeztetni, mint a nagyratörő szelleméről és a kath. vallás elleni gyülöletéről ismeretes Rákóczy. S ezt annál könnyebben sikerült elhitetnie, mert azon tényben, miszerint Rákóczy — bár a király alattvalója és tisztviselője — a király engedélye nélkül és fegyveres hatalommal indult a feje-

[1]) Ugyanott 239 s kk. ll.

delemségre, söt nem habozott a szabolcsi hajdukat hüségére esküdtetni: ellenséges szellemének bizonyitványát, a király iránt tartozó hüség, Erdély szabadválasztási joga és a közbéke ellen intézett vétkes merényletet láttak. A király ennélfogva Bethlent elismerte; a nádor pedig kilátásba helyezte, hogy versenytársa ellenében tényleges segitségre számithat [1]. S midőn Rákóczy november közepén, Haller hatását ellensulyozandó, követet küldött Eszterházyhoz és Pázmányhoz, amaz fenyegető hangon intette, hogy terveivel föllhagyjon [2].

A királyi támogatás nem menthette meg Bethlent. A Segesvárra összegyült rendek 1630 december 1-én Rákóczyt választották fejedelmükké. S ez ellenmondás nélkül vette át a tartomány kormányát [3].

Ezen esemény hire nagy megdöbbenést idézett elő a bécsi és magyarországi kormánykörökben; élénk aggodalommal néztek elébe Rákóczy kormányának. De a közös bizalmatlanság és ellenszenv dacára, azon kérdés körül, mily magatartást kelljen irányában elfoglalni, a király tanácsosai két részre oszoltak [4].

Eszterházy nádor az uj fejedelemnek engesztelhetlen ellensége, már megválasztatása előtt kezdett Bethlen István támogatására hadat gyüjteni. Most a dynastia, s az ország

---

[1]) A nádornak 1630. nov. 22-én Haller részére adott utasitása. Szilágyi i. m. 274 l.

[2]) A nádornak nov. 25-én Rákóczyhoz intézett levele Ugyanott. 250. l. Rákóczy ugyanekkor Pázmányhoz is irt és ettől választ is vett, mire ennek egy utóbbi levele utal. De ama levelek nem jöttek kezeim közé.

[3]) Szilágyi i. m. 254 l. Kun L. szathmári kapitány 1631. jan. 3-án a nádornak irja: „Dum Rákóczy iuramentum super punctis oblatis in templo praestaret, naultum lachrimatus fuit Gubernator (Bethlen J.)" M. Canc. levt.

[4]) A király dec. 1-én Pázmányt — s hihetőleg többi tanácsosait is — dec. 6-ára Bécsbe hivta. Ered. Prim. vil. levt.

érdekében mellőzhetlenül szükségesnek hirdette, hogy a király Rákóczyt el ne ismerje, sőt fegyveres hatalom segélyével foszsza meg a fejedelemségtől. De majdnem egészen elszigetelve állott; egyedül Sennyey püspök, a magyar cancellár támogatta [1]).

A magyar és német tanácsosok nagy többsége Pázmány körül csoportosult. Ez Rákócyt ép oly kevéssé kedvelte [2]), mint Eszterházy; de az ellene intézendő háborut a dynastia és az ország érdekeire nézve veszélyesnek tartotta; miután a király támadása kényszeriteni fogná Rákóczyt, hogy magát a török karjaiba vesse és az ausztriai ház ellenségeivel szövetkezzék. S amennyire csekély volt hatalma magára hagyatva, annyira félelmes leendett szövetkezve a portával, a protestáns államokkal és a magyarországi elégületlenekkel, kiknek rokonszenve képessé tenné Magyarországot bármikor a fölkelés lángjával elboritani. Már pedig a németországi háboru által igénybe vett királyra nézve életkérdés volt, hogy ellenségeinek számát és erejét ne növelje.

Az országra nézve is sürgetően szükséges volt, hogy a külső ellenség pusztitásaitól s a polgárháboru megrázkódtatásaitól megkimélve maradjon. És bármikép dölne el a harc sorsa, nagy veszélyektől kelle tartani. Ha Rákóczy a török és a protestantismus segitségével II. Ferdinándot leküzdi, lehetséges, hogy Magyarország elszakad a Habsburgháztól és bizonytalan jövő esélyeinek teszi ki magát; vagy legjobb esetben a magyar ko-

---

[1]) Szilágyi i. m. 283 s kk. ll.

[2]) Pázmány 1630 nov. 13-án, midőn egy téves tudósitás Rákóczy megválasztatásáról értesité, a bécsi papnövelde kormányzójához igy ir: „In Transylvania deposita est misera Principissa, eo quod suspecta esset de Catholicismo. Electus est in Principem G. Rákóczy, maximus Catholicorum hostis; vix puto ibi amplius mansuros Patres et iam rumore spargitur plerosque Catholicorum Dominorum captivatos esse.“ Eredeti. Pray gyüjtem.

rona területének nagy része Erdélyhez csatlakozik, vagy a török által hódittatik meg. Ha pedig — mi épen nem volt valószinü — a király győz s Erdélyt uralma alá hozza: ezen alakulás sem lehetett kivánatos.

A magyar államférfiak, kik a német befolyás törekvései nek meghiusitására az alkotmányos oppositió politikáját vették alkalmazásba, ugy tapasztalták, hogy Erdély különállása és függetlensége a magyar állami önállóság biztositására szükséges, vagy legalább hasznos; miután az aggodalom, miszerint a magyar nemzet, ha megtámadott alkotmányos szabadságainak védelmére fegyverhez kelle nyúlnia, Erdély fejedelmeiben szövetségest talál: szükségkép mérsékletre és jogtiszteletre intette a német befolyás képviselőit.

Pázmány igen közel állott ezen magyar államférfiakhoz. Dynastikus érzületei és a kegyelet mellett, melylyel a királyi hatalom irányában viseltetett: az alkotmányos intézményeknek őszinte tisztelője volt. Ő nyiltan megrótta II. Ferdinánd német minisztereit, kik az ausztriai és csehországi rendeket történeti jogaiktól megfosztották [1]) s hazafiui buzgalommal őrködött a magyar nemzetiség és önállóság érdekei fölött. Kemény János — Erdélynek utóbb fejedelme — ki a primással ismételve folytatott hivatalos tárgyalásokat, róla és Eszterházyról kiemeli, hogy „e kettőben csak az vala káros, hogy az evangelika religiónak mindenik nagy üldözője; egyébiránt nemzetüket és annak szabadságát szerető hasznos emberek valának s igen szomjuhozzák vala a magyar nemzetnek szabadságát“ [2]).

Pázmány emiatt kivánatosnak tartotta, hogy Erdély fejede-

---

[1]) L. e kötet 193 l.

[2]) Autobiographia I 144 l.

lemségét oly férfiu birja, ki egyrészről nagyravágyását fékezve a dynastiát és a békét ne veszélyeztesse; másrészről képes legyen az absolutisticus irány képviselőit törekvéseiktől visszatartani. „Mert noha im látod édes öcsém — igy szólott egykor Keményhez — nekünk elégséges hitelünk, tekintetünk van most a mi kegyelmes keresztény császárunk előtt, de csak addig durál az a német nemzet előtt, miglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik floreálni, azontul mindjárt contemptusba jutván gallérunk alá pökik a német“ [1]).

Pázmány emiatt azt javasolta a királynak, hogy Rákóczyt, ha a béke föntartására kellő biztositékokat nyujt, elismerje.

II. Ferdinánd megegyeztetni iparkodott a két ellentétes álláspontot. Abban állapodott meg, hogy Rákóczyt egyelőre el nem ismeri s Eszterházyt a fölvidékre küldötte, hogy a mozgalmakat lecsillapitsa, a támadható veszélyeket megelőzze, de utasitotta, hogy óvakodjék Rákóczy ellen támadólag föllépni [2]). Pázmány és a többi tanácsosok nem voltak megelégedve ezen k. határozattal. „Nem hiszi Nagyságod — irja a nádornak Sennyey cancellár — mely igen anxius vagyok, holott az embereknek nagy része ami hazánkban csak Nagyságodra és én reám vetnek, hogy ő felségét és magunkat belegázoltatjuk“ [3]). Általán attól tartottak, hogy Eszterházy a mérsékletről megfeledkezve komoly bonyodalmakat fog támasztani. Aggodalmaikat igazolta magaviselete. Rákóczy, mihelyt megválasztatásáról értesült futárt küldött Bécsbe jelentvén, hogy nemsokára ünnepélyes követséget fog fölbocsátani, mely elismerteté-

---

[1]) Ugyanott.
[2]) Szilágyi i. m. 274 l.
[3]) 1630. dec. 19. Kismart. Regesták 42 l.

sét kieszközölje; de a nádor föltartóztatta a futárt s nem bocsátotta az udvarhoz [1]).

Rákóczy ugyanis a viszonyok által kényszeritve látta magát megtagadni ellenséges érzületeit, melyeket a császári ház iránt táplált. A tartomány rendei között sok ellenséggel birt és kétes volt, vajjon sikerül e kieszközölnie a porta megerősitését. Emiatt mindent megtett, hogy a király haragját megengesztelje; igénybe vette Pázmány közbenjárását[2]).

Mig Eszterházy szemrehányásokkal telt leveleiben a fejedelmet a béke minden reményeitől megfosztotta:[3]) Pázmány kilátásba helyezte, hogy a király megfelelő föltételek alatt elismerni fogja. „A mi meglett — ugymond — arról tanácskozni, vagy azt feddeni ugy látszik alkalmatlan. Azért arról én sem szólok. Hanem a jövendőről bizony igen méltó gondolkodni kegyelmednek. Mert ha Erdélyre és e darab földre vonszsza Nagyságod a Császár ő fge hadát, másfelől a török segitségét veszi, annak a vége mi leszen csak Isten tudja. Az bizonyos, hogy ez a szegény maradék haza mind elpusztul . . . . Azért Uram azt kegyelmed okosan cselekszi, ha Császár ő fgénél kedvet keres és magát megalázván békességes mediumokat követ. Ez pedig ugy lehet meg, ha kegyelmed megismervén, hol és miben vádoltatik, azt ugy complanálja, hogy semmi ok fön ne maradjon a gyülölségre.“

---

[1]) Erről emlitést tett maga a fejedelem Pázmányhoz 1631. jan. 24 és marcius 26-án kelt leveleiben.

[2]) Rákóczy már 1630. novemben Usz által ir Pázmánynak; dec. elején Gáwai által ismét hozzá fordul, — s miután e levél nem jutott kezeibe, 1631. jan. 24-én átküldi másolatát; — végre december 16-án harmadizben kéri, használja föl a királynál befolyását a béke érdekében.

[3]) A nádor Rákóczynak 1630 dec. 16-án kelt levelére december 28-án válaszolván, föllépését több okból kárhoztatja és csudálkozását fejezi ki, hogy magát és a tartományt török járom alá vinni nem retteg. Latin kivonat, m. Canc. levt.

Ezen vádak arra vonatkoztak, hogy a hajdukat a királytól magához vonta, a töröknek várakat igért, fejedelemmé választását fegyverrel erőszakolta ki, a fölsőmagyarországi megyékre vágyódik, végre a katholikusokat üldözni szándékozik. Ha — ugymond — a királylyal békés viszonylatokat kiván föntartani, szükséges, hogy ezen vádak ellenében magát igazolja s mindenekelőtt a hajdukat a király hüségére visszavezesse. „Ha ez megleszen és a többi punctumokban is kegyelmed ő fgét assecurálja, bizony Uram én is igen jó szivvel fáradozok abban, hogy csendességre forduljon a dolog.... Én Uram egyházi ember vagyok, minden tehetségemmel a békességet promoveálom, csak kegyelmed meg ne fogyatkozzék. Nem fenyegetődzöm Uram, de bizony ha kegyelmed békességre nem forditja a dolgot, semmi jót nem várok belőle“ [1]).

Rákóczy szivesen vette a primás nyilt őszinteségét, mely a békés kiegyenlités alapját és módozatait kijelölte. Ezeknek fölkarolására mindenekfölött hajlandóvá tették a portáról érkező fenyegető hirek. A szultán vonakodott az athnámét (megerősitő okmányt) oly alakban kiállitani, miként az erdélyi rendek kivánták, és a havasalföldi vajdák titkos közleményei hirül hozták, hogy a portán Erdély meghóditásáról elmélkednek [2]). Ily körülmények között uralmának biztositását

---

[1]) Nagyszombatból 1630 dec. 31. Az egész Pázmány saját keze irása. Eredeti. M. kam. levt.

[2]) „Significatur Principi per Legatos in Porta existentes . . . Imperator non est confirmaturus, nec Athname dabitur ita, sicut Vezirus Budensis promittit; quin potius occulte concluserunt in Porta . . . Imperator magnis viribus per aquam Capitan basam, terra autem exercitus suos Rumelienses ut moveat . . . contra Chanum Tartarorum, oppresoque eo . . . Vajvodam Mathaeum incaptivet, occidique curet. Principem quoque Tramylvaniae in bellum vocet, et sive iverit sive non, etiam S. Illmam D. praecipitet, Transalpinam et Moldaviam Bassis et Turcis

csak úgy remélheté, ha a király jóakaratját birja. Sietett tehát biztositani Pázmányt, hogy a hajdukat visszabocsátja, a fölső magyarországi megyékre nem vágyódik, a törököknek nem tett igéreteket, a katholikusokat nem fogja üldözni [1]). És a portai hireket tudomására hozván, támogatását kérte ki. „A fejedelem kéri Eminentiádat — igy szólt a primáshoz küldött erdélyi követ — birja reá a királyt, hogy segitségére legyen, ha a török szultán megtagadná az Athname kiállitását, oly módon, miként azt maga és Erdély rendei kivánják. Mert különben kényszerittetnék a török kedvét keresni s teljesiteni kivánatait; ugyanis portai követei által értesült, hogy még van mód lefegyverezni a törököt. Ez azonban a kereszténység romlására válnék, s ettől úgy fél, mint a pokoltól; nem is szeretne a kereszténységtől elválni" [2]).

Pázmány szivesen fölhasználta befolyását, hogy a királyt Rákóczy elismerésére és segélyezésére birja. Törekvéseinek sikerét meghiusitotta Eszterházy, ki 1631. január második felében néhány hirtelen toborzott és rosszul fegyelmezett csapattal Kassára érkezett. A király — Pázmány tanácsára — utasitotta, hogy Rákóczyval a fölmerült nehézségek elháritása iránt tárgyalásokat kezdjen; de ellenséges érzületei által indittatva szivesebben bizta volna fegyverre a megoldást. Harcias szellemét elárulták nyilatkozatai. „Nem hagyom —

---

repleat, coppressa etiam Transylvania aut contra Regnum Poloniae, aut contra Regnum Hungariae proficiscatur .... Has dispositiones etiam Transalpinae Vajvoda per Secretarium suum valde occulte ac celeriter significavit Principi." Rákóczy által 1630 dec. végén Pázmányhoz küldött emlékiratnak latin kivonata. Prim. vil. levt.

[1]) Rákóczy 1631 jan. 24. Latin ford. M. Canc. levt.

[2]) Rákóczynak Pázmányhoz intézett emlékirata kelet nélkül; de tartalmából kiderül, hogy az a kolosvári országgyülés alatt 1630 dec. végén iratott. A primás a magyar emlékiratból Lippay püspök által a király számára latin kivonatot készitett; ezt megőrizte a Prim. vil. levt.

szokta volt mondani a fejedelemről — megtollasodni repülésig, hanem miglen csak pihes addig elözöm meg“ [1]).

Sőt némely erdélyi főúr által bátoritva azon gondolattal foglalkozott, hogy Rákóczy megbuktatása után magát választatja Erdély fejedelmévé. S Haller Györgyöt megbizta, hogy a rendeket részére hajlitsa [2]). De csakhamar kénytelen volt belátni, hogy tervét nem lesz képes keresztül vinni; mert Rákóczy nemcsak Erdély rendeit csatolta mindinkább magához, hanem a fölsőmagyarországi megyékben is — melyeket a nádor ellene fölültetni kivánt — nagy népszerűségnek örvendett [3]).

A fejedelem előtt ha titokban maradtak is Eszterházy célzatai, ismeretesek voltak ellenséges érzületei. Kedvetlenül értesült tehát arról, hogy a tárgyalások vezetése reá bizatott s attól tartott, hogy okot és alkalmat fog keresni fegyveres támadásra, mert erre utaltak nagy készületei és azon körülmény, hogy

---

[1]) Kemény J. II. 17 l.

[2]) Eszterházy mindig tagadta, hogy a fejedelemség elnyerésére törekszik s Pázmányt, ki ezt hirdette, ismételve megrótta. A primás ennekfolytán 1636. oct. 3-án a következő nevezetes följeplezéseket tette: „Kárhoztat abban Palatinus uram, hogy én azt itélem, hogy ő az erdélyi fejedelemségre kivánkozik. Igazságot irok, vagyon ebben valami. Mert Isten itélő széke előtt leszünk, ki mindeneket igazán megitél. És ki nem mondanám, ha élne kitől értettem. De mikor Palatinus uram a fölföldre mene armatu manu (t. i. 1631. elején) a szegény Haller György nagy secretum alatt, melyet megtartottam mig élt, sirva mondotta, hogy őtet azért küldi, hogy disponálja az embereket, hogy ő kegyelmét (t. i. a nádort) válaszszák fejedelemmé. De ugymond, soha végbe nem viszi, mind magát s mind minket elveszt. És úgy emlitem, azt kérdém: mint van tehát, hogy Palatinus annyira esküszik, hogy föl nem venné (t. i. a fejedelemséget)? Nem venné bezeg úgy hogy a Palatinusságot és az itt kün való jószágát elhagyná, de úgy, hogy ezzel együtt, amaz is lenne.“ Pázmánynak Jakusich püspökhöz intézett emlékirata. Ered. fog. Prim. vil. levt.

[3]) A nádor a fölső megyék küldötteivel gyülést tartott. Erről tudósitja Sennyey cancellárt 1631 febr. 23-án, Eszterházy M. Munkái 191 l.

a fejedelem által kérelmezett fegyverszünetet megtagadta [1]. Emiatt óhajtotta, hogy a tárgyalásokat inkább Pázmány vegye kezeibe, kinek jó indulatáról és méltányosságáról nem kételkedett.

Február első felében a primáshoz küldé Réz András udvari emberét, ki nehogy Eszterházy föltartóztassa, a rendes utat mellőzve török területen át Eger felé vette utját. Előadván urának a nádor elleni panaszait, ennek nevében fölkérte, eszközölné ki a királynál, hogy az alkudozások folytatása végett Bécsbe küldhesse biztosait; egyúttal előadta ajánlatait, melyek a létesitendő egyesség alapjául szolgálhatnak. A fejedelem kész — mondá — a királyt biztositani hódolata s a felől, hogy Erdélylyel megelégedni fog; a hajdukat visszabocsátja és a felsőrészekben támadott mozgalmakat lecsillapitja. Ha azonban ajánlatait visszautasitják, kénytelen lesz oda fordulni, honnan segélyt várhat. „Mert ő nagyságát a fejedelemségtől csak halál, vagy fegyver foszthatja meg“ [2]).

Pázmány nem habozott a fejedelem kivánatait támogatni. Javasolta a királynak, engedje meg, hogy biztosait a császári udvarba küldhesse. „Nem tanácsos — irja a magyar cancellárnak — kétségbeesett lépésekre kényszeriteni a fejedelmet; miután pedig vonakodik a nádorral alkudozni, ő fgének méltósága és tekintélye követeli, hogy maga vegye kezeibe a tárgyalások intézését. Ha ő fge föntartani kivánja a békét, nem szabad őt

---

[1]) Rákóczynak 1631 marc. 16-án Pázmányhoz intézett leveléből. Latin forditás. M. Canc. levt.

[2]) Rákóczy 1631 február 9-én Váradról Pázmányhoz intézett levelének latin forditása. És egy ily cimű emlékirat: „Translatio signatuae Andreae Réz servitoris Dni Rákóczy quam, ex verbis Dni sui excepit et eidem (Pázmánynak) praelegit, ne memoria laberetur.‘ M. Canc. levt.

elutasitania, mert Rákóczy is mint más fejedelem, nagy gyalázatnak tekintené ajánlainak elutasitását" [1]).

És a király, bár Sennyey ellensúlyozni iparkodott a primás befolyását, megengedte, hogy a tárgyalások folytatására Rákóczy biztosai Bécsbe jöhessenek, s részükre kiállittatta a szükséges menvédéket [2]).

VII.

A kassai békealkudozások 1631 elején. — Eszterházy haragja Pázmány ellen. — A kassai egyesség. — Eszterházy és Pázmány álláspontja. — A két államférfiu viszonya a kassai egyesség után. — Pázmány békés politikájának horderejc.

Eszterházy 1631 elején fölhivta Rákóczyt, hogy a fölmerült nehézségek elháritása végett fölhatalmazott biztosait Kassára küldje. Ezek — élükön Kowasóczy István állott — február második felében érkeztek meg. A fejedelem kivánatai szerényck voltak: a király ismerje el Erdély fejedelméül, ujitsa meg az elődjeivel kötött szerződéseket és biztositson amnestiát mindazoknak, kik a mozgalmakban résztvettek.

Eszterházy ugy volt meggyőződve, hogy ezen alapon csak „bátorságtalan békességet" lehet létrehozni. Hő óhaj-

[1]) Pázmány 1631. február közepe táján a m. cancellárhoz intézett levelének latin forditása Ugyanott.

[2]) A cancellárnak válaszát Pázmány levelére és a király ez ügyben hozott határozatának szövegét nem ismerem, de lényeges tartalmára következtetni enged Eszterházynak 1631. marc. 14-én Sennyeyhez intézett levele. „Kegyelmed — igy szól — nekem a minap egy levelet ira, kiben micsoda tragoediát indita ellenem cardinál uram bőven megirta és assecurált is, hogy abból való gyalázatom nem következik mindazáltal ám ugyan salvus conductust obtineáltanak ezeknek, s nekem is mely nagy despectusomra esett, nem tudom mondani." E. M. Munkái 198 l.

tása volt fegyveres hatalommal megalázni Rákóczyt; vagy a végett, hogy a fejedelemségtől megfossza, vagy legalább oly békeföltételek elfogadására kényszeritse, melyeket kielégitőknek tartott [1]).

Emiatt folytonosan sürgette, hogy a király kellő haderőt adjon rendelkezésére. „Hacsak háromezer németet küldenek is — irta a magyar cancellárnak — mindeneket végbeviszem s ugy stabiliálom e földet, hogy jó gondviseléssel az ő fge maradékja is nyugodalomban fog miattok maradni; de ha mit ilyent akarnak, ezzel nem kellene késni, mert ezt mint a salátaételt mohón kell fogni" [2]). Miután pedig a várt segély késett, a tárgyalásokat késleltette s előleges föltételül szabta, hogy a fejedelem kivezesse hadait, melyek a királyi területen állottak; egyuttal némi várak átengedését követelte s vonakodott amnestiát biztositani a fejedelem magyarországi párthiveinek, névszerint a hozzá csatlakozott hajduk vezéreinek [3]).

Rákóczyt nagy mértékben boszantotta a nádor magatartása; annálinkább, mert Pázmány leveleiből értesült, hogy az udvar határozottan békés szellem által vezéreltetik. Biztosai jónak látták ezt Kassán fölemlíteni. „Nem ő felsége akaratja, hogy ilyen rigide tractálnak velők; mivel azt nekiök megirta cardinál uram!" Ezen észrevétel nem maradt hatástalan. Eszterházy sértve érezte magát azáltal, hogy Pázmány beavatkozik az alku folyamába. „Nem tagadhatom — irja meghitt barátjának — hogy nagy szivem fájdalmára ne volna ez a cardinál uram processusa, kitől azt sem érdemlettem volna, hogy

---

[1]) E helyen szükséges kiemelnem, hogy az eddigi nyomazások nem voltak képesek az 1631. elején folyó alkudozások részleteit kellően földeriteni; s erre nézve a hazai és a bécsi levéltárak aránylag meglepően keveset tartottak fön.

[2]) 1631 febr. 27. E. M. Munkái 196 l.

[3]) Szilágyi i. m. 278 skk. ll.

megirta volna mivel ment Rákóczy embere ő kegyelméhez, sőt panaszát ellenem bevevén, ugy látom azon panaszt ő felsége előtt is segitette. De elnyögöm ezt is, menjen a többi után." Mindazáltal most engedékenyebbnek bizonyitotta magát az erdélyiek irányában. És február végén e l ö l e g e s e g y e s s é g jött létre, mely megerősités végett Bécsbe és Váradra küldetett [1].

Azonban a megerősités helyett marcius elején megérkeztek a Pázmány által Rákóczy biztosai részére kieszközölt, menvédek; mire azok kijelentették, hogy a tárgyalások befejezése végett a császári udvarba fognak utazni. Eszterházy haragja ekkor nem ismert határt. Szenvedélyes szavakban azzal vádolta Pázmányt, hogy őt, ellenséges érzületei s alacsony önzés által indittatva, megalázni és hitelétől, melylyel a király előtt bir, megfosztani iparkodik. „Az Isten soha ne adta volna — irja Sennyeynek — hogy e z t a k e v é l y r o s z a t (Pázmányt) ismerhettem volna, holott mind ő gonoszsága ez.... Ezennel csufjok és rabjuk leszek én ezeknek? s ezt érdemlették az én sok rendbeli hüséggel való szenvedéseim? S csinálok vala én bizony most is békességet, s olyat a ki mind urunk méltóságát helyben állotta volna s mind mi megnyughattunk volna egy ideig; de ám teljék kedve annak a d ö l y f ö s n e k benne, meglátja rövid nap gyümölcsét cselekedetének" [2].

Az erdélyi biztosok nem utaztak Bécsbe; valószinüleg a nádor panaszai és a cancellár igyekezetei reábirták a királyt, hogy a tárgyalásokat Kassán folytattassa. A nádor is fölhagyott követeléseivel, melyek a nehézségeket előidézték volt s bár a két résznek fegyveres összeütközése Rakomaznál a béke létrejöttét már-már meghiusitotta: [3]) a fejedelem mér-

[1]) Eszterházy idézett febr. 27-iki levelében.

[2]) Eszterházy a m. cancellárnak 1631 marc. 14-én. E. M. Munkái 198 l.

[3]) Eszterházy kisérletet szándékozott tenni, hogy egy fényes

séklete lehetővé tette, hogy az egyesség 1631 april 2-án létrejött. A király Rákóczyt elismeré Erdély s a kapcsolt részek fejedelméül és amnestiát biztositott a mozgalmak részeseinek. Viszont a fejedelem kötelezé magát, hogy a király ellen soha sem fog ellenségeskedéseket támasztani, a hajdukat nem fogadja szolgálatába, onodi erősségébe királyi őrséget fogad s ünnepélyes követség által fogja a királyt kiengesztelni. Ugyanakkor titkos kötelezvényben fogadta, hogy Erdély és a magyar részek területéből semmit sem fog elidegeniteni; a török terveit és szándékait, melyek a kereszténység és az ausztriai ház veszedelmét célozzák, midőn tudomására jönnek, föltárni el nem mulasztja [1]).

A kassai egyesség — melynek föltételeit Eszterházy is kielégitőknek tartotta [2]) — Pázmány békés politikájának gyümölcse volt. Áthatva azon meggyőződéstől, hogy az ország legelső érdeke a béke föntartása, hogy a Rákóczy ellen intézendő háboru beláthatlan bonyodalmaknak és zavaroknak kutforrásává válnék: határozottan és nyiltan szembeszállott Eszterházyval, ki Rákóczy megbuktatását, vagy legalább megalázását sürgette [3]).

---

fegyvertény által a viszonyokban fordulatot idézzen elő. Emiatt Rakomaz közelében öszpontositotta egész haderejét. Rákóczy megintette ugyan parancsnokait, hagy a béke megzavarásától óvakodjanak, de ezek értesülvén, hogy a k. hadak támadást terveznek, szükségesnek látták ezt megelőzni s megütköztek. Szilágyi i. m. 283. skk. ll. Rákóczy 1631 marc. 14-én Pázmányhoz intézett levelében erősiti, hogy Eszterházy volt oka ezen összeütközésnek, mig maga minden áron föntartani ohajtja a békét. Latin forditás a m. Canc. levt.

[1]) A békeokmány s egyéb ehez tartozó iratok Szilágyi i. m. 291 s kk. ll.

[2]) Eszterházy 1631 april 2-án irja a királynak: „Puto tolerabiles eius (pacis) conditiones, imo quoad duos illos feroces iuvenes opinionem meam superantes:“ Egyk. más. Prim vil. levt.

[3]) Pázmány 1631 febr. 7-én kelt levelében a nádort is meggyőz-

A két államférfiu által elfoglalt ellentétes álláspont magyarázza meg a szenvedélyes szavakat, melyeket a gyanu és a megsértett hiúság Eszterházy tollába adott, ki a király előtt sem tartózkodott Pázmányt bevádolni. Ez azonban ártatlanságának tudatában oly higgadtsággal igazolja magát, mely a nádor hevessége mellett még inkább föltünővé válik. „Én bizonyára — irja a királynak — nem kerestem alkalmat arra, hogy Rákóczyval levelezhessem; a fejedelem fölszólitásának is csak kelletlenül engedtem. És szivesen fölhagynék e levelezéssel, ha lelkiismeretem nem parancsolná, hogy szorongatott hazámnak ily módon segitségére legyek."

Pázmány határozottan kárhoztatta Eszterházy harcias politikáját.

„Ha békét akarnak vele kötni, nem szabad őt ingerelni; ha pedig háborut kivánnak ellene inditani, másféle hadseregre van szükség" [1]). A királyi hadat nem tartotta elégségesnek, hogy a fejedelem ellenében a siker kilátásával fölléphessen, s még kevésbbé, hogy a törökkel — ki a király által fenyegetett fejedelemnek segitségére sietne — szembeszálljon. De miként félt a veszélyektől, melyeket a király veresége maga után vonná: nem látta kivánatosaknak — miként fölebb kiemeltem — azon előnyöket sem, melyek Rákóczy megbuktatásából származhatnának. Őt tiszta hazafiság és a személyes ellenszenveken magasan fölülemelkedő államférfiui belátás vezette.

Emlékeink indokolatlannak bizonyitják a vádat, melyet egy ujabb történetirónk — Eszterházynak az ingerültség pillanatában papirra tett kifakadásaira támaszkodva — a primás el-

---

ni iparkodik a béke föntartásának szükségességéről és lebeszélni harczias szándékairól. Eredeti. Kismartoni levt.

[1]) Pázmány a királynak Nagyszombatból 1631 marcius 18. Eredeti. Cs. titkos levéltár.

en emel. „Ő — ugymond ezen történetiró — büszkesége bántalmait megtorlandó, a haza ügyének veszedelmezésével bár, szükségtelen harcot javalt a királynak, a segély nélkül hagyandó Eszterházy nevét majd elhomályositót s a király bizalmát iránta csökkentőt [1]).

Pázmány — miként idézett fölterjesztéseiből kitünik — soha sem javasolt a királynak háborut, söt ellenkezőleg következetesen a béke föntartása érdekében érvényesitette befolyását. Eszterházy volt az, ki a harcias politika mellett küzdött, s mert ezt a primás ellensulyozni iparkodott: innen származtak mérges kifakadásai. Midőn Eszterházy győzedelmeskedni látta hatalmas ellenfelének békés politikáját, melyet veszélyes- és hátrányosnak tartott, büszkeségében és hiuságában is sértve s haragja által elvakitva, fölfogható, hogy könnyelmüen vádolt, gyanusitott és sértett: de az elfogulatlan történelem a fölingerült ellenfél szenvedélyes szavait nem tekintheti elégségeseknek oly vád megállapitására, mely Pázmányt hazaárulónak, az önzés és nagyravágyás szörnyének bélyegezné.

A nádor és a primás utóbbb is, a kassai egyesség létrejötte után, hivek maradtak politikai irányukhoz s az események alakulása ismételve alkalmat szolgáltatott a közöttök uralkodó ellentét nyilvánitására.

Rákóczy bár föntartani ohajtotta a királylyal létrehozott barátságos viszonylatokat és a diadalmasan előnyomuló Gustáv Adolf fölhivásait elutasitotta: a békeföltételek teljesitésében nem mutatkozott elég lelkiismeretesnek [2]). Söt az egyességet

[1]) Toldy F. E. M. élete. Ennek munkái előtt. Uj. Nemz. könyvtár. XXXVI 1.

[2]) Igy p. o. elmulasztotta letenni az esküt; Onodba nem fogadta be a k. örséget. Bethlen J. és Zólyomi pedig téritvényükből kihagytak egy fontos pontot.

nyiltan megsértette, midőn Munkácsot ármány és erőszakkal Katalin kezeiből kiragadta; amiért ez a sérelem orvoslása végett a királyhoz fordult [1]). Ezen ügy 1631 nyarán midőn a fejedelem ünnepélyes követsége Kowasóczy vezetése alatt a császári udvarnál megjelent, alkudozások tárgyává lőn [2]).

Pázmány most is mérsékletre intette a királyt. Javasolta, hogy kifejezheti ugyan neheztelését Munkács elfoglalása miatt, de értesitse a fejedelmet „m i s z e r i n t k e d v e s k e d n i o h a j t v á n n e k i, m e g n y u g s z i k a b b a n, h o g y a f ö n f o r g ó ü g y e t K a s s á n t ö r v é n y t u d ó f é r f i a k v i z s g á l j á k m e g é s d ö n t s é k e l“ [3]).

E s z t e r h á z y ellenben e r ő t e l j e s f ö l l é p é s t ajánlott. „Az erdélyieket — ugymond — szelid eszközökkel nem lehet megnyugtatni; ezeket a környező nehézségeknek fogják tulajdonitani. A bibornoknak békére intő szózatait is ugy értelmezték, hogy vagy őszintek békés érzületei s ekkor ő felsége szorongatott helyzetében birják magyarázatukat, vagy nem őszinték s ekkor nem más a céljuk, mint őket tévutra vezetni. Ha tehát ismét szelid hangon válaszolunk, Rákóczy még féktelenebbé válik s azonban hitben, hogy képtelenek vagyunk ellenállani, nyilt támadásra határozza magát. A király emiatt hivja föl, hogy Munkácsot haladéktalanul adja vissza Katalinnak“ [4]).

Eszterházy örömmel látta, miként szolgáltat a fejedelem

---

[1]) Szilágyi i. m. 318 l.

[2]) Rákóczy ezen követség által több kérelemmel fordult a királyhoz. (Szilágyi i. m. 325.) Ezen követség Pázmánynak is hozott a fejedelemtől egy 1631 aug. 7-én kelt levelet, melyben közbenjárását kéri ki. Ered. Prim. vil. levt. Patai Samuel, Rákóczy embere aug. első felében szintén megfordult Pázmánynál, miként 1631 aug. 11-én a fejedelemnek jelenti. Ered. kam. levt.

[3]) Pázmány emlékiratának rövid kivonata M. Canc. levt.

[4]) A nádor 1631 october 27 én kelt emlékiratának latin ford. Canc. levt.

maga fegyvert kezébe ellenséges tevékenységének folytatására. Titkos alkudozásban állott Katalinnal és némely erdélyi urakkal Rákóczy megbuktatására. Terveinek a királyt is sikerült megnyernie. Erre utal fölterjesztése, melyet a munkácsi ügyben szerkesztett. „Ily módon — ugymond — időt nyerünk és a körülményekhez képest elősegithetjük a fejedelemasszony érdekeit és a titkos ügyet is“. Egyuttal szükségesnek látta a fejedelemasszonyt fölhivni, ne lépjen Rákóczyval egyességre és „a maga érdekében is tanusitson a titkos ügy elősegitésében buzgalmat és jóakaratot“ [1]).

A királyi válasz, melyet az erdélyi követek vettek, nem a Pázmány által javasolt engesztelékeny szellemben készült s a fejedelemmel nem elégithette ki [2]). Bécsben már valószinünek tartották, hogy Rákóczy a svéd király által ajánlott szövetséget fölkarolni fogja s a hirek, melyek ellenseges szándékairól érkeztek, könnyen hitelre találtak [3]). De ő nem zsákmányolta ki a királynak szorongatott helyzetét és nem lépett föl támadólag. 1631 végén ujabb követség által biztositá a királyt hüsége és hódolatáról [4]).

Pázmány ily körülmények között ismételve figyelmez-

---

[1]) A nádornak idézett emlékiratában.

[2]) Szilágyi i. m. 327 l.

[3]) Sennyey Sándor 1631 oct. 13-án tudósitja a cancellárt, hogy Rákóczy igy nyilatkozott: „Aut pereundum sibi, aut Munkách, Tokaj et Régécz ut süa sint effecturum, vel autem tractum illum terrae usque Tibiscum.“ (Latin kivonat. M. Canc. levt.) A florenci követ 1631 nov. 22-én irja: „In Transylvania si sente, che R. animito forsa dalla corrispondenza di Svezia, o dalle male congiunture dell' Imperatore, habbia con 20000 fanti cominciato a far qualche danno nell' Ungheria . . . Il Battyányi . . . ha offerto a S. M. 6000 cavalli, con promessa a mantenerli a sue spese un anno intero.“

[4]) Rákóczynak 1631 dec. végén Pázmányhoz intézett levele. Ered. Prim. vil. levt.

tette Eszterházyt, hogy mindent elkerüljön, mi a fejedelmet fölingerelhetné. „Amennyire lehetne — irja neki — nem kellene most exacerbálni, mert a svécus követe ment hozzá és hihető, hogy nincs jó járatban. Az occásióhoz akármi kis exacerbátió járuljon is, hamar fölrezzennek az emberek.“ És miután ekkortájt a törökök Érsekujvár vidékén dúlni kezdettek, erre nézve szintén mérsékletet ajánlott, nehogy a török háboru veszélyeit hozza az országra [1]).

Eszterházy a primás jó akaratú és eszélyes tanácsait oly modorban utasitotta vissza, melyet élesnek, sőt helyenként sértőnek tarthatott. „A török indolentiáját — ugymond — hogy főhajtással és nem igaz és könnyen megcselekedhető oltalommal keljen engesztelnünk . . . javallásomat én semmi uton nem adhatom . . . Ennyi injuriákért és lelkekért, hazánknak káráért és kisebbülésért, hogy csak ne is moccanjunk, nekem megbocsásson kegyelmed, csudás causának látszik . . . . Minden politika gubernátió ellen is vagyon az, hogy semmit ne akarjak tudni, hallani, érteni ellenségem ellenem való cselekedetiben ; mert ebből vagy baromnak és stupidusnak vél, vagy mindenestől elfogott erejűnek“ [2]).

A király azonban kénytelen volt a primásnak, bár lealázó, politikai álláspontját helyesnek és a helyzet követeléseivel megegyezőnek elismerni. S mig Rákóczy követeit szivélyes válaszszal bocsátotta el, a török ellen sem lépett föl erélylyel. És Pázmány békés irányának érvényre emelkedése fontos következményekkel birt.

---

[1]) 1632 jan. 11. Nagyszombatból. Kismartoni Regesták. 45 l.

[2]) Az erdélyi követeknek adott k. resolusió 1632 jan. 28. Szives tudomásul veszi — ugymond — bizalmas közleményeit s kedvetlenül értesült panaszairól. Ha a béke föltételei megsértettek, ez akaratja ellen történt, mert hőn óhajtja föntartani a békét. Ered. fog. M. Canc. levt.

A helyzet 1632-ben mindenek fölött válságos volt; A svéd koronás hős halálos csapást szándékozott a Habsburg dynastiára és a németországi katholicizmusra mérni. Mindkettőt csak az mentette meg, hogy a porta és Rákóczy semleges maradt. Ha Eszterházy harcias tanácsai elfogadtatnak, a szultánt és Rákóczyt nyilt támadásra kényszeriti. És ha a török most oly erőt fejt ki mint I. Ferdinand és I. Leopold korában: II. Ferdinand nem leendett képes ellenállani a nyugot és kelet támadásainak. Mily jövő várakozott volna az uj alakulások közepette hazánkra, kétes. De bizonyos, hogy a harmincéves háború a Habsburg-dynastia enyészetével és a protestantismus diadalával végződik.

VIII.

Az 1630-iki nemzeti zsinat. — Pázmány céljai. — A primási jogok tárgyában fölmerült nehézségek. — A zsinat tárgyalásai. — A római missale s brevarium elfogadtatása. — A papnevelés ügyében hozott végzések. — A nagyszombati papnövelde megalapitása 1631.

A tridenti zsinat az érsekeknek kötelességükké tette, hogy minden harmadik évben tartományi zsinatra összehivják tartományuk püspökeit, apátjait, prépostjait és káptalanait [1]).

Pázmány hő óhajtása volt eleget tenni ezen rendelkezésnek; sőt többet akart tenni. A papnevelés ügyének kellő lendületet adandó és a római missalét s breviariumot az ország minden egyházaiba behozandó, oly végzéseket kivánt megállapittatni, melyek nemcsak az esztergomi érseki tartományban, hanem a magyar korona egész területén érvénynyel birjanak. Ezt a tartományi zsinat által nem érheté el. Erre megjelent volna ugyan a kalocsai érsek suffraganeusainak nagy részével, miután

[1]) Sessio XXIV. de reform.

a török hóditás által egyházmegyéikből számüzetve az esztergomi érsekséghez tartozó püspökséget, illetőleg kisebb főpapi javadalmakat birtak: [1]) de jelenlétük és részvétük a zsinati végzéseket nem emelte volna jogerőre az esztergomi érsekségen kivül.

Pázmány csak nemzeti zsinaton érheté el célját [2]). S ő azon meggyőződésben volt, hogy a tridenti zsinat, — bár a nemzeti zsinatok tartását nem rendelte el, söt azokról emlitést sem tett — nem szándékozott a nemzeti zsinatok tartását tilalmazni; főleg oly országokra nézve, melyekben azt a történeti jogok lehetővé, a viszonyok követelései kivánatossá tennék.

S ekként nem habozott a nemzeti zsinatot kihirdetni [3]). A magyarországi összes főpapokat és káptalanokat 1630 april 14-ére Nagyszombatba hivta meg [4]).

A meghivottak nagy számban jelentek meg. A kalocsai

---

[1]) Telegdy kal. érsek a nyitrai püspökséget kormányozta Lósy váradi p. sághi prépost és esztergomi kanonok, Dubovszky csanádi p. vágujhelyi prép. és eszt. kan., Posgai bosniai p. fölhévizi prép. és eszt. kan., Csiky erdélyi p. papóczi prép. és györi kan., Nagyfalvay szerémi p. kapornaki apát és győri kan. volt.

[2]) A „Vindiciae iurium et libertatum M. Ecclesiae Colocensis" (Szabadka 1855) tudós szerzöje — kinek egyébként számos észrevételeit alaposaknak ismerem el — nem reflectált ezen a szövegben kiemelt körülményre, midőn az 1630-iki nemzeti zsinat összehivását Pázmány ambitiójának tulajdonitá (36. l. jegyzet.) Pedig az összehivás okát a zsinat tárgyalásaiból könnyü leendett kivenni. Pázmány főleg a római missalét kivánta behozni, s ezen intézkedés leginkább a zágrábi püspököget érintette, hol a régi zágrábi ritus volt uralkodó; már pedig a zágrábi püspök nem jelent volna meg a tartományi zsinaton s ennek végzései nem birtak volna érvénynyel Horvátországban.

[3]) Pázmány e zsinatot majd nemzetinek, majd tartományi zsinatnak nevezi. De kiemeli „neque alio sensu hanc Synodum Provincialem nominari, quam quo audivimus a Bellarmino Concilia Nationalia saepius vocari Provincialia." Péterfy II. 307. l.

[4]) A zsinat 1630 febr. 13-án hirdettetett ki, a meghivó levelek febr. 20-án küldettek szét. Ugyanott 298. l.

érsek és suffraganeusai sem hiányoztak [1]. Azonban megjelenésük nem csekély nehézségeket idézett elő.

Telegdy János kalocsai érsek és a nyitrai püspökség administrátora a zsinatot tartományinak tekintette, melyen mint nyitrai püspök jelent meg. A kalocsai érsek és suffraganeusai, mint ilyenek — azt hitte — az esztergomi érsek által kihirdetett zsinatokra nem kötelesek megjelenni; annálinkább, mert elődje Naprágy Demeter, midőn az 1611-ki tartományi zsinaton megjelent, kinyilatkoztatta, hogy mint a győri püspökség administratora vesz részt a zsinat tárgyalásaiban és ekkor Forgách primás is elismeré, hogy „a kalocsai érseket és suffraganeusait a zsinatra kérve, nem pedig parancsolva hivta meg; megjelenésükből tehát a kalocsai érsekségre jogsérelem nem háromolhat.“ [2])

Telegdy ezen előzmény által fölhiva látta magát hasonló módon megóvni érseki jogait. Eziránt a zsinat megnyitása előtt magánjellemü közléseket tett Pázmánynak, ki azonban primási jogait hangsulyozá. Surlódások megelőzése végett mindketten néhány püspököt kértek föl, hogy beható tanulmányozás után eldöntsék: vajjon a kalocsai érsek köteles e megjelenni az esztergomi érsek által hirdetett zsinaton? [3])

Mindazáltal, mielőtt e küldöttség munkálait bevégezné, Telegdy a második ülésen „szerény szavakkal“ bár, de elég határozottan megujitotta az óvást, melyet elődje tett. Erre Pázmány sem hallgathatott. Kimutatni igyekezett, hogy

---

[1]) Azoknak, kik a zsinatra megjelentek, névsora nem ismeretes. Azon lajstromban, mely a papnevelés érdekében tett adakozásokat sorolja föl, a kalocsai érsek, az egri, váczi, váradi, pécsi, győri, bosniai püspökök mellett 12 prépost és 11 apáttal találkozunk. Vajjon a zágrábi püspök megjelent-e, arról nincs tudomásom.

[2]) Péterfi II. 202. l.

[3]) Ugyanott 305. l.

primási hatóságánál fogva joga volt a kalocsai érseket meghivni, miután a primás épen ugy áll az érsekek, mint ezek a püspökök fölött. Hivatkozott az apostoli kánonokra és a chalcedoni zsinat végzéseire, Anicetus, Anacletus és Bonifác pápák rendelkezéseire, végre sz. Ágoston némely nyilatkozataira. Ezek szerint — ugymond — a primások az érsekek rendes birái, elfogadják a püspökök s más egyháziak föllebbezéseit és panaszait, az érseki székek üresedése alatt intézkednek az érseki tartomáay érdekeiről és joguk van nemzeti zsinatra meghivni az érsekeket és ezeknek suffraganeusait [2]).

Azonban a Pázmány által fölhozott kánonok az egyház első századaiból származnak, midőn külviszonyai és rangfokozatai sok tekintetben máskép voltak elrendezve, mint a XVII-ik században; minélfogva ama ősrégi egyházi intézkedéseket elavultaknak tekintették s a primási méltóság majdnem mindenütt puszta cimmé sülyedett le, mig egykori hatásköre részint a pápákra, részint a metropolitákra szállott át, mit az ujabb egyházi jog legtekintélyesebb forrása, a tridenti zsinat is szentesitett [1]).

---

[1]) Pázmány azon emlékiratot olvasta föl, melyet a püspöki küldöttség informatiójára kidolgozott. Ugyanott 305. s kk. ll. Azon kifogásokat, melyeket a „Vindiciae" cimü röpirat a Pázmány által idézett kanonok s idézeteknek részint hitelessége és tekintélye, részint bizonyitó ereje ellen emel, nagyrészt alaposaknak kell elismerni. 37. s kk. ll.

[2]) A tridenti zsinat végzéseiben a primási méltóságról nem tesz emlitést. Söt rendeli, hogy a metropolita, midőn megyéjét hosszabb időre elhagyni készül, legidősebb suffraganeusához forduljon engedélyért; s ezt megbizza, hogy azon esetre ha a metropolita engedélyt nem kér és alapos ok nélkül távol van, a pápánál jelentést tegyen, valamint fölhatalmazza, hogy az érseki szék üresedése alatt, ha a főkáptalan nyolc nap alatt nem választ helynököt, gondoskodjék az elárvult megyéről. A suffraganeusok elleni panaszok pedig nem a primásokhoz, hanem a pápához intézendők sat. Sessio VI. c. 1. XXIII. c. 1 és 18. XXIV c. 3 és 16 de reform.

Mindamellett a tridenti zsinat, midőn a primási méltóságot hallgatással mellőzte és hatáskörét a pápára meg a metropolitákra szállitotta, nem semmisitette meg azon külön előjogokat, melyeket némely primási székek, nem az egyház általános törvényei, hanem pápai kiváltságok által nyertek el és századokon át gyakoroltak. Ily előjogokat kapcsoltak az esztergomi primási székhez IX. Bonifác, II. Pius, X. Leo bullái; midőn az érseknek mint primásnak és a szentszék született követének hatóságát a magyar korona egész területére kiterjesztették. Az esztergomi érsekek nem vették ugyan igénybe a hatalmat, melyet a régi kánonok a primásoknak általán s a pápai bullák részükre biztositottak, de minden időkben följogositva hitték magukat nemzeti zsinatokat tartani; annálinkább mert az ország összes főpapjainak összegyülekezése — egyforma eljárásmod, egyetemileg érvényes rendszabályok megállapitása végett — mindig hasznosnak, sokszor szükségesnek bizonyult.

Ezen tekintetek voltak iránytadók a püspöki küldöttség előtt is, midőn kijelentette, — „hogy a bibornok, mint az ország primása följogositva volt a kalocsai érseket és suffraganeusait a zsinatra meghivni“ [1]. Telegdy megnyugodott ezen itéleten és nem habozott részt venni a zsinat tárgyalásaiban [2].

Pázmány a zsinathoz intézett előterjesztéseiben a gyülekezet figyelmét főleg a tridenti kánonok életbeléptetésére irányozá, névszerint azokra, melyek a főpapoknak meghagyják, hogy hiveik körében székeljenek, évenkint megyei zsinatokat tartsanak, a plébániát elnyerni óhajtó papokat zsi-

---

[1]) A küldöttség jelentése csak kivonatosan van közzétéve.

[2]) Péterfi II 307 l. A „Vindiciae“ szerzőjének föltevése, hogy Telegdy a zsinat végzéseit nem irta alá, minden alapot nélkülöz. Sőt épen Telegdy volt az, ki a zsinat befejezése előtt a gyülekezet hálaját Pázmánynak tolmácsolá.

nati bizottmányok által megvizsgáltassák. Egyuttal szóba hozta tervét, mely szerint az esztergomi megyéből négy uj püspökség lett volna alapitandó; de eziránt nem jött létre megállapodás.

A primás egy más inditványa nagy lelkesedéssel elfogadtatott. A római missale és breviarium az ország összes egyházaira nézve elfogadtatott, azon föltétel alatt, ha a pápa megengedi, hogy a magyar védszentek ünnepeit továbbra is a határozott napokon megtartani lehessen. A magyar szentek miséinek és officiumjainak összeállitása püspöki küldöttségre bizatott, melynek munkálata a szent széknek volt bemutatandó [1]).

Pázmány sietett ezen határozatot VIII. Orbán pápa tudomására hozni [2]), ki élénk örömmel fogadta. „Örömmel látjuk — irja neki egyik utóbbi brevéjében — miként idézte elő Magyarországban Isten áldása és a Te igyekezeted a keresztény erények dús aratását. Kivált amiatt kell dicsérnünk, hogy bölcs és buzgó tevékenységed folytán a magyar papság is a római breviariumból veendi imáit“ [3]).

Pázmány azon fontosságnál fogva, melylyel előtte a papnövelés ügye birt, hőn ohajtotta Magyarországban életbeléptetve látni a tridenti zsinat végzését, mely elrendelte, hogy minden székesegyház mellett papnövelde alapittassék s megengedte, hogy e célra némely egyházi javadalmakat szentelni és az egyháziakat megadóztatni lehessen. Fölhivta tehát a gyülekezetet, hogy e tárgyat beható tárgyalás alá vegye.

Megállapittatott, hogy miután az 1625-iki királyi intézkedés folytán a főpapok hagyatékai felerészben papnöveldék alapitására forditandók: az ekként befolyó összegek a pozsonyi

---

[1]) A zsinati előterjesztések és végzések Péterfinél II 300—312 ll.
[2]) Péterfi 312 l. a levél keletet hibásan teszi april 16 helyett 6-ra.
[3]) 1630 nov. 29. Ered. Prim. egyh. levt.

káptalan levéltárában fognak őriztetni, mig tizezer forint összegyül; akkor kamatjai növendékek nevelésére forditatnak. Ugyanott fog őriztetni azon pénzösszeg is, mely a szentgotthardi apátság kiváltására gyüjtetett, ezen apátság jövedelmei majdan szintén a papnevelés céljaira fogván forditatni. A kanonokok fölhivattak, hogy végrendeleteikben e szent célról meg ne feledkezzenek.

Miután pedig lehetetlen volt, hogy mindegyik egyházmegyében külön papnövelde alapittassék, Pázmány egyelőre háromnak létesitését tervezé. Az egyiknek székhelye Győr leendett, amelyre Dallos jelentékeny összeget hagyományozott; a győri egyházmegyéhez tartozó főpapok pedig kötelezték magukat, hogy ott mindegyik egy-egy növendéket fog saját költségén neveltetni. A második papnöveldét Bécsben ohajtá alapittatni, hogy mig a Pázmányintézet az esztergomi egyházmegye, az alapitandó intézet az ország többi megyéi részére neveljen papokat; e célra az „arany hegy"-ről nevezett bécsi házát ajánlotta föl [1]).

A harmadik papnöveldének Nagyszombatban kelle alapittatni az egész esztergomi érseki tartomány részére. A lakházat Pázmány saját költségén már megszerezte volt s késznek nyilatkozott azt megfelelőleg berendezni. Az intézet költségeinek födözésére a zsinaton megjelent főpapok jövedelmeik arányában évenkint fizetendő (2—150 forint között váltakozó) összegeket ajánlottak meg, melyek együttvéve mintegy hetedfélszáz forintra rúgtak [2]).

Pázmány sietett beváltani igéretét. A fölajánlott nagyszombati házat ugyanazon évben ujból fölépitette. De a főpapok

[1]) Ezen terv nem sikerült, s ama ház utóbb a Pazmanaeum tulajdonává lőn. L. Rimely i. m. 21 s kk. ll.

[2]) Péterfy i. h.

ajánlatait nem tartotta elég biztos alapnak. Célszerűbbnek látta valamely egyházi javadalmat szerezni e célra. Emiatt 1630 végén a királyhoz folyamodott, hogy a megürült Buda fölhévizi prépostságot a nagyszombati papnöveldének adományozza. „Oly nagy a szükség papokban — irja —, hogy ha még egyszer annyival rendelkeznénk, mint amennyivel birunk, nem lenne elég. Én ugyan telhetőleg számos ifjakat nevelek az egyházi pályára, de a szükség nagysága erőimet fölülmulja. Emiatt fged trónjához fordulva esedezem, méltóztassék támogatni törekvéseimet“ [1].

A király teljesitette kérelmét s eként biztositotta a papnövelde fönállását; de Pázmány maga is hozzájárulni kivánt fölvirágoztatásához. Oda adományozá a liszkai tizedeket, melyeket megvásárolt volt s a szepesi káptalannak bérbe adott, megállapitván, hogy az 1500 forintnyi évi bérletösszeg ezentul a papnövelde részére fizettessék [2].

A papnöveldét „Szent István király“ nevéről cimezte és a B. Szűz pártfogása alá helyezte. Az esztergomi érsek és káptalan fölügyeletére bizta, s ezeket fölhatalmazta, hogy ha valamikor az érsekség székhelye Esztergomba visszahelyeztetnék, a papnöveldét is átvihessék. Az intézet élén mindig egy esztergomi kanonok fog állani, ki évnegyedenként a káptalannak számot ád. Az érsek — és széküresedés alkalmával a káptalan — oly növendékeket fogad az intézetbe, kik előtanulmányaik által képesitve vannak, hogy legalább a syntaxis osztályba lép-

---

[1]) Pázmánynak 1630. nov. 22-én kelt fölterjesztése. Ered. M. Canc. levt.

[2]) Arról, mikép jutottak a liszkai tizedek Pázmány birtokába, s hogy az azoktól fizetett bérleti összeget 1619-ben a bécsi papnöveldének szánta, szóllottam az I. 482 lapon. Pázmány megállapitá, hogy ha a szepesi káptalan az 5600 forint lefizetése által a tizedeket magához váltaná, ezen összeg a papnövelde birtokába megy át, s vagy kamatra fog elhelyeztetni, vagy fekvő javak vásárlására fordittatni.

jenek s kötelezik magukat, hogy áldozárokká szenteltetvén, az esztergomi egyházmegyét fogják szolgálni; ha pedig főpapjuk által más megyébe küldetnek, oda is elmennek. Az intézetben ugyanazon törvények s házi rend fog megállapittatni, melyek a bécsi papnöveldében érvényesek. Az ifjak a jezsuiták collegiumjában fogják a fölsőbb osztályokat látogatni.

A jelesebbek Rómába, vagy Bécsbe küldetnek további kiképeztetés végett. A többiek beavattatván a gyóntatáshoz szükséges ismeretekbe, az egyházi ének és szertartásokba, áldozárokká szenteltetnek [1].

IX.

Az 1630-iki megyei zsinat. — Pázmány hatása a magyar papság erkölcsi regeneratiójára. — A papság szaporodása. — Erkölcsi javulása. — Pázmány szigora. — A hivek emelkedő vallásos buzgalma. — Pázmány buzgalma. — Pázmány bőkezü áldozatkészsége a templomok ékesitésében. — Alam. sz. János pozsonyi mauzoleuma.

Pázmány az általa tartott zsinatok végzéseinek lelkiismeretes megtartásában példánykép gyanánt állott papjai előtt.

Az 1630-iki nemzeti zsinat fölhivta a püspököket, hogy a tridenti egyetemes zsinat intézkedéseinek megfelelve, évenkint megyei zsinatot tartsanak. Emiatt ugyanazon év

[1]) „Victus — irja Pázmány — et vestitus moderatus sit, ut si quando alio promoveri deberent (t. i. Alumni), ipsa tractationis ratio alibi melior videatur. Mens enim nostra est, ut ex hoc S. R. Stephani Seminario, Viennam ad nostrum Collegium, vel etiam Romam mitti possent, qui ingenio ac pietate excellentes videbuntur. Reliqui casuum conscientiae notitia imbuti hic poterunt ordinari.“ Megállapitotta, hogy a főegyházi énekkar egyik tagja a papnöveldében fog lakást és élelmet nyerni, a miért a növendékeknek „musicam vocalem et instrumentalem“ fogja tanitani. — Pázmánynak 1631 jun. 29. Nagyszombatban kelt alapitó okmánya. Hevenesy kézirati gyüjteményében.

october 4-ikére ismét meghivta Nagyszombatba megyéjének papjait, kik most még nagyobb számban siettek körébe, mint egy év előtt. A dignitáriusok mellett 102 lelkész és 29 licentiátus jelent meg. És Pázmány ez alkalommal kijelentette, hogy ezentúl évenkint tartand megyei zsinatot s azt rendesen — előleges hirdetés nélkül — az Úr napját követő vasárnap fogja megnyitni. Ezen zsinatok főteendője volt kideriteni, miképp foganatosittattak a megelőző zsinatok végzései, mennyiben bizonyultak hiányosoknak és mily uj intézkedéseket követelnek a felmerülő viszonyok. Pázmány egyuttal fölhasználta az alkalmat, hogy fölvilágositsa és oktassa, buzditsa és lelkesitse papjait [1]).

Ezen föladat megoldásában egy másik fontos tényezőként szerepelnek a főesperesek gyakori szigorú visitatiói és a primás személyes látogatásai, melyeket időközönként megyéjének távolabb részein is tett [2]); az 1630-iki megyei zsinaton is igéré, hogy a megye főbb helyeit meglátogatni fogja a bérmálás szentségének kiszolgáltatása végett.

A hatás el nem maradt. Igaz, nem sikerült egy varázsütéssel megorvosolni az elévült bajokat; nem sikerült egyszerre kiirtani a meggyökerezett visszaéléseket; nem sikerült egy pillanat alatt ujjáalkotni a romlásnak indult magyar egyházat. De tagadhatlan, hogy a további sülyedés és hanyatlás föltartóztatva lőn; mindenütt, papság és hivek körében a hitélet örvendetes emelkedésének, az erkölcsi állapotok megnyugtató jobbrafordulásának vagyunk tanui.

---

[1]) Az 1630 oct. 4-iki megyei zsinat csak egy napig tartott. Péterfi II. 313—318 ll. Pázmánynak másnap a k. tanácsosok pozsonyi gyülésére kelle sietni. Bécsi nuntius oct. 5.

[2]) Igy 1631 jún. 27-én irja a bécsi rectornak: „Ego iturus sum ad Dioecesis meae remotiores partes.“ És két nappal utóbb: „Ego propediem iturus sum Turóczium et Scepusium versus.“

A Pázmány által alapitott és bölcs tapintattal vezetett papnöveldék, Róma, Bécs és Nagyszombat intézetei nagyszámban küldik művelt és buzgó papnövendékeiket a lelkipásztorkodás terére. A lelkes primás az alkotás türelmetlenségével várja őket [1]), atyai gondossággal fogadja és bőkezű segélylyel küldi állomásaikra [2]), figyelemmel kiséri tevékenységüket és örömmel értesül buzgalmukról, példás erkölcseikről [3]).

A papság száma érseki kormányának második évtizedében jelentékenyen megszaporodott. Mig elődje alatt alig 100 lelkész müködött a nagyterjedelmű egyházmegyében: az 1629-iki zsinatra 87 plebános és 20 licentiátus, a következőre 102 plebános és 29 licentiatus jelenik meg. 1635-ben a pozsonyi, sasvári, nyitrai főesperességekben mintegy 120 áldozárt találunk [4]). És 1633-ban Pázmány megjegyezvén, hogy a papok száma lassanként gyarapodik, módositja a Pázmány-intézet alapszabályainak azon pontját, mely a növendékeknek tanfolyamát fölötte rövidre szabta [5]).

Az egyháziak erkölcsisége és buzgalma sok kivánni valót hagy hátra; de Pázmány erélyesen megkezdette a refor-

---

[1]) A Pázmány-intézet igazgatójához intézett leveleiben ismételve sürgeti, hogy minél előbb lehetőleg nagyszámú növendékeket küldjön fölszentelés végett. Például 1631 június 18. „R. V. rogo, ut duos illos Baccalaureos Theologiae, qui illic sunt curet ordinari et ad nos quamprimum remitti, vehementer enim indigeo; quod si illic ordinatio peragi non posset, mittat illos ad nos, curabimus extra tempora ordinari." Ered. Pray gyüjt.

[2]) Pázmány 1634 június 24-én irja a bécsi rectornak: „Venit ad me novus Sacerdos. Doleo tamen inhabilem esse. Sed bene mortificabitur etiam ad exemplum aliorum. Neque enim ad Parochiam mittam, nec subsidium dari solitum novis Sacerdotibus, habebit." Eredeti. Pray gyüjt.

[3]) Ezt Pázmány ismételve kiemeli a bécsi rectorhoz intézett leveleiben.

[4]) A visitátiói jegyzőkönyvekből.

[5]) Rimely. Hist. Pazm.

matiót, kérlelhetlen volt a bün és botrány irányában. A sasvári főesperesnek 1632-iki jegyzőkönyve a vinni és sándorfi lelkészekről kiemeli, hogy kihágásaik miatt Nagyszombatba idéztettek és az érseki helynök által elzárattak [1].

S a szigor, mely bizonyára számosakat sujtott, nem maradt hatástalan. Az emlitett sasvári jegyzőköny megjegyzi, hogy a závodi, stepanowi és búr-szentgyörgyi lelkészek eltávolitották ágyasaikat és a helységi elöljárók tanusága szerint megszakitották vétkes viszonyaikat [2]. A barsi főesperes pedig 1630-ban az érseki helynök hivatalos kérdésére kijelenti, hogy a hatósága alatt álló plebánosok mindannyian véget vetettek botrányos életmódjuknak [3].

Pázmány anyagi helyzetükön is iparkodott segiteni. Az egyesek segélyezése mellett 1629-ben 30,000 forintnyi alapitványt tett s kamatjaiból a szentkereszti lelkésznek és a török hódoltságban müködő papoknak 100—100, az aranymisés áldozároknak 150, a Pázmányintézetben nevelt papoknak 200, a pozsonyi és nyitramegyei szegény papoknak 500 forintot rendelt évenkint fizettetni [4]. A községek is, lelkészeik fokozott buzgalma által meghatva, szivesen bizonyitották tényleg emelkedő tiszteletüket. A bur-szentgyörgyi hivek 15 forinttal gyarapitották plébánosuk fizetését; az egbeliek 34 forinttal és az egyes gazdák által fizetett illetéket 36 denárról 50-re emelték; a dojcsi lelkésznek jövedelme 1632-ben 10 forint és 100 mérő buzával több volt, mint 1626-ban [5].

---

[1]) A visitatiói jegyzőkönyvekből.

[2]) Az 1632-iki visitatió jegyzőkönyvéből.

[3]) Pistes T. kanonok oct. 1630 30-án sz. Benedekről irja a vicáriusnak: „Scribit D. V. Rma de Parochis, ut si qui sint habentes concubinas, perscribam; nec unicum habeo, omnes expediverant illas.“ Ered. Prim. vil. levt.

[4]) 1629. júl. 3-án kelt alapitóokmány Podhraczkynál 58 l.

[5]) Az 1632-iki visitatió jegyzőkönyvéből.

Mennyire visszahatott a papok javulása a hivek vallásos érzületére, következtetnünk engedi áldozatkész buzgalmuk, melylyel templomaikról gondoskodtak. Összehasonlitván a sasvári főesperesség egyházi látogatásáról szóló jegyzőkönyveket 1626 és 1632-ből, kitünik, hogy időközben majdnem minden templom jelentékenyen gazdagodott egyházi öltönyök, edények és egyéb szükségesekben. Bikszárdon, Sasváron, Broczkán, Holicson, Stepanawon, Péterfalván, Búr-sz.-Péteren s más helyeken uj oltárok emeltettek. Sok helyütt megujittattak, kijavittattak a templomok. Podhragyán, Novákinak és Lozornón, Zohornak fiókegyházában uj templomokat épitett a hivek vallásossága. [1])

S e tekintetben is, Isten házának ékesitése körül magasan kiemelkedik Pázmány bőkezüsége. 1629-ben és a következő évben mintegy 14 ezer forintot forditott arra, hogy a nagyszombati székesegyházat régi fényében visszaállitsa; uj oltárokkal, szószékkel s márvány padozattal látta el, uj kápolnákat és sekrestyét épittetett [2]). Emellett 30 ezer forintnyi alapitványából a főegyházi zenészek fizetésére évi 450 forintot rendelt [3]). 1625-ben 3 ezer forintnyi alapitványt tett a székesegyház javára; kamatjaiból öt tanulónak 20-20 forint évi segélyezést utalványozott, oly kötelezettséggel, hogy az oltári szentséget midőn a betegekhez vitetik lámpákkal és menyezettel kisérjék; a fönmaradó 50 forinton a tanulók egyenruhájának s a viaszgyerták beszerzésére, meg a nagyheti szent koporsó földiszitésére fogván fordittatni [4]).

---

[1]) A főesperesi jegyzőkönyvekből.

[2]) Timon Purp. Pann. 257 l. Schmitth Aeppi Strig. II 116 l. És Lósynak 1630 jan. 9 Pázmányhoz intézett levele. Ered. Prim. vil. levt.

[3]) Podhraczky 58 l.

[4]) Podhraczky 50 l.

Hasonló célból szintén 3000 forintnyi alapitványt tett a pozsonyi főegyház javára [1]) melynek főoltárát szép olajfestvénynyel ajándékozta meg [2]) és alamizsnás sz. János nagyszerű Mausoleumával ékesitette.

A pozsonyi főegyház legkiválóbb kincse alamizsnás sz. János, alexandriai patriarka teste volt, melyet a nagy Mátyás király a török szultántól ajándékba nyert és budai várkápolnájában nagy fénynyel körülvéveköztiszteletnek kitett. Innen a hóditó törökök elől a pálosok Máriavölgyi kolostorába vitetett, majd a pozsonyi káptalan belső sekrestyéjében helyeztetett el [3]). A pozsonyi kanonokok azonban nem őrizték azt kellő tisztelettel, minélfogva az 1626 iki kánoni látogatás alkalmával Lósy érseki helynök által fölhivattak, hogy a szent test tiszteletteljes elhelyezéséről gondoskodjanak [4]).

Pázmány fölmenté a káptalant e gondtól. Elhatározá, hogy azon fénynyel veendi körül a szent ereklyéket, melylyel boldogabb időkben a nagy király környezé. Ezen terv, 1631-ben nagy mértékben foglalkoztatta s számos leveleit — melyeket ezen évben a Pázmány-intézet igazgatójához intéz, — az erre vonatkozó utasitások töltik be.

Az ereklyéket a templom szentélyének előkelő helyén óhajtván elhelyezni, számára ezüst koporsót és lámpát, meg márvány Mausoleumot rendelt meg. A koporsót augsburgi származású pozsonyi ezüst müves készité, ki munkájával már 1631 marcius elején, a megrendelő primás teljes megelégedésére elkészült [5]).

---

[1]) Podhraczkynál.

[2]) A pozsonyi főesperesség 1634-iki látogatási jegyzőkönyvéből.

[3]) Zalka Szentek Élete I. 129 l.

[4]) A pozsonyi kápt. visitatiójából.

[5]) Pázmány 1631. febr. 21-én Pozsonyból a bécsi rectornak: „Ego hic tumulum argenteum jam perfici curavi pro glorioso corpore S.

Több bajt okozott a lámpa és a Mausoleum. Mindkettő Bécsben készült. Amannak súlyát 10 márka ezüstben állapitá meg; az ezüst műves azonban 18 márkát használt föl, s árát 270 tallérban állapitotta meg; mi Pázmányt, ki ezen árt sokalta, nem kevéssé bosszantotta [1]).

A mausoleumra, Sennyey magyar kancellár felhivására, egy bécsi szobrász két tervrajzot küldött föl Pázmánynak, ki azt fogadta el, mely a sz. testnek nagyobb magasságban jelölt ki helyet. Anyagául spitali fehér és salzburgi vörös márványt jelölt ki; részletesen intézkedett összeállitásáról és a felirat izlésteljes elkészitéséről. Ára 500 tallérra határoztatott. „Ez sok ugyan — irja — de kész vagyok megfizetni, csak feleljen meg a munka szépsége is az ár nagyságának“ [2]). A szobrász soká késett a munka bevégezésével. „Vajha minél előbb megtörténhetnék a sz. test áthelyezése — irja Pázmány már marciusban — mert egészségem hanyatlik, s napról napra gyengülök“ [3]). De ismételt sürgetései dacára a mausoleum csak őszkor készült el [4]).

Pázmány ekkor a Mausoleumot a főoltár közelében föl-állittatta [5]) s az áthelyezést a szentnek ünnepén kivánta

---

Joannis Elem.“ És marc. 8. „Argenteum sepulchrum elegans sane et pulchre elaboratum, jam perfectum est.“ Eredeti Pray gyüjtem.

[1]) Pázmány 1631. sept. 2. a bécsi rectornak: „Circa lampadem mala fide egit mercator (si tamen ita res proposita fuit, prout perscripseram); ego enim diserte iusseram, ut non amplius quam 10 mercarum esset lampas, curaveram essim menturari lampadem Tyrn. Collegii et ad instar illius scripseram expresse, ut nonisi 10 marcarum esset. Ipse vero per frandem 18. marcarum fieri imsit; idcirco tantum, ut crassum opus minore labore maius lucrum adferret.“

[2]) Pázmány a bécsi rectornak 1631. febr. 4, 17, 21, jún. 9 és titkára ugyanannak jún. 18. Ered. Ugyanott.

[3]) Pázmány a bécsi rectornak 1631. marc. 8. Ugyanott.

[4]) Pázmány a bécsi rectornak 1631. jún. 27, 29. Ugyanott.

[5]) A fölirat röviden előadja a sz. test viszontagságait. Végsorai ezek: „Hoc anno 1632 Em. et Rev. Card. Aeppus Strig. P. P. ex hu-

eszközölni, minélfogva 1632 január 22-ére a magyar főpapokat és főurakat Pozsonyba hivta meg [1]. Az ünnep előestéjén a templom fényesen földiszittetett, falait a jezsuita atyák által összeállitott, az ünnepélyre vonatkozó jelvények, meg latin, görög és zsidó versek diszitették [2]. Délutáni 3 órakor kezdetét vette az ünnepély. A primás az ezüst koporsójában elhelyezett szent testet, püspök társai által segitve a kincstárból a főoltárhoz vitte, hol a vecsernye eléneklése után más nap reggelig a köztiszteletnek kitéve volt. Éjjel kanonokok, szerzetesek s nagyszámú hivők imádkoztak előtte.

Az ünnep reggelén roppant tömeg töltötte meg a templomot. Három nyelven tartattak szent beszédek. Az ünnepélyes szent misét Pázmány énekelte; a szent test körmenetben körülvitetett s a mausoleum magaslatára elhelyeztetett, hol már fénylett az ezüst lámpa világa, melynek örök föntartására 1000 forintnyi alapitványt tett [3]. S ezen mausoleum alatt választotta ki a helyet, hol halála után nyugodni kivánt [4].

---

mili locti conservatorii sacrum corpus argenteo loculo dotatum hoc in Mausoleum reposuit ac lucerna perpetua ornavit. Ad Dei gloriam in Sanctis augendam et patrocinium S. Joannis inpetrandum."

[1]) Eszterházy 1632. jan. 25-én menti magát meg nem jelenése miatt. Kismartoni Regesták 46. l.

[2]) Pázmány már 1631. febr. 21-én fölkéri a bécsi rectort: „R. V. pro translatione aliquid de Parnasso irroret." Eredeti. Pray gyüjtem.

[3]) Az alapitóokmány kelt 1633. máj. 23. Rendelkezése szerint ami az 50 ft kamatból a lámpaolaj szükségletének födözése után fönmarad, zászlókra és sz. János mausoleumának ékesitésére forditandó. Kaprinay gyüjt.

[4]) Draskovich ezen ünnepélyről 1632-ben kis füzetet bocsátott közre, melyet a Bollandisták munkájukba fölvettek. Acta SS Jan. II. 530 s kk. ll. Utóbb Eszterházy primás külön kápolnát épittetett sz. János tiszteletére s a mausoleum oda vitetett át.

X.

Pázmány viszonya a királyhoz. — Nagy befolyása. — A törvény és jog iránti tisztelete. — A kath. egyház emelését célzó javaslatai. — Befolyása a püspökségek betöltésére. — A király közremunkálása Pázmány nagy terveihez. — Pázmány támaszai az udvarnál és a diplomatiai testületben.

Pázmány államférfiui képességei és jó szolgálatai által kivivta magának II. Ferdinand föltétlen bizalmát. Minden fontosabb politikai és egyházi ügyekben kikérték tanácsát; midőn pedig nagyobb horderővel biró kérdések forogtak fön, személyesen kelle megjelennie az udvarnál. És szava majdnem mindenkor irányadó volt. Hatalmas befolyását üdvösen tudta értékesiteni. Politikai téren hazájának és az uralkodóháznak jól fölfogott érdekeit támogatta. S a király vallásos buzgalmát a katholicizmus fölvirágoztatására zsákmányolta ki.

Azonban Pázmány nem tartozott azok közé, kik a céloknak valósitására, melyeket üdvöseknek tartanak, bármily eszközt szivesen megragadnak s készek magukat az erkölcsi és positiv törvényeken túltenni. Lángoló buzgalmát a jog és törvény iránti tisztelet mérsékelé. Soha sem tanácsolta a szentesitett törvényeknek, a biztositott jogoknak akár vakmerő megtámadását, akár perfid kijátszását; az ellenreformátió keresztülvitelére soha sem hozott javaslatba oly erőszakos intézkedéseket, milyenekkel számos uralkodók és főpapok emléküket beszennyezték. Jól tudta, hogy intézmények, melyeket az erőszak emel, nem birnak az állandóság biztositékaival.

„Ámbár — irja egy alkalommal a királyhoz intézett fölterjesztésében — (a protestánsok által) a belmozgalmak korában kieszközlött engedmények miatt nem könnyü Magyaror-

szágban a vallási reformátió keresztülvitele, mégis ha nem mellőzzük az eszközöket, melyeket a tett engedmények sérelme nélkül jogunk van alkalmazásba venni, bizom Isten jóságában, vallásunk rövid idő alatt fölvirágzik Magyarországon" [1]).

Ilyetén a törvénynyel megegyező eszköznek tekintette azt, hogy a király a magyar nemes ifjakat udvarába édesgesse, hol mint apródok, asztalnokok és kamarások alkalmaztatván, a kath. vallásban neveltetnének; hogy a főhivatalokra, kapitányságokra és hadparancsnokságokra jó katholikusokat nevezzen, ilyeneket küldjön a bányavárosokba is, honnan luth. tisztek segitették kiszoritani a katholicizmust. Ajánlá, hogy a király nemességet ritkán, jószágokat még ritkábban adományozzon protestánsoknak; a véghelyekbe rendeljen kath. lelkészeket, kik a hadak között a vallásosságot emeljék [2]).

Egyuttal megakadályozni igyekezett a protestánsok bevándorlását, kiket a király rendeletei Ausztriából számüztek. Ezek főleg Pozsony, Sopron, Sz. György, Modor és Bazin k. városokban telepedtek meg. „S — miként a primás megjegyzi — a magyarországi protestánsokat nemcsak számra

[1]) „Et si per varias concessiones per intestinos bellorum motus obtentos non tam facile sit in Hungaria Religionis reformatio, si tamen media, que licite ac sine ulla concessionum laesione adhiberi possunt, non negligantur, confido a Dei bonitate, brevi reflorescere Religionem in Hungaria." 1628 febr. 4-én. — És egy elöbbi 1627-iki emlékiratában irja: „Religio Catholica in Hungaria . . . . ubi salvo iure iuvari potest, viriliter est iuvanda." Mindkét emlékirat ered. fog. Prim. egyh. levt.

[2]) Ugyanakkor kérte a királyt, eszközölje, hogy Bazin, sz. György és Modor városokban a prptestánsok által erőszakosan elfoglalt kathol. templomok visszaadassanak és Komáromban az Althán gróf által létesitett jezsuitamissió visszaállittassék. (Pázmány három emlékiratából. „Ad S. C. R. Mtem hum. Memoriale Aeppi Strig." 1627 nyarán. — „Modi aliqui invandi Relig. Cath. in Ungaria." 1628 febr. elején. „Memoriale." 1629 elején. Eredeti fogalmazatok. Prim. egyh. levt.)

nézve gyarapitják, hanem azokkal elégületlen, szenvedélyes szellemüket közölvén, ujabb mozgalmakat készitenek elő." S előterjesztése folytán ama városok k. rendeletek által fölhivattak, hogy „ily nyugtalan embereket" polgáraik sorába fölvenni óvakodjanak. És gondosan őrködött ezen k. parancsok teljesitése fölött [1]).

Hasonlag ellensége volt a keresztségismétlőknek, kik Morvából számüzetve Magyarország fölső részeibe menekültek, s bár az 1625-iki országgyülés kijelenté, hogy e vallásfelekezet nem tekinthető befogadottnak, titokban makacsul ragaszkodtak hitelveik és szertartásaikhoz. Sőt midőn 1628 végén néhány svájci és szerb rajongó állott élükre, nyiltan fölléptek s mintegy 80 proselytát nyertek meg, kik a katholikus hivek nem csekély megbotránkozására másodizben fölvették a keresztséget. Pázmány fölkérte a királyt parancsolja meg tisztviselőinek, hogy e felekezet tagjainak további bevándorlását gátolják, azokat pedig, kik már bevándoroltak helyezzék őrizet alá; javasolá, hogy azokat, kik a katholikusok közöl hozzájuk csatlakoztak, büntetésül valamely véghely épitésénél kell alkalmazni és a csábitókat fő- és jószágvesztéssel fenyegetni. „Ezeket — igy fejezi be javaslatait — főpásztori kötelmeimnél fogva alázattal előadnom kelle Fgednek s buzgón esedezem, ne

---

[1]) Az 1625 april 7-én kelt emlékirat ered. 1628 febr. 4-én ujra fölhivja a király figyelmét ezen ügyre, melyet 1629 május 9-én Ferenczfy udvari titkárnak is szivére köt. Tanácsára a király fölhivta a pozsonyi tanácsot, mutassa be a bevándorolt protestánsok névsorát. A tanács engedelmeskedett. „De ugy értem — irja Pázmány a magyar cancellárnak 1629 jun. 19-én — hogy csak azokat jegyzették föl in Cataloge, a kik Bécsből és Ausztriából jöttek el. Egyéb helyekről, ugymint Morvából, a kiket bevettek, azokról emlékezetet nem tesznek. És ugy hallom azután is, hogy a catalogust fölküldötték, vettenek be aféle profugusokat, ki ha ugy vagyon, ez is nem kicsiny fraus és méltó ő fgének tudni." Ezen levelek ered. a M. Canc. és a bécsi cs. titkos levt.

türje tovább a keresztség szentségének ilyetén vakmerő meggyalázását"[1]).

Pázmány természetesen nagy súlyt helyezett arra, hogy a megürült püspökségekre buzgó férfiak neveztessenek. Ismételve fölkérte a királyt, hogy őt a javadalmak betöltése előtt meghallgassa. Istenre kérem Fgedet, — irja egy alkalommal — ovakodjék az egyházi javadalmakat a folyamodók kérelmei és némelyek ajánlásai nyomán adományozni; méltóztassék előbb meghallgatni a főpapokat, kiknek hatósága alá az illető püspökségek, prépostságok sat. tartoznak. Az elhamarkodott adományozások gyakran nagy hátrányokat szülnek"[2]). És máskor is irja: „Bár Fgednek szabadságában áll tetszése szerint bárkit nevezni a megürült javadalmakra: esedezem mindazáltal, méltóztasssék mások mellett a metropolitát is meghallgatni. Ez régi szokás, melyett az utóbbi időkben mellőztek"[3]).

A király meghallgatta kéréseit. Mindenkor előterjesztései alapján tette meg az egyházi kinevezéseket[4]). S ez köztudomásu volt; minélfogva a nuntius egy alkalommal Rómába jelenti, hogy a magyar püspökségek betöltése egészen a primástól függ[5]).

Igy 1628 nyarán Domitrovich zágrábi püspök erőszakos

[1]) 1629. jan. 14. Egyk. más. Prim. vil. levt.

[2]) 1629. jan. 14. Ered fog. Ugyanott.

[3]) 1630. sept. 29. Ered. M. canc. elvt.

[4]) Pázmány 1630. oct. 14-én Csiky veszprémi püspök halála után ennek helyére Dávid Pál váczi püspököt, váczi püspökké Draskovich György pécsit és pécsi püspökké Vinkovich zágrábi nagyprépostot ajánlja. (Ered. M. Canc. levt.) Mindhárom elnyerte ezen püspökségeket. — 1627. nyarán a jászói prépost elmebetegségben szenvedvén a primás az egri nagy- és kisprépostot ajánlja gondnokaivá neveztetni. (1627. aug. 31. Ered. Ugyanott.) A király megerősiti a javaslatba hozottakat. (1627. sept. 8. k. leirat. Ered. Prim. vil. levt.)

[5]) 1620. aug. 5: „Dal quale dipendono quasi totalmente simile nominazioni."

halála után [1]) javaslatára Erglich Ferenc veszprémi püspök neveztetett utódjává [2]). A kinevezés már bevégzett tény volt, midőn a bécsi nuntius utasitást vett Rómából, hogy Tomkó János zágrábi főesperest ajánlja a zágrábi püspökségre. Midőn a nuntius ez ügyben a királyhoz fordult, ez sajnálatának kifejezése mellett kijelenté, hogy a megtörtént kinevezést nem lehet többé visszavonni [3]). De Pallotto bibornok még egy kisérletet tett s Pázmány közbenjárását vette igénybe. „Mi sem lett volna — igy válaszolt az — reám nézve kellemesebb, mint Méltóságodnak szolgálatot tehetni. De miután ő fge Erglich Ferencet már három hét előtt kinevezte, a fönforgó ügy nem képezheti további értekezletek tárgyát“ [4]). Mindazáltal a következő évben megemlékezett a szent atya ajánlatáról és Tomkót a bosniai püspökségre hozta javaslatba, a melyet csakugyan elnyert [5]).

Pázmány nem szoritkozott arra, hogy mig él, kitünő férfiakat emeljen a püspöki székekre; gondoskodott arról is, hogy halála után a magyarországi katholicizmus érdekei biztositva legyenek. Emiatt szükségesnek látta a királytól igéretet eszközölni ki, hogy ő és utódjai az esztergomi érsekséget soha

---

[1]) „Quum pro munere episcopali — irja Farlati — foeminam illustrem, legitimum thorum nefario concubitu coinquinantem, graviter acriterque reprehendisset, immissis ab irata muliere sicariis, captus est et deiectus in fossam, aqua stagnanti superfusam, quae Varadini moenia circumfluit, ibi submersus gloriosam mortem oppetiit.“ Illyricum Sacrum V. 560 l.

[2]) A király 1628. jul. 12-én fölhivja Pázmányt, hogy javaslatait bemutassa. Kaprinay kézirati gyüjt.

[3]) Pallotto jelentése 1630. aug. 2.

[4]) Pallotto 1630. aug. 1-én ir Pázmánynak, ki aug. 4-én válaszol. Levele eredetiben Romába küldetett, hol Pallotto bib. jelentéseihez mellékelve találtam.

[5]) Pázmány fölterjesztése 1631. marc. Ered. M. canc. levt. És Pray Spec. Hier. II. 238 l.

sem fogják üresedésben hagyni. Jól ismerte a csapásokat, melyek a magyarországi kath. egyházat érték, midőn a XVI-ik század végén 24 éven át fő nélkül szükölködött. Ezen hosszu üresedésben látta a protestantismus gyors elhatalmasodásának, s a katholicizmus romlásának egyik főokát.

Előadta az előnyöket, melyek a primások működéséből, a trón és a haza érdekeire háromolnak. Ők biztositják az egyházi rend összetartását és tekintélyét; a világi rendeket is hüségükben megerősitik. Az országgyüléseken irányt adnak a főpapoknak és a kath. urak nagy részének. A királyválasztásnál hathatósan támogathatják az ausztriai ház igényeit. A királyi tanácsban nagy súlylyal birnak; a világi tanácsosok, kik magukra hagyatva nem mernek szembeszállani az ellenzékkel, fölbátoritva érezik magukat, ha a primás áll élükön. A haszon pedig, melyet az érsekség üresedése alatt a kamara élvez, igen csekély; de bármily jelentékeny lenne is, nem ellensúlyozná a kiemelt előnyöket. „És — ugymond — az egyháziak iránti bőkezüség soha sem hozott az uralkodókra romlást; mig a történelem tanusága szerint átok követte azokat, kik az Istennek szentelt javak elfoglalása által kivántak segiteni a kincstár szükségein" [1]).

A király rendszerint készségesen karolta föl Pázmány terveit, buzgón támogatta törekvéseit.

Visszahelyezte érseki jövedelmeinek és jogainak birtokába. A magyar főpapoknak végrendelkezési jogát visszaállitotta. Biztositotta, hogy az egyházi javakat többé elidegeniteni nem fogja. Lehetségessé tette a pozsonyi és győri jezsuita collegiumok megalapitását. Bőkezüen segélyezte a nagyszombati

---

[1]) Keletnélküli ily cimű emlékirata: „Graves ac iustae causae, quae merito permovere debent S. Mtem, ne unquam Archiepiscopatum Strig. vacare permittat." Kaprinay kézirati gyüjt.

nemesi convictust és a papnövelde céljára a budafölhévizi apátságot adományozta. 1630-ban Schlegel Máté nevü tudós és buzgó papot Beszterczebányára küldé, hogy a katholicizmust ama tájakon terjeszsze. És a bányavárosok hatóságainak megparancsolta, hogy a kath. alapitványokat az alapitók szellemében használják [2]). Egyszóval Pázmány főleg II. Ferdinand közremunkulásának köszönheté azon nagy eredményeket, melyeket tevékenysége fölmutathat.

A király környezetében többen voltak, kik befolyásukkal Pázmány politikai és egyházi törekvéseit támogatták. Ezek közöl leghatalmasabbak voltak Eckemberg herczeg a cs. titkos tanács elnöke és Ditrichstein bibornok olmüczi püspök, kikhez a benső barátság kötelékei kapcsolták, mely kölcsönös támogatásukban és levelezésükben talált kifejezést. Sennyey magyar cancellár és Ferenczfy a nagytevékenységü udvari titkár szintén kitüntek buzgó szolgálatkészségük által. Ezek mellett nem szabad megfeledkeznünk Lamormain jezsuita atyáról, ki mint a császár gyóntatója ezen szerény állásban roppant hatalommal birt, melyet szivesen helyezett biboros barátjának rendelkezésére [1]).

A diplomatiai testületben a spanyol király és a toskánai nagyherceg követei jelentéseikben a primás tisztelőinek és jóakaró barátainak bizonyitják magukat. A szent szék bécsi nuntiusa természetesen még szorosabb és szivélyesebb viszonyban állott hozzá. Caraffa Károly aversai

---

[2]) Kazy Hist. R. H. 262 l.

[1]) Pázmány többször igénybe vette ezt. 1631. dec. 5-én igy ir a bécsi papnövelde rectorának: „P. Lamormain salutet R. V., dicat hic totum Regnum plenum esse, quod N. N. vult ipsum amotum a latere Imperatoris. Certissimus sum maximam bono Patri fore gratiam si conquiescere sinatur. Sed mali homines omnia adversa Societati adtribuunt.“ Eredeti Pray gyüjtem.

püspök, ki 1621—1628 tartózkodott a császári udvarnál mind Bécsben, mind Rómában hathatósan támogatta igyekezeteit. Kormányához küldött jelentései élénk figyelemmel kisérik tevékenységének minden mozzanatait és az őszinte tisztelet hangján szólanak felőle. Utóda Pallotto érsek 1630 nyarán Pozsonyban látogatást tett a primásnál. S mig egy részről magasztalva kiemeli a szivélyes fogadtatást, melyben részesült, másrészről fájdalmas érzelmeket keltett lelkében az ország siralmas helyzetének látmánya, főleg összehasonlitván ezt a dicsőséggel, mely egykor környezé [1].

XI.

Pázmány munkatársai. — Telegdy János. Sennyey István. Lósy Imre. Ergelich Ferenc. Almásy Pál. Nagyfalvy György. — Dallos Miklós. A győri jezsuita collegium alapitása. — A Jézustársaság müködése Magyarország, Erdély és Horvátországban. — A pálosok és ferenciek. — Az ujvári zárda alapitása.

Pázmány lángbuzgalma nem maradhatott hatás nélkül püspöktársaira, kiket nézpontjainak magaslatára emelt, tevékenységének és a kivivott eredményeknek osztályosaivá tett. Nem csak az ifjabbak, kik neki köszönhették emelkedésüket, a többiek is készségesen hódoltak meg magas állása és lángeszének fölénye előtt; buzgó munkatársak voltak egyházi törekvéseiben, biztos támaszok politikai küzdelmeiben. Nagy alakkal, igaz, nem találkozunk soraikban — vagy talán csak mellette

[1]) 1630. jún. 14. Pozsonyból: „Le molte cortezze, che ho ricevuto da questi Cavalieri Colonelli delle piazze, dal S. Palatino d' Ungheria e dal S. Card. di Strigonia hanno fatto, che sin hora non son tornato a Vienna, como pensava . . . . Il cattivo stato di questo Regno e la lontananza di lui della autica sua gloria apparisco tanto piu miserabile, quanto piu di vicino se vedono.“

látszanak csekélyeknek: — de mindannyian tudtak lelkesülni, fáradozni és áldozatokat hozni egyházuk javáért és szivesen követték nagy vezérüket jó és balszerencsében.

T e l e g d y J á n o s kalocsai érsek, a nyitrai püspökség administratora számos ifjakat neveltetett a papi pályára, a nagyszombati papnöveldében hat növendékre alapitványt tett, föegyházát megujittatá, megnagyobbittatá és drága egyházi edényekkel gazdagitá; káptalanát egy malommal s városi területtel ajándékozta meg; 1630-ban püspöki székhelyén a sz. Ferenc rendnek kolostort emelt s azt 5000 forintnyi alapitványnyal ellátta [1]).

S e n n y e y I s t v á n váczi, veszprémi, végre 1629 óta győri püspök egy évtizednél tovább birta a m a g y a r c a n c e l l á r tisztét. Az erdélyi és török ügyekben jelentékeny politikai szerepet játszott; a királynak, hazájának, és Pázmánynak jelentékeny szolgálatokat tett. Egyházi tevékenységét a veszprémi káptalan visszaállitása és az egyházmegye rendezése hirdeti [2]).

L ó s y I m r e váradi, majd egri püspök a primás legbizalmasabb embere. Erélyes, tevékeny férfiu. Mint érseki helynök az egyházmegyei kormányzás apróbb részleteit maga kezelte s lehetővé tette, hogy a primás idejét és figyelmét a nagy érdekekre összpontositsa. E r g e l i c h F e r e n c veszprémi püspök két veszprémi növendékre 2500 forintnyi alapitványt tett [3]). Zágrábba áthelyeztetvén ott papnöveldét alapitott és megyei zsinatot tartott [4]).

---

[1]) Episcopatus Nitrienris Memoria 351 s kk. ll.

[2]) Ezen szándékát 1629 jan. 11-én közli az esztergomi káptalannal, melyet statutumjainak átküldésére fölkér. (Ered. kápt. levt.) A visszaállitásról jelentést tett az 1630-iki nemzeti zsinaton. Péterfy II. 302 l.

[3]) A zágrábi káptalan által 1632 f. VI post. Dom. Quasimodo kiállitott okmány a m. kam. levt.

[4]) A zágrábi jezsuita collegium évkönyveiből. Egyetemi könyvtár.

Almásy Pál váczi püspök a törökök és a protestantismus által elárasztott megyéjében megkezdte az ellenreformátió keresztülvitelét [1]). Nagyfalvy György szerémi püspök és győri őrkanonok a győri megyét sok éven át mint püspöki helynök kormányozta. Fáradhatlan buzgalmát naplója hirdeti, áldozatkészségét végrendelete; hagyatékának nagy részét a bolognai egyetemen tanuló magyar ifjak részére szentelte [2]).

És legelőbb Dallos Miklósról kell vala szóllani, ki esztergomi kanonokból váczi, majd pécsi, végre 1623-ban győri püspökké nevezetett. Diplomatiai és politikai képességei, melyeket a haimburgi és beszterczebányai békealkudozásokban kitüntetett, az országgyüléseken és a k. tanácsban tisztelt és befolyásos állást biztositottak neki [3]). A váczi és pécsi püspökségeknek csak cimét birta. Midőn a győri egyházmegye kormányát átvette, apostoli gondossággal karolta föl hiveinek lelki érdekeit. Miként Pázmány ő is papnöveldék és kath. tanintézetek alapitásában látta a vallási állapotok jobbrafordulásának első föltételét. Emiatt hő óhaja volt Győrött megtelepiteni a Jézustársaságot s tervének létesitése végett 1629 nyarán megtette a szükséges előintézkedéseket [4]).

---

[1]) „P. Almásy — irja Lampe 1631-re — Eccl. Reformatam Vaciensem et locorum adjacentium . . . acriter persecutus est et misere exagitavit, ac mulcta aliquot centenorum florenorum, imo iactura capitum aliquot hominum adegit suos subditos, ut Protectionales a Purpurato Budensi pro Sacerdotibus Cath. vi Ecclesiis nostris intrusis, extrahant." Hist. Eccles. 364. l.

[2]) Nagyfalvy jegyzókönyve, levelezéseivel és naplótöredékekkel a Nemzeti Muzeumban.

[3]) L. Frankl és Ráth. Dallos M. politikai és diplomatiai iratai. Esztergom. 1867.

[4]) Dallos szándékát közli a primással, ki egy ideig habozott, vajjon nem leune-e célszerübb Köszegen alapitani collegiumot? 1626 július végén két jezs. atya érkezett Győrbe. (Dallos Lamormain V. atyának 1626. júl. 23. Ered. Kam levt. És Argentus jezs. tartományi főnök Dal-

De a győri káptalan körében váratlanul komoly nehézségek merültek föl. Ezen tény megértésére kiemelnünk kell, hogy a magyar clérus nagyrésze a jezsuiták iránt nem viseltetett rokonszenvvel. Ezeknek buzgalma, magas müveltsége és tiszta erkölcsei által elhomályositva, háttérbe szoritva látta magát. A hivek elhagyták lelkészeik iskoláit, szó- és gyóntató székeit; a jezsuitáknál kerestek fölvilágositást és vigasztalást. A hol megjelentek, minden téren uralkodóvá tették befolyásukat. És az atyák gyakran szent buzgalmuk által elragadtatva, megfeledkeztek a mérséklet és eszélyesség követeléseiről; elmulasztották a kellő kiméletet tanusitani gyarlóbb tátsaik iránt, elviselhetővé tenni kivivott szellemi és erkölcsi fölényüket.

A győri kanonokok nem szivesen értesültek a jezsuiták tervezett megtelepitése felől; sőt ezt megakadályozni igyekeztek. Erre csakhamar alkalmuk nyilt. Dallos, a káptalan birtokához tartozó győri vár területén szándékozott a collegiumot fölépittetni, s e célra alkalmas helyiséget kért kijelöltetni. De a káptalan aggodalmait fejezte ki aziránt, hogy a collegium épitése által a főegyház földesuri jogai sérelmet szenvednek; hogy a jezsuiták az isteni tisztelet rendjét fölforgatni és hivatásuk körén túlterjeszkedni fognak; hogy végre a győri collegium megalapitása a protestáns rendeket fölingerelni fogja. Emiatt csak azon föltétel alatt nyilatkozott hajlandónak megegyezését adni a jezsuiták megtelepitéséhez, ha jogainak sértetlen föntartása iránt kellő biztositékokat nyer [1]). A püspök megütközéssel vette ezen nyilatkozatot. S miután a káptalant maga nem tudta engedékenységre birni: a királyhoz és Páz-

---

losnak 1626. júl. 23. Ered. Győri kápt. levt.) Dallos az iskolákat már 1627. elején szándékozott megnyitni. (Lamormain Dallosnak 1626 nov. 13. és Dallos Lamormainnak 1626 dec. 8. Ered. Győri kápt. levt.)

[1]) Nagyfalvy őrkanonok naplója, 1626. aug. 19 re.

mányhoz fordult. Mindkettő élénk érdekeltséggel viseltetett a püspök terve iránt és kész volt mindent megtenni sikeresitésére. II. Ferdinand az egykori veszprémvölgyi apácák öszszes birtokait a megalapitandó collégiumnak adományozá [1]) s fölhivta a káptalant, hogy a kivánt helyiséget a püspök rendelkezésére állitsa. Egyuttal octóber elején Sennyey magyar cancellárt Győrre küldé, ki a vár területét az atyákkal megszemlélvén kijelölte a helyet, hol a collegium épittetni fog. A káptalan nem engedett s a királyhoz intézett föliirataiban igazolni igyekezett magatartását. Előbbi határozatától el nem térhet — mondá, — mert nem áll hatalmában elidegeniteni azt, mi az egyházé [2]). Pázmánynak a káptalanhoz intézett levele is hatástalan maradt [3]).

A győri káptalannal folytatott ezen tárgyalások 1626 végén, Bethlen támadása következtében fönakadtak. A következő év elején Dallos uj eljárási módot kisérlett meg. Nem kivánt többé épitkezési helyet, hanem a várban Győr megye alispánjától és két kereskedőtől házakat vásárolt, melyeket a collegium céljaira átalakitni tervezé. A káptalan ebben sem nyugodott meg. Miután a vár területén létező magánépületektől némi illetéket élvezett, a melytől a szerzetes házak fölmentve

---

[1]) A király Dalloshoz intézett levele 1626. oct. 3. Ered. győri képt. levt.

[2]) Nagyfalvy naplója. 1626. sept. 26. oct. 7, 8.

[3]) Nagyfalvy naplójában 1626. nov. 21-én Pázmány leveleit „vehementia et stomachose scripta" mondja. Emlitést tesz e levelről Dallos dec. 8-án Lamormainhez intézett levelében. (Ered. fog. Győri kápt. levt.) Lamormain pedig 1626. dec. 24-én irta Dallosnak: „Ill D. Aeppus scribit mihi, se praegnantes ad DD. Capitulares dedisse; expectarese responsum, ubi redierint a collectione decimarum; sperare se responsum, quale optat. Et addit opus misericordiae futurum etiam nolentibus, sed egentibus bene facere." (Ered. Ugyanott.)

voltak: a vásárlás ellen — melyet földesuri jogainak sérelme gyanánt tekintett — óvást emelt [1]).

Pázmány ezen viszálykodás botrányait megszüntetendő ujabb kiegyenlitési kisérletet tett. Meghivására a nagyprépost két kanonokkal Pozsonyba utazott s helynökével, Lósy püspökkel értekezett. A győri küldöttség itt kijelenté, hogy a káptalan nem adhatja ugyan nyilt megegyezését a jezsuiták meglepitéséhez: de kész ellenkezésével fölhagyni, ha a collegium alapitása a király nevében eszközöltetik, mert ez esetben a protestáns rendek várható szemrehányásaival szemben a királyra támaszkodhatik [2]).

A primás szivesen teljesitette a káptalan kivánatát. Kérelmére a király magáévá tette az ügyet és september 20-án kelt leiratában kijelenté, hogy maga szándékozik a Jézustársaságnak Győrött collegiumot és tanintézetet alapitani [3]).

Mindazáltal a nehézségek most sem szüntek meg. A káptalan ujabb föltételeket terjesztett elő, melyek alatt a jezsuiták megtelepitésében megnyugodni kész. Dallos azokat elfogadhatlanoknak tartotta s ujra Pázmány közbenjárását vette igénybe [4]). „Bár reméllem — irja ez a káptalannak — hogy később Uraságtok is fölkarolni fogják, mit a vallás érdekében hasznosnak itéltem; atyai hivatásomhoz képest ismét fölkérem Uraságtokat, ne gátolják az üdvös munka sikerét. Gondolják meg, mikép fog-

---

[1]) Az 1627. május 1-én kelt óvás, Ugyanott. Nagyfalvy 1627. július 16-ra irja: „Cives autem, qui vel iam vendiderunt aedes Patribus, vel in posterum vendituri sunt, protestati sunt sibi invitis domos aviticas et habitationes aripi, nec iustum pretium exsolvi, sed violenter exturbari.“

[2]) Lósynak 1627. május 8-án Pázmányhoz intézett levele, Ered. Győri kápt. levt.

[3]) Ered. Kam. levt.

[4]) Dallos naplójából, (melyet 1627. sept. 30. nov. 9. között ezen tárgyalások folyamáról vezetett. Győri kápt. levt.) sept. 30. oct. 3.

nak Isten előtt számot adni, ha a hivek lelki üdvének előmozditását akadályozzák“ [1]).

A káptalan most föltételeit bemutatta a primásnak, ki azokat nem utasitotta vissza; késznek nyilatkozott alapul elfogadni s a káptalan küldötteivel tárgyalásokat kezdeni. „Szeretettel intem Uraságtokat — irja ez alkalommal — hozzanak oly határozatokat, melyekkel jóhirüket és a békét föntarthatják; mert mi többé nem léphetünk vissza. És bár kimutathatnám, mit tehetne ily esetekben ovásaik dacára a legfőbb egyházi s vilagi hatalom: ohajtom, hogy ezen ügy a káptalan becsületének sérelme nélkül intéztessék el“ [2]).

A káptalan igérte ugyan, hogy küldöttséget fog a primáshoz bocsátani; de igéretének teljesitését különféle ürügyek alatt késleltette [3]). „A becsületes győri káptalannak — ekként panaszkodik emiatt Pázmány — a páterekkel való veszekedését bántam mindenkor és láttam, hogy a káptalannak nem lesz hasznos és becsületes . . . Minthogy végházban vitézek közt laknak a jó pap urak, igen militanter procedalnak, látták a végét. Arra igérték vala magukat levél által, hogy hozzám küldenek és velem fraterne akarnak végezni; abban semmisem lőn. Mi okon, nem tudom; de talán nem illenék egy olyan becsületes káptalanhoz, hogy amit levelükben fogadnak az esztergomi érseknek, azt elmulaszszák“ [4]).

Ezalatt a király túltette magát a káptalan ellenállásán. 1627 october havában a magyar cancellárt, néhány kamarai tiszttel Győrre küldé, s ezek a vásárolt házakat Káldy atya

[1]) Nagyszombat 1627. oct. 8. Eredeti. Ugyanott.

[2]) Pázmány a káptalannak 1627. oct. 15-iki levelére, oct. 18-án válaszol. Ered. Ugyanott.

[3]) Dallos naplója oct. 21. nov. 9.

[4]) Dalloshoz 1628. jan. 14-én intézett levele. Ered. győri kápt. lev.

személyében átadták a Jézustársaságnak[1]). Az iskolák 1629-ben nyittattak meg. És a káptalan szűkkeblűsége mellett, annál fényesebben tünik elő Dallos bőkezűsége, ki 25 ezer forinttal megvetette alapját a győri papnöveldének[2]), melyet hagyatéka nagyrészének is örökösévé rendelt[3]). Nagylelkű fáradozásainak gyümölcsözését nem élte meg. 1630 marcius 24-én meghalt. A jók tisztelete és részvéte kisérte sirjába.

Pázmánynak apostoli tevékenységében püspöktársai mellett főleg a Jézustársaság atyái támogatták. Mielőtt pozsonyi és győri collegiumjaik megalapittattak, Magyarországban Nagyszombat volt székhelyük. Nem szoritkozván a tanitás és nevelésre, a papi hivatás egész körét fölkarolták. Sőt mint a lelkészkedő papság lelki vezetői is müködtek. 1630-ban tizenkét pappal tartottak lelki gyakorlatokat.

Hatásuk a hivekre mérhetlen volt. Az ajtatoskodók a nap minden óráiban megtöltötték templomukat. A kézművesek és munkások nagy számban jelentek meg a hajnalban tartott szent misén. Egyházi beszédeik és hitelemző előadásaik szokatlan vonzerőt gyakoroltak. Gyóntatószekeik a főbb ünnepeken valóságos ostromnak voltak kitéve. 1623-ban farsang végső napjaiban ezernél többet, husvétkor mintegy kétezeret gyóntattak meg. A nép köréből számüzték a babonás szokásokat; az amuleteket szentelt viaszképekkel helyettesitették. Kibékitették a viszálykodókat, megszüntették a vadházasságok botrányait. A betegek szenvedéseit, a foglyok nyomorát, a halálra itélt gonosztevők rettegéseit a vallás vigaszaival enyhitették. A sebesült harcosok ápolására és a török fogságban epedő magyarok kiszabaditására alamizsnát gyüjtögettek.

[1]) Dallos naplója oct. 23.

[2]) Ezen összegről, 1629. sept. 11-én kiállitott k. kötelezvény. Ered. Kam. levt.

[3]) Erről szó volt az 1630-iki nemzeti zsinaton.

A *térités művében* csudálatosan velök volt az isteni kegyelem. 1623—1625 között 445, 1629 s a következő évben 313 protestánst vezettek a kath. egyházba. Soraikból számos előkelő személyt emelhetni ki: Thurzó Ádámot és Mihályt, Eszterházy Miklós második nejét, Thurzó Sz. nádor özvegyét, Illésházy nádor egy leányát, egy superintendest és két prédikátort.

A hivek bizalmának mértékeül szolgálhatnak a *gazdag adományok*, melyekkel a nagyszombati collegium elhalmoztatott; azok 1622 és a következő évben mintegy 26,000 forintnyi összegeket képviseltek, melyhez Thurzó grófnő 1200 aranynyal járult. Bizonyos Nagy-Mihályné asszony szegény tanulók tartására 9000 forintot helyezett az atyák rendelkezésére. S már 1624-ben a Pázmány által e célra berendezett sz. Adalbert pártfogása alatt álló intézetben, 18 *szegény tanulót* élelmeztek.

Pázmány kiváló jóakaratot bizonyitott az atyák iránt. Gyakran megjelent templomuk és házukban; nem egyszer asztalukat is megtisztelte jelenlétével. 1624-ben Borgia Ferenc atya szentté avattatása alkalmából két ezüst gyertyatartóval kedveskedett nekiök. Viszont ők is fölhasználtak minden alkalmat, hogy ragaszkodásukat és hódolatukat kitüntessék. Többször, igy midőn a biborral földiszittetett, növendékeik által rendezett ünnepélyes előadásokkal lepték meg.

A primás buzditására, az ő és buzgó kath. főurak pártfogása mellett Nagyszombatból az ország minden részeibe *missiókat* küldöttek ki. Ilyeneket alapittattak *Túróczban*, *Szent-kereszten*, *Bicsén*, *Ujvárban*, *Kismartonban*, *Nógrádban*, *Léván*, *Homonnán*, *Komárombban*, továbbá *Forgách Miklós*, *Erdödy Zsuzsanna*, *Rákóczy Pál* birtokain sat. Többen behatottak a török hódoltság

területére, hol megjelenésük az elhagyatott katholikusok között sokszorosan áldásos volt. Budán, Esztergomban és Egerben mintegy 300 keresztényt sikerült kiszabaditaniok a török rabságból, még többet a bün és tévely bilincseiből. Működésük mindenütt oda irányult, kogy a katholikusokat a hit és jó erkölcsökben megerősitsék, a protestánsokat megnyerjék. Térítői munkásságuk eredményeit nem lehet pontosan kiszámitani. A nagyszombati évkönyvekben csak hézagos adatokkal találkozunk; ezeknek összevetéséből kitünik, hogy a missiókban müködő atyák 1622—1631 között ezer kétszáznál sokkal többet nyertek meg vallásuknak.

Bethlen Gábor türelme és politikája 1624 körül Erdélyt is megnyitotta a Jézustársaságnak. Szini István atyának Gyulafehérvárott lakhelyet rendelt és segélyt utalványozott. Ehez csakhamar Vásárhelyi György csatlakozott. Káldy György atyát, ki Sennyey cancellár kiséretében jelent meg udvarában, kitüntetésekkel fogadta; a tudós férfiu annyira megkedveltette magát, hogy a fejedelem és több protestáns főur jelentékeny összegekkel járultak magyar bibliájának nyomatási költségeihez. Bethlen igérte, hogy több atyát is befogad a tartományba; de erről megfeledkezett midőn a királylyal kezdett házassági és szövetkezési tárgyalásai fölbomlottak. „Szivesen megengedné — mondá ekkor — az atyák megtelepedését, de nem teheti, mert lázadásra inditaná Erdély prot. rendeit. Az atyák is biztos halálnak mennének elébe, mit meg nem engedhet; úgy is őt vádolják a kassai vértanuk kivégeztetése miatt, bár egészen ártatlan. „Utóbb mégis nem ellenzé, hogy némely kathol. főurak lakaiban és Karausebenmegtelepedhessenek. Majd Udvarhely és Monostorba is bevonultak. Lépteiket Isten gazdag áldása kisérte. [1]

[1]) Mit a jezsuiták működéséről irtam a nagyszombati collegium

Zágrábban szintén létezett jezsuita collegium, mely Horváth és Tótország körül ép oly mérvben tette magát érdemessé, miként Nagyszombat Magyarországra nézve. 1604-től kezdve 10—20 atya tartózkodott ott; jeles tanintézettel birtak, utóbb a papnövelde vezetését is átvették. Kőrösmegyében és Varasdon missiói telepeik voltak. Pártfogóik élén áll II. Ferdinand, ki 1623-ban 200 forintnyi évi segélyt utalványozott részükre. Draskovich János gróf 1627-ben zágrábi házát papnövelde alapitására engedte nekiök, Ergelich püspök 1000 forintot adott a collegiumnak, hogy a papnöveldében egyik atya az erkölcstan tanáraként alkalmaztassék. Tisztelőik bőkezűsége oly nagy volt, hogy vagyonuk egy évben (1629) tizennégyezer forinttal gyarapodott [1]).

Pázmány a társaság üdvös tevékenységét szemlélvén, annak az ország fölső részein is kivánt collegiumot alapitani, mely főleg a szepesi városokban az elhatalmasodott protestantismussal szembeszálljon. A collegium székhelyévé előbb Szepesváralját, utóbb Podolint jelölte ki; 1629-ben tárgyalásokat kezdett a lengyel királylyal, s a tizenhárom szepesi város kapitányával. De tervét nem volt képes valósítani [2]).

A többi szerzetesrendek közül a magyar korona területén csak szent Pál remetéi és sz. Ferenc szerzetesei birtak néhány kolostort. Amazokat az erkölcsi sülyedés és fegyelmetlenség megfosztotta régi jó hirök és üdvös hatásuktól. Pázmány emiatt lépéseket tett Rómában, hogy a rend reformátiója megkisértessék [3]).

---

kézirat évkönyveiből és Kazy előadásából. (Hist. Univ. Tyrn. 225—259 ll.) állitottam össze.

[1]) A zágrábi collegium évkönyvei. Egyetemi könyvtár.

[2]) A szatmári collegium évkönyveiből. Egyetemi könyvtár.

[4]) Barberini bibornok 1631 július 26-án irja Pázmánynak: „Eseguiró tutto questo nel negotio della riforma, che V. Eminenza rechiede per la Religione de Padri di S. Paolo primo Eremita." Eredeti. Prim. vil. levt.

Nagyobb haszonnal működtek a ferenciek. Szegedi, gyöngyösi és szécsényi zárdáikból a török hódoltságban lakó katholikusok lelki szükségleteiről gondoskodtak; mert a török más papokat nem türt meg. Erdélyben is nagy érdemeket szereztek a katholicizmus föntartása körül. Nagyszombatban, Pozsonyban és Győrött szintén jó szolgálatokat tettek, s a lelkészkedő papság hiányát pótolták.

Pázmány elismerését a rend érdemei iránt legszebben kitüntette, midőn annak Ujvárban kolostort alapitott [1]) „előmozditani óhajtván — miként alapitó okmányában irja — Isten dicsőségét és a kath. vallás terjesztését, ugyszintén indittatva a különös tisztelet által, melylyel sz. Ferenc iránt viseltetik, kinek ünnepén látott először napvilágot.“ A kolostor és templom épitését 1626-ban kezdette meg s maga vezette. Berendezését is saját költségén eszközölte [2]). A templomot 1631 május 24-én szentelte föl, a mikor a szerzetesek ünnepélyesen bevezettettek uj lakukba [3]). „Biztosan reméljük — irja ez alkalommal — hogy sz. Ferenc érdemei és közbenjárása által a kolostor lakóinak imái hathatós isteni segélyben fogják részesiteni az ujvári véghelyet, nemcsak a kereszténység esküdt ellenségével, a törökkel szemben, hanem azoknak meg-

---

[1]) Ugy látszik Pázmány egy ideig arról gondolkodott, hogy a kolostort Körmöczön alapitsa. Midőn itt 1622 tavaszán házat épitett, meghagyja tisztének: „Az én házam mellett occupálj helyet pro claustro, 25 barátért.“ Az 1622 april 19-én kelt utasitás ered. fog. Prim. vil. levt.

[2]) Erre nézve több utasitása, melyet az ujvári tiszthez intézett a Prim. vil. levt. Az isteni tisztelethez szükséges könyvekről, melyeket 60 talléron Velencében vásárolt, emlitést tesz a bécsi rectorhoz 1631 jun. 29-en kelt levelében. Ered. Pray gyüjtem.

[3]) Ezen ünnepélyre, ugy látszik számos meghivásokat tett. Nagyfalvy szerémi püspök 1631 május 21-én kelt levelében köszöni a meghivást s igéri, hogy megjelenik. Ered. fog. Naplójában.

téritésére is, kik sajnálatos tévelyekbe bonyolultak és keresztény név alatt hamis tanokhoz szegődtek“ [1]).

Ugyanezen időtájban a sz. Ferenc rend Nyitrán, [2]) Kis-Martonban és a zemplénmegyei Varanó mezővárosban is nyert uj kolostorokat [3]) és visszavezettetett Thurzó Ádám gróf által galgóczi zárdájába, honnan e főur protestáns elődei által számüzetett [4]).

XII.

A kath. főurak. Eszterházy Miklós. — Homonnai János. — Főrangu hölgyek és urak áttérése a kath. vallásra. — A Zrinyiek és Thurzók. Ellenreformatori tevékenységük.

A világi főurak soraiból számosakat vezetett a vallásos buzgalom Pázmány zászlai alá. A Homonnai György, Pethe László, Forgách Zsigmond halála által támadt hézagokat csakhamar kipótolták férfiak, kikben a kath. egyház nem csekélyebb támaszokra talált.

Élükön Eszterházy Miklós nádor áll, kit a buzgalomért, melyet országgyüléseken, királyi tanácsban és a magánélet viszonyai között a kath. érdekek előmozditása körül bizonyitott „második Pázmánynak“ szerettek nevezni [5])

[1]) Az alapitóokmány Podhraczkynál 65. l.

[2]) A nyitrai kolostort Telegdy püspök 1630-ban alapitotta.

[3]) Lampe 1630-ra irja: „Varanoviae, oppido Com. Zemplin. templum Reformatorum Nationis Slavicae per Caesareos Commissarios pro Monachis Franciscanis occupatur, nil obstantibus, vel obstare nolentibus Dominis terrestribus.“ Hist. Eccles. 364. l.

[4]) A kiraly 1630 april 6-án meghagyja Nyitramegye alispánjának, hogy miután a Bethlennel kötött egyességek értelmében a galgóczi zárdának a sz. Ferenc részére visszaadatni kellett volna, s ez nem történt meg, menjen személyesen Galgóczra és a szerzeteseket helyezze vissza a kolostor birtokába. Ered. fog. Simor primás gyüjteményében.

[5]) Palatium Regni Hung. sub Regibus Hung. Austr. 112. l.

Az ellenreformatió keresztülvitelében kiváló érdemeket szerzett, nemcsak hatalmas befolyása, hanem közvetlen hatása által is. Néhány jezsuita atyát állandón udvarában tartott; ezek hivatva voltak prot. vendégeivel vallási vitákba bocsátkozni, melyekben maga is szivesen részt vett. Emlékezetes a vita, mely asztala fölött 1627 december 27-én Hodik János superintendenssel folyt s melyet ez közzé tett. [1]) Ily módon mintegy huszonkilenc uj tagot nyert meg a kath. egyháznak, közöttök több előkelő család sarjait.

Midőn 1629 körül a bicsei uradalom birtokába jutott, az itt székelő superintendenst Trencsinbe utasitotta, a templomot és plebániát kath. papnak adta át; ez azonban a térités művében semmire sem tudott menni, hiveinek száma összesen kettőre rúgott. Ekkor a nádor két jezsuita atyát hivott meg; Jankovics György az egyiknek neve. Ezek szokásos tapintatukkal tudták leküzdeni a protestansok ellenséges érzületeit. Kezdetben a kórházakat és börtönöket választották tevékenységük szinhelyévé, ápolván a betegeket, vigasztalván a foglyokat. És amott 11 beteget, itt egy halálra itélt gonosztevőt sikerült megnyerniök.

Csekély számú hiveikkel valamelyik ünnepen körmenetet tartottak. A prédikátorok által fölizgatott protestánsok ezt nem akarták türni, megrohanták és bántalmakkal illeték a katholikusokat. Ezen esemény meghozta Eszterházynak az ohajtott alkalmat, hogy erőszakos eszközökhöz nyuljon. Elrendelte, hogy a temetőbe csak katholikusok hulláit szabad elhelyezni és jobbágyai közől csak azoknak engedte meg a házasodást, kik előbb az Úr testét kath. pap kezeiből veszik. Rövid idő alatt hat haldokló és tiz házaspár tért át a kath.

[1]) Ribini Mem. Aug. Eccl I. 457. l.

vallásra, Biese környékén három templomot ragadott ki a protestánsok kezeiből s pártfogása alatt a jezsuiták e helyeken rövid idő alatt 86 téritési esettel dicsekedhettek [1]. Vallásos bőkezűségét hirdeti a szent Ferenc rend zárdája, melyet Kis-Martonban alapitott s a Nagyszombatban ker. sz. János tiszteletére emelt fényes szent egyház, melynek épitési költségei 80 ezer forintot meghaladtak [2]. Testvérei Dániel és Pál Kismartonban és Nógrádban telepitették meg a Jézus-társaság atyáit.

Rangra és gazdagságra nézve legközelebb áll a nádorhoz Homonnai Drugeth János gróf, az 1620-ban elhunyt György egyetlen figyermeke, nagyterjedelmű birtokaival vallásos buzgalmának is örököse. A haldokló atya Pázmány és Eszterházy gyámságára bizta őt, kiknek vezetése alatt már ifjú korában lényeges szolgálatokat tett a kath. ügynek. Tekintélyével és anyagi segélyezésével támogatta a birtokain működő jezsuita atyák téritői munkásságát. A prédikátorokat elüzte és templomaikat megnyitotta a kath. isteni tiszteletnek. Igy tett 1628-ban Homonnán és Ungváron. Ezen eljárás nagymértékben fölkeltette a protestánsok haragját [3]). Sérelmeik orvoslását Zemplénmegye közönségénél keresték és kikérték Bethlen közbenjárását, miután Zemplén egyike volt az általa birt hét magyar megyének.

A fejedelem nem titkolta el elégületlenségét a

---

[1]) A nagyszombati collegium kézirati évkönyvei 1630-ra.

[2]) Podhraczky Eszterházy M. élete Uj M. Muzeum. 1857 235 s kk. ll.

[3]) „Ugy vagyon — irja gf. Alaghy Menyhért 1623 april 6 Páczinból Pázmánynak — prédikátor uraim és a kövér prédával megtöltött kóborlók, a kiknek már napról napra kopton kopik erszényük, az ungvári és homonnai szentegyházaknak elfoglalásáért igen fenék fogukat; készek is volnának ujabb motusokat inditani, ha valami módjuk volna reá.“ Ered. Prim. vil. levt.

kath. urak ellenreformátori tevékenysége fölött. „Akartuk volna, — irja ez ügyben — hogy ez ujabb háboruságra való materia ne adatott volna; . . . söt mi igen csodáljuk, micsoda elmétöl viseltetnek azok, a kik urok méltóságának derogámenével az ország szabadságát bontogatni megmerik próbálni, a községnek conscientiáját megmerik sértegetni. Mi azokról irjuk ezeket, kik ebben elegyitették magukat és *valaki commissiójából cselekedték*[1]) nem helyeselhetjük; mert a miket az emberekkel kell vala elfelejtetni, mostani elinditott cselekedetükkel renoválják és *minden titkos igyekezetüket vele detegálják, mivel nem csak Homonnán, hanem egyéb részeiben is Magyarországnak, ugy értjük, elkezdették ismét*, melynek ily idején nem kell vala lenni, akár csak a hamu alatt való szikráknak elalvására és a sok hadakozások miatt megpusztult szegény országnak valamennyire való pihenésére várakoztak volna jó uraim. Mely dologról nem szükség többet irnunk, hanem ő fgét requiráljuk felőle. Interim, hogy a templomot mindjárt visszaadják és papjukat engedjék vallásuk szerint való isteni szolgálatuk peragálására bele menni; a községet fenyegetésekkel, birságoknak impositiójával, tömlöcben való hányásokkal ne kényszeritsék a római vallásra, kegyelmesen intjük őket. Engedjenek optiót nekik (t. i. a jobbágyoknak) *és a ki mit akar vallja azt, erőszak alatt ne üdvözitsenek senkit.* Lám mi senkit religiójában nem háborgattunk, mindennek birodalmunkban szabad vallást engedtünk és mindenik valláson valóknak papokat tartani engedtünk. Kegyelmetek is azt cselekedje, ha az urfinak (Homonnainak) kárt tenni és az országban *ujabb háboruságot inditani nem akar-*

[1]) Ezen szavakban hihetöleg Pázmányra céloz.

n a k. Mert bizonyosan higyék, nem engedjük; s ha a templomot vissza nem adatják de facto és a községet fölebb specificált büntetések alatt kényszeritik a mise hallgatásra, valaki oka leszen s rajta kapjuk, megbüntetjük" [1]).

Bethlen határozott fölszólalása eredménytelen maradt. A protestantismus Homonnán és vidékén nem éledt többé föl a szenvedett csapások alatt. A következő évben a Jézustársaság visszafoglalta homonnai zárdáját, honnan Bethlen első támadása távozni kényszerité; négy atya sietett oda a kath. érdekek fölkarolására [2]) És csakhamar a közel Varanó mezővárosból is kiszoríttattak a luth. prédikátorok; helyüket sz. Ferenc szerzetesei foglalták el [3]).

Erdődy Tamás gróf, Draskovich János gróf, Forgách Mihály, Rákóczy Pál, György fejedelem testvére, a jezsuiták növendéke — gróf Althán Adolf, komáromi főkapitány [4]), s az erdélyi urak soraiból: Károlyi Mihály, Kornis Zsigmond, Haller István és Gábor, a főrangu hölgyek közöl Forgách Zsigmond, Thurzó Kristof özvegyei, Erdődy Zsuzsanna grófnő, meg Pálffy Eufrosina Rattkay György báró neje a jezsuiták évkönyvei által lelkes pártfogók gyanánt magasztaltatnak, kik

---

[1]) Bethlen levele kelt Fogaras 1628. marc. 14. Ciméből („Rde et Egregie nobis benevoli") s tartalmából következtetni lehet, hogy Homonnai meghatalmazottaihoz van intézve. Egyk. más. Prim. vil. levt.

[2]) A nagyszombati collegium évkönyvei 1629-re. S Caraffa nuntius irja: „Collegium Homonnaiense, ut diu mecum egit Comes Homonnaius, non solum perfici, sed in eo quod jam factum est reparari ac reaedificari debet." Commentarii II. 19 l.

[3]) L. e könyv V. f.

[4]) Ez Komáromban jezsuita missiót hozott be. És 1626. sept. 24-én fölkéri Pázmányt, jöjjön sz. Mihály napjára Komáromba a mikor „in prima domo Redemptionis communionis nostrae . . . a me quidem indigno fundatae (?) primum lapidem . . . ponere proposui." Miller I. 115 l.

az atyákat birtokaikba vezették s működésüket hathatósan elősegitették [1]. Pálffy István és Pál grófok, Bosnyák Tamás és Koháry Péter kapitányok uradalmaikban templomok épitése és ékesitése, plébániák alapitása és jó példa által igyekeztek lenditeni a kath. ügyön [2].

És megemlitenünk kell Kún László szathmári kapitányt, ki Pázmány iránti hódolatának gyengéd modorban ad kifejezést. „Kérem azon Nagyságodat igen bizodalmasan — irja neki — hogy nekem jóakaró szolgájának parancsoljon és én velem is szolgáltasson. Nagyságodnak mindenekben jó szivvel akarok szolgálni és kedveskedni... Ngdnak semmi uj ajándékot nem tudtam küldeni hanem im egy Monstrantiát küldöttem Nagyságodnak, a melyet még a boldog emlékezetü Mátyás király csináltatott volt, ki noha megromladozott, de én a végre akartam, hogy a régiség tessék meg rajta. Ngodat kérem alázatosan, mint kegyelmes uramat, hogy az ajándéknak kicsiny voltát nem nézvén, vegye kedvesen; ennek utána nem ennyiben, hanem teljes életemben akarok Ngodnak szolgálni“ [3]).

1622 között a magyar főúri családok számos sarjai ve-

---

[1]) Ezekről a nagyszombati collegium évkönyvei gyakran tesznek emlitést.

[2]) A Pálffy testvérek mint k. biztosok buzgón közreműködtek Pázmánynyal, midőn ez Pozsony városában a katholicismust restaurálni törekedett; a pozsonyi főesperesség 1634-iki visitátiójából pedig tudjuk, hogy a lozornói templom főoltárát szép festménynyel diszitették, Sz. Borbála-Váralyán uj templomot épitettek sat. Bosnyák Tamás, miként a nyitrai főesperesség 1630-iki visitátiójából tudjuk, Surányban plebániát alapitott, templomot, iskolát és plebánia lakot épitett; a lelkészt és tanitót szép jövedelemmel látta el; a pozsonyi visitátió pedig őt és Borbála testvérét mint „singulari devotione praeditos“ magasztalja. Koháry Péter az ujvári templomban oltárt emelt.

[3]) 1629 marcius 27. Miller II 3 s kk. ll.

zettettek vissza a kath. egyházba, részint Pázmány és Eszterházy nádor, részint a jezsuiták közreműködésével. A nők közöl kiemelhetjük *Thurzó Szaniszló* nádor *özvegyét*, *Illésházy nádor egyik leányát* és *Thurzó Imre gróf özvegyét*, ki 1624-ben Eszterházy nádor nejévé lőn. Az utóbbi ez alkalommal vallásos lelkéről tanuskodó sorokat jegyezett emlékkönyvébe. „Mentem az én szerelmes uramhoz Kismartonban 28 napján octóbernek (1624). Ott létembe az Úr Isten szent lelkének ajándékát közlötte velem és tértem az igaz vallásra; . . . mert *az előtt kénytelen voltam a szinmutatásra*, *de szivemben mindenkor igaz pápista voltam*" [1]). *Brandenburgi Katalin* fejedelem asszony már Bethlen Gábor életében lőn megnyerve a kath. hitnek; de csak miután a fejedelemséget elhagyta, 1631-ben lépett nyilvánosan a kathol. egyházba, Szombathelyen Sennyey püspök kezeiből vette először az Úr testét s ezen ünnepélyes alkalomkor két török megkeresztelésénél mint keresztanya ténykedett [2]).

Forgách Miklós gróf, a *Jankovich bárók* családja, *Erdődy György* gróf és *Balassa Endre* báró [3]), szintén ez időtájban léptek a kath. egyház tagjai közé. De a kath. ügyre nézve legnagyobb nyereség volt a *Zrinyiek* és *Thurzók* megtéritése.

Zrinyi György horvátországi bánt Pázmány befolyása nyerte meg a kath. vallásnak, melynek a *Muraközben* restaurátorává lőn [4]). Terjedelmes birtokairól elüzte a

---

[1]) Eszterházy Miklós élete. II. 161.

[2]) Kazy Hist. Regni Hung. 260.

[3]) Kazy Hist. Regni Hung. 220 l. És Caraffa Comment. de Germ. S. II 17 l.

[4]) Caraffa nuntius irja: „Inprimis magnorum virorum facta est accessio in quorum amplissimis dominiis Sacerdotes cath. collocati fu-

prédikátorokat és minden eszközt fölhasznált, hogy jobbágyait a protestantismustól elvonja. „Mostan — irja ő maga 1626-ban — a haereticus prédikátorokat is, többet tiznél kikergettem s Isten kegyelmességéből csak az egy igaz kath. Religió hirdettetik.“ Pázmány iránt kiváló tisztelettel viseltetett és midőn a németországi hadjáratban részt venni készült, fiait s uradalmait pártfogásába ajánlá. „Az én árva fiaimat Nagyságodnak alázatosan ajánlom, legyen Ngd pátrónusok, a mely Ngodtól opus misericordiae leszen. Mivelhogy tudom azt is, hogy Ngd a megromlott Magyarországnak jóakarója, akarám a muraközi dolgot is Ngdnak commendálnom, a honnét Magyarországnak, Tót-, Horvátországnak és Stiriának nagy salusa, avagy permansiója dependeál; legyen Ngd azon, hogy jó gondviseetről meg ne fogyatkozzék.“ [1]) Zrinyi még ugyanazon év végén — nem ugyan csatatéren, hanem mint a láz áldozata — a primás pozsonyi palotájában meghalt. És Pázmány buzgón gondoskodott úgy a muraközi katholicizmus, [2]) mint az árvák — Miklós és Péter grófok — érdekeiről. Ezek fölügyelete alatt nyerték neveltetésüket és közbenjárása Miklósnak, már tizenkét éves korában, megszerzé a k. fölovászmesteri méltóságot [3]).

erunt, expulsis haeresun seminatoribus, adeo utsolus C. G. Zerin in locum plus quam viginti haereticorum Praed. Cath. Parochos collocarit.“ i. h.

[1]) 1626 febr. 21 Bécsből. Ered. Prim. vil. levt.

[2]) Zrinyi Gy. halála után ugyanis a protestánsok ujra visszahóditani iparkodtak az elvesztett tért Muraközben. A király 1628 jan. 6-án a teendők iránt kikéri Pázmány véleményét. Ez jan. 24-én ajánlja „ut cervicosi quidam et inobsequentes, qui in certa pecuniae summa bona stabilia Comitum possident, exoluta summa inscriptionis illinc excludantur. Caeteris enim metu similis fortunae detenisi facile sese accomodabunt . . . Tutores moriei possent nomine Mtis V. ne iidem bona possidentes recipiant Praedicantes, ob inquieta ingenia ditionibus V. Mtis exclusos.“ Ered fog. Prim. vil. levt.

[3]) Pázmány 1628 marc. 11-én kéri a királyt, hogy e méltóságot Miklós gfnak adományozza, mert ez inkább csak cim. Ered. Canc. levt.

Még súlyosabb csapás érte a protestantismust a Thurzók elpártolásában. György és Szaniszló nádorok tanintézeteket alapitottak az ágostai felekezetnek és nagyszámú lelkészeket tartottak fön terjedelmes jószágaikon. György gróf egyetlen fia, Imre 1621-ben mult ki; három év mulva követte az örökkévalóságba Szaniszló nádor. Ennek özvegye és fiai — Ádám s Mihály grófok — családjuk hagyományaihoz hiven soká veszélyes ellenségei voltak a kath. ügynek, melyet nem egyszer erőszakos támadások célpontjává választottak.

Ily esettel találkozunk 1628 tavaszán, midőn Thomassevich Mihály léghi luth. prédikátor a kath. egyházba lépett. A szempezi és magyarbéli prédikátorok emiatt boszura gerjedve, fegyveres kiserettel házára törtek és miután súlyos bántalmakkal elhalmozták, kötözve Szeredre vitték superintendensükhöz. Itt minden módon reábirni igyekeztek, hogy felekezetükhöz visszatérjen. S midőn ez nem sikerült, mint foglyot Semptére vitték Thurzó Ádám kastélyába, hol sötét börtönbe vetették, hogy nélkülözések és rémitések által megingassák.

Pázmány mihelyt ezen erőszakos tettnek hirét vette, Ádám grófhoz küldé Pozsony megye alispánját és egyik tiszttartóját, kik a fogoly szabadon bocsátását követelték. A gróf vonakodott e fölhivásnak eleget tenni: de néhány héttel utóbb sikerült Thomassevichnek kiszabadulni börtönéből. A primás nem akarta megengedni, hogy e merény büntetlenül maradjon. Fölkérte a királyt, hogy az erőszakos tett részesei közől a nemeseket a nádori törvényszék elé állittassa, a nem nemeseket azonnal zárassa el. A király elfogadta javaslatait s ezekkel összhangzó rendeleteket bocsátott a pozsonyi kamarához, mely némi habozás után a vádlottakat megidézte.

Ekkor Eszterházy nádor lépett közbe. Azt tanácsolta a

királynak, hogy ezen ügyet inkább békés uton igyekezzék kiegyenliteni, különösen Thurzó grófot kegyelmébe ajánlá. Pázmány azonban ezt határozottan ellenzé. „Ha — ugymond — a kath. vallás elleni sérelmek büntetlenek maradnak, ez a protestánsokat még merészebb tettekre buzditandja. És több protestáns prédikátor, kik áttérésről gondolkodnak, feszülten várják ezen ügy kimenetét; attól tartanak, hogy ők is hasonló üldöztetésnek lennének kitéve. Méltóztassék emiatt fged, saját tekintélye és a vallásszabadság érdekében, elrendelni, hogy a fönforgó ügy a rendes perfolyamra bocsáttatván, mit a jog és igazság követel, érvényésittessék" [1]).

Nem kevéssé meglepő, hogy néhány hónappal utóbb Thurzó Ádám gróf Mihál testvérével és anyjával azon egyház kebelébe lép, melyet imént még gyülölt és üldözött [2]). És ujan fölkarolt vallásuk érdekeit ritka buzgalommal teszik magukévá. A galgóczi monostort visszaadták egykori birtokosainak, a sz. Ferenc-rend szerzeteseinek. Igéretet tettek, hogy birtokaikból eltávolitják a prot. prédikátorokat, kiknek száma harmincra rúgott [3]). Mielőtt azonban erőszakhoz folyamodnának, más eszközökkel tettek kisérletet. Igéretek és fenyegetésekkel reábirni igyekeztek a prédikátorokat, hogy szintén vallást cseréljenek. És miután a superintendenst Brunszvik Tamást megnyerték, általa hatottak a többiekre.

Mindannyian a superintendens által 1630 január 22-ére

---

[1]) A pozsonyi kamara a királynak 1628 jún. 30 és nov. 6-án. Pázmány a királyhoz 1628. nov. 4. Az első a Canc. az utóbbiak Prim. vil. levt.

[2]) „Epistola M. J. Stumpsii, Pastoris Poson. primarii ad J. Gerhardum Prof. Theol. in Acad. Jenensi 1630. jan. 30 data, docet, Pazmannum ad hanc desertionem multum contulisse." Ribini Mem. Aug. Conf. I. 443 l. És Kazy: „Duo Thurzones cum parente sua apud Eszterházyum Lutherum ejurârunt." Hist. R. H. 262 l.

[3]) A nagyszombati jezsuita collegium évkönyvéből 1630-ra.

Szeredre hivattak, hol a felekezet előkelőbb világi tagjai is megjelentek. Plati Ferenc előadta uruk kivánatát, hogy tárgyalás alá vegyék a vitás kérdéseket, melyek a katholikus és protestáns hitvallás között fölmerültek. A prédikátorok nem vonakodtak engedelmeskedni. Brunszvik Tamás nyitotta meg a discussiót s a következő syllogismusból indult ki:

„Valaki ördögtől vette az ő tudományát, az nem lehet az Anyaszentegyháznak igaz tanitója;

de Luther Márton az ő tudományát ördögtől vette, amint ezt megbizonyitja Luthernek ördöggel való disputatiója;

azért Luther nem lehet az Anyaszentegyháznak igaz tanitója."

Tételét tudományos érveléssel igyekezett megalapitani. De nem volt képes társait meggyőzni; körükben heves és tömör ellenzékre akadt. Különösen Pintér Gergely tüntette ki magát a többiek közől. Nem szoritkozott az elvont kérdések fejtegetésére, ellenfelének jellemét támadta meg, hitelét és tekintélyét igyekezett lerombolni. Judáshoz hasonlitja őt; mert miként ez — ugymond — az üldözés közeledtekor elhagyta Mesterét „azonképen Brunszvikus nem akarván Krisztus és az igaz hit mellett bujdosást és üldözést szenvedni, megtagadta a mennyei igazságot; mivel a pápisták neki is békességes maradást, pénzt, avagy tisztet igértenek." A prédikátorok állhatatosak maradtak s a gyülekezet eredmény nélkül föloszlott [1]).

A Thurzó testvérek ezután erőszakos eszközökhöz nyultak. A földesurak patronatusi jogaikra támaszkodva, általán igénybe vették a jogot, hogy a birtokaikon levő templomokról intézkedjenek s azokat tetszésük szerint kath. papoknak, vagy

[1]) „A szeredi beszélgetésnek summája, mely volt a Thurzó Ádám jószágában levő prédikátorok között." A Nemz. Muzeum kéziratai között.

prot. predikátoroknak engedték át. A Thurzók most birtokaikról elüzték a prot. prédikatorokat és a templomokat visszaadták a kath. isteni tiszteletnek. Igy tett Mihály gróf Szenczen, hol 800 prot. lakos volt, s a kath. pap csak kettőt tudott megnyerni; igy Keresztúron, hol a 120 emberből álló lakosságnak csak egy harmada volt katholikus. Igy tett Ádám gróf Szereden, hol a protestans lakosok is szivesen látogatták a kath. lelkész predikácíóit és igy tett Galgóczon is. Azonban sok helyütt, mint Nagykürtön, Nagyszegen, Szelin, Taksonyban hajótörest szenvedtek törekvéseik [1]). Galgóczon is fenyegető állást foglaltak el a protestánsok és az országos törvényekre hivatkozva Ádám gróftól követelték, hogy miután templomaikat elfoglalta, legalább házhelyet engedjen nekiök, hol imaházat épithessenek. Szolgái is kijelentették, hogy készebbek őt elhagyni, mint a prot. istenitiszteletet nélkülözni.

Pázmány — kihez a gróf fiúi bizalommal fordult tanácsért — kitartásra buzditotta. „Édes fiam uram — ugymond — ebben a dologban embernek nem kell magát megcsalni, mert nagy és lélek üdvösségében járó dolog. Azért először fundamentomul azt vetem a mi tökéletes igazság, hogy kegyelmed az ország törvénye és articulusi szerint nem tartozik a maga jószágában templomot engedni a lutheranusoknak. Mert noha sokszor vitatták azt a más hitü atyafiak, hogy a templomokat a földesurak nekiök engedjék, de soha az ország reá nem ment, hanem a templomoknak jus patronátussága a földesurak kezében és teljes hatalmában maradt. Azért a templomokhoz semmi júst és igazságot soha sem adott ez ország subditusoknak . . . .

„Másodszor azt kgednek bizonyosan és általában mondom

---

[1]) Ezen adatokat a pozsonyi főesperesség 1634-iki visitátiójának jegyzőkönyvéből vettem.

hogy örök kárhozatnak és lelke üdvösségének vesztése alatt, kgd a templomot nem engedheti idegen hitünek. Hogy ha azért propria auctoritate, a kgd patronatusságának laesiójával occupálta valaki a szentegyházat, kgd azokat törvény szerint úgy megbüntetheti, hogy mások is tanulhatnak rajta. A ki pedig kgdnek nem akar szolgálni, hanem ha kgd lelkét el nem veszti érette, úgy látszik az olyan szolgán nem méltó kapni. Talál is kgd szolgákat és úgy tetszik nagy szüksége is vagyon kgdnek arra, hogy maga hitén való szolgák nélkül ne legyen.... Noha kgd tolerálhatja a különböző hitűeket, de azért sem templomadással, sem egyébképen nem cooperálhat a hamis vallásnak hirdetésére. Ne is eselekedje kgd, ha Istennek mind e világi, mind a más világi áldását akarja venni“ [1]).

VII.

Pázmány irodalmi tevékenysége. — A vallásfelekezeti polemia. — A „Kalauz“ ujabb kiadásai. — Hatása a protestánsokra. — A vittembergi Balduinus cáfolata. — Pázmány válasza. — A váradi polemia. — Pázmány két kisebb munkája.

Pázmány mig élt egy pillanatra sem hagyott föl irodalmi munkásságával, melynek nagy eredmények mellett, hirnevét és érseki székét is köszönheté. Sokkal jobban ismerte a sajtó hatalmát, semhogy azt állásának magaslatán, a politika izgalmai között mellőzhette volna. És a körülmények nem hogy visszavonulni engednék az irói pályáról, még sürgetőbben hivták oda, mint előbb.

A Bethlen első föllépését (1619) követő időkben a val-

---

[1]) Thurzó levele 1632 nov. 22, s Pázmány válasza Prim. vil. levt. Thurzó Pázmányt atyjának czimezi, s ez amazt „Magnifice Domine fili observandissime.“

lásfelekezetek tollharcai sokat vesztettek kiterjedés és hevesség tekintetében. A katholicizmus és protestantismus százados küzdelme az irodalom teréről véres csatatérekre helyeztetett át. A szellemi erök helyett a fegyverek mérköztek meg egymással. S a közérdekeltséget mindkét részen a hadjáratok esélyei, a békealkudozások mozzanatai és a külpolitika viszonyainak alakulásai vették egészen igénybe.

S mig előbb három év alatt (1614—1616) a polemia, mely egyrészről Pázmány meg Balásfi, más részről a protestans irók között folyt tizenhat magyar munkának adott létet: utóbb egy évtizeden át (1622—1631) a kath. és prot. irodalom összes termékei alig haladják meg ama számot.

Az 1622-ik és a következö évben az irodalmi tevékenység mindkét részen szünetet tartott. A későbbi években a protestáns felekezetek papjai sürün lépnek föl munkáikkal. De ezek kevés kivétellel, belbecsük és terjedelmükre nézve egyaránt jelentéktelenek; többnyire imakönyvek, postillák, alkalmi szónoklatok, vagy forditások. Csak két férfiu érdemel kiemeltetni. Károlyi Gáspár nevezetes magyar bibliai forditása, Molnár Albert erőteljes irálya és széleskörü tevékenysége miatt.

Katholikus részen Pázmány majdnem egészen magárahagyatva áll. A főpapok, kik előbb támogatták, már elhallgatnak, a jezsuiták hivatva majdan pótolni öt, még nem szólaltak meg. Egyedül Káldy György vállalkozik a jezsuita alapossága és kitartásával egy fontos munkára. Az egész szent irás magyar forditását létesiti: oly müvet, melynek jelességeit a protestans kritika sem habozik magasztalni. És figyelemre méltó tény, a nagyterjedelmü munka nyomtatási költségeiben s igy közrebocsátásának dicsőségében Pázmány Péterrel Bethlen Gábor osztozik [1].

---

[1]) Káldi 1631-ben két kötetben közrebocsátotta vasárnapi és ün-

Pázmány 1622—1625 között régibb munkáinak, imakönyvének, [1]) Kempis Tamás magyar forditásának [2]) és a Kalauznak u j a b b k i a d á s a i t eszközlé.

Azon körülmény, hogy a K a l a u z 1623, 1632, 1637-ben ujabb kiadásokban közrebocsáttatott [3]) mértékéül szolgálhat a hatásnak, melyet Magyarországban gyakorolt; annálinkább, mert nagy terjedelme megszerzését és tanulmányozását tetemesen nehezitette, s közönségét elég szük körre szoritotta. És h a t á s a nem volt csekélyebb a p r o t e s t á n s o k, mint a katholikusokra. Ezek is kénytelenek voltak meghajolni a lángész és tudomány hatalma előtt, nem éreztek magukban erőt s bátorságot e hatalmas támadás visszaverésére.

A magyar protestáns irók egyike sem tett közzé tüzetes cáfiratot a Kalauz ellen. N a g y B e n e d e k „Pázmány P. Pironsági“ cimü munkájában (1614) csak mellékesen, kevés lapokon érintette a Kalauz némely helyeit. Utóbb egy névtelen kalv. prédikátor alig két ivre terjedő r ö p i r a t b a n érvekkel indokolni igyekezett, miért nem felelnek a prot. irók a Kalauzra. „Nem érdemli meg a feleletet — mondá a többi

---

nepi predikáczióit. Tárkányi Béla. A legujabb magyar szentirásról Akademiai székfoglaló értekezés. 1868. Régibb és ujabb irók az „O k t a t ó i n t é s t“, mely a szent irási forditáshoz van csatolva, bár Káldi nevét viseli, P á z m á n y n a k t u l a j d o n i t j á k. Ezen föltevés minden alapot nélkülöz. Nem lehet föltenni, hogy akár Pázmány, akár Káldi ezen néveserét megengedte volna. Kortársaik sem keresték Pázmányt Káldi neve alatt. D e n g e l e g i P é t e r enyedi prédikár 1630-ban ily cimü munkát bocsátott közre: „Rövid Anatomia, melylyel a nagyszombati K á l d i G y ö r g y p a p n a k a s z e n t b i b l i a f e l ö l v a l ó o k t a t ó i n t é s e . . . megvizsgáltatik.“ (Gyulafehérvár 12-rét.)

[1]) Imádságos könyv. melyet irt és most harmadszor kinyomtattatott Pázmány Péter esztergomi érsek. Pozsonyban 1625. 8-rét 571 lap.

[2]) 1624 ben Bécs.

[3]) Pozsony 1623. folio 1066 l. későbbi kiadások is Pozsonyban in folio láttak napvilágot többféle függelékekkel gazdagitva.

között — és nem méltó, hogy valaki annak eltörlésére spongiát szerezzen." Pázmány magyarországi ellenfeleinek ezen magatartását joggal hasonlitá Aesopus rókájához; önmaguk elismerték tehetetlenségüket, midőn külföldön kerestek segitséget[1]).

Thurzó György nádor özvegye a Kalauzt egész terjedelmében latin nyelvre fordittatá s a kéziratot 1617-ben fia az ifjú Thurzó Imre által Wittembergába küldé, fölkérvén ezen hires főiskola hittani karát, hogy beható cáfolatot szerkesztessen. A tudós doctorok seniorjuk Balduinus Frigyesre bizták a föladat megoldását. Ez készségesen elvállalta a megtisztelő megbizatást; de csakhamar ismerni tanulta nehézségeit. A munka megirásában közel egy évtizeden át fáradozott. S midőn e késedelmet menteni igyekszik, gyengélkedő egészsége mellett nem tartózkodik kiemelni a föladat fontosságát, a melylyel szemben tiszteletreméltó szerénységgel elismeri erőinek gyengeségét[2]).

A munka 1626 ban Wittembergában, Czobor Erzsébet pártfogása alatt látott napvilágot. Cime: „Phosphorus veri Catholicismi, devia Papatus et viam regiam ad Ecclesiam vere Catholicam et Apostolicam fideliter monstrans, facemque praelucens legentibus Hodegum Petri Pazmani olim Jesuitae, nunc Cardinalis Ecclesiae Romano-Papisticae" [3]). Terjedelemre

---

[1]) Pázmány egy névtelen röpiratában: „Rövid felelet két calvinista könyvecskére" (Sine loco, 1629 8⁰) felel ezen támadásra. Egyetlen ismeretes példány az egyetemi könyvtárban; de megjelent a Kalauz 1637-iki kiadása mellett függelék gyanánt.

[2]) Az elbeszélt részletek a munka ajánlólevelében hozatnak föl. „Tum rei gravitas — irja Balduin —, tum virium mearum tenuitas in ista praesertim valetudinis meae ambiguitate vehementer me retraxit."

[3]) Sumptibus Casparis. Heyden Bibliopolae. 4-rét, 1242 lap. Czobor Erzsébetnek van ajánlva, s a hozzá intézett ajánlólevél kiemeli, hogy e munka közrebocsátását „magnis impensis procuravit."

nézve megközelíti a Kalauzt, melynek tételeit egyenként tárgyalja, tüzetesen cáfolni s a protestans tant megvédelmezni igyekezvén.

Balduinus előadásának komolysága és higgadtsága által magasabban áll magyarországi collégainál. Elismeri a Kalauz jelességeit, a mennyiben nem Luther tanai ellen van irányozva. „Isten természetes megismeréséről — ugymond — némely fanatikusok és több más pontra nézve a kalvinisták, arianusok, mohamedánok s egyéb tévtanitók ellenében, helyesen értekezik." De bár személyeskedései gyérebbek, hangja kevésbbé szenvedélyes, nem tudja magától megtagadni, hogy Pázmányt helyenként jezsuita helyett esavitának ne nevezze „Sycophanta — Veterator" cimekkel megtisztelje.

Balduin tudományos készültsége, elmeéle és dialektikája nem hétköznapi. Pázmány egyes tételeit, vagy érveléseit elég ügyességgel tudja ostromolni. És bár nem reméllhette, hogy Pázmányt s a kath. hittudósokat meggyőzni fogja, biztos lehetett a tapsok felől, melyeket felekezete részéről aratni fog. Egyébként ő sem tudott menekülni a hibáktól, melyek a régibb prot. iróknál többnyire föltalálhatók. Nem az igazságért lelkesülő tudós elfogulatlanságával, az ügyvéd hivatalos buzgalmával jár el munkájában. Nem habozik a kath. tanokat és Pázmány állitásait elferditeni; kedvét találja ismétléseiben oly érveknek, melyeket számtalanszor megcáfoltak, oly vádaknak, melyeket ezerszer visszautasitottak.

Pázmány nem soká váratott a válaszra; ezt a következő 1627-ik évben közrebocsátotta. „A setét hajnalcsillag után bujdosó Lutheristák vezetője, mely utba igazitja a wittembergai Academiának Fridericus Balduinus által kibocsátott feleletit a Kalauzra." [1])

[1]) Nyomatott Bécsben a koloniai udvarban 480 kis 4-rétü lap.

Figyelemre méltó azon körülmény, hogy a latin munkára magyar nyelven válaszol és jellemző a modor, melyszerint eljárását indokolja: „Jól lehet deákul is tudok — ugymond — de mivel a Kalauzt a magyarokért magyarul irtam, annak oltalmát is magyarul akartam irni, nemzetségemnek lelki orvosságáért. Tudom, ebben senki meg nem ütközik. Mert ha másnak szabad a magyar könyvre deákul felelni, engem sem tilthat, hogy magyarul ne irjak a deák könyvre.“

Diadalérzettel veszi kezébe tollát. „Legyen áldott az Urnak szent neve — ugymond — nem hogy valamiben meggyőzék és erőtlenitették volna a Kalauz bizonyságit; de sőt azoknak kifeselhetetlen kötelében vergődvén, nyakukra fojtották és oldhatatlanokká csinálták azokat; ugy hogy a wittembergai felelet nem egyéb, hanem a Kalauzban irt igazságnak vastagitása, az uj tudományoknak (talán nem annyira az oltalmazók tudatlanságából, mint az ügynek és vallásnak fogyatkozásából) győzedelmes rontása. Azért magamról bizonyosan mondom, hogyha lutherista volnék, megolvasván a Balduinus könyvét, katholikussá lennék, ugyannyira kitetszik a Balduinus mentegetéséből a lutherista hamisság.“

Pázmány munkája közvetlenül a Kalauzt védelmezte Balduinus támadásaival szemben; közvetve azonban a katholikus tanrendszer fényes apologiáját nyujtja. Ezen körülménynek s az iró nevét környező varázsnak tulajdonithatni, hogy a munka első kiadása rövid idő alatt elfogyott. Az egyetemi könyvtár megőrizte a példányt, melyet Pázmány saját kezével gondosan átjavitott és nagyszámú érdekes pótlékokkal ellátott, hogy második kiadásban közzétegye. Szándékát, bár a munka sajtó készen állott, nem valósithatta. Ugyanazon példány táblájára saját kezével följegyzé, hogy az első kiadást 700 példányban nyomatta: egy iv nyomatása Formica Máté bécsi nyom-

dájában öt tallérba számittatott s az egész munka kiállitásának költsége 325 tallérra rúgott.

Balduinus munkájával egyidőben Pázmánytól egy kis mü látott napvilágot Bécsben „A szentirásról éz az Anyaszentegyházról“. [1]. Biharmegyének, mint szülőföldének kegyeletes érzelmei tanuságaul ajánlá.

„Negyven egész esztendeje leszen — irja ajánló levelében — mikor az Úr Isten engemet honomból, azaz őseimnek örökségéből kegyelmesen kiszólita s egyházi állapotba választa. Soha azóta édes nevelő hazám feledékenységben nem volt előttem emlékezeted, söt kivántam s kerestem abban módot, hogy velem való dajkálkodásidat, hálaadó szolgálattal valami részből megköszönjem és benned lakozó atyámfiainak csekély értékem szerint kedveskedjem. De mód nem adatván elő nyelvem tanitásával hozzád való kötelességemnek terjesztésében, hogy teljességben hálaadatlanul meg ne haljak, vénségemben ezzel a kis irásomnak neked ajánlásával ha kötelességemnek eleget nem tehetek, ismertetni akarom hálaadó igyekezésemet . . . Noha pedig kisded az ajándék, melylyel néked szerelmes nevelőm magamat kelletem: de mivel lélek üdvösségben jár, nem kétlem kedvesen veszed, ha az örök boldogság kivánásának valami szikrája gerjedez benned.“

Előre látta, hogy a prédikátorok inteni fogják hiveiket, ne olvassák ezen munkát. Pázmány megjegyzi, hogy ezzel saját tanitásuk hamisságát árulják el. S állitását érdekes példával világitja meg. „Ha sötét este egy csaplárnak két pint bor árát adnál és azt mondanád neki: ihon a bor ára, jó pénz, de gyertyánál meg ne nézzed; vajjon nem mindjárt gyanuságba ejtenéd-e magadat? Mit itélsz tehát tanitóidról, kik nem szen-

[1]) Bécsben 153 négyrétü lap.

vedik, hogy a mi irásunk fényességénél tanitásuk megtessék [1]. . . . Kedvezz édes hazám, kedvezz magadnak . . . Törd meg ebben magadat, hogy ne tódulj mint az esztrengára hajtott juh tanitóid után, hanem olvasd által e kis könyvet. Ha hamisságot foglal, megerősödöl a pápistaságnak kárhoztatásában; ha pedig igazat tapasztalsz benne, senki szaváért . . . veszedelemre ne rohanj . . . Szencséltessen, vezessen, oktasson az Úr Isten édes hazám és bővelkedtessen minden áldomásival."

Pázmány ezen munkájában a két legfontosabb vitakérdést tárgyalta. A szent irást elismervén a ker. tanitás alapjának kimutatja, hogy értelmezésére az egyesek nem képesek s egyedül a kath. egyház illetékes; hogy az uj tanok nemcsak nem támaszkodnak a szent irásra, de sőt azzal ellentétben állanak, s hogy végre a ker. tannak a szent irás nem egyedüli forrása. Áttérvén az anyaszentegyházra kiemeli a jegyeket, melyek után az igaz egyházat a hamisaktól megkülönböztetni lehet; kimutatja, hogy e jegyekkel bir a római kath. egyház s azokat nélkülözik a többi egyházak. Végre bebizonyitja, hogy sz. Ágoston — kire az uj tanok hirdetői gyakran hivatkoztak — ugyanazt tanitotta, mit a kath. egyház tanit.

Ezen fejtegetések mintegy kivonatát képezték a Kalauz megfelelő fejezeteinek, melyeket világosság s bizonyitó erő tekintetében talán fölülmulnak. De habár Pázmány ekként semmi ujat nem adott elő: munkája komoly aggodalmakat keltett a bihari protestansok körében. A prédikátorok szószékeiken sokat foglalkoztak vele és határozattá lőn cáfoló munkát tenni közzé. A primást már 1628-ban értesitették megjelenése felől, minélfogva rokonát Kornis Zsigmondot egy példány megküldésére kérte föl. „Látja Isten — válaszol ez —

[1]) Egyébként Pázmány nem vette észre, hogy ezen érvnek élét a kath. egyház ellen is lehetett volna irányozni.

felette nagyon szorgalmatos voltam benne, sőt ugyan igérettel is forgalódtam benne, de bizony semmiképen még eddig szerét nem tehettem, noha vagyon már fél esztendeje, hogy mind azzal biztatnak felőle, hogy nyomtatják és kiadják, de felette igen lecsillapodtak felőle. Nagy dolog ha abba nem fogják hagyni" [1]).

A várt cáfolat 1629-ben csakugyan megjelent egy vaskos kötetben, melynek irója Pécsváradi Péter váradi kalv. lelkész volt [2]), ki azonban fölszólalását hatástalanná tette szenvedélyes hangja és szétáradozó előadása által. Abban keresi az erőt és alaposságot, hogy Pázmány művének minden sorát, cimlapjától kezdve zárszaváig, kisszerü részletességgel taglalja. A „Titulus megtekintése" és az „Ajánló levél vizsgálása" harminc lapot vesz igénybe.

Érveit többnyire Balduinus és más protestans polemikusok munkáiból meriti. De ezeket messze megelőzi kifakadásainak szenvedélyessége, durvasága által. Pázmányt az „Antikrisztus katonájának" nevezi. Az esztergomi érsekség cimét is elviatja tőle; mert — ugymond — nem birja székhelyét Esztergomban, mert érsekségében a török uralkodik, s „mert az esztergomi érsekséget — folytatja — testi birodalomra, világi haszonra, tobzódásra, bujaságra és negédes uraságra forditotta . . . . igaz munka és fáradság nélkül veszi jutalmát érsekségének és abból tisztátalan személyeket, fajtalan ifjakat tart, hamis udvart hizlal, bálvány imádást terjeszt; minthogy avégre is emeltetett eleitől fogva méltóságra nem a mennyei, hanem a földi Istentől, a pápától."

---

[1]) 1628 aug. 2-án. Ered. Prim. vil. levt.

[2]) Pécsváradi Péternek váradi lelkipásztornak feleleti Pázmány Péternek esztergomi érseknek két könyvecskéire. Debreczen. 888 sürün nyomott 4-rétü lap.

Pázmány, ki soha sem habozott tollat ragadni, bár mennyire jelentéktelen férfiaktól származó megtámadtatás alkalmából: egyházi és irói méltóságán alulinak tartotta ily aljas sértésekre, ily silány féremüre válaszolni. Sem jellemének tisztaságát és tudományosságának hirét, sem munkájának hatását nem kelle féltenie ily ellenféltől, kire a megvető hallgatás a legnagyobb csapás volt; mert Pázmány fölszólalása neki nevet, munkájának fontosságot biztositott volna.

Mindazáltal nem maradt védelmező és boszuló nélkül; ennek szerepére egy igénytelen állású, de tehetséges papja vállalkozott. 1630-ban a pozsonyi nyomdából egy ily cimű munka került ki.

„Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása, melylyel Sallai István pap, püspöki plebános gyógyitgatja farkas marásból esett sebeit Bihar Vármegyének és oltalmazza a szent irásról és Ecclesiáról irt könyvét az esztergomi érseknek.“ [1]).

Hazai és külföldi irók, kik Pázmány munkáinak névsorát összeállitották, ebbe Sallai művét is fölvették, azon hitben, hogy Pázmány ezen álnév alá rejtőzött [2]). S hitükben megerősithette a munka irálya, mely a primás tollára emlékeztet és tartalma, mely a lángeszű főpapnak sem válnék szégyenére.

De Sallai István valóságosan létezett egyéniség, ki mint püspöki plebános 1634-ben mult ki s több más munkákat is irt [3]). Már pedig valószinűtlen, hogy Pázmány egyik

---

[1]) Kis 4-rétü 313. lap.

[2]) Danielik J. a Magyar Irók életrajz gyüjteményében Sallai munkáját nem tulajdonitja Pázmánynak, de tévesen tartotta őt jezsuitának. 274. l.

[3]) A bécsi Pázmányintézet könyvtárának 1681-ban készült catalogusa (az egyetemi könyvtárban) Sallai neve alatt a következő munká-

papjának és pedig nem egészen feddhetlenn életü papjának [1]) neve alatt maga irta volna e munkát. Ha ezt nem akarta saját neve alatt közrebocsátani, névtelenül, vagy költött név alatt adta volna ki.

Mindazáltal Sallai irályának tisztasága, érvelésének hatalma kétségtelenné teszi, hogy munkáját Pázmány gondosan átjavitotta, talán egészen átdolgozta; törléseire utal azon körülmény is, hogy az egész munkában hiába keresnők a hizelgő és magasztaló phrasisokat, melyeket a főpapját védelmező lelkész bizonyára kockáztatott.

1631-ben Pázmány két kis munkát bocsátott közre. Az egyik érdekes polemiának mozzanatát képezi.

Pázmány 1630-ban egy fiatal, kalvin felekezetéhez tartozó főurat igyekezett a katholicizmusnak megnyerni. Meggyőzni iparkodott őt a protestantismus hamisságáról s többi között azon kedvenc tételét vitatta, hogy a katholika fölfogással ellenkező protestans tanok közöl egyetlenegy sem alapszik a szent iráson, mind a tévutra vezetett emberi ész találmányai. Föl is hivta ellenfelét, jelölje ki Luther tanai közöl azt, mely nézete szerint legvilágosabban föltalálható a szent irásban és késznek nyilatkozott bebizonyitani, hogy annak nyoma sincs a szent könyvekben.

A protestáns urat nem kevéssé meglepte ezen ajánlat.

---

kat sorolja föl: „Libri de S. Scriptura. — Gemma Nob'litatis. — Opera de Ecclesia et S. Scriptura.“ Mind Pozsonyban, 1630 4-rétben.

[1]) Draskovich Gy. pécsi püspök és pozsonyi nagyprépost 1634-ki visitátió jegyzőkönyvében az exemptus plébániak között fölhozza a püspökit, s lelkészéről következőleg ir:

„Parochi, quo magis exempti eo liberiores .... Stephanus Sallai e vita cessit. Vitam ipsius calamo non perstringo, de mortuis enim aut nihil aut bene; hoc unum attingam, quod etiam de Successore Parochiani conquesti sint.“ Prim. egyh. levt.

Eddig föltétlenül hitelt adott prédikátorainak, kik ismételve hangsúlyozták, hogy mig a protestansok Isten szavát követik, a katholikusok a pápa szava után indulnak. S miután magára hagyatva nem volt képes megvédelmezni álláspontját, igérte, hogy a fönforgó kérdés iránt tudós prédikátorokkal fog értekezni s az eredményt közlendi Pázmánynyal.

És csakugyan beváltotta szavát. Egy kitünö kalv. prédikátor által emlékiratot dolgoztatott ki. Azon tantételek közől, melyekre nézve a protestansok eltérő álláspontot foglalnak el a katholikusoktól, hármat választott ki. „Egyedül a hit üdvözit. — Minden hivő biztos lehet örök üdvössége felől. — A pápa nem feje az egyháznak." — S kimutatni igyekezett, hogy ezen tantételek a szent iráson alapszanak.

Pázmány ezen emlékiratra választ irt s azt a protestáns urnak megküldötte. Miután pedig ez prédikátora által 1630 végnapjaiban — „Hyperaspistes" cim alatt — egy második vitairatot dolgoztatott ki, ezt is tüzetes cáfolatra méltatta [1]). A kérdés lényege az volt, vajjon ama három tétel benfoglaltatik e a szent irásban vagy nem?

Pázmánynak könnyü volt tagadó feleletét bebizonyitani Mert maga a prot. prédikátor is elismerte, hogy például e tétel „egyedül a hit üdvözit" nem található föl a szent irásban, s csak azt ismételte, hogy ezen elv a szent irásból folyik. Eként elismerte, hogy a protestáns dogmák nem közvetlenül a szent iráson, hanem a prédikátorok okoskodásain alapszanak. Azaz a prot. hitelvek csak annyiban igazak és bizonyosak, amennyiben a prédi-

[1]) „Scriptioni eius respondi sine mora — irja Pázmány 1630 dec. 27-én kelt ajánló levelében — ac viro nobili calamo currenti fusam disceptationem communicavi, qua (ut ego quidem certe existimo) nihil eorum, quae probanda sumpserat, ex S. Scriptura demonstrata esse ostendi. Hodierna die Hyperaspisten accepi, ab eo ipso, qui antea responderat."

kátorok következtetései helyesek. Már pedig ki lesz oly könnyelmü, hogy lelki üdvét attól függővé tegye, miszerint a prédikátorok a szent irást jól magyarázzák s abból helyes következtetéseket vonnak le?

És miként a protestans vitairat kiindulási pontja helytelennek bizonyult, érvelése sem volt alaposabb; a protestans hittudomány színvonalán sem állott. Igy például bebizonyitandó, hogy a pápa nem feje az egyháznak a szent irás helyeire utal, melyek Krisztust mondják az egyház fejének, alapkövének, főpásztorának; ennélfogva — ugymond — ezen cimek a pápát nem illetik meg. Mintha e két állitás: „Krisztus feje az egyháznak“ és „A pápa feje az egyháznak“ ellenmondást tartalmazna?! Krisztus a láthatlan fő, a pápa a látható fő, Krisztusnak helytartója. És a szent irás nemcsak nem mondja sehol, hogy Krisztus az egyház egyetlen feje, főpásztora és alapköve; sőt több helyen az apostolokat is megtiszteli e cimekkel.

Pázmány ezen iratát, melyet latin nyelven szerkesztett, kinyomatta. „Dissertatio an unum aliquod ex omnibus Lutheranis dogmatibus S. Scriptura contineat.“ Egy előkelő prot. főurnak, Illésházy Gáspárnak ajánlá, kit — miként mondja — harminc év óta ismer, szeret és kinek lelki üdvéről nagymértékben aggódik; baráti érzelmeinek e kis mű ajánlása által kivánt kifejezést adni [1].

Ugyanekkor egy más, magyar nyelven irt munkáját Battyány Éva grófnőnek ajánlá. Cime: „Nyolc okok, miért egy nemes ember a vallását megváltoztatta“ [2].

[1] Pozsony 1631 4-rétü 36. lap. Csak egy példányát ismerem, mely a N. Muzeumban őriztetik.

[2] Pozsony 1631. (Czvittinger Spec Hung. Lit. 300 l.) Ezen munkát könyvtáraink csak utóbbi kiadásaiban birják. Közrebocsátotta Kaprinay 1758-ban.

Egy tudós protestans nemest vezet az olvasó elé, ki a kath. egyházba tér s e lépéséről jó barátját tudósitja; miután pedig ez megütközését fejezi ki, az ujon megtért tudományos érvekkel indokolja áttérését.

Pázmány kiváló súlyt fektet annak földeritésére, hogy a kath. egyház kebelében biztosan munkálkodhatunk lelki üdvünk biztositásán, mig a protestans felekezetek körében az igazság birtokának és a jövő üdvösség elnyerésének minden biztositékait nélkülözzük. A protestansok hit dolgában egyedül a szent irást ismerik el tekintély és forrás gyanánt. Már pedig hitelveik nem foglaltatnak a szent irásban és ha benfoglaltatnának, akkor sem birnának a bizonyosság előnyeivel. A protestánsok csak azt hiszik bizonyossággal, mi a szent irásban föltalálható; de már ezen első főelvet sem tarthatják bizonyosnak, mert azt hiába keresnék a szent könyvek lapjain, a melyek arra nézve sem nyujtanak fölvilágositást, mely könyveket tekinthetni a szent irás alkatrészeinek, miként kell a homályos, két értelmü helyeket magyarázni s a t.?

Továbbá kétségtelen, hogy Luther vagy Kalvin követőinek gyülekezete nem Krisztus anyaszentegyháza; mert ezen gyülekezetek nem birtak az apostolok idejétől tanitók és lelkipásztorokkal, mit e g y é r d e k e s d i l e m m a által még világosabban kitüntet.

Luther és Kalvin előtt vagy létezett igaz hit vagy nem létezett.

Ha előbb létezett igaz hit, ugy azok, kik attól elpártoltak, nem birhatják az igazságot.

Ha Luther és Kalvin előtt nem létezett igaz hit, ugy Krisztus — ki igérte, hogy egyházán a pokol kapui nem fognak diadalmaskodni, hogy azt soha sem hagyja el, vagy is hogy abban az igaz tant föntartandja — elhagyta egyházát,

megszegte igéretét, magát hazugnak és csalónak bizonyitotta. És ez esetben Luther és Kalvin tana is, mely Krisztusra támaszkodik, hamisság és csalás.

Ellenben a kath. egyház Krisztus idejétől szakadatlan sorban birt lelkipásztorokkal és tanitókkal; minden időkben gondosan őrködött Krisztus és az apostolok tanitásának tiszta megőrzése fölött; kizárta kebeléből s kárhoztatta mindazokat, kik ama tanitástól eltértek. Minélfogva a róm. kath. egyházat Krisztus egyházának, tanitását Krisztus tanitásának kell elismerni.

XIV.

Pázmány gazdászati és pénzügyi viszonyai. — Alapitványai s egyéb áldozatai. — Fényes udvar tartása. — Könyvtára. — Szolgaszemélyzete. — Jövedelmeinek gyarapodása. — A tizedek. — Az érseki uradalmak. — Bányamüvelés. — Pázmány mint uradalmainak kormányzója. — Gondoskodása pincéje és konyhájáról. — Kertészete.

Pázmány a nagy érdekekért, melyeknek fölkarolását életcéljául tekinté, nem csak lelkesülni, — áldozatokat hozni is tudott. Az egyház és haza, a tudomány és nevelés, az emberi nyomor és szenvedés kimerithetlennek találta bőkezüségét.

Jól tudta, hogy a főpapok gazdag jövedelmeiknek nem birtokosai, hanem kezelői; hogy az alapitók szándéka, az egyház szelleme, a lelkiismeret sugallata szerint mindazt, mi jövedelmeikből állásukkal öszhangzó ellátásuk után fönmarad, Isten dicsőségére, embertársaik javára tartoznak forditani. „Magamról állithatom, — irja érseki kormányzásának harmadik évében — hogy két éven át jövedelmeimnek egy harmadát sem forditottam saját személyemre; két harmadánál sokkal többet szenteltem templomok épitésére és ékesitésére; papnöveldék, collegiumok és szegényápoló házak

alapitására; tanulók, koldusok, utazók és háznépem segélyezésére; ezt bevételeim és kiadásaim följegyzéseiből bárki előtt kimutathatom“ [1]).

Sajnos, a könyvek melyek ezen nagybecsü följegyzéseket magukban foglalták, elvesztek; ekként bevételei és kiadásai felöl nem birunk pontos adatokkal. Mindazáltal a hiányos részletek összeállitása is érdekes képet tár elénk.

1622-ben Körmöczön házat épit s ugyanott egy kolostor épitése iránt rendelkezik, mely 25 szerzetes befogadására volt hivatva [2]).

1623 ban 115,400 forinttal megalapitja a bécsi papnöveldét, s ennek

1624-ben 4000 forinton uj házat vásárol. Ugyanakkor berendezi a nagyszombati nemesi convictus épületét és ezen intézet föntartására évenkint 5000 forintot fizet.

1625-ben az Oltári szentség iránti tisztelet emelésére 6000 forintnyi alapitványt tesz.

1626-ban a pozsonyi jezsuita collegium házait berendezi, a városi tanácsnak kárpótlásul 500 forintot fizet, alaptőke gyanánt 50 ezer forintot tesz le, s ehez

1627-ben ugyancsak 50 ezer forintot csatol. Ezen évben a sz. Ferenc rendnek Érsekujvárott kolostort és templomot épit; Rómába pedig 1333 aranyat küld, melynek kamataiból az örök városban tanuló magyar papnövendékek utóköltségei födöztessenek.

---

[1]) „Vidicae“ cimü 1620-iki röpiratában.

[2]) Pázmány 1622 april 19-ik körmőczi tisztének irja: „A körmőczi házat, a körmőczi malomban a mi buza van és a mi jő, azzal épittesd. Nem nagy házat, hanem csak egy rendet az utca felé, két contignátiót . . . Alant kasznár házak legyenek, felül a Pisetarius háza, mert oda érsek nem száll. Az én házam mellett occupálj helyet pro claustro 25 barátért.“ Ered. fog. Prim. vil. levt.

1628-ban Pozsonyban zárdaszüzeket telepit meg, lakházukat berendezi s őket bőkezüleg segélyezi.

1629-ben egyházmegyei célokra 30 ezer forintnyi alapitványt tesz.

1630-ban a nagyszombati főegyház megujitására mintegy 14 ezer forintot fordit. Bibornokká neveztetése alkalmából a sokféle költségek mellett 500 aranyat küld a Propaganda céljaira. A zsinaton egy bécsi s egy nagyszombati házat ajánl föl papnöveldei célokra.

1631 ben berendezi a nagyszombati papnöveldét s föntartására saját jövedelmeiből évenkint 2 ezer forintot utalványoz. Alam. sz. János ezüst koporsója, lámpája és márvány Mausoleumja mintegy 2000 forintot igényelt, a lámpa örök világának föntartására 1000 forintnyi alapitványt tesz.

Ezen alapitványok, melyek mintegy negyedfélszáz-ezer forintnyi összeget képviselnek, Rómáig vitték Pázmány bőkezüségének hirét. A pápa magasztaló szavakkal fejezte ki tiszteletét és elismerését.

„Testvériséged vallásos bőkezüsége — irja — egész Németországot megtanithatja, mikép kelljen fölhasználni az egyház kincseit. . . . És a magyar nemzet majdan visszaemlékezvén jótéteményeidre, buzgalmadban az ég kiváló ajándékát fogja tekinteni és dicsőiteni“ [1]).

A kiemelt nagyobb alapitványok mellett, kisebb adakozásai is együttvéve tekintélyes összegekre rúgnak. Az intézeteket, melyeket alapitott, folytonosan segélyezte pénzzel és termesztményekkel. Bécsbe és a külföldre küldött papnövendékekért külön is fizetett [2]). Tiz munkájának, az 1625 iki esztergomi Ritualénak és az 1629-iki zsinati actáknak közre-

---

[1]) 1623 nov. 14-én. Rimely Hist. Pázm. 52. l.

[2]) L. e kötet 13. l.

bocsátása jelentékeny költségeket vett igénybe. Káldyt bökezüen támogatta a szent irás magyar forditásának kiadásában.

És ki mondhatná meg, mennyit költött a szerénység és szeretet leple alá rejtőzve szegény papjainak és híveinek segélyezésére, a szenvedések és nélkülözések enyhitésére? Midőn a kamara gabonatermésének eladására fölhivta, többször tagadólag válaszolt, mert — ugymond — „csak épen annyival rendelkezik, mennyi háznépének föntartására és a szegények segélyezésére szükséges" [1]). És a pozsonyi érseki palota személyzetének névsorában e helylyel találkozunk: „Koldus kettő, ki a háznál ordinarie lakik" [2]).

Azonban az egyházi célok, a tudomány és jótékonyság nem meritették ki. Midőn a töröknek, vagy az erdélyi fejedelemnek támadásai veszélylyel fenyegették a hazát és trónt: jelentékeny csapatokat küldött a királyi zászlók alá [3]). Gyakran tetemes áldozatokat hozott, hogy a k. kincstár zavarán segitsen; érseki tizedeit bérbe adta, gabonáját és borát elárusitotta, oly árakon, melyek a rendeseknél jóval csekélyebbek voltak; nem egyszer hitelt nyitott a kamarának [4]).

És mindezen áldozatok mellett képes volt tekintélyes összegeket megtakaritani [5]) s unokája részére Morvában

---

[1]) 1624 dec. 2-án. Ered. Prim. vil. levt.

[2]) Dátum nélkül. Ugyanott.

[3]) „Felséged szolgálatára — irja 1624 elején — fogadott hadaim fizetése havonkint több ezer forintot vesz igénybe." Két évvel utóbb ismét több száz lovast fogadott zsoldjába. És midőn 1626 őszén Bethlen harmadszor az országra tört püspöktársaival 1000 lovast állitott ki; a költségek legnagyobb részét bizonyára maga viselte.

[4]) Igy 1625-ben mintegy 30 ezer forint visszafizetését sürgette a kamarától; anélkül, hogy pénzét megkaphatta volna. (Pázmánynak a kincstárhozi viszonyáról alább tüzetesen szólok.)

[5]) Igy 20 ezer forintja az ausztriai tartományi pénztárnál volt helyezve. Miután pedig 1631 nyarán ezen pénzre szüksége volt s azt azon-

terjedelmes uradalmakat vásárolt; képes volt udvartartásában kifejteni ama fényt, melyet magas egyházi és politikai állása követelt.

Pozsonyi és nagyszombati palotái, selyei és (Barsban) szent-kereszti nyárilakai a magyar főpapok és főurak kedvelt gyülhelyei voltak; gyakran nagyszámú k. tanácsosok találkoztak nála, fontos országos ügyekről tanácskozandók [1]. És Pázmány, bár nem volt barátja ama pazar fényüzésnek, melylyel a francia főpapok szerették volt magukat ama korban környezni, megfelelő diszszel tudta fogadni vendégeit. Asztaláról semmi sem hiányzott, mit a magyar főuri vendégszeretet nyujtani képes volt. Az ételeket ezüst tálakban hordották föl; hires borait, sopronyi ürmösét és tokaji aszuját ezüst serlegekből itták [2]. Nemes gyümölcsöket, zamatos dinnyéket, korán-érő törökországi őszibarackokat kertjei adtak, az inyencek által keresett trüffel gombákat és vadakat erdei, halakat tavai szolgáltattak [3].

nal fölvenni nem tudta, 20 ezer forintot fölvett laki Bakics Margittól, kinek viszont átengedte a tartomány által javára kiállitott kötelezvényt. (Az 1631 jul. 12-én kelt cessió eredeti példánya a m. kam. levt. a kassai jezs. colleg. actái között.)

[1] Erről e kötetben többször tettem emlitést.

[2] Pázmány ugyanazon pozsonyi ezüstmüves által, ki alam. sz. János koporsóját készité „aliquot duodenas scutellarum" csináltatott. (Emliti a bécsi rectorhoz 1635 sept. 25-én intézett levelében.) 1635-ben Augsburgban nagyobb ezüst asztalkészletet rendelt meg, melynek tárgyában a bécsi Pázmány intézet igazgatójával sürü levelezésben állott. 1635 jul. 17-ik, sept. 25-ik, oct. 3-ik, nov. 28 ik. 1636 febr. 9-ik, 17-ik, marc. 10-ik, máj. 13-ik, 22-ik, jun. 16-ik, 18-ikán kelt levelei Pray gyüjteményében.

[3] A kaproneczai tiszt 1634 aug. 3-án irja Pázmánynak: „Fogattam vala valami kevés kövér halat, melyet az emberem által egynehány uri gombával együtt küldöttem Ngdnak . . . Az őzet kegy. Uram örömest elküldöttem volna, de nagy esős időnek volta miatta nem lőhetek." Ered. Prim. vil. levt. És Pázmány 1636 julius 30-án Turóczról irja Ditrichstein bibornoknak: „Ego hinc Em. V. mitto Boletos, vulgo Tar-

Egyébként is gondoskodott vendégeinek szórakoztatásáról. Az ifjabbaknak megnyitotta vadakban gazdag erdőségeit, rendelkezésükre bocsátotta jó fajú lovait, melyeket saját méneseiben nevelt [1]), agarait és sólymait, melyeknek beszerzésére nem csekély gondot forditott. „Szerezz két agarat, jót"; parancsolja egyik udvarbirájának. És egy másiknak meghagyja: „Szerezz nekem sólymokat; kérd föl nevemben Majthényi Kristóf urat, fogasson részemre néhány sólymot" [2]).

Az öregebb és komolyak urak bizonyára szivesen mulattak gazdag nagyszombati könyvtárában, mely az irodalom minden nevezetes termékeivel dicsekedett. A hézagokat, melyeket Bethlen fosztogatásai okoztak, uj szerzeményekkel igyekezett pótolni. [3]) Bécsből a papnövelde kormányzójának közvetitése által, időközönként nagy könyvszállitmányok érkeztek hozzá; s a jelesebb müveket, a hittudomány és történelem, a

tufelos, qui inter hos montes copiose provenire solent." Ered. Cs. titk. levt.

[1]) Pázmány 1635 marc. 8-án Pozsonyból Ditrichstein bibornoknak irja: „Praefectum meum expedivi, ut . . . 20 equas selectiores Em. V. mittat; ex quibus 12 nonnunquam curribus iunctae sunt mansuetiores, reliquae primum ex grege segregatae. Quia vero apud nos greges equorum in campis hiemare solent, maciem quam ex rigore hiemis hac quoque contraxerunt veris imminentis optato gramine exuent, fientque pinguiores." Ered. Cs. titk. levt.

[2]) Az utasitások Prim. vil. levt.

[3]) Pázmány 1628 sept. 10-én a Reihing ellen intézett iratokat, 1629 oct. 22-én Aegedius Romanus egy munkáját kéri. 1631 jun. 9-én irja: „Accepi Synopsim Cyri, maluissem legere ipsam Tragoediam; curet quaeso describi." 1635 april 25-én: „Remiseram Gesta Romanorum, taeduit enim legere nugas tam nugaces." 1636 febr. 9-én: „Si quid novorum librorum habet, communicet, pretium ego lubens solvam." 1636 febr. 17-én jelenti, hogy a küldött könyvekből megtartja: „Cornelium in Ecclesiasticum et Proverbia — Gordoni Theol. Moralem — Fabiani Schada Belgicam Hist. — Mathiae Casimiri Lyrica — Horum pretium constituit fl. 39 . . . Rel quos libros intactos remitto. Certum est, libenter emissem libros de variis rebus publicis. Sed minutus adeo typus est, ut oculis meis non serviet." E levelek Pray gyüjtem.

politika és szépirodalom köréből, sietett megszerezni. Élénk érdekeltséggel viseltetett a hirlapirodalom termékei iránt. Bécsből és Olaszországból rendesen megküldettek neki az időközönként megjelenő ujságok, melyek akkoron politikai lapjainkat pótolták. Rómából ügynöke, Mottmann uditore közölte vele a fölmerülő ujdonságokat [1]). De könyvtárának legnagyobb diszt és megbecsülhetlen értéket kölcsönöztek volna, ha terve sikerül, Mátyás király nagyszerü könyvtárának maradványai, melyeket Budavárában romlás és enyészet fenyegetett Harminczezer forintot ajánlott a budai basának; de a török szükkeblüség megfosztotta a lelkes primást és megfosztotta hazánkat is ama drága, ereklyeszerü kincsektől [2]).

Pázmány udvarában, azon idők szokása szerint, nagyszámu szolgaszemélyzetet kényszerült tartani. Midőn káptalani statutumok a pozsonyi és szepesi kanonokoknak kötelességükké tették, hogy mindegyik legalább két-három férficselédet tartson, kik az oltárnál és asztalnál szolgálják, utazásaikban kisérjék: következtetni lehet, mennyivel követelőbb volt ama kor az ország legelső főpapja irányában? Közvetlen környezetében hihetőleg Ujfalusy Márton kamarás volt a legelőkelőbb személy; s ez nem egészen jelentéktelen egyéniség lehetett, miként Nagyszombat város országgyülési követének egy levele következtetnünk engedi. „A judaicus census felől — irja küldőinek — a magyar kamara által absolváltattunk és kértem érsek uram Komornyikját Mártont, mivelhogy

[1]) 1631 jun. 27: „Transigat cum D. Typographo ut quot hebdomadis nova ordinaria, quae imprimuntur ad me mittat. Optime solvetur per meum Cubicularium.“ 1633 sept. 29: „Nova Italica . . . Posonium expediantur.“ 1634 marc. 20: „Merito possem queri de R. V., quod Italica Nova non curet per aliquem accipi quot hebdomadis.“ Motmann több levele Pray gyüjteményében..

[2]) Purpura Pann. 264. l.

igen ismerős az aulicus kamarásokkal (t. i. a cs. kamara tanácsosaival) holnap együtt velünk legyen és az informatiót beadjuk" [1]).

A Pázmány által hozott áldozatok és udvartartásának nagy költségei megfelelő jövedelmet föltételeznek. De ez, midőn érseki székét elfoglalta igen csekély volt s alig rugott 30 ezer forintra [2]). Az érseki uradalmak egyik részét a török kezei között, másikát elhanyagolt állapotban találta; a tizedek nagy részét a kamara birta bérben oly árakón, melyek értéküknek alig felét, gyakran harmadrészét képviselték. Emellett súlyos terhek nehezedtek vállaira. Az ujvári őrség eltartására 25 ezer, Putnok és Murányvárára 1000 forintot kelle évenkint fizetnie.

Pázmány ezen terhektől szerencsésen megszabadult; 1622-ben kieszközlé, hogy az ujvári őrség fizetésétől fölmentetett. A következő évben visszanyerte, az évenkint mintegy 7000 forintot jövedelmező, pisetumot, melyet a kamara félszázad óta visszatartott [3]). Megvásárolá a liszkai tizedeket, melyeknek használatáért a szepesi káptalan 2000 forintot fizetett évenkint [4]). Egyik főrangu tisztelője jelentékeny jövedelmi forrást nyitott meg neki. Pethe László, a m. kamara elnöke végrendeletében abaujmegyei Somogyi birtokát hagyományozta részére; egy más terjedelmesebb uradal-

---

[1]) 1625 dec. 8 án. Ered. Nagyszombat város levt.

[2]) Pázmány „Vindiciae" cimü röpiratában irja, hogy az esztergomi érseken kivül csak négy püspök (a nyitrai, győri, veszprémi, zágrábi) birják javaik egy részét s jövedelmeik együttvéve alig képviselnek 60 ezer forintot. Hiszem nem tévedek, midőn ezen összeg felét tekintem, a többieknél aránytalanul gazdagabb, esztergomi érsekség jövedelméül 1621-ben. L. e munka I. 222. l.

[3]) L. e kötet 54 l.

[4]) E jövedelemről 1631-ben a nagyszombati papnövelde javára lemondott.

mat pedig rendelkezésére bizta, hogy jövedelmeit, — évenkint mintegy 4000 forintot — magyar ifjak nevelésére forditsa [1]).

Pázmány jövedelmeit 1626 óta a 4500 forintra rúgó spanyol évdij is gyarapitotta [2]). De miként évek multak el, mig kieszközölte, hosszu idő telt le, mig tényleg élvezni kezdé. Ugyanis a spanyol k. kincstár zilált viszonyok között volt, minélfogva a bécsi követség nem volt képes kifizetni az utalványozott évdijakat. Sőt 1629-ben az évdijak birtokosait két osztályba kelle sorozni; kijelölték azokat, kiket még váratni lehet s azokat, kiknek türelmét nem volt tanácsos hoszszabb próbára tenni. Castrodero marques, a spanyol udvar bécsi követe Pázmányt az utóbbiak közé helyezte. „Az esztergomi érseknek — irja — 4500 forintot kellene évenkint fizetnünk s tartozásunk 15,562 forintra rúg. És ő nehezen nélkülözi ezen összeget, nagymértékben rosz néven veszi, hogy több mint három év óta fizettük ki illetékét. Miután pedig magas képességekkel biró férfiu, a császár előtt nagy nyomatékkal bir s jó szolgálatokat tesz: azon nézetben vagyok, hogy a tartozást részben legalább kifizetni kellene“ [3]). De ezen hathatós ajánlás dacára Pázmány csak 1631 augusztus 26-án vette föl az első 4500 forintnyi részletet, melyet már 1626-ban kell vala nyernie [4]).

---

[1]) Ezen uradalom a szepesi káptalannál alapitott Corporis Christi kápolna javaiból állott, melyeket II. Mátyás Pethe Lászlónak 17 ezer tallér erejéig elzálogositott. Pázmány ezen uradalmat — V. Pál pápa jóváhagyásával — 1636-ig birta. Ekkor a szepesi prépostsághoz csatolta, oly kötelezettséggel, hogy a prépostok tartozzanak a kápolnában állandón papot tartani s a szathmári jezsuitáknak évenkint 2000 forintot fizetni. 1636 sept. 14-iki okmánya Hevenesy gyüjt. 67 kötet.

[2]) L. e kötet 117 l.

[3]) Relacion de los pensiones, que se pagan en Alemania. (Simaucas.)

[4]) Pázmány spanyol nyugtájának mintája. Prim. egyh. levt.

Pázmány jövedelmei ekként az ujvári fizetés megszüntetése, a pisetum, liszkai tized, Petheféle hagyaték és a spanyol évdij által mintegy 45 ezer forinttal gyarapodtak s az érseki tizedek s uradalmak gondos administratiója által nyolcvanezer forintnál többre emelkedtek; — tehát egy évtized alatt majdnem megháromszoroztattak.

Az esztergomi érseket megyéje egész területén — a mennyiben nem esett a török hódoltságba, tehát tiz vármegyében — a gabona és bortermés, a méhek és bárányoktól tized illette meg. Pázmány ezeket nagyrészt maga természetben szedette; csak csekély részét adta bérbe a kamarának s a földesuraknak. A bérleti összegek együttvéve mintegy tizenkétezer forintot képviseltek [1].

Az érseki uradalmak jelentékeny része, főleg Esztergom-, Komárom-, Bars-, Nográd és Hontmegyékben, a török által tartattak elfoglalva. Maga Pázmány is kénytelen volt Anyalát, Tildet, Ahát és Némethit az 1618-iki egyességben részükre átengedni [2]. Legjövedelmezőbbek a pozsonyi, érsekujvári és drégelypalánki uradalmak voltak. De ezeket is sok csapás érte. 1619—1624 között a fölkelők birták. 1623-ik és 1626-ban sokat szenvedtek a hadjáratok következtében. Előbb és utóbb is kitéve voltak a török csapatok dulásáinak [3].

---

[1]) Pázmánynak a tizedek ügyében a kamarával és más bérlőkkel folytatott levelezései a Prim. vil. levt.

[2]) Liptay Imre jelentése 1618 april 21 én. Ugyanott.

[3]) Pázmány 1626 aug. 26-án a királynak irja: „Ab anno 1619 usque ab hunc praesentem diem, hoc est 8 annorum decursu, excepto duntaxat praeterito anno, quolibet anno bonis omnibus ac proventibus spoliatus fui.“ (Ered. fog. Ugyanott) 1626 oct. 2 án Nagyfalvy Imre szerémi püspök értesült, — miként naplójában olvassuk — „D. Aeppum . . . audire quotidie bona et possessiones ad se pertinentes tam ab hos-

Az uradalmaiból és a természetben szedett tizedekből befolyó jövedelem iránt tájékoznunk enged két adat. Pázmány 1623-ban 12 ezer mérő gabonát, mérőjét fél és 1000 hordó bort, hordóját öt forintba számitva, 1625-ben pedig 30 ezer mérő gabonát és 6000 hordó bort összesen 50 ezer forintért adott el a kamarának [1]).

Pázmány uradalmaiban uj jövedelmi forrásokat is kivánt nyitni. Kisérletet tett a bányamüvelés terén. 1633-ban Kapronczán aranyérnek jöttek nyomára; minélfogva ásatni kezdett, azon szándékkal, hogy bányát nyittat, melyet sz. Adalbertről nevezett. De a munka csakhamar kárba veszett; az esőzések alatt viz árasztotta el a bányát s a kilátások nem voltak kedvezők [2]). A sok nehézségek miatt két év mulva fölhagyott a müveléssel, s ezt a kapronczai községnek engedte át [3]).

Pázmány egyébként maga volt uradalmainak kormányzója. Sokféle egyházi, politikai és irodalmi foglalkozásai között tudott időt találni, hogy a gazdászat legcsekélyebb részleteire kiterjeszsze figyelmét. Ez már kor-

---

tium, quam nostrorum militum rapinis in itu ac reditu vastari." (Nemz. Muzeum.)

[1]) Az erre vonatkozó levelezések a Prim. vil. levt.

[2]) A szentkereszti udvarbiró 1634 jan. 9 én irja: „A kapronczai ásás . . . állapotja ebben vagyon. Az csudálatosul kezdette volt magát mutatni, de annyira elveszett, csak imitt-amott látni aranyat benne. A sok esőnek miatta félbe hagytam, mert a heverék nem munkálkodhattak benne, mert a viz mindenfelé belefolyt." És aug. 3-án jelenti, hogy ismét fogadott föl hevéreket. Ered. Prim. vil. levt.

[3]) A kapronczai plébános 1636 april 31-iki jelentése. A község april 30-iki nyilatkozata, melyben késznek nyilatkozik elvállalni a bányamüvelést. Ered. Ugyanott. Pázmány 1636 május 5-én értesiti a plébánost, hogy a bányát átadja. „Domini benedictionem illis precamur — irja többi között — Et si Dei gratia labor feliciter procedat libenter cum ipsis transigemus, ut ipsi excolant et quid nobis praestare debeant. Caveant autem ne nomine ipsorum, sed nomine Archiepiscopi fodina continuetur. Nam solus Aeppus habet privilegium ut fodinas in suis territoriis sine ulla obligatione excolere possit." Ered. fog. Ugyanott.

társait is csudálkozásra inditotta. „Bizony kegyelmes uram — irja neki egyik rokona — méltó csudára, hogy Nagyságod spiritualis ember lévén, császár ő felségének külső dolgaira való vigyázási között elérkezhetett arra is, hogy a saecularis dolgokról megemlékezhessék és azokról gondot viseljen“ [1]).

Rendszerint maga fogalmazta utasitásait és rendeleteit, melyeket gazdatisztjeihez intézett. Igy egy példa, a sok közöl. 1627 tavaszán a fölvidéken Lónyay Zsigmond által bort, ökröket és juhokat vásárolt, melyeket az Rozsnyóra volt küldendő. Továbbszállitásuk iránt eként utasitja Rozsnyóra küldött titkárát. „A Lónyay uram emberei a lábas marhával elérkezvén, nyugoszszák meg ott a marhát és a ki gonoviselője a marhának jöjjön föl és itt (Selyén) consignálja a marhát. És adjanak elegendő hajtót és segitsék Rozsnyóról Drégelyig. Ha föl nem akarna a Lónyay uram embere jönni, vegyék kezükhöz a lábas marhát, de két nemes ember legyen jelen, vagy három és ha addig ellész, te légy egyik. Szám és nem szerint fölirják, mennyi és pecsét alatt megküldjék Lónyay uramnak és nekem is. Oly ember kezébe adják pedig a marha gondviselését, a ki Tardoskeddig jőjjön és ő adja itt a mi embereink kezébe; a paránki udvarbiró csak segitséget adjon a hajtásra.“ És a palánki udvarbirónak összevágó rendeletet küld: „A minemü lábas marhát Lónyay uram hajtat, azokra való segitséget, amennyi kivántatik adj. Valami fölföldi borokat hoznak, arra is elegendő segitséget adj. Se a lábas marhát, se a bort házadba és gondviselésedbe ne vedd, hanem a rozsnyói ember gondviselése allatt legyen“ [2]).

---

[1]) Veér György 1631 oct. 18. Ered. Ugyanott.

[2]) Instructio pro Egregio Mich. Komjati Secretario nostro; datum nélkül. És Instructio pro Egr. Joan. Fegyverneki Selyéről 1627 april 17-én. Ered. fog. Prim. vil. levt.

Ugyancsak 1627-ben az ujvári ferenciek zárdáját és templomát épitvén, a szükséges vasrészeket Rozsnyón késztteté. Ezekre nézve részletes rendeleteket bocsát ujvári és palánki tiszteihez. „Valami vasszerszámok csinálását — irja az utóbbihoz — rozsnyóiakra biztam, árát te add meg a jószág proventusából, olyan pénzzel a mi ott jár minthogy itt annak kelete nincsen. És előre is adass valami keveset Komjáti által quietantiára. Meghagytam Komjátinak, hogy ha lehet a vasszerszám árába buzát is adjon. Azért ha buzát is elvesznek, egy bizonyos helyig, melyet Komjáti megir, küldd el a buzát, onnan vitessék el a Rozsnyóhoz tartozó jobbágyok. Mikor a vasszerszámokat elvégzik, ládákba és általagokba lajstrom szerint vedd kezedbe és fogyatkozás nélkül küldd Ujvárba. Oly embert küldj vele, hogy Ujvárban megnyissák a ládákat és a lajstrommal conferálják. Ha te is azt cselekszed, mikor kezedbe veszed, annál jobb“ [1]).

Tiszteinek számadásait szigoruan szokta átvizsgálni, és hogy a legcsekélyebb hiány sem kerülte el figyelmét, tett észrevételei bizonyitják. Egy alkalommal pozsonyi tisztje benyujtotta kimutatását a tiszti és szolgai személyzetről, mely az érsek távollétében, a pozsonyi palotában lakott és élelmeztetett. Ez 18 emberből állott „kikre köll per diem circiter farina cubuli 2.“ S erre Pázmány a következő észrevételt teszi: „18 ember, egy nap két szapu lisztet! Egy szapuból száz cipónál több leszen, sokkal is“ [2]).

Tisztcinek, midőn hivatalukot elfoglalták, okmányilag kötelezniök kelle magukat, hogy valahányszor kivánja lelkiismeretesen beszámolnak, a fölmerülő hiányokért, vagy okozandó

---

[1]) Selyéről april 10-ik s 17-én. Ezen s más gazd. utasitások. Ered. fog. Ugyanott.

[2]) Ugyanot datum nélkül.

károkért magukra vállalják a felelősséget, mivégből lemondván nemesi szabadalmaikról, javaikat és személyüket a primás rendelkezésére bocsátják [1]. Hogy pedig ezen szavakat nem tekintette puszta phárisoknak, tisztei nem egyszer tapasztalták. „Irtam volt idejöjj — irja körmöczi tisztének — az aranyakat vagy elhozzad, vagy elküldjed, semmi sem lőn. E levél látván pisetum jövedelmét, proventus molendini et alia una cum aureis hozd föl, hogy finaliter liquidálhasd rátióidat ad praesentem diem. Ha sz. György napig el nem jö, fogva hozatom." És egy utóbbi alkalommal a turóczi tiszttartó ellen némely visszaélései miatt szigorú vizsgálatot rendelt, melynek hátrányos következményeitől csak Pázmány kegyelme menté meg. [2]

A primás pinczéje és konyhája fölött is magának tartotta fön a felügyeletet. A szöllömüvelés és borkezelés titkaiba eléggé beavatva lehetett. 1626-ban egyik tiszte átküldvén a modri szöllők termését jelenti neki: „Akartam ürmös bort csináltatni, elhagyám mert kevés üröm benne; de nem árt, ha Nagyságod töltelékre akarja forditatni" [3]. A következö év tavaszán pedig maga inti udvarbiráját: „Hordókra idején böven gondot viselj. Idején kössed a hegyes helyen lakókra, hogy karót szerezzenek" [4]. Pincéje jó hirben állott. S mig a borokat, melyeket a dézsmaszedők gyüjtöttek be, az ujvári katonák is szitkozódások között itták [5], a maga

[1] Szalay Tamás ujvári udvarbiró 1623 april 23, Laky István pozsonyi udvarbiró 1632 jul. 24-ik és Mindszenty János jószágigazgató 1633 febr. 19-én kelt téritvényei. Ugyanott.

[2] A tiszttartónak ujabb, szigorúbb téritvényt kelle 1633 marc. 24-én kiállitani. Ugyanott.

[3] 1626. nov. 6. Eredeti Ugyanott.

[4] 1627. april. 10. Ered. fog. Ugyanott.

[5] A kamara egy alkalommal panaszosan előadta Pázmánynak, hogy a bor, melyet tisztei az ujvári katonák részére eladtak, nagyon

borait, főleg tokaji aszuját és sopronyi ürmösét büszkén mutatta be és küldözgette főrangú barátainak [1]. Károly főherczeg nála vásárolta borait [2]).

Asztalának szükségleteiről szintén maga gondoskodott. „A konyhára — irja Selyéről Ujvárba — minden hétre egy borjút a majorból kell tartani, mikor füródni ide jövök. Oly tehenek borjut, melyek meddők kell hagyni.“ [3]) És az ujvári tiszt egy alkalommal közvetlenül hozzá intézi ezen jelentését: „Egy kocsi hagymát és huszonnégy font viaszt is küldtem, tyúkokat annak fölötte 40. Itt a haltartóban ami kevés hal van, ha Nagyságod javallja, besózatom és fölküldöm: immár hives lévén az idő, remélem, eláll. A mig az ut hozzá leszen, amit küldhetek küldök Nagyságodnak parancsolatja szerint, ahol az idő hozzá nem leszen, ide betakarok mindent“ [4]).

A kertészkedés élvei iránt sem volt, ugy látszik, fogékonytalan. Egy alkalommal pozsonyi kertjéből már juniusban őszibarackokat küld Ditrichstein bibornoknak s dicsekszik, hogy a Törökországból hozatott csemetéket saját kezével oltotta a magyar törzsekbe [5]). Dinnyéje is sok volt, és a neve-

---

rosz. A primás válaszában megjegyzi, hogy ő csak olyan bort szolgáltathat, aminő terem. Ered. fog. Ugyanott.

[1]) 1634 dec. 5-én irja Ditrichstein bibornoknak: „Duo vascula vini Ungarici Em. V. mitto, majusculum Tokajense triennale, minus Soproniense absinthiacum. Nam hic apud nos selectiora vina non colliguntur.“ És 1636 jul. 30. „Iniunxi Provisori meo Poson., ut Em. V. quidquid selectiorum Melonum habere poterit submittat singulis hebdomadibus; atque etiam vasculum vini Ungariae Superioris, quod eruditatibus melonum digerendis aptissimum in meo cellario repererit.“ Eredeti Cs. titkos levt.

[2]) A főherceg e végett 1623 april 2-án főkonyhamesterét küldi Pázmányhoz. A megbizó levél ered. Prim. vil. levt.

[3]) 1627. avril 10 Ered. fog. Ugyanott.

[4]) 1626 sept. 8-án. Ered. Ugyanott.

[5]) „Ex hortulo meo — irja 1636 jun. 20-án Pozsonyból — primitias autumnalium fructuum, Persica aliquot Em. V. demisse offero, si

zett bibornok Pozsonyból hetenként vett dinnye szállitmányokat [1]). A virágoknak kedvelője volt; bár kertjeit Rhododendronok és Azalcák helyett szerényebb növények diszitették. Egy alkalommal bizonyos Ádám deákot megbizza, szerezzen részére „egy fészek rozmarint, amilyenek a barátoknál vannak és egy fészek szegfüvet is“ [2]).

XV.

Pázmány üzletei a bécsi és pozsonyi kamarákkal. — Az érsekség jogainak erélyes védelme. — Pázmány jogtisztelete. — Testvére György. — Unokája Miklós. — Birtokvásárlás Morvában. — 1628-iki végrendelete.

Pázmányt gazdászata gyakori üzleti összeköttetésbe hozta a bécsi császári és a pozsonyi magyar kamarával, melyek a hadsereg élelmezési szükségleteit nála szerezték be, természetesen, nagylelküségére hivatkozva, a folyó áraknál olcsóbban; s kiméletére számitva, többnyire elmulasztották eleget tenni a szerződésekben elvállalt kötelezettségeknek.

1623 september havában Eckstein Kristóf cs. kamarai tanácsossal 12000 mérő buza és 1000 hordó bor szállitása iránt lépett egyességre; mérőjét fél, hordóját öt forintba számitva. „Ha a viszonyok nem lennének annyira zavarteljesek — irja a királynak — gabonát és bort is nagyobb mennyiségben állithatnék Fged rendelkezésére; igy tettem, mennyit te-

non alio certe praecoqua maturitate commendabilia. Quamquam est et aliud, quod forte commendare potest; nimirum quod arbor, quae fructificavit mea manu conferta est. Cum enim fructuum hujusmodi nulla fere apud nos frequentia esset, ramusculis ex Turcica ditione allatis, in meis hortis fructus hosce multiplicavi.“ Ered. Cs. titkos levt.

[1]) 1636 jul 30-án. Ugyanott.

[2]) Pázmány sajátkezü jegyzete, datum nélkül. Prim. vil. levt.

hettem.“ Kikötötte, hogy a gabona árát azonnal, a bor árát ezer forintnyi havi részletekben fizessék le. A király köszönetet mondott áldozatkészségeért, a föltételeket megerősitette és a vételárt a pozsonyi pénzverdénél utalványozta [1]).

Azonban midőn néhány héttel utóbb Bethlen fegyveresen megjelent az országban, gyors előhaladása végetlen zavarba ejtette az egész kormánygépezetet. Az élelmezési tisztek megfeledkeztek a primástól vásárolt gabona elszállitásáról. Az érseki magtárakat az ellenség fosztotta ki s a gabonának csak csekély részét lehete biztos helyekre szállitva megmenteni, a melyet Pázmány a győri véghelynek, midőn ennek szükségéről értesült, olcsó áron fölajánlott. Amit maga számára megtartott az 1624-iki husvétig sem volt elégséges, a mikor gabonát háromszor drágább áron kelle vásárolnia, mint a melyen eladta [2]).

Emellett a kamara nem szokta megtartani a fizetési határnapokat, s a fizetéseket oly rosz érepénzben teljesitette, melyet csak veszteséggel lehetett értékesiteni. Pázmány üzletei ekként épen nem voltak előnyösek. S mig a pénzügyi hatóságok annyi jogos panaszra adtak okot, 1624 végén nem haboztak Pázmányt, minden alap nélkül kötelezettségeinek elmulasztása miatt vádolni. Szemrehányást tettek neki, hogy 7600 mérő gabonát, bár ára előre kifizettetett, be nem szállitott. „Bizonyosak lehetnek afelől, — igy válaszol nekiök — hogy nekem soha semmiféle gabona árát nem fizették ki előre; a fizetés mindenkor a gabona átvétele után szokott eszközöltetni. Söt ezer és néhány száz mérő árát mai napig sem fizették le, s az élelmezési tisztek kötelezvényei beváltatlanul

---

[1]) Pázmány levele a királyhoz s üzenete Eckstein által 1623. sept. 27. A király levele és utalványa 1623. oct. 2 Prim. vil. levt.

[2]) 1623. oct. 15-én és 31-én a cs. élelmezési tisztek által kiállitott nyugták. Pázmánynak a cs. kamarához 1624 dec. 2-án intézett levele. Ugyanott.

vannak kezeim között; ismervén a pénzügyi nehézségeket, nem sürgettem a tartozás kifizetését. Hibázott tehát, ki Uraságtokkal elhitette, hogy nekem valamit előre kifizettek." [1]).

A következő évben a király 30 ezer mérő gabonát és 6000 hordó bort vásárolt tőle; minthogy pedig árát készpénzben lefizetni nem volt képes, 50 ezer forintról szóló kötelezvényt állitott ki részére. [2]) A kamara a hadi költségvetés szükségleteinek födözésére é r s e k i t i z e d e k e t i s s z o k o t t b é r e l n i, s ez iránt többször folytatott tárgyalásokat Pázmánynyal, ki mindannyiszor „kitüntetni óhajtván — miként egy alkalommal irja — a király iránti szolgálatkészségét", előzékenynek bizonyitotta magát [3]).

De engedékenysége elérte határát, midőn nem személyes előnyeiről volt szó, hanem az é r s e k s é g b i r t o k j o g a i t látta veszélyeztetve. Ily esetekben meglepő erélylyel emeli föl szavát a kamara túlterjeszkedéseinek megakadályozására. Igy tett, midőn 1626-ban a király által fölhivatott, engedné át a kamarának az é r s e k s é g m a l m á t és b o r m é r é s i j o g á t, melyet U j v á r b a n birt s jelentékeny jövedelmi forrásnak lehete tekinteni. Emiatt Sennyey magyar cancellár és Pállffy Pál gróf, a magyar kamara elnöke küldetett hozzá [4]). Azon-

---

[1]) A cs. kamarának 1624. nov. 10-én kelt levele és Pázmánynak dec. 2-án kelt válasza. Ugyanott.

[2]) Kelt 1625. oct. 16. Ered. Kamarai levt. — Pázmány 1630-ban ujra ajánlkozott, hogy kész gabonát eladni és 30000 tallért hitelezni. A király az általa kivánt biztositékokra nézve a cs. kamarára bizza a tárgyalásokat. (K. leirat Pázmányhoz 1630. sept. 27. Ered. fog. M. Canc. levt. A kamara oct. 8-án kelt levele Ered. Prim. vil. levt.) Az eredményről nincs tudomásom.

[3]) A tizedek kibérlésére vonatkozó levelezések 1624, 1625, 1626 és 1629-ből a Prim. vil. levt.

[4]) A k. biztosok részére adott s 1626. aug. 20-án kelt utasitás. Egyk. más. Ugyanott.

ban Pázmány önérzettel utalva az áldozatokra, melyeket a trón és haza érdekében hozott, hivatkozva az egyház nagyszámú szükségeire, melyek összes pénzerejét igénybe veszik és kötelességére, mely jogainak föntartását parancsolja: emelkedett és erőteljes szavakban adja tudtára a királynak elhatározását.

„Isten legyen nekem irgalmas — úgy mond, — kész vagyok inkább életemet és állásomat föláldozni, mint kötelességemet megszegve megengedni, hogy elődeim öröksége, a szent királyok alamizsnái, akár kicsinyben akár nagyban, bár miként megcsonkittassanak. Nem is illő, hogy a kamara megfoszszon a szent királyok adományaitól. S Felséged vallásos buzgalmáról fölteszem, hogy az egyházi jövedelmeket inkább gyarapitani, mint megcsonkitani fogja“ [1]).

E sorok nem maradtak hatás nélkül; a kamara, bár nem ejtette el szándékát, kénytelen volt azt elnapolni. S midőn három évvel utóbb azzal ujabban föllépett, kivánataiban sokkal szerényebb volt; most az érseki malom mellett uj malmot kivánt épiteni, melyben a véghelyek szükségleteire szolgáló gabona őröltetnék [2]). A primás föltétlenül elutasitotta a kamara propositioit [3]), s Eszterházy Pál grófot fölkérte, világositsa föl a királyt annak jogosulatlansága felöl, mit tőle kivánnak. „Reméllem — ugymond a többi között — a jó és igazságos császár tiszteletben tartandja jogomot, melyet a törvény a legcsekélyebb nemes embernek is biztosit. Én esküm által kötelezve vagyok egyházam jogait és jövedelmeit sértetlenül

---

[1]) Pázmány fölterjesztése 1626. aug. 26. Ered. fog. Ugyanott.

[2]) A király 1629. jan. 13-án megbizza a m. kamarát, hogy ez ügyben a primással alkudozásokat kezdjen. A kamara e k. leiratot jan. 24-én átküldi Pázmányhoz. Ered. Ugyanott.

[3]) Pázmánynak a kamarához intézett, 1629. febr. 3-iki levele. Ered. Ugyanott.

föntartani és megvédelmezni. Isten legyen nekem irgalmas, egyházam érdekei ellen sem kicsiny, sem nagy sérelmet nem türök. Inkább ma lemondok méltóságomról, mint sem, mig azt birom, kötelességeim teljesitését elmulaszszam." [1])

Pázmány eszerint éber őre volt az érsekség birtokjogainak, melyeket a mindenható kamara és magánosok birvágya ellen egyenlő bátorsággal védelmezett [2]). És erre nem hétköznapi önzés, benső kötelességérzet és jogtisztelet inditotta, melyet oly esetekben sem tagadott meg, midőn érdekei a hallgatást megengedték [3]), vagy épen követelték volna. Erre nézve érdekes példát hozhatok föl.

Rokonai 1631-ben törvényes lépéseket tettek Kereki biharmegyei helység visszaszerzésére, melyet a család Zápolya Jánostól adományul nyert, s utóbb a Zólyomyak elfoglaltak. E miatt fölkérték Pázmányt, közölné velök a kezei között levő családi okmányokat, melyek ama birtokra vonatkoznak. A primás sietett teljesiteni kérelmüket s megjegyzé, hogy „világi törvény szerint" könnyen visszaszerezhetik az elveszett jószágot. Azonban ehez komoly észrevételt csatolt. Kereki egykor egyházi birtok volt s ő ugy volt meggyőződve,

---

[1]) 1629. jun. 15. Miller II. 15. l.

[2]) Igy 1628-ban visszakövetelt a kamarától két pozsonymegyei érseki birtokot, — az egyik Püspöki, — melyet a kamara a XVI-ik században elfoglalt s elzálogositott. (1628. aug. 26-án kelt fölterjesztése, Ered. Pray kézirati gyüjt). Nagyszámú, magánosok ellen intézett kereseteire vonatkozó okmányok találhatók a Prim. vil. levt. Nagyszombat város, Komárom és Győrmegye levt.

[3]) Midőn 1630-ban a király a sárospataki uradalmat adományozá Rákóczynak, Pázmány május 6-án óvást emel, miután ama uradalomban „et monasteria et alia jura et bona eccles. per iniuriam temporum sine juris ordine, sola via facti occupata habeantur." Egyk. más. M. Canc. levt.

hogy az egyházi javakat tényleges birtokosaik, — bár jó hiszemüen és a világi hatóságok megegyezésével vagy akár örökség utján birják, — kötelesek eredeti rendeltetésüknek visszaadni. E meggyőződését nem habozott kifejezni.

„Mivel Kereki egyházi jószág volt — irja — és hamisan, Isten és a világ törvényeck ellen foglalta volt el azt az ifju (Zápolya) János király; nem kivánom, hogy soha egy jóakaróm is birhassa, mert valaki az egyház jószágában részt veszen, nem kell hinnie, hogy soha sem magán, sem maradékján Isten áldása lehessen; és valakinek én javát akarom azt kivánom, hogy inkább csak tiz jobbágyot birna, aki egyházi jószágból nem állana, hogy sem öt vagy hatszáz jobbágyot, mely egyháztól elvétetett volna. Tudom, hogy kgmetek erről nem gondolkodik, de ha én mind előszámlálnám, amiket láttam immár, tudom kgd is álmélkodva hallaná. Azért bizony nem kivánom, hogy kgmeteké legyen Kereki; mert többet és tovább tart a kevés igaz marha, hogy sem a sok préda. És ki tudja, talán a szegény Ártándi Balás és Ártándi Pál, akik először azt a helyet az egyháztól occupálták, azért vesztették el fejüket is; mert amiképen én bizonyosan tudom, világi bünökért azt nem érdemlették volna, hogy Budán fejüket szedjék [1]). Eztet kg-

[1]) Ezeket Gritti ölette meg, ki Zápolya János udvarában nagy hatalommal birt. „Gritti – irja Horváth M. —, hogy az ellenzéket félelem által némitsa el, Arthándy Pált és Balást 1533. január 10-kén, midőn a király vadászni volt, Budán a csatornakút mellett lenyakaztatta. A szerencsétlen testvérek, mivel Buda ostroma alatt a ferdinandiakkal árulási terveket koholtak, azok utóbb kitudatván, még 1531-ben fogattak el . . . . A király nagy váltságdijon szabadon akarta volt bocsátatni fogsága alatt Pál urat, de ennek neje Ferdinand hatalmában bizván, késett a pénzt megküldeni. S Gritti bennök, kiket mivel kór-

mednek oly sinceritással irom, minden passió nélkül, mintha az Istennek itélő széke előtt állanék“ [1]).

Azok, kiknek ily jó tanácscsal szolgált, távol rokonai voltak. Testvére csak egy volt: György, ki iránt gyengéd szeretetet tanusitott. Midőn a primási székre emeltetett, biharmegyei ősi birtokairól udvarába hivta. Többször fontos megbizásokkal Bécsbe küldé s hihetőleg jelentékeny politikai szerepet szánt neki. Szándéka volt részére birtokot vásárolni; de ezt a kedvezőtlen időviszonyok és az egyház sürgető követelései miatt évről évre elhalasztani kényszerült [2]). Emiatt György úr az ősei által elzálogositott családi javakat sem volt képes kiváltani, habár a zálogösszeg alig rugott 5—600 forintra; sőt némelyeket maga is zálogba vetett. És midőn 1627 marcius 1-én — 45 éves korában — kimult, az örökség, mely egyetlen fiára a négy éves Miklósra várakozott, igen szerény volt [3]).

A Pázmány családnak most a primás mellett egyedüli férfi sarja, a nagy névnek egyedüli föntartója: Miklós volt [4]).

---

mányzóvá kineveztetését hevesen ellenzették halálosan gyülölt, rettentő példát akart most fölállitani.“ Magy. Tört. III. 77. l.

[1]) Három, 1631. oct. 18-án Pázmányhoz intézett levél; az egyik Csomaközitől, a másik Veértől, a harmadikat ez és Nadányi irták alá. Ered. Prim. vil. levt.) A primás 1631. nov. 8-án Veérhez intézi válaszát. (Ered. fog. Ugyanott).

[2]) Pázmány 1628-iki végrendeletében irja: „Debitum respectum habentes fraterni affectus, quo Georgium Pázmány fratrem nostrum prosecuti sumus, atque imprimis id sedulo curantes, ut posteritas ipsius in S. Cath. R. Religione perseveranter Deo famularetur, e patria natali solo . . . evocaveramus, ea spe, quod nos uti primum Deo visum fuerit, mediocria aliqua bona pro ipsius ac haeredum sustentatione procuraturi essemus . . .“ Podhraczky 94. l.

[3]) Kornis Zs. intézendő levelei alapján.

[4]) Pázmány P. 1634. dec. 5-én Ditrichstein bibornoknak irja: „Praeter unicum novennem puerum, germani fratris mei filium, . . . nemo superest virilis sexus ex paterna mea consanguinitate. Ita, quod

Ebben öszpontosult Pázmány rokoni szeretete. Már atyja életében királyi kegydijat eszközölt ki a gyermek részére [1]), halála után pedig — miután a Kornis családból származott anyja már előbb elhalt, — rokonának, Balassa Menyhért özvegyének gondjaira bizta; a gyámi tiszt elvállalására az árvának anyai nagybátyját, Erdély egyik legtekintélyesebb kath. főurát, Kornis Zsigmondot kérte föl. Ez maga gyermektelen lévén, atyai szeretettel karolta föl védencét. „Mivel nekem — irja a primásnak — nincsen kire szememet vetnem kivüle, ha az Ur Isten megtartana szerencséjére egy kevéssé, lenne elég módja életében, hogy ha maga ember lészen hozzá, senki ötet meg nem fogja dúlni semmiből is az erdélyi urfiak közül" [2]).

Midőn a gondos gyám legelőbb a családi javak visszaváltására irányozta figyelmét: a primás készségesen támogatta e föladat megoldásában, pénzbeli hozzájárulása és hatalmas befolyásával [3]). De ezzel nem elégedett meg. Unokájának jövőjét biztositandó és családjának fényét visszaállitandó kieszközlé a királynál, hogy a kiskoru Miklóst az ország főnemesei-

---

familia ista a tempore S. Stephani (ad quem ex Germania Hunt Pázmán ductor militiae venerat) huc usque perpetua successionis serie propagata in unico puerulo haeret." Ered. Cs. titkos levt.

[1]) Kornis Zs. 1628. aug. 25 én irja a primásnak: „Császár ő fge ily nagy sok rendbeli kegyelmességét mutatta az öcsémhez, ennyi ideig tanulságára annuatim mely szép költséget rendelt." Ered. Prim. vil. levt.

[2]) Az 1628-iki végrendelet alapján i. h.

[3]) Mintán e családi javak Bethlen magyarországi területén voltak, Pázmány igénybe vette a fejedelem támogatását. — Kornis Zs. 1628 aug. 2 án és 25-ben a primáshoz intézett levelei. Bethlen 1628 jun. 2-án ez ügyben irja Pázmánynak: „Parancsoltunk Kornis uramnak szegény Pázmány György jószágainak recuperálása felöl... Nem ily kicsiny, de nagyobb dolgokban is, ha a mi jó akarattal való atyafiságunkkal akar élni kgd azon igyekezünk, hogy bennünk meg ne fogyatkozzék." Prim. vil. levt.

nek — a bárók, mágnások — sorába emelje[1]). És hogy uj rangját föntarthassa, megfelelő birtokkal szándékozott őt ellátni; és pedig nem hazájában, hanem a szomszéd Morvában. Ezen tény sok tekintetben meglepő s csudálkozással olvassuk egyik levelében, midőn irja: „Nekem mindenekfölött kellemes lenne, ha magamnak ama békés és gazdag tartományban fészket rakhatnék" [2]).

Azonban ez érthetővé válik, ha Magyarország akkori szomoru helyzetére gondolunk, midőn a török hóditás és a polgárháboru szüntelenül zaklatta, nem egyszer végveszélylyel fenyegette. A béke és rend, a személy és vagyonbiztosság teljesen nélkülözte a garantiákat, melyek a rendezett társadalmi élet és az egyéni jólét föltételei. Főleg ama családok, melyek katholikus jellegük és dynastikus hüségük által kitüntek, szüntelenül kitéve valának a veszélynek, hogy a kitörő zivatar legelőbb őket söpri el. Lehet, azon gondolat sem állott távol a primás előrelátó szellemétől, hogy ha ujra — miként 1619, 1623 és 1626-ban — távozásra kényszeriti a diadalmaskodó fölkelés, ne kelljen idegen nagylelküségre szorulnia.

Hihetőleg ezen tekintetek inditották arra, hogy 1627-ben

---

[1]) „Ad sedulam instantiam — olvasom a k. okmányban — et petitionem . . . Petri P . . . pro parte nobilis Nicolai P. nepotis sui . . . factam; benignum nimirum respectum et considerationem habentes eiusdem Aeppi sincerae fidei et constantium meritorum, quae non minus laudabiliter, quam utiliter, qua pro tranquillitate publica asserenda, commodis Reipublicae procurandis . . . exercuit, qua etiam erga Mtem N. et Aug. Domum Austr. . . . eum se exhibere conatus fuit . . . ut merito reputandum a Nobis esse censeamus . . . dictum N. P. adhuc quidem minorennem . . . in numerum . . . Regni Hung. . . . Magnatum sive Baronum, cera rubra utentium recipiendum . . . duximus." Datum nélkül. Ered. fog. M. Canc. levt.

[2]) „Gratissimum mihi quoque foret si facultates suppeterent, nidum in illa pacata et affluente Provincia construere." Ditrichstein bibornokhoz 1630 jul. 25-én. Ered. Cs. titkos levt.

a Kremsier közelében fekvő littenschitzi uradalmat megvásárolja, mely 6246 hold és 377 □-ölnyi területet foglalt magában; birtokosai Kaunitz Ludmilla örökösei voltak, kik árát 38,800 morva forintra szabták. [1]).

Ezen ár igen csekély volt; mert midőn Kaunitz Ludmilla 1618-ban Horecky Johanna örököseitől az uradalmat megvásárlá, 64 ezer forintot kelle fizetnie. Pázmány ezen előnyös üzletet barátjának Ditrichstein olmützi bibornok-püspöknek köszönheté, ki a vásárlásban közvetitőül szolgált és a birtokosokra némi nyomást gyakorolt [2]).

Pázmány 1628-ban engedélyt nyert II. Ferdinándtól, mint Morva őrgrófjától, hogy uj szerzeményéről végrendeletileg intézkedhessék [3]). Ennek folytán 1628 april 3 án végrendeletet alkotott s a littenschitzi uradalmat unokájának örök birtokul hagyományozta; megállapitva, hogy azt eladni, földarabolni, adósságokkal terhelni nem szabad hanem osztatlanul fog atyáról fiura szállani. Miklós gróf magtalan halála esetére egyik nőági rokonát Námény Jánost jelölte ki örökösül, oly kötelezettséggel, hogy a „Pázmány“ nevet tartozzék fölvenni.

De mig ekként a rokonai és családja iránti szeretet jogait érvényesiti, magasabb érdekekről sem feledkezik meg. A littenschitzi uradalmat Miklós gróf és örökösei csak addig birhatják, mig a kathol. egyház hivei maradnak. Ha valamikor a család összes tagjai a kath. hittől elpártolnának, vagy a család végkép kihalna: az egész uradalom a magyar papnövelde birtokává válik, mely a bécsi Pázmányintézet mintájára Olmützben alapittatnék, hol az

[1]) Az 1627 dec. 29-én kelt szerződés a brünni országos törvény szék levéltárában.

[2]) Wolny Topographie Mährens. IV. 250. l.

[3]) Mert a morvaországi birtokok nem estek az 1625-iki k. okmány által megállapitott szabályok alá.

esztergomi érsek és káptalan fölügyelete alatt a magyar korona területén született ifjak fognak neveltetni, kiknek tanulmányaik végeztével az esztergomi érsek által kijelölendő helyen és hatáskörben kell működniök [1]).

Pázmány utóbb 56 ezer talléron a wsetini uradalmat is megvásárolta Miklós gróf részére [2]), ki azonban nagylelkű gondoskodását, szándékainak hálátlan kijátszásával — névszerint az 1628-iki végrendelet elsikkasztásával és a reáhagyott uradalom áruba bocsátásával — viszonozta.

[1]) A végrendelet végrehajtóivá Sennyey váczi püspököt, Forgách Mihályt, Apponyi Balást és Ravasz Andrást rendeli. Az okmányt Pozsonyban hat morva ur irta alá. Podhraczkynál 94 s kk. ll.

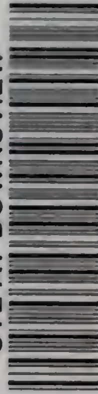
[2]) Ditrichstein bibornok már 1630 tavaszán ajánlott Pázmánynak uj morvaországi birtokokat megvásárlás végett. De ekkor azt válaszolá: „Incredibiles Ecclesiarum huius Patriae necessitates ita me penitus exhauserunt, ut praeter quotidianas necessitates nihil omnino mihi suppetat.“ Ered. Cs. titkos levt. — Utóbb a wsetini uradalmat vásárolta meg; a mely azonban sok alkalmatlanságot szerzett neki.

TARTALOM.

Ötödik könyv. (1622—1624.)

Hatodik könyv. (1625—1627)

Hetedik könyv. (1628—1631.)

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 16 16 12 09 006 3